

Ajatteleva maisema

Pääkirjoitus

Uudelle julkaisualustalle	5
<i>Niina Hämäläinen & Nika Potinkara</i>	

Johdatus teemaan

Ajattelevan maiseman kerrostumia	7
<i>Riina Haanpää & Simo Laakkonen</i>	

Essee

Esteettinen maisemasuhde ja ympäristövastuu	13
Tunteen, tiedon ja taidon liitto	
<i>Yrjö Sepänmaa</i>	

Teema-artikkelit

 Rintamakirjeissä rakentuva sodan maisema	28
<i>Sonja Hagelstam</i>	

 Kohti vedenpinnan alaista humanistista maisemaa: moniaistinen sukellus Itämereen	50
<i>Mika Tolvanen & Simo Laakkonen</i>	

 Aistikävely kaupunkimaisemaan – yhteisen tilan kokemus ja joutomaiden polut	74
<i>Inkeri Aula</i>	

Teemakatsaus

Paikannimien kerrostumat maaseudulla ja kaupungissa nimistöntutkijan kohteina	96
<i>Terhi Ainiala</i>	

Artikkeli

- **Uushenkinen työ** 107
Mindfulness jälkimaallistumisen, uusliberalismin ja työn hämärtyvien rajojen risteyksessä
Mira Karjalainen

Katsaus

- Suomalainen magiaperinne kognitiotieteellisestä näkökulmasta** 130
Siria Kohonen

Ajankohtaista

- The quest for authenticity in popular music cultures** 144
Lectio praecursoria Itä-Suomen yliopistossa 25.11.2017 Lectio praecursoria Itä-Suomen yliopistossa 25.11.2017
Salli Anttonen

- Problemet med att "ha roligt", strävan efter "att vara nöjd"** 149
Lectio praecursoria 26.1.2018 Åbo Akademi
Jacob Löfgren

- Naurun voima: Muistitietotutkimus huumorin merkityksistä Tikkakosken tehtaan paikallisyhteisössä** 154
Lectio praecursoria 27.1.2018 Helsingin yliopistossa
Niina Naarminen

- Runolaulun poetiikka** 159
Lectio praecursoria Helsingin yliopistossa 20.1.2018
Jukka Saarinen

- Videopelikokemuksen kansanomaisuus** 168
Lectio praecursoria Turun yliopistossa 14.4.2018
Jukka Vahlo

- Vanha puu, vahvat oksat: SKTS:n 80-vuotisjuhlaseminaari (Helsinki 1.12.2017)** 174
Raportti
Tuomas Hovi

**Järki ja tunteet – Affektiivinen etnologia – Sense and Sensibility –
Ethnology of Affect** 179

X Kansatieteen päivät 2018 – X Ethnology Days 2018
(Porin Yliopistokeskus 15.–16.3.2018)
Raportti

Maija Lundgren

Kymmenen lyhyttä vuotta pitkällä 1800-luvulla: 181

1800-luvun tutkimuksen verkoston 10-vuotiskonferenssi
"Tulevaisuuden 1800-luku" (Helsinki 25.–27.1.2018)
Raportti

Ilona Pikkanen

Kirja-arviot

Elohopeaa kynnyksen alla, kolikoita seinän sisässä 184

Hukantaival, Sonja 2016: "For a Witch Cannot Cross Such a Threshold!"
Building Concealment Traditions in Finland c. 1200–1950.

Pasi Enges

Aina ajankohtainen, usein vaiettu 189

Rancken, Jeena 2017. *Yliluonnollinen kokemus. Tulkinta, merkitys ja vaikutus.*

Tuija Hovi

Kiellettyä tutkimassa – erikoisten kokemusten äärellä 194

Honkasalo, Marja-Liisa & Kaarina Koski (toim.) 2017: *Mielen rajoilla. Arjen kummat kokemukset.*

Leila Jylhänkangas

Yhteiskuntatieteiden mielellinen käänne 197

Gronow, Antti & Tuukka Kaidesoja (toim.) 2017: *Ihmismielen sosiaalisuus.*

Konsta Kajander

Suullisen ja kirjallisen runouden kerrostumia 202

Kallio, Kati, Tuomas M. S. Lehtonen, Senni Timonen, Irma-Riitta Järvinen & Ilkka Leskelä 2017: *Laulut ja kirjoitukset. Suullinen ja kirjallinen kulttuuri uuden ajan alun Suomessa.*

Kaarina Koski

- Kerrotun minän moninaisuus** 207
Hynninen, Anna 2017: *Minä, lotta, vaimo, äiti. Kerronnan variaatio ja toimijuus aktiivikertojan muistelukerronnassa.*
Eerika Koskinen-Koivisto
- Laivaetnografian lähteillä** 211
Ala-Pöllänen, Anne 2017: *Happy Ship? Etnografinen tutkimus suomalaisista ja filippiiniläisistä merimiehistä suomalaisilla rahtilaivoilla.*
Jari Ruotsalainen
- Näkymätön vähemmistö: karjalankielisten karjalaisten nykytila Suomessa** 216
Sarhimaa, Anneli 2017: *Vaietut ja vaiennetut: Karjalankieliset karjalaiset Suomessa.*
Eila Stepanova
- Suomea kuvaamassa ja aistimassa** 220
Mäkiranta, Mari, Ulla Piela & Eija Timonen (toim.) 2017: *Näkyväksi sepitetty maa. Näkökulmia Suomen visualisointiin.*
Sinikka Vakimo

Kannen kuva: *Astuvansalmen kalliojumala*. Ohto Kokko. CC BY-SA 3.0

Uudelle julkaisualustalle

Niina Hämäläinen & Nika Potinkara

Vuoden 2018 ensimmäinen *Elore* on tuhti paketti kiinnostavaa luettavaa. "Ajattelevan maiseman" teeman myötä paneudutaan ihmisten maisemasuhteeseen: aistittuun, koettuun ja muistettuun maisemaan. Teemanumeron toimittajat FT Riina Haanpää ja FT Simo Laakkonen ovat koonneet tutkimusartikkeleista, katsauksesta ja esseestä monipuolisen kokonaisuuden, joka lähestyy maisemaa tuoreista näkökulmista ja ulottuu hienosti tieteenalojen yli. Kiitos teematoimittajille! Maisemateemaan kytkeytyvien tekstien lisäksi sisältöä tuoreeseen numeroon tuovat uushenkisen työn teoriaa kehittävä tutkimusartikkeli sekä suomalaista magiaperinnettä kognitiotieteen näkökulmasta tarkasteleva katsaus. Tuttuun tapaan mukana on myös runsaasti ajankohtaisia tekstejä ja kirja-arvioita.

Tämän numeron myötä *Elore* liittyy Tieteellisten seurain valtuuskunnan (TSV) ylläpitämässä journal.fi-palvelussa ilmestyvien tiedejulkaisujen joukkoon, johon tällä hetkellä kuuluu jo noin 60 suomalaista tieteellistä lehteä ja vuosikirjaa. Seuraavasta numerosta alkaen myös Eloren toimitusprosessi pyritään siirtämään tälle alustalle, ja tulevien parin vuoden kuluessa lehden koko neljännesvuosisatainen julkaisuarkisto saadaan samaan paikkaan talteen. Siirtymävaihe on opetteluun aikaa sekä toimitukselle että kirjoittajille, ja yksityiskohtien hiominen vaatii työtä. Edut ovat kuitenkin kiistattomat: TSV tarjoaa turvallisen palvelintilan, jonne arkistoidaan lehden numeroiden lisäksi myös toimitusprosessiin olennaisesti liittyvä ei-julkinen aineisto, kuten vertaisarviointilausunnot ja toimituksellinen kirjeenvaihto. Riittävää arkistointia edellyttää jo Tieteellisten seurain valtuuskunnan *Elorelle* myöntämä vertaisarviointitunnus.

Elore sai hiljattain tukea Tiedekustantajien liitolta, jonka apurahan turvin tieteellisesti kunnianhimoista vapaan saatavuuden lehteä on hyvä tehdä. *Elore* myös pysyy Julkaisufoorumin

Kannen kuva: *Astuvansalmen kalliojumala*.
Ohto Kokko. CC BY-SA 3.0

luokitustasolla 2, mistä olemme erityisen ylpeitä. Pidetään vastaisuudessakin lehden tieteellinen taso korkeana! *Eloren* voimavarana on monipuolinen, kokenut ja asialleen omistautunut toimituskunta, jonka jäsenet edustavat useita eri yliopistoja ja tutkimuslaitoksia. Tänä vuonna uusina kasvoina ovat tulleet mukaan TM Siria Kohonen kirja-arviotoimitukseen sekä FM Maria Patjas ajankohtaistoimitukseen. Voimavara on myös viime aikoina käytännöksi vakiintunut jaettu päätoimittajuus, joka osaltaan auttaa pitämään *Eloren* tasoa yllä. Taija Kaarlenkaski ja Ulla Savolainen luovuttivat vuodenvaihteessa päätoimittajuuden allekirjoittaneille, ja olemme ottaneet vastuullisen tehtävän kiitollisina ja innostuneina vastaan. Hyvää työtä on hienoa jatkaa.

Kiitämme kaikkia kirjoittajia, toimittajia, vertaisarvioijia, toimitussihteeriä ja kielentarkistajaa siitä, että *Eloren* uusi numero on jälleen saatu ilmoille, ja toivotamme kaikille ihanaa ja rentouttavaa kesää.

Ajattelevan maiseman kerrostumia

Riina Haanpää & Simo Laakkonen

Tuuli neittä tuutteli,
aalto impeä ajeli
ympäri selän sinisen,
lakkipäien lainehien:
tuuli tuuli kohtuiseksi,
meri paksuksi panevi.
Kantoi kohtua kovia,
vatsantäyttä vaikeata
vuotta seitsemän satoa,
yhöksän yrön ikeä.
(Lönnrot 2000 [1849], 3.)

Yllä olevan maailmansyntyrunon laatijoiden ja sen laulajien tavoitteena oli vastata olemassaolon vaikeimpaan kysymykseen – minkälainen maailma oli ennen kuin ihmistä oli olemassa? Runossa ilman impi käy veen emona yhdessä sotkan, sorean linnun kanssa kohti maailman tuskallista syntymää. Säkeissä kuvaillaan maan, taivaan ja tähtivyön lisäksi niin mantereiden, saarten, luotojen kuin pohjan synty: ”Kussa kättä käännähytti, siihen niemet siivoeli; kussa pohjasi jalalla, kalahauta kaivaeli” (Lönnrot 2000 [1849], 5). Vesilinnun kansa, itämerensuomalaiset (Meri 1970; 1983; Tarkka 2005, 160) vastasivat maiseman esittämään arvoitukseen kauriilla ja vaikuttavalla tavalla.

Itämerensuomalaiset tarkastelivat maisemaa kysymysten sarjana. He lähestyivät maisemaa pienten ja suurten kysymysten muodostamana aineellisena ja aineettomana karttana, joka yltyi yksittäisen ihmisen arjen arvoituksista maailman synnyn syövereihin. Claude Lévi-Straussin mukaan myytit ajattelevat meissä (Siikala 2013, 20). Maiseman meille muovaamat arvoitukset eivät ole kadonneet jääkauden jälkeisenä aikana mihinkään. Kun nykyihminen istuu illan tullen rantanuotiolla tai vaaran laella aamun sarastaessa, maisema tiedustelee pelkällä olemassaolollaan: mikä minä olen, mistä olen tullut, mikä minua muovaa ja miten ehkä muutun tulevaisuudessa? Mikä minun paikkani on ihmisen maailmassa? Maisema haastaa meitä edelleen samoilla kysymyksillä kuin ajan alussa, ja jokainen sukupolvi käy niitä läpi vuorollaan,

ajallaan ja tavallaan. Maiseman sisältämien kysymysten edessä ihminen on edelleen pieni ja yksinäinen olento.

Nykysukupolvien maailmankuvassa maisema ei kuitenkaan ole enää yksiselitteisesti ajatteleva olento. Tässä modernin maailman ihmiset edustavat aivan uutta näkemystä. Itämeren alueelle jääkauden jälkeen saapuneille ihmisille oli itsestään selvää, että maisema ajatteli ja maisemaa oli ajateltava. Kun pyyntiin lähdettiin, oli ensin pyydetty metsän isänniltä ja emänniltä lupaa. Kun metsästäjä pyrki löytämään esimerkiksi hangakselle, aitamaiselle peuran ja hirven pyydyselle, parhaan mahdollisen paikan, oli hänen ajateltava harjumaastoa peuran lailla, nähtävä maisema peuran suurin silmin, kuultava äännet peuran korvin, tunnettava loiset peuran nahan alla ja haisteltava sen kuonolla hajumaailmasta merkkejä ravinnosta ja pedoista. Pyydetyltä peuralta oli lopuksi pyydetty anteeksi sen tappamista ja huolehdittava niin peuran ruhosta kuin sen käsittelystä jääneistä osista niin kunnioittavasti, että metsän väki antoi luvan palata metsälle uudelleen. (Ks. Honko ym. 1994, 117–120; Siikala 2013, 371–380; Pulkkinen 2014, 205–206.) Pyyntikulttuurien animistinen maailmankatsomus perustui luonnon ja ihmisen vuoropuheluun: luonnonvoimilla oli omat haltijansa ja niistä oli pidettävä huolta, jotta ne pitivät vuorostaan ihmisestä huolta (Pulkkinen 2014, 46–47). Säilyäkseen hengissä metsästäjän oli tunnettava luonnonmaiseman lisäksi sitä edustava henkimaailma, sen tuntemuksia sekä tavat suostutella eri olentoja, joista pyyntionni ja siten henkiinjääminen riippui.

Maanviljelyksen tulo muutti suhdetta maisemaan. Kun ihminen asettui paikalleen, kodista tuli maailman keskus ja maasta (pellostasta) ja taivaasta (sateesta) tulivat maiseman merkittävimmät elementit (Honko ym. 1994, 68, 72–73). Tietäjiä, riittejä ja loitsuja tarvittiin kuitenkin edelleen hakemaan tietoa tuonpuoleisesta, parantamaan ihmisiä ja eläimiä, hoitamaan vuodenvaihtamisen rituaaleja, auttamaan toimeentulossa ja ihmisten välisissä suhteissa (Siikala 2013, 90–92). Itämeren rannikoiden heimoyhteiskuntien itsenäisyyden aika päättyi väkivaltaisiin ristiretkiin. Ortodoksinen ja katolinen kirkko eivät aluksi kuitenkaan muuttaneet ihmisten maailmankuvaa kovinkaan paljon; lähinnä ne loivat uuden kerroksen perinteisen kansanuskon ja -tapojen päälle (Honko ym. 1994, 33–34; ks. myös Anttonen 1987, 142–145; Harva 2018; Tarkka 2005, 22, 27). Uusi yksijumalainen uskonto ei ensin muuttanut suhdetta maisemaan kovin paljoa, sillä uuden hengen luomistyö kuulosti hyvinkin tutulta: ”Ja maa oli autio ja tyhjä, ja pimeys oli syvyyden päällä, ja Jumalan Henki liikkui vetten päällä”. Kuvauksesta puuttui vain sotka, mutta sen ihmiset tunsivat jo ennestään (Siikala 2013, 81, 148–156). Käytännössä niin paavit, piispat, papit, ylimystö, porvarit kuin rahvaskin elivät kansanuskon, magian ja uuden uskon synkretistisessä yhteensulautumassa, jossa yliluonnollisen ja luonnollisen eri muodot ja kerrostumat olivat osa maisemaa.

Kaupungistuminen ja teollistuminen, tiede ja tekniikka, koululaitos ja sanomalehdistö alkoivat vähitellen muuttaa maailmankuvaa ja sen myötä väestön maisemasuhdetta rationaalisemmaksi. Animatismi, luonnon elollistaminen, jatkui kuitenkin kirjallisuudessa, musiikissa, lehdistössä, lauluissa, kertomuksissa, saduissa ja kaskuissa. Kansansaduissa ovela kettu repolainen huijasi kaikkien iloksi vuorollaan niin korppia, jänistä, karhua kuin ihmistä itseäänkin. Kertomuksissa tuulella, puilla, kivillä, kallioilla ja vesillä oli edelleen oma äänensä ja henkensä. Kummitukset, haltiat, peikot, jättiläiset, noidat ja muut kirkon pakanalliseksi leimaamat yliluonnolliset olennot ajattelivat, puhuivat ja toimivat luonnossa ja kulttuurissa siinä missä enkelit ja pikkupirutkin (Harjumaa 2018; Simonsuuri 2017; Apo 1986, 16–17). Kansainvälisesti kuuluisiksi tulleissa kertomuksissa, kuten Lewis Carrollsin *Liisa Ihmemaassa* (alkuper. 1861), Carlo Collodin *Pinokkion seikkailuissa* (1883), Rudyard Kiplingin *Viidakkokirjassa* (1894) ja myöhemmin

vaikkapa J. R. R. Tolkienin *Tarussa sormusten herrasta* (1954), ihmiset, eläimet, kasvit, luonnonvoimat ja satuolennot seurustelivat edelleen vallattomasti keskenään, mikä kosketti ja koskettai edelleen ihmisten herkimpiä tunteja kautta maailman. Perinteinen ajattelevasta ja tuntevasta maisemasta koostuva maailmankuva jatkui epäkristillisessä muodossa vahvana niin korkea- kuin kansankulttuurin piirissä.

Maailma, luonnollinen ja yliluonnollinen, alkoi muuten kuitenkin jakautua yhä syvemmin. Saksalainen kirjailija, ornitologi ja eläintieteilijä Alfred Edmund Brehm julkaisi vuosina 1864–1893 kymmenosaisen eläintieteellisen kirjasarjan *Brehms Tierleben*, joka käännettiin monille kielille. Teoksissaan Brehm (esim. 1864) esitti vanhaan tapaan tietyt eläinlajit esimerkiksi viisaina, viekkaina tai katalina. Kokeellinen luonnontiede oli kuitenkin teossarjan ilmestyessä vahvistanut asemaansa huomattavasti länsimaisessa yhteiskunnassa, ja Brehmin perinteinen tapa kuvailla eläinten ominaisuuksia sai osakseen poikkeuksellisen vahvaa kritiikkiä. Myös suomalaiset luonnontieteilijät liittyivät rintamaan syyttäen Brehmiä antropomorfismista – siitä, että hän liitti ihmisen piirteitä, tunteita ja tavoitteita eläimiin (Reuter 1909; Palmgren 1950; 1954). Kohun myötä antropomorfismista tuli kokeellisissa luonnontieteissä kirosana, jopa perisynti: ilman näyttöä eliöt (saati maisema) eivät voineet muistaa, ajatella, tuntea tai ilmaista itseään.

Toisaalla luonnontiede avasi kuitenkin madonreiän, jonka kautta eliöiden ja sitä kautta maiseman ajattelua tai pikemminkin ongelmanratkaisua saattoi lähestyä. Kyseinen madonreikä ei ollut nykypäivän hypoteettinen aika-avaruuden topologinen ominaisuus vaan sananmukaisesti madonreikä. Charles Darwin kiinnostui jo varhain kastematojen elämästä ja hän tutki ensimmäisenä maailmassa niiden vaikutusta maaperän muotoutumiseen. Darwin julkaisi vuonna 1881 yli 300-sivuisen kirjan *The Formation of Vegetable Mould through the Action of Worms, with Observations on their Habits*, jossa hän tutki näiden alkeellisten selkärangattomien eliöiden käyttäytymistä ja sopeutumiskykyä. Darwin tutki myös matojen ”mentaalaisia kykyjä” kokeellisesti levittämällä mullan pinnalle pitkulaisia kolmionmuotoisia paperinpaloja ja havainnoimalla, millä tavoin kastemadot vetivät ne sitten maan alle. Tulosten perusteella Darwin päätteli, että kastemadot olivat jollain tavalla kykeneviä ratkaisemaan (Darwin 1881, 9; laajemmin ks. Darwin 1872) kyseisen ongelman, koska ne vetivät paperinpalaset säännönmukaisesti käytäviinsä järkevimmällä mahdollisella tavalla. Darwin osoitti kokeellisesti, että kastematojen käyttäytyminen ei ollut pelkästään refleksinomaista reagoimista ulkoihin ärsykkeisiin – ne ratkoivat ongelmia.

Darwinin aikaansa edellä olevista tutkimuksista huolimatta antropomorfismin pelko esti luonnontieteilijöitä 1900-luvun loppupuoliskolle saakka tutkimasta eliöiden älykkyyttä juuri muuna kuin mekaanisena reagoimisena tai abstrakteina vaistoina. Tilanne alkoi hitaasti muuttua, kun Karl von Frisch, Konrad Lorenz (ks. 1953) ja Nikolaas Tinbergen saivat vuonna 1973 Nobelin palkinnon Darwinin hengessä tehdyistä etologisista tutkimuksistaan mehiläisten, lintujen ja kalojen käyttäytymisestä (Karolinska Institutet 1973). Nuoret biologit Jane Goodall, Dian Fossey ja Biruté Galdikas ryhtyivät puolestaan havainnoimaan Afrikassa kenttäolosuhteissa simpanssien, gorillojen sekä orankien kulttuuria (Morell 1993). Kesä naarasgorilla Koko osoitti lajien välisen viestinnän olemassaolon. Se oppi hoitajaltaan eläinpsykologi Francine Pattersonilta yli tuhat viittomaa, ymmärsi noin 2000 englannin kielen puhuttua sanaa ja käytti omia viittomiaan luovasti (Patterson 1981; PBS 1999). Vähitellen myös norsujen ja valaiden (ks. esim. Herzog & Johnson 2015), lintujen (Birdhead 2008, 113–115; Ackerman 2017), hyönteisten, ja nilviäisistä etenkin meritursaiden ilmeisen älykäs käyttäytyminen otettiin monitieteisten tutkimusten kohteeksi. Viimeisin mielenkiinnon aalto on kohdistunut kasvien tietoisuuteen

(Darwin 1880; Mikkonen 2016): miten kasvit havaitsevat, muistavat, oppivat ja vaikuttavat lähiympäristöönsä?

Pääongelmana näissä tutkimuksissa on luonnollisesti yhden lajin, ihmisen, rajallinen kyky selvittää, ymmärtää ja kuvata muiden lajien ja eliöryhmien hyvinkin erilaisia tavoitteita, käyttäytymistä ja viestintää. Olennaista on kuitenkin se, että maiseman eläin- ja kasvikunnan mahdollisen älykkyyden – tai mitä sanaa ilmiöstä halutaan käyttääkään – tutkimus on laajentunut vuosisadan aikana madonreiästä vedenpinnan alle, puun juuriin, latvoihin ja yläilmoihin. Luonnonmaantieteellisen maiseman älykkäiden eliöiden lajikirjo moninaistuu jatkuvasti. Kun tutkimus pyrki aiemmin erottamaan ihmisen luonnosta, nyt tavoitteena on ollut löytää ihmisen ja luonnon väliltä yhdistäviä tekijöitä (Viitala 2004). Tämän tutkimuksellisen käänteen seurauksena ainutlaatuisen, mutta ei yliveraisen ihmisen ajattelu on avautunut uudelleen muun luonnon suuntaan, minkä seurauksena jälkiteollisen ajan ihmisen luontosuhde on saanut aivan uusia ulottuvuuksia – joista osa on yllättävän lähellä itämerensuomalaisen perinteen näkemyksiä vuoropuhelusta luonnon kanssa (ks. Karjalainen 2008; Lukin 2011; Heinapuu 2017). Maisema on alkanut jälleen ajatella.

Kyseinen kerroksellisen maiseman tematiikka nousee tässä teemanumerossa esille kirjailija Olavi Paavolaisen innoittamana. Paavolainen (1946) lanseerasi *Synkän yksinpuhelun* vuoden 1941 marraskuun päiväkirjamerkinnöissään käsitteen *ajatteleva maisema*. Tällä hän tarkoitti ennen kaikkea luonnon, ympäristön ja ihmismielen vastaavuutta. Ajatteleva maisema on vuorovaikutteinen tila, jossa yhtäältä maisema vaikuttaa ihmisen ajatuksiin ja toisaalta ihmisen mielentila heijastuu maisemaan. Olemme, ajattelemme ja toimimme itse maisemassa, mutta samalla saatamme olla jonkun muun havainnoinnin, ajattelun ja tunteiden kohde. Ajatteleva maisema on inhimillistetty ja tunteva maisema; se on ihmisen ja muun luonnon toiveiden, toimien, traumojen ja kärsimysten näyttelijä ja näyttämö. (Riikonen 1995, 117–121; Mäkinen 2012, 22–27.) Maisema saattaa olla yhtä hyvin kaukainen koskematon kohde kuin täynnä ihmisen jättämiä historiallisia, väkivaltaisiakin merkkejä (Laakkonen, Tucker & Vuorisalo 2017), joita eri sukupolvet tulkitsevat kukin tavallaan – aistien ja tunteiden tai tutkimuksen ja älyn keinoin (Riikonen 1995, 123–125; ks. myös Laamanen 2014, 286; Haanpää 2017, 257–260).

Ajatteleva maisema saa meidät aistimaan, ajattelemaan ja toimimaan mitä erilaisin tavoin (Riikonen 1995, 121). Ilmasto, vallitseva vuodenaika, sääolojen äkilliset muutokset sekä maaston muodot ja luonnon muut paikalliset ominaisuudet pensaikon rasahduksista lähtien ohjaavat meitä ehkä enemmän kuin haluamme myöntääkään. Maiseman eri osat, kuten jäätiköt, meret, kosteikot, metsät, kalliot, vuoristot ja aavikot eläimiseen, bakteereineen, sienineen ja kasveineen vaikuttavat meihin kukin tavallaan. Jokaisella niistä on näkyvän maiseman lisäksi aivan omanlainen tunto-, maku-, haju- ja äänimaisemansa. Maiseman monikerroksellisuus synnyttää ihmisissä aistimuksia, ajatuksia, tekoja ja tarinoita. Moniaistinen maisema luo meissä tiedostetun lisäksi tiedostamattomia tapoja suhtautua siihen – me koemme, tunnemme ja ajattelemme maisemaa enemmän kuin tiedämme.

Meistä ei ole kilpailemaan muinaisten itämerensuomalaisten runonlaulajien kanssa kosmogonisista, maailman syntyä koskevista historioista ja myyteistä. Keskitymme tässä teemanumerossa yksinkertaisempiin kysymyksiin. Tavoitteenamme on ymmärtää humanistisesta näkökulmasta käsin, miten maisema merkityksellistetään sekä miten suhdetta maisemaan luodaan kulttuurissa, kerronnassa ja arkisissa käytänteissä. Artikkeleissa tarkastellaan, minkälaisia kulttuurisia arvoja ja ihanteita maisemäkäsitteisiin ja -suhteeseen on liitetty eri yhteyksissä.

Teemanumeron teksteissä tutkitaan ajattelevaa maisemaa niin aistihavaintona, vertauskuvallisena ja symbolisena ulottuvuutena kuin ihmisen muokkaamana kohteenakin.

Kirjallisuus

- Ackerman, Jennifer 2017: *Viisaat linnut*. Suomentanut Heli Naski. Jyväskylä: Atena.
- Anttonen, Veikko 1987: *Uno Harva ja suomalainen uskontotiede*. Helsinki: SKS.
- Apo, Satu 1986: *Ihmesadun rakenne. Juonien tyypit, pääjaksot ja henkilöasetelmat satakuntalaisessa kansansatuaineistossa*. Helsinki: SKS.
- Birkhead, Tim 2008: *Lintujen viisaus. Lintutieteen kuvitettu historia*. Helsinki: Readme.
- Brehm, Alfred Edmund 1864: *Illustrirte Thierleben: eine allgemeine Kunde des Thierreichs*. Erster Band. Erste Abtheilung: Die Säugethiere. Erste Hälfte: Affen und Halbaffen, Flatterthiere und Raubthiere. Hildburghausen: Bibliographisches Institut.
- Darwin, Charles 1872: *The expression of the emotions in man and animals*. London: John Murray.
- Darwin, Charles 1880: *The Power of Movement in Plants*. Ed. Francis Darwin. Cambridge: Cambridge University Press.
- Darwin, Charles 1881: *The Formation of Vegetable Mould, Through the Action of Worms with Observations on Their Habits*. London: John Murray.
- Haanpää, Riina 2017: Vuoden 1918 sota. – Sivula, Anna, Riina Haanpää & Anni Ruohomäki (toim.), *Kuunarin kryssi. Merikarvialaisten historiaa 1860-luvulta 2000-luvulle*. Merikarvia: Merikarvian kunta. 227–267.
- Harjumaa, Pentti 2018: *Aaveriekköjä. Lappilaisia mystisiä tarinoita ja kummituksia*. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus.
- Harva, Uno 2018 [1948]: *Suomalaisten muinaisusko*. Helsinki: SKS.
- Heinapuu, Ott 2017: Reframing Sacred Natural Sites as National Monuments in Estonia: Shifts in Nature-Culture Interactions – Bergenthaler, Hannes & Peter Mortensen (eds.): *Framing Environmental Humanities*. Leiden: Brill. 86–102.
- Herzing, Denise L. & Christine M. Johnson (eds.) 2015: *Dolphin Communication and Cognition: Past, Present, and Future*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Honko, Lauri, Senni Timonen, Michael Branch & Keith Bosley 1994: *The Great Bear: A Thematic Anthology of Oral Poetry in the Finno-Ugrian Languages*. Helsinki: Finnish Literary Society.
- Karjalainen, Pauli Tapani 2008: Paikka, aika ja elämän kuva – Haapala, Arto & Kaukio, Virpi (toim.), *Ympäristö täynnä tarinoita. Kirjoituksia ympäristön kuvien ja kertomusten kysymyksistä*. UNIpress. 13–32.
- Karolinska Institutet 1973: The Nobel Prize in Physiology or Medicine 1973. [Online] < https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/medicine/laureates/1973/press.html > [2.5.2018.]
- Laakkonen, Simo, Richard Tucker & Timo Vuorisalo (eds.) 2017: *The Long Shadows: A Global Environmental History of the Second World War* (Corvallis: Oregon State University Press).
- Laamanen, Ville 2014: *Suuri levottomuus. Olavi Paavolaisen kulttuurinen katse ja matkat 1936–1939*. Turku: k&h.
- Lorenz, Konrad 1953: *Eläimet kertovat. Eläinten käyttäytyminen tiedemiehen tulkitsemana*. Suom. Jukka Koskimies. Helsinki: Tammi.
- Lukin, Karina 2011: *Elämän ja entisyyden maisemat. Kolgujev nenetsien arjessa, muistelussa ja kerronnassa*. Helsinki: SKS.

- Lönnrot, Elias 2000: *Kalevala*. Helsinki: SKS [1849].
- Meri, Lennart 1970: *Vesilinnun kansa*. Elokuva.
- Meri, Lennart 1983: *Hopeanvalkea. Matka menneeseen oppaina aurinko, fantasia ja folklore*. Suom. Eva Lille. Jyväskylä: Gummerus.
- Mikkonen, Jukka 2016: Kasvit, kaikki heidän viisautensa. – *niin & näin* 3. < <https://www.netn.fi/artikkeli/kasvit-kaikki-heidan-viisautensa> > [2.5.2018.]
- Morell, V. 1993: Called 'Trimates', Three Bold Women Shaped Their Field – *Science* 260 (5106): 420–25.
- Mäkinen, Kari 2012: Olavi Paavolaisen katse kuolemaan. – Hapuli, Ritva (toim.), *Paavolaisen katse. Tulkintoja Olavi Paavolaisen kirjoituksista*. Helsinki: BTJ Finland. 22–27.
- Paavolainen, Olavi 1946: *Synkkä yksinpuhelu. Päiväkirjan lehtiä vuosilta 1941–1944*. Helsinki: Otava.
- Palmgren, Pontus 1950: Eläinpsykologiasta. – *Luonnon Tutkija* 54: 42–47.
- Palmgren, Pontus 1954: *Eläinpsykologia*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Patterson, Francine & Eugene Linden 1981: *The Education of Koko*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- PBS 1999: *A Conversation with Koko the Gorilla*. The Public Broadcasting Service, Nature Documentary.
- Pulkinen, Risto 2014: *Suomalainen kansanusko. Samaaneista tonttuihin*. Helsinki: Gaudeamus.
- Reuter, O. M. 1909: Eläinten sielu aikamme tutkimuksen valaisemana. – *Kyläkirjasto. Lukemisia Suomen kansalaisille erinäisissä aineissa* 1:1–72.
- Riikonen, H. K. 1995: *Sota ja maisema. Tutkimus Olavi Paavolaisen 1940-luvun tuotannosta*. Helsinki: SKS.
- Siikala, Anna-Leena 2013: *Itämerensuomalaisten mytologia*. Helsinki: SKS.
- Simonsuuri, Lauri (toim.) 2017: *Myytillisiä tarinoita*. Helsinki: SKS.
- Viitala, J. 2004: *Inhimillinen eläin, eläimellinen ihminen*. Jyväskylä: Atena kustannus.
- Tarkka, Lotte 2005: *Rajarahvaan laulu. Tutkimus Vuokkiniemen kalevalamittaisesta runokulttuurista 1821–1921*. Helsinki: SKS.

Kiitämme kommentaareista ympäristönsuojelun dosentti Timo Vuorisaloa Turun yliopiston biologian laitokselta.

Filosofian tohtori Riina Haanpää on kulttuuriperinnön yliopistonlehtori Turun yliopiston Porin yksikössä.

Valtiotieteen tohtori, dosentti Simo Laakkonen on maisemantutkimuksen yliopistonlehtori Turun yliopiston Porin yksikössä.

Essee

Esteettinen maisemasuhde ja ympäristövastuu

Tunteen, tiedon ja taidon liitto

Yrjö Sepänmaa

Prologi

Kauneus ja maisema

Martti Rapola, akateemikko ja suomen kielen professori, julkaisi eläkevaariksi siirryttyään pohdiskeluruomaanin *Vaarin maisema – elegistä tarinaa* (1959), jota hän myöhemmin uudisti ja myös täydensi lisälehdillä nimeltä *Omat maisemani* (1971). Rapola kirjoittaa ottamassaan roolissa itsestään kolmannessa persoonassa:

Mitä on kauneus, mitä luonnonkauneus? Vaari ei ole lukenut estetiikan teoreetikkoja. Mutta hänellä on käsitys, että kauneuttakaan ei sinänsä ole olemassa. Ihminen vain on. Ellei olisi aistivaa ihmistä – ei kauneuttakaan olisi. Jokin ihmisessä oleva järjestää luonnon, joka itsessään on täysin neutraali esteettisessä mielessä, kauniiksi, järjestää rumaksi. Ihmisellä on kyky ja valta täyttää maailma kauniilla ja rumalla. (Rapola 1971, 138.)

Järjestäjän herkkyydestä, asenteesta, tiedosta, taidoista ja vastuuntunnosta riippuu lopputulos. Ihminen tulkitsee luonnon järjestystä, mutta myös luo uutta kulttuuria ja sen maisemien esteettistä ilmettä. Näin hän osallistuu ympäristönsä muokkaamiseen ja rakentamiseen.

I Maiseman kanssa kasvokkain

Parisuhde

Kohtaamisessa, järjestäjän työssä, syntyy vuorovaikutus, osallisuus, joka syvenee kiintymykseksi ja rakkaudeksi. Maisemasuhde on perusta arvostukselle ja huolenpidolle. Näemme maisemassa itsemme, toisen ihmisen, eläimen ja elollistamamme luonnon. Ihminen – yksilönä, lajina, ihmiskuntana – ja maisema ovat liitossa keskenään.

Kuinka hoitaa syntynyttä parisuhdetta? Ihmisten keskinäisten suhteiden hoitamiseen ja ongelmiin antavat neuvoja parisuhdeoppaat. Vastaavia ovat maisemanhoito-oppaat ja kurssit, joita eri järjestöt, yhdistykset ja organisaatiot tuottavat.

Virpi Suutarin puolidokumentaarinen elokuva *Eedenistä pohjoiseen* (2014) kuvaa ensiksi parisuhdetta kahden ihmisen välillä, sitten tämän parin suhdetta luontoon, jota edustaa heidän yhdessä muokkaamansa puutarha tai viljelypalsta. Kasveille, kurpitsalle esimerkiksi, puhutaan kuin rakkaalle lapselle, hoiva- ja hellittelykieltä.

Avaruudesta alaspäin

Maiseman ja ihmisen kohtaamisen tarkastelussa voi lähteä kaukaa: avaruudesta. Maa avaruudesta nähtynä välittyi ensin satelliittien välittämistä valokuvista, sitten astronauttien kuvista ja kertomuksista, joissa korostui Maan kauneus. Kuvien sanottiin näyttäneen keskinäisen riippuvuutemme: elämme rajallisella maapallolla, jonka kohtalo on meidän kohtalomme. Näkemäni korealainen juliste esittää maapallon silmämunana; sitä astronautti katsoo kuin Stanley Kubrickin *2001: Avaruusseikkailussa* Hal-tietokoneen silmää.

Maapallokuvista laskeudun valtioiden tasolle. Olavi Vepsäläisen matkailujuliste ja postikortti vuodelta 1948 perustuu tutulle idealle maastamme Suomi-neitona. Piirtäjä muuntaa karttakuvan kansallispukuiseksi nuoreksi naiseksi. Lounaissuomalaisen murrerunoilijan Heli Laaksosen sanoin: "Suomi o essumuatone maa." (Hämäläinen 2017, 8.)

Siirryn todellisiin maisemiin. Korkeilta paikoilta avautuu laajoja näköaloja, tyyppiesimerkinä Ukko-Kolilta Pieliselle aukeava näkymä. Matkailija katselee mietteissään järvelle ja kohtaa kotimaamme kasvot. Suhde on meditatiivinen. Kolin poluilla tietysti kävellään maisemista nauttien – ja talvella lasketellaan sen rinteillä. Esteettistä iloa ja nautintoa saadaan näin mietiskelyn sijasta toiminnasta ja hallitun vaaran tunnusta.

Johdin Kolilla kesäkuussa 1994 järjestettyä ensimmäistä kansainvälistä ympäristöestetiikan konferenssia, jonka nimenä oli *Kohtauspaikkana maisema*. Se oli tutkijoiden, ympäristöalan ammattilaisten ja ympäristöasioita harrastavien keskinäinen tapaaminen, mutta myös mahdollisuus kohdata yhdessä Kolin maisema. Esitelmistä julkaistiin vuosia myöhemmin kirja, *Maiseman kanssa kasvokkain* (2007). Tästä ihmisen ja maiseman kasvokkaisuudesta otan muutaman esimerkin:

Markku Tano valokuvaa Pielisen maiseman katsojaa Kolin huipulla, panoraamanäkymä edessään (*The Maid*). Perusasetelma oli jo saksalaisen Caspar David Friedrichin kuuluisassa maalauksessa *Vaeltaja sumumeren yllä* (*Der Wanderer über dem Nebelmeer*, 1818). Vaeltaja katsoo maisemaa, maisema katsoo takaisin. Nyt tuo mystifioiva mytologinen ajattelu on kyläkin korvautunut tieteellisellä, mutta perinteinen inhimillistävä puhetapa jatkuu kuvakielessä (Sepänmaa 2014).

Rapola kirjoittaa mainitsemassani omaelämäkerrassaan: "Vaari katselee maisemaa – maisema katselee vaaria. Silmätyksin ovat." (Rapola 1971, 31.) Silmä näyttäytyy tekstissä myöhemminkin: "Nyt sen näkee: maisema on herännyt. Sen aamuvirkku silmä tervehtii etäältä ulapan pinnasta, mihin auringon käsi jo yltää." (Rapola 1971, 119.)

Pessi Rautio, *Taide*-lehden päätoimittaja tarkastelee Heikki Willamon eläinkuvia:

Vahvinta Willamon kuvissa on niiden kyky näyttää eläimen katse. Tuo karhu, tuo hirvi on katsonut minuun, minä siihen. Sellainen tilanne on dramaattisimpia mitä ihminen katseella voi saavuttaa, sen sekunnin murto-osan hetken olemme yhtä juurta. (Rautio 2017, 14.)

Samaa lajia ovat Esko Männikön *Harmony Sisters* -sarjan hevos- ja muut eläinkuvat. Hevosen silmästä heijastuu kuvaaja, joka näkee itsensä hevosen näkemänä – syntyy loputon luuppi, kierre. (Männikkö 2014, 64–71.)

Silmätyksin olemme kyllä – mutta ymmärrämmekö silti toisiamme? Filosofi Ludwig Wittgenstein on todennut, että jos leijona osaisi puhua, emme ymmärtäisi sitä (Wittgenstein 1981, 346). Luonnon kielen ymmärtämistä tutkivat, tukevat ja sääntelevät luonnontieteet, kokemusten ja elämysten ymmärtämistä ihmistieteet ja taiteet. Tieteen ja taiteen välissä ovat luontoesseeet ja -kuvat. Niissä itse kohde ja sen kokija, kirjoittaja tai kuvaaja tuntemuksineen, ovat yhtä painokkaita kuvauksen aiheita.

Kieli

Kuvainnollinen, metaforinen kieli inhimillistää maiseman, joka saa näin ihmisen hahmon. Siitä, maisemasta, tulee kaltaisemme ulkonäöltään ja ominaisuuksiltaan. Järvi tai lähde on maiseman kasvojen silmä. Selkä järvellä on niin kuin merelläkin, niemellä nenä tai nokka, joella suu ja polvi, koskella niska, maalla povi ja sydän, metsällä syli.

Kasvoille virittyy ilme – eikä vain yhtä: ne ovat ilmeikkäät. Metsällä on hoitometsien kauneudesta väitelleen Harri Silvennoisen mukaan ”tuhat ilmettä” (Silvennoinen 2017, 64). Eri ilmeitä tuottavat vuodenaikojen vaihtelu, säätilan muutokset, kasvukauden vaiheet. Tuo ilme voi olla torjuva, ystävällinen, lempeä, houkutteleva, kutsuva, surullinen... Kesäyö hymyilee, monimielisen vinosti tosin, Ingmar Bergmanin elokuvassa *Kesäyön hymyilyä* (1955). Lempeä on Aleksis Kiven *Seitsemän veljeksien* sanoin ”kotomaamme koko kuva, sen ystävälliset äidinkasvot”.

Kasvot ovat herkäät. Niitä hoidetaan – pinnalta kosmetiikan keinoin tai syvältä, tiede- ja tutkimuspohjaisesti. Radikaalia hoitoa ovat kauneusleikkaukset ja esteettinen kirurgia. Ranskalainen performanssitaiteilija Orlan on antanut kasvonsa ja koko ruumiinsa taiteensa materiaaliksi; leikkausten tavoitteena ei hänellä ole itsensä kaunistaminen, pikemmin päinvastoin: ilmaisevuus. Aforisti Lauri Viita puhuu runo- ja proosateoksessaan *Suutarikin, suuri viisas* vielä kovaotteisemmasta käsittelystä, maiseman kasvojen veistämisestä:

Ei ainoastaan rakennustaito, vaan koko nykyinen teollisuus perustuu veistotaitoon. Konesahat, ilmaporat, räjähteet, kaivukoneet ovat niitä välineitä, joilla Suomen ystävällisiä äidinkasvoja veistetään. Ainoastaan taiteen elävä herkkyys voi nyt ratkaista, kasvaako täällä myös omatunto, vaiko vain maa murenee ja vesi sakenee. (Viita 1961, 92–93.)

Viita-henkisen sitaatin löydän Rapolalta, joka kuvaa Hattelmalan loppuun kaluttua ja sitten uudeksi, toiseksi rakennettua harjuympäristöä:

Sille, että harjun koko kaakkoispää on ’juurta jaksaen’ sananmukaisesti kuljetettu pois, eivät Hämeenlinnan tulevat isätkään enää mahda mitään. Jäljellä on suunnaton hauta, johon insinööritaide hitaasti mutta määrätietoisesti pystyttää omien taisteluitensa muistomerkkiä, valtateiden eritasoristeystä kaarteineen ja kierteineen. (Rapola 1971, 226.)

Vuorovaikutus

Luonto, maisema, ei vain katso. Se puhuu ja kuulee, vastaa ihmisen tekoihin. Tästä puheesta – niin kuin ilmeistäkin – on syytä ottaa vaarin, sananlaskun sanoin, ”sitä kuusta kuuleminen, jonka juurella asunto”.

Luonto reagoi ihmisen lailla: raivoten, alistumalla, kuolemalla. Vauriot näkyvät käytöshäiriöinä, pahoinvointina, huonokuntoisuutena. Kumppanuuteen ja luonnon huomioonottoon tähtää ekologinen suunnittelu, jota tukee ekologinen estetiikka. Puhutaan ekosysteemipalveluista: luonto ihmisen, ihminen luonnon palveluksessa. Ihminen hyötyy luonnosta, hyödyntää sitä elinkeinotoiminnassaan, maanviljelyksessä, metsänhoidossa ja kaivostoiminnassa, mutta hakee ja saa siitä myös aineetonta virkistystä ja nautintoa (von Bonsdorff 2002, 92–96).

Luonnosta on ihmisellä aina ollut yrityksen ja erehdyksen tietä saatua käytännön tietoa ja kokemusta, vaikka siihen on sekoittunut uskomuksia ja kuvittelua. Riiteillä, erilaisilla menoilla on pyritty vaikuttamaan luontoon: miellyttämällä ja mielistelemällä, lahjoilla ja lahjuksilla, pyytämällä, lepyttelemällä, anomalla, rukoilemalla. Nyt luontoa ohjailaan tutkimustiedolla.

II Yksi maisema, monta näkymää

Maisema on perustaltaan aineellinen, fyysinen. Samalla siinä on henkinen, aineeton, ja sellaisena esteettisesti sävyttynyt ulottuvuus. Maisema on ihmisen valinta ja tulkinta, mutta myös kehitemä. Näin se on ihmiskäden ja -mielen tekoa, suojeltunakin päätöksillämme valittua ja rajattua, ready made, valmisteos. Sitä luodessaan ihminen itsekin muovautuu tekemänsä mukaan; hän tekee tai tulee tehneeksi maiseman omaksi kuvakseen, ääripäinä ihanne- ja irvikuva. Kaunokirjallisuuden henkilöahmoista nousevat mieleen Oscar Wildelta Dorian Gray ja Edgar Allan Poelta William Wilson.

Monta näkymää yhdessä maisemassa

Määritelmiä maisemasta on ”ainakin 66”, toteaa Arthur Lovejoy. Omansa esittävät Tapio Heikkilä ja Risto Timonen teoksensa *Suomalainen kansallismaisema* (2003) alkusanoissa – ja vaikea tähän on mitään lisätä:

Maisema on moniselitteinen sana. Siitä tulee ensiksi mieleen näkymä, jota voidaan tarkastella vaikkapa näköalakalliolta. Maisema voidaan myös purkaa osiinsa: se on paikka tai alue, joka koostuu maaston muodoista, vesistöistä, kasvillisuudesta, pelloista ja rakennuksista. Nuo osaset ovat aina paikalla havainnoitsijasta riippumatta. Luonnon ja ihmiskunnan historia ovat nekin läsnä. Havainto ja sen tulkinta synnyttää ihmismieleen oman maisemansa. Tieto ja tunne syventävät maiseman yksilöllistä kokemista. (Heikkilä & Timonen 2003, 6.)

Maisema kehkeytyy pienestä ja ulottuu suureen, läheltä kauas. Allen Carlson, kanadalainen esteetikko, erottaa yksityiskohtiin keskittyvän objektimallin, taulunomaisen näkymämallin ja tarkastelijan sisäänsä kietovan ympäristömallin (Carlson 1979, 267–275). Tarkastelu voidaan siis kohdentaa vaikka yksittäiseen puuhun tai sen lehteen; näkymän valitsee suuntautunut katse; alue ja ympäristö ovat lukemattomia lähi- ja kaukonäkymiä sisältävänä laajin, puolipallo tai pallo, jonka keskipisteenä olemme. Taivaankannen laki on juuri päämme päällä, missä vain.

Neljäsikin ulottuvuus on: aika. Kaikki on jatkuvassa peittymisen ja sulkeutumisen, kasvun, kuihtumisen ja kulumisen, säätilojen, valon ja pimeyden muutostilassa: järvet ja joet, pellot, metsät, suot, vuoret ja autiomaat, luonnon- ja kulttuurimaisemat, pilvet ja taivas, veden- ja maanalaiset maisemat. Miljööön elementit liikkuvat, vaihtuvat, katoavat ja ilmaantuvat: eläimet, ihmiset, koneet ja laitteet maisemaa hallitseviin tuulivoimaloihin asti. Kaikkeen tähän enenevässä määrin vaikutamme. Mennyt, nykyinen ja tuleva, samoin muistettu, eletty ja kuviteltu ovat aistittavina ja ajateltavina läsnä.

Ympäristöestetiikan konferensseissa (1994–2009) oli edetty johdannosta, maiseman filosofiaa, keskeisiin maisematyyppeihin: metsään, suohon, veteen, peltoon, kiveen ja taivaaseen. Vuodenajat olisi voinut olla yksi jatkosarjan aihe: kevät, kesä, syksy, talvi. Niitä käsittelee Reino Kalliola *Suomen Luonnon Kirja* -trilogiansa keskimmaisessä osassa *Suomen luonto vuodenaikojen vaihtelussa* (1952). WSOY julkaisi Kalliolan teossarjan ensimmäisen osan, *Suomen kauniin luonnon*, ilmestymisvuonna 1946 teoksen *Suomen Talvi*, alaotsikkona *Runoja ja valokuvia syksystä kevääseen* (toimittaneet Yrjö A. Jäntti ja Martti Haavio). Toisen puolivuotiskauden, keväästä syksyyn, kattoi kahta vuotta aikaisempi *Suomen Suvi* (toimittaneet Yrjö A. Jäntti ja V. I. Mikkonen). Sodan loppuvaiheessa ja heti sen jälkeen haettiin kansakunnan elämän perustaa ja kokoavaa voimaa luonnosta.

Vuodenkiertoon rinnastuu ihmisen elämänkaari Osmo Pekosen toimittamassa kuukausittain, 12-jakoisesti seinäkalenterien tapaan etenevässä *Elämän vuodenajat* -teoksessa (2005). Korealaisen Kim Ki-Dukin elokuvassa *Viisi vuodenaikaa* (2003) viides on sukupolvien jatkumo. Spiraalimaisessa kierrossa palataan samalle kohdalle, mutta ei enää samaan paikkaan.

Luonnon- ja kulttuurimaisema

Luonnonmaisemasta ihminen on poissa – väljemmin tulkittuna ainakin hänen käden- ja jalanjälkensä jää huomaamattomaksi, luonnontilaa myötäileväksi. Voimasuhteet muuttuvat kaiken aikaa. Jos ylläpito lopetetaan, luonto valtaa takaisin kulttuurimaisemat: hakkuuaukot ja viljelemättömät pellot kasvavat umpeen, hylätyt rakennukset luhistuvat ja kokonaiset kylät ja kaupungit kuolevat. Kulttuuriperinnön katoavuuden havainnollistaa Alan Weismanin teos *Maailma ilman meitä* (2007, suom. 2008), samoin IC-98-ryhmän aidalla ”1000 vuodeksi” eristetyn autiotalon pihapiiri. Tarpeeksi etäisyyttä otettaessa nykyinen luonnon ja kulttuurin välinen ero lakkaa näkyvästä: Kuusta katsoen kaikki näyttää yhdeltä ja samalta.

Kulttuurimaisema syntyy ja elää tarkastelijan ja tekijän yhteistyöstä. Siinä ovat vastakkain, mutta myös käsikkäin ihminen ja luonto, jonka ihminen mukauttaa tarpeisiinsa. Työ jatkuu jo muokatun jalostamisena yhä uudenlaiseksi, entisen hävittämisenä tulevan tieltä. Tämän seuraamisessa on tehtävää ympäristökritiikille, joka ulottuu yksittäisten kohteiden arvostelusta perustavaan kulttuuri- ja elämäntapakritiikkiin.

Kevyt, luontoa mukaileva kulttuurimaiseman muoto on maalaismaisema kyliseen ja pihapiireineen, raskas tiiviiksi rakennettu urbaani miljöö. Kaupunki kaikkineen on olennaisilta osiltaan ihmistyötä, jopa sen viheralueet: virkistysmetsät, puistot ja puutarhat, ympäristötäidekin. Kulttuurin jalanjälki merkitsee luonnon omien mahdollisuuksien ylittämistä – köyhdyttämistä tai rikastamista. Vaikka kulttuuri monessa suhteessa luonnon ja kulttuuriperinnön hävittäjä onkin, se on epäilemättä myös luonnon ja aikaisemman kulttuurin rikastaja.

Kulttuurimaisema kasvaa ja rakentuu historiallisena kertymänä, suurelta osin sukupolvien perintönä, ilman erityistä suunnitelmaa ja tekijän huolta. Yhä enemmän se on kuitenkin tietoisesti suunniteltua ja säädeltyä. Harkitusti sitä luovat yhdyskunta- ja maisemansuunnittelu, maisema- ja rakennusarkkitehtuuri, puutarha- ja puistotaide. Pienistä kohteista ulotutaan miljöörakentamiseen ja siitä viime kädessä globaalille tasolle. Fantasia- ja paperiarkkitehtuurissa mennään pidemmälle, aina äärirajoille asti: Bruno Taut, itävaltalainen arkkitehti, aloittaa yhden vuorenhuipun, Matterhornin, muotoilusta, siirtyy alppijonoon ja siitä koko Maan kautta tähtisumuun ja galaksien järjestelmiin (Taut 2004/1919).

Arvomaisemat

Palaan takaisin todellisuuteen ja maan pinnalle. Maiseman huippu- ja kohokohtia ovat paradigmaattiset eli mallimaisemat. Näitä on kahta tyyppiä, yhteisöllisiä ja yksityisiä.

Yhteisölliset, julkiset maisemat ovat taiteen klassikoiden tapaan kulttuurisia kiinnekohtia, joihin tuntemattomampia kohteita suhteutetaan ja verrataan – niin taiteen klassikoillakin on asemansa kenttää jäsentävinä, yleissivistykseen kuuluvina kiinnekohtina. Merkkikohteilla on vahva identiteetti, tunnistettavuus ja tunnettuus.

Suomalaisia julkisia mallimaisemia ovat tämänhetkiset 27 kansallismaisemaa, 40 kansallispuistoa (Hossa uusin), 183 valtakunnallisesti arvokasta maisema-aluetta ja kahdeksan kansallista kaupunkipuistoa (ensimmäinen Hämeenlinna 1991, uusin Kuopioon 2017, hankkeita vireillä); epävirallinen asema on käänteentekevien tapahtumien paikoilla, kuten Ilomantsin taistelupaikoilla.

Yksityisiä, henkilökohtaisesti tärkeitä mieli- ja mielenmaisemia taas ovat kotiseudun maisema ja kotiseutu kaikkineen, omiin elämäntapahtumiin liittyvät tapahtumapaikat ja arjen lähipiiri: ikkuna- ja pihanäkymät, koulu, kesämökki, työpaikka.

Maiseman totaalisuus

Maiseman ero näkymään on siinä, että näkymä – lähelle tai kauas – havaitaan kerralla, yksiltä jalansijoilta. Maisema on laajempi: alueellisesti ja ajallisesti, aistialueiltaan, kuviteltuna, virtuaalisena, fiktiivisenä. Luonteenomaista maisemalle on juuri totaalisuus, eikä vain lentokoneesta avautuvana vesien, viljelysten, metsien, teiden, kylien ja kaupunkien kirjavana mattona ja mosaiikkina. En voi olla palaamatta Rapolaan, joka kirjoittaa:

Maisemasta ei selvitä katselemalla, maisemassa ollaan, eletään, vaelletaan. Tietysti siihenkin pysähdytään, sitäkin katsellaan. Mutta sitä aistitaan muutenkin kuin silmin. Maiseman hallitsevin elementti voi asua vaikkapa näkymättömissä piilevän kosken pauhussa, jatkuvasti seutua hyväilevän tuulen tuoksussa. Maisemaan upotaan kuin Brahmsin tai Franckin sinfoniaan tai Sibeliuksen Tapiolaan. Väitän jopa, että sen sijaan että näköaloja muistaa kymmenittäin, maisemaa ei elä kuin yhden kunakin kehityskautenaan. Luulen, että ehyesti eletyn lapsuuden maisema syöpyy syvimpään. Mutta kokemiaan maisemia voi muistella kuten näköalokin. Ehkä niistä voi kertoakin. (Rapola 1971, 224–225.)

Maisematilasta rajautuu lukemattomia mahdollisia näkymiä. Näkymä on näköaistin asia, visuaalinen. Maamerkit ja kiintopisteet – kirkontorni, yksinäinen puu, arvorakennus, kalliot ja mäet – kokoavat ja jäsentävät näkymää ja ovat usein myös itse nähtävyyksiä. Muiden

aistien alueella voisi puhua kuulemasta, tuntemasta, haistamasta, maistamasta. Yhdessä ne ovat moniaistisen maiseman osatekijöitä.

Alueet laajenevat maisemamaakunniksi, ja maakunnallinen identiteetti syntyy maisemista osatekijöinä murre, tavat, elinkeinot. Paikalliskirjallisuus, kuvataiteet ja maakuntalaulut nostavat esiin sitä, mikä kussakin koetaan arvokkaimmaksi ja omimmaksi.

Aineeton, henkinen maisema: maisemakuva

Geologiselle perustalle rakentuu ihmisen muokkaama ja aikaansaama. Tähän kaikkeen tarkastelu kohdistuu, siihen syntyy kosketus, tuntuma. *Tunne maisema* -näyttelykirja, jonka Suomen Museoliitto palkitsi vuoden 2012 museojulkaisuna, toi esiin tiedon ja ymmärryksen lisäksi tunnun ja tuntuman. Kirjan nimi on tarkoituksellisen moniselitteinen kehottaessaan maisemaa koskevan tiedon hankkimiseen, tunnekosketus hyväksyen. Emotionaalisen koskettavuuden rinnalla on fyysinen kosketus, tuntoaistin tunto, se miten tuulenvireen aistii iholla tai sammalen upottavuuden jalkapohjissa.

Konkreettinen ja abstrakti on maisemakuvakin, kuva maisemasta. Se on visuaalinen maalausena tai valokuvana, mutta abstrakti käsityksenä ja näkemyksenä. Maisemakuva vertautuu ihmis- ja henkilökuvaan. Näkyvää on kuluva hetki, näkymätöntä mennyt ja tuleva. Symboliset, vertauskuvalliset ulottuvuudet ovat aineettomia nekin, kuin varjot ja heijastukset. Aineeton, silti toden tuntuinen on virtuaalinen ja fiktiivinen maisema, välimuotona digitaalinen lisätty todellisuus.

Olavi Paavolainen puhui ajattelevasta maisemasta. Aunus Harmaasilmäksi hän sen nimesi – henkilöllisesti etu- ja sukunimeä myöten. Maisemaa on ilmapiiri, atmosfääri, ”paikan henki”, tunnelma, mielentila – sodanaikaisen Aunuksen ”hyrisevän hämärän, kodikkuuden ja viisauden väri”, yhtenäisen harmaus (Paavolainen 2012, 136).

Mikä olisi nykyään samanlaisen levollisen kotoisuuden miljöö? – Varmaankin kotiseutu, sen tuttu, omaksi koettu elämäntapa ja elämänpiiri. Sulevi J. Riukulehto puhuu henkisestä ja toiminnallisesta ympäristöstä kotiseutuna: ”Luonnonympäristö ja rakennettu ympäristö jättävät jokaiseen pysyviä jälkiä. Tärkeintä kotiseutua on kuitenkin henkinen ja toiminnallinen ympäristömme. Miten syödään, puhutaan, pukeudutaan, käyttäytyään, miten meillä päin tavataan ajatella ja toimia eri tilanteissa.” (Riukulehto 2012.)

Matti Mäkelä, Ilmajoella syntynyt ja kasvanut kirjailija, puolestaan kirjoittaa murteesta sydämen kielenä, kotimurteellaan:

Murre, son piilopirtti, son joulu ja juhannus meirän syrämnes. Son niinku istuus kesäsyränä kannonpääs nevan keskellä saares, ku suopursu tuloo väkevästi nenähän, kevyt kesätuuli puhalteloo pairan alle kainaloon ja kalavehes on heleppo hengittää. (Mäkelä 2001, 12.)

III Maisemakokemus

Maisemassa, esimerkiksi metsässä, ollaan fyysisesti ja henkisesti, sisällä tai ulkona, ympäröitynä ja piiritettynä. Perinteisesti on pidetty esteettistä välimatkaa, jolla tarkoitetaan fyysistä, mutta myös henkistä etäisyyttä, analyytikon viileää asennetta. Vaihtoehtoisesti

puhutaan kietoutumisesta, osaksi tulemisesta, lämpimästä, jopa palavasta, kuumen kiihkeästä osallisuudesta.

Tulen takaisin alkutilanteeseen, esimerkkiini Pielisen katsojasta Ukko-Kolilla. Vaeltaja on fyysisesti näkymänsä, maisemansa reunalla, mutta myös sen sisällä, keskipisteenä. Tarkastelu-paikaltaan hän kohdistaa huomionsa edessään olevaan järvinäkymään.

Tällainen sektorinäkö on ihmisellä enimmillään 180 astetta. Käytännössä erilaiset näkemäesteet rajaavat sen kapeammaksi tai jakavat kaistaleiksi. Näin syntyy puiden ja erilais-ten rakennelmien kehystämä maisemataulu. Sosiaalinen sopimus sanoo, ettei taulusta jäädä katsomaan selkäpuolta. Kolin huipulta voidaan tietenkin katsoa taaksekin, mutta se on oletuksenvastainen valinta. Taulunomaisin on mikä tahansa ikkunanäkymä: "Maatila on mitä kauneimmalla paikalla niemennokassa. Tuvassa on ikkunoita kolmeen ilmansuuntaan. 'Jokaisessa ikkunassa maisema on erilainen, ja se muuttuu jatkuvasti.'" (Hiltunen 2017, 126.)

Kaikkea nähtävää ei aktiivisesti katsota. Valikoiva näkeminen sulkee häiritsevän pois; Kolin hiihtohissit ja paljaat laskettelurinteet halutaan unohtaa. Puolalaiselle esteetikolle Janina Makotalle sulkeistettavaa oli maastossa kulkeva puhelin- tai sähkölinja (Makota 1984/1976). Aina tämä poisto ei onnistu. Valokuvaaja Matti A. Pitkänen valitteli, kuinka vaikeaa alkoi olla löytää kuvauskohteiksi ehjiä, häiriöttömiä näkymiä (Pitkänen 1975, 462).

Puolipallon keskipisteinä ollaan Pohjanmaan lakeuksilla, aavalla suolla ja avomerellä. Näkö-tornista avautuu 360 asteen skaala – näin vesitornista Ilomantsissa, Puijon tornista Kuopi-ossa tai miltä tahansa korkealta lakealta paikalta.

Laajin on kokonainen pallo, jota lähetään näkötorissa – näköymä myös alaspäin. Alasuunta korostuu lennossa: yläpuolella taivaankansi, alla aukkoinen pilvipeite ja maanpinta. Kuiten-kin selvimpänä pallon vaikutelma syntyy toden ja virtuaalisen yhdistelmänä: tähtitaivas ja sen peilikuva tyynessä vedessä. Katselin tuota toden ja kuvajaisen ykseyttä Kalevalaseuran Nehvon vartion laiturilta Ilomantsissa. Syntyi vahva illuusio keskipisteessä olemisesta, kun jalkojen edessä ja alla oli tähtitaivaan mittaamaton virtuaalinen syvyys. Kuvittelin tyhjyyteen astumista tietäen, että vettä olisi tuskin metriäkään: ylevyys saisi koomisen lopun.

Oma ja vieras maisema

"Oletko näissä maisemissa, 'täällä?'" kysytään usein. Voin olla paikalla, mutta ajatukset ja mieli poissaolevana, tai olen läsnä, ruumiiltani ja mieleltäni. Joskus olen toivottu vieras, toi-sinaan tunkeilija. Kulttuurinen omiminen merkitsee väkivaltaista tuloa toisen reviirille, myös toiselle kuuluvan ja merkityksellisen ottamista väkisin. Paavolainen puhuu tämänpäiväisesti ideoiden *omistelemisestä* (2012, 18). Omaan on tunnesidos, jota tunkeileva käytös loukkaa.

Jyrki Vainonen, Suomen Kirjailijaliiton nykyinen puheenjohtaja, käsittelee esseessään "Aske-lia kotiseudulla" läsnä- ja poissaoloa, niin fyysistä kuin henkistäkin: ollaan, lähdetään tai tullaan. Vainonen leikittelee suomen kielen sisäpaikallissijojen (inessiivi, elatiivi, illatiivi) ja ulkopaikallissijojen (adessiivi, ablatiivi, allatiivi) suhteella. Vielä kouluajanani opittiin näi-den suomenkieliset nimet: sisäolento, sisäeranto ja sisätulento, ulko-olento, ulkoeranto, ja ulkotulento.

Sijamuotojen nimet tahallisesti väärinymmärtäen, siten ne ruumiillistaen ja henkilölistäen, Vainonen kuvaa käyntiään entisellä kotiseudullaan. Hänestä, entisestä sisäolennosta, on tullut ulko-olento:

Kun palaan kotiseudulle, voin kävellä samoilla paikoilla kuin menneisydessä, mutta samoissa paikoissa kuljeskelu ei onnistu. Siinä missä lapsuuden kokemus, ensi- ja ainutkertainen, sai sijamuotoon inessiivin eli sisäolennon, siinä uusi, toistava kokemus joutuu tyytymään adessiiviin eli ulko-olentoon. Kun kerran sisältä päin eletty kokemus yritetään elää uudelleen, ovet sulkeutuvat, portit paukahtavat kiinni, lukot helähtävät; meidät pakotetaan ulkokohtaiseen kokemukseen.

Minusta on tullut ulkopuolinen, ulko-olento, suhteessa varhaisiin kokemuksiini. Paikoissa käveleminen on muuttunut paikoilla kävelemiseksi, inessiivi adessiiviksi. Se ilmaisee sijaintia jonkin päällä, jossain pinnalla tai jonkin lähellä, ei enää jonkin sisällä. Ajan kuluminen, joka sekä synnyttää muistot että ilmentää niitä, estää minua enää olemasta sisäolento.

Minut on tylästi ulkoistettu menneestä elämästäni. (Vainonen 2014, 32.)

Vainonen jatkaa seuraavalla sivulla:

Kun kiipeän Rautakorven mäelle ja katselen maisemia kallion laelta, ehkä sadan metrin korkeudesta, katselen maisemaa, josta on tullut minulle vieras. En ole siellä. Kävelen samoilla paikoilla, en samoissa paikoissa.

Maisemansa reunalla ja ulkopuolella on myös Marja-Liisa Vartion kertomuksen "Alma käy kotona" nimihenkilö kotikylässä käydessään:

[...] ja hän pysähtyi, katsoi suoraan kotitaloaan kohti, katsoi talon auringonmuotoista vintinikkunaa ja vasta nyt kuin hämmästyen näki että se oli tehty auringonmuotoiseksi. Kun on irti kaikesta, näkee millaista se on ollut, eikä se tuottanut tuskaa hänelle – hän ihmetteli sitä että saattoi seisoa näin ja katsella tuotakin taloa kuin vierasta, kysyen mikä se oli ja mikä olen minä, mitä on tapahtunut minulle kun en tuotakaan sure. (Vartio 1968, 151.)

Almaksi tunnen itseni, kun ajattelen kotiseutuani, synnyin- ja kasvukuntaani Alavutta. Käyn siellä satunnaisesti asuttuani muualla puoli vuosisataa. Välittäminen ja välinpitämättömyys, tunne ja tunteettomuus, voimattomuus, lämmin ja kylmä vaihtelevat. Mennyt maisema liittyy olevan kanssa, tuleva hahmottuu kehityslinjoista. Kaksi maisemaa asettuu päällekkäin, kouluaikainen ja nykyinen: talot, joissa asuu minulle tuntemattomia muistamieni sijasta, ja pelloilla etenee omakoti- ja rivitalojen rintama. (Sepänmaa 2017/2012.)

Oma Joensuun kokemukseni nykyään, yli 20 vuoden asumisen jälkeen, on kulkenut asettumisesta, oppimisesta, kiintymyksestä mukanaoloon, siitä irrottautumiseen, vieroittumisoi-reisiin ja vieraantumiseen, edessä olevaan hyvästelyyn, säilyviin muistikuviin, unohdukseen. Käykö periksiantajalle niin kuin Pentti Linkolalle, joka *Helsingin Sanomien* haastattelussa (17.8.2017) toteaa: "Vanhuudesta on se hyöty, että tunne-elämä laimistuu. Nuorempana olisin ollut surullisempi kuin mitä nyt olen. En tunne enää tuskaa, ainoastaan pysyvää alakuloa." (Vainio 2017, B 2.)

Etiikka, vastuu

Ympäristöestetiikan ja -etiikan välillä on yhteys: esteettinen on merkittävä eettisen toiminnan peruste. Kauneudesta tulee suojelun motiivi: on vastuu siitä, mitä arvostaa. Vastuunotto näkyy rakkautena, huolena ja huolenpitona, kunnioittavana käytöksenä. Reino Kalliola etsi puhe- ja kirjoitusvalikoimansa lähes 50 luonnonystävävuoodeltaan (1930–1977) tunneyhteyttä ja mieltä painavaa vastuunkantoa korostaen: *Luonto sydämellä* (1977).

Pelkäsi mielipideasiaksi ajateltua kauneutta olisi voitava suojella suoraan, ei taktista kiertotietä käyttäen uhanalaiseen kasvi- tai eläinlajiin turvautuen, oli se sitten aina käyttökelpoinen liito-orava tai harvan tietämä lauhokaviosammal (Varmavuori 2017). Jo Arto Kytöhonka, kirjailija ja kriitikko, neuvoi kyynisesti kiertotielle luonnonkauniiden soraharjujen suojelussa – kauneuteen vetoaminen kun käännettiin pitämiskysymykseksi, kun taas kasvin tai eläimen olemassaolo oli näytettävissä – yksinkertainen tosiasia. Estetiikalle on nyt haaste kehittää pitäviä perusteita ja argumentteja kauneuden osoittamiseen; tarvitaan myös tehoavaa, emotionaalisesti koskettavaa retoriikkaa näkemysten puolustamiseksi ja sanoman levittämiseksi.

Omistussuhteista riippumatta maisema on julkishyödyke, yhteistä hyvää. Se kuuluu kaikille, mutta kaikki voivat sen menettää aivan kuin saarijärveläiset Tapperin veljekset koskensa tai vaari hämäläisen maisemansa. Säilyminen edellyttää aktiviteettia, toimia arvokkaaksi katsotun puolesta: perinnemaisemien ylläpitoa, rakennusten korjaamista yhteistoimin ja yksityisesti; adoptiota ja kummitoimintaakin on ratkaisuksi kehitetty. Merkitsevin pitkän päälle on säästeliäs elämäntapa, jota esimerkiksi kohtuusliike korostaa. Taustatukena on ympäristövalistus, asennekasvatus ja ympäristösivistys, viime kädessä laki sanktioineen.

Positiivinen ja kriittinen estetiikka

Suhde ympäristöön voi olla neljänlainen: tunneperäisen lämmin (mietiskelevä, meditatiivinen, emotionaalinen, elämyksellinen), järkiperäisen viileä (älyllinen, tiedollinen, tieteellinen), huomaamattoman tai välinpitämättömän neutraali (tutkijan tai suunnittelijan asiakeskeinen suhde) tai avoimen hylkivä, torjuva.

Poikkeuksellisen kauniit maisemat koskettavat syvästi, jopa kohtalokkain seurauksin. Stendhalin syndrooma valtasi Caprilla Italiassa Juhani Ahon, joka halusi ”kuolla kauneudessa”, ”nakkautua” alas mereen (Aho 1921, 268–269). Paolo Sorrentinon ohjaaman *Suuri kauneus*-elokuvan korealainen turisti lyhyhistyy kuolleena maahan videoidessaan Rooman näkymiä. Imatrankoski ja Niagara ovat puoleensavetäviä – sananmukaisesti ja kuvainnollisesti.

Faabeleitten maailmasta löytyy mielikuvitusta kiehtovia esimerkkejä. Marko Leppänen toistaa kertomukset kaivosponista ja sammakosta, jotka kauneus tappoi:

Joskus on väitetty, että kaivosponi saattoi kuolla sydänkohtaukseen nähdessään taas taivaan tai kaukaisen horisontin – niin tajuntaa räjäyttävä oli sen laajuus suljettuun ympäristöön tottuneelle.

Kaivossa asuva sammakko lähti toisen mukaan ja kun se lopulta näki valtameren, kuoli se välittömästi sydänkohtaukseen (rajumman version mukaan sen pää räjähti). (Leppänen 2012.)

Arvot ja makukäsitykset kyllä eroavat, muodit vaihtuvat; on myös järjestelmien sisäisiä ristiriitoja ja epäloogisuutta kriteerien soveltamisessa, päättämättömyyttäkin. Hierarkia on ehkä hyvinkin erilainen asiantuntijalle ja maallikolle. Voi olettaa, että maisemaan liittyvä tieto – geologinen, kulttuurihistoriallinen, tyylejä koskeva ja omiin kokemuksiin ja havaintoihin perustuva – antaa joskus välttämätöntä ja tukevaa perustaa arvokäsityksille. On siis maisemiin liittyvää asiantuntemusta. Kaiken nähnyt kriitikko etsii yhä uutta ja hätkähdyttävää, maallikko tyytyy helpommin tuttuun ja turvalliseen ympäristöviihteeseen.

Luonnonmaisema pyritään ymmärtämään ja hyväksymään annettuna; kulttuurimaisemaa arvostellaan kysyen, miten sen voisi tehdä paremmaksi. Joskus riittää ymmärtävä asenne. Kotiseudun Reino Kalliola rinnastaa omiin vanhempiin: kotiseutu ja vanhemmat, isä ja äiti, hyväksytään annettuina. Tosiasiassa näitäkin arvostellaan, mutta taustalla on, harvinaisin poikkeuksin, peruskunnioitus.

Vanhalla ja vakiintuneella on taipumus muuttua luonnontilan kaltaiseksi arvostetuksi. Tarvitaan kyllä jokin perushyvyys, minimitaso, jotta kohdetta voisi mielekkäästi edes sanoa maisemaksi tai taideteokseksi. Arvon mittapuiksi on tarjottu esimerkiksi yhtenäisyyttä, kompleksisuutta, intensiteettiä, mutta käytännössä nämä voivat toteutua yllättävin ja monitulkintaisin tavoin.

Poikkeavan näkökohdan luonnon (maailman) täydellisyyteen tarjoaa Juha Hurme *Sielun metsä*-elokuvan (2017) lopussa miettiessään: ”Maailma on ressurssi. Siksi sitä pitää suojella, jotta siitä vielä tulisi jotakin, ei siksi että se olisi niin täydellinen.” Kaikki on Hurmeen mielestä ”vähän vinksallaan”. Ihmiselle jää suuri kasvatustehtävä. Uskoa ja luottamusta humanismin voimaan on siinä, että ihmisen talonpidossa maailma kehittyisi ja sivistyisi.

IV Ympäristöestetiikka – teoreettisesta soveltavaan

Estetiikasta puhutaan kolmessa merkityksessä: ensiksi kauneuden etusijalle asettavana elämänasenteena, toiseksi toimintaa ohjaavana ohjelmana eli manifestina ja kolmanneksi akateemisena filosofisena tutkimuksena, kohteinaan taide, kauneus ja kritiikki.

Elämänasenteessa on kysymys esteettisten arvojen korostamisesta, joskus estetismiksi kärjistyneenä; ohjelmana on kysymys jonkin makujärjestelmän tai tyylin manifestinomaisesta ajamisesta; filosofinen tutkimus analysoi esteettisiä ilmiöitä ja niistä käytettävää kieltä.

Päätin estetiikan alan väitöskirjani *The Beauty of Environment* vuonna 1986 kysymykseen passiivisesta ja aktiivisesta estetiikasta. Katsoin siihenastisen työni edustavan passiivista muotoa, ulkopuolelta tarkkailevaa, kantaaottamatonta metakritiikkiä. Tämä keskittyi taiteen ja ympäristön sijasta taide- ja ympäristöpuheeseen; analysoin kuvauksen, tulkinnan ja arvottamisen kieltä ja tarkastelin kielenkäytön strategioita ja vaikuttavuutta, retoriikkaa.

Sitten oli aktiivisen estetiikan aika. Edeltäjäkään, passiivinen, ei ollut turhaa työtä – se muodosti perustan aktiiviselle, joka merkitsee esteettisen asiantuntijuuden käyttöönottoa, toimintaan vaikuttavaa soveltavaa tutkimusta, konsultointia. Yksityishenkilöille tarjotaan henkilökohtaista opastusta, keskusteluapua mieltä askarruttavissa kysymyksissä. Tavoitteena on ajattelun ja argumentoinnin selkeyttäminen, vastausvaihtoehtojen esiintuonti, kunkin oman ajattelun tukeminen. Käytännön esteetikko on henkilökohtainen valmentaja

tai ympäristöluotsin tyyppinen keskustelukumppani. Organisaatioille ja järjestöille voidaan antaa lausuntoja maisemansuunnittelussa, maisema-arkkitehtuurissa, suojelussa.

Tavoite: viisi e:tä yhteen

Päätöksiä tehdään luonnonmaisemia, mutta myös kulttuurimaisemia säilytettäessä ja niitä muutettaessa. Metsänhoito, maanviljelys ja kaikenlainen rakentaminen merkitsevät muutoksia. Tärkeää on etukäteisarvostelu, ateljeekritiikki, vielä toteuttamattoman tarkastelu piirustuksista, havainnekuvista, pienoismalleista ja videoista käsin, jotta suunnitelmia voitaisiin ennen lopullista toteuttamista korjata ja kehittää. Tämä oli yksi tavoite VTT:ssä toteutetussa ESSU-hankkeessa (Esteettisesti ja laadullisesti korkeatasoinen fyysinen ympäristö ja uudet suunnittelutekniikat). Nähtiin, että oli kehitettävä välineet siihen, miten eri osapuolten näkökohdat ja kannat saadaan esille. Tekijä kuulee – ja oletettavasti ottaa varteen – toiveet ja vaatimukset. Uskottiin, että ihmisen – yksilön ja yhteiskunnan – päätöksiin ja tekemisiin voidaan vaikuttaa.

Tiedon ja asenteiden tason tavoitteena on ympäristösivistys ja -viisaus: hyvät tavat, toisen huomioonotto, kohtuus, joustavuus. Tähän kuuluu eri arvojen keskinäinen punninta. Esteettiset arvot ovat yksi arvolaji, mutta myös arvojen suhdeverkostolla on esteettisiä ominaisuuksia: tasapainoista kokonaisuutta voi sanoa esteettiseksi sitäkin.

Päätöksenteossa joudutaan tunnustamaan ja ottamaan huomioon etunäkökohdat, arvoriitit, konfliktit: mitä menetetään, mitä voitetaan milläkin ratkaisulla. Maisemansuojelussa ja -suunnittelussa, miljöönrakentamisessa, esinekulttuurissa ja kaikessa toiminnassa on mukana viisi e:tä, viidet arvot: esteettiset, emotionaaliset (empaattiset), eettiset, ekologiset ja ekonomiset. Näitä yhteen sovitettaessa, optimitilaa haettaessa, on pakko tehdä kompromisseja kokonaisuhyvän saavuttamiseksi.

Lopetan muutamaan esimerkkiin arvojen yhteensovittamisen ainakin kohtuullisesta onnistumisesta, mutta myös ”jäätäneistä konflikteista”:

Liikenneturvallisuus ja taiteelliset arvot törmäsivät 1980-luvulla Punkaharjun Retretin seisaketta koskevassa keskustelussa. Olavi Lanun *Siirtolohkare* (1987) oli isokokoinen ympäristötaideteos, mutta samalla myös seisakkeen suojakatos junamatkustajille – ja varsinkin uutena liikenteestä huomion vievä hämmästyksen aihe viereisen tien autoilijoille. Teos on saanut jäädä paikalleen ja siihen on totuttu.

Helsingin Kruunusilltojen – Kruunuvuoren ja Korkeasaaren – suunnittelukilpailun tuomariston arviointi kilpailutöistä sisälsi kolme kriteeriryhmää: kestävyys, käytettävyys ja esteettisyys. Jokaiselta osa-alueelta oli oma arviointiryhmänsä, ja tulokset yhdistettiin lopuksi. Esteettisyydellä tarkoitettiin tässä (1) uutta maamerkkimäistä elementtiä (näkyvyys) tai (2) sopeutumista vähin äänin (näkyttömyys). Esteettisyyden asiantuntijoina olivat muotoilujohtaja, rakennusarkkitehti ja maisema-arkkitehti. (Kruunusillat 2013.) Sillat rakennettiin ja lopputulokseen ollaan yleisesti tyytyväisiä.

Pitkäaikainen kiistakohde on Helsingissä ollut Keskuspuisto ja erityisesti sen kaupunginpuoleinen pää, Töölönlahden alue, joka ulottuu puistona nykyiseen Kiasmaan asti. Alueen tämänhetkinen puisto on tilapäiseksi tarkoitettu halpaversio. Alueeseen, laajemmin

pääkaupungista käytävään keskusteluun ja yleisemmin ympäristösuunnitteluun otti kantaa latvialaisen Kristaps Gelziksien *Eco yard 2000* -niminen ympäristötaideteos, jolla oli selvä alaotsikko, ”100 m² aidattua maata suojattu kaupungistumiselta”. Lähes 20 vuotta (1995–2014) se kävi taisteluaan, mutta tuli sitten laajenevan rakentamisen jyräämäksi. Eräänlaiseksi jatkoksi tulkitseen *Ars 17:n* Ilja Karilammen *Pääkaupunki*-tilateoksen osan, graffitimaisen tekstin ”Jatka taistelua” – taistelevaa humanismia! Epätietoisuus alueen kohtalosta jatkuu.

Kun *Suomen Kuvalehti* haki kesällä 2017 uusia kansallismaisemia, esitin puolestani Kiasman kuudennesta kerroksesta Töölönlahdelle avautuvaa ja symbolisesti Lappiin ulottuvaa maisemaa (Kylänpää 2017, 36–37). Se on jännitteinen vanhan ja uuden, olemassa olevan ja suunnitellun kohtaamiskenttä – tuskin koskaan valmis.

Helsinkiin on valmisteltu kansallista kaupunkipuistoa, joka toteutunee. Ristiriitaiset tavoitteet ja päättämättömyys ovat myös Joensuussa olleet esteenä kaupunkipuiston etenemiselle. Keskeisillä paikoilla on säilynyt takapihan luonne, parkki- ja varastointipaikka siinä missä karjalaiskylän perinteen mukaisesti pitäisi olla etupiha, näkymä ja yhteys joelle. Tilanne on sama Helsingissä kaatuneen Guggenheim-museohankkeen merenrantapaikalla. Museosuunnitelman tultua jo tyrmätyksi ilmaantui julistekampanja. Valokuvaa parkkialueena toimivasta asfalttikentästä peitti turhautumisesta kertova teksti: ”On se niin nätti. Mitä sitä taiteella pilaamaan.” Kummankin – Joensuun ja Helsingin – tilanne on jäänyt konflikti.

Postscript/Jälkikirjoitus

”Emme tarvitse uusia maisemia, tarvitsemme uudet silmät.” Tämä hieman muotoiltu lausuma Marcel Proustilta oli rakennustyömaan suoja-aitaan maalattuna Töölönlahden alueella.

Uusia maisemia emme ehkä tarvitse, olemassa olevissakin on näkemistä ja kokemista. Silti kaipaamme, odotamme dynamiikkaa (ilman dynamiittia): syntyvää, nousevaa, kasvavaa – tai edes pääsyä vielä käymättömiin paikkoihin.

Emme ehkä tarvitse uusia silmiäkään, mutta uudet silmälasit voisivat auttaa näkemään kirkkaammin, tarkemmin ja kauemmaksi. Muutettavat muuttaen: *citius, altius, fortius* eli *nopeammin, korkeammalle, rohkeammin*.

Kirjallisuus

Aho, Juhani 1921: Kuvaus Kaprista. *Kootut teokset*. VI nidos. Porvoo: WSOY. 266–273.

Bonsdorff, Pauline von 2002: Maisema elintilana: Kulttuuri, luonto ja estetiikka. – Pitkäranta, Inkeri & Esko Rahikainen (toim.), *Suomalainen maisema. Maisemantutkimuksen näkökulmia*. Helsinki: Helsingin yliopiston kirjasto–Suomen kansalliskirjasto. 92–96.

Carlson, Allen 1979: Appreciation and the Natural Environment. – *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 37(3): 267–275.

- Heikkilä, Tapio 2007: *Visuaalinen maisemaseuranta. Kulttuurimaiseman muutosten valokuvadokumentointi*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Musta Taide ja Taideteollinen korkeakoulu.
- Heikkilä, Tapio & Risto Timonen 2003: *Suomalainen kansallismaisema*. Helsinki: Otava.
- Heinänen, Seija, Pauline von Bonsdorff & Virpi Kaukio (toim.) 2012: *Tunne maisema*. Helsinki: Jyväskylän Taidemuseo & Maahenki.
- Hiltunen, Eija Irene 2017: *Ilomantsi – ihan syrjässä!* Ilomantsi.
- Hämäläinen, Karo 2017: Kotomaamme koko kuva. *Kirja. Messulehti 2017*. Helsingin Kirjamesut. 8–9.
- Inha, I. K. 1909: *Suomen maisemia, Näkemänsä mukaan kuvaillut I. K. Inha*. Helsinki: WSOY.
- Jännti, Y. A. & Martti Haavio (toim.) 1946: *Suomen Talvi. Runoja ja valokuvia syksystä kevääseen*. Porvoo: WSOY.
- Jännti, Yrjö A. & V. I. Mikkonen (toim.) 1944: *Suomen Suvi. Runoja ja valokuvia keväästä syksyyn*. Porvoo: WSOY.
- Kalliola, Reino 1977: *Luonto sydämellä. Kirjoitelmia ja puheita 1930–1977*. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY.
- Kruunusillat* 2013. Kruunusillat-suunnittelukilpailu, Arviointipöytäkirja 7.6.2013. Helsinki: Helsingin kaupunki, Rakennusvirasto.
- Kylänpää, Riitta 2017: Sieltä näkee kauas. – *Suomen Kuvalehti* 27: 28–37.
- Leppänen, Marko 2012: *Esoteerinen maantiede ja periferiaterapia. Rajaton syli: taivas estetiikan, ylevän ja mielen peilinä*. (Perjantai 5. lokakuuta 2012.) [online] < esoteerinenmaantiede.blogspot.fi/2012/10/ >
- Makota, Janina 1984: Nature as an Aesthetic Object. Perception of Nature in an Aesthetic Attitude. – Herausgegeben von Gerd Wolandt (in Zusammenarbeit mit Rudolf Lütke und Stephan Nachtsheim), *Die Ästhetik, das tägliche Leben und die Künste. 8. internationaler Kongress für Ästhetik*. Ausgewählte Vorträge. Bonn: Bouvier Verlag Herbert Grundmann. 121–123.
- Mäkelä, Matti 2001: *Syrämmen kieli*. Helsinki: WSOY.
- Männikkö, Esko 2014: *Esko Männikkö – Time Flies*. Toim. Maija Koskinen & Pirkko Tuukkanen. Helsinki: Suomen Taideyhdistys.
- Paavolainen, Olavi 2012: *Synkkä yksinpuhelu. Päiväkirjan lehtiä vuosilta 1941–1944*. Helsinki: Otava.
- Pekonen, Osmo (toim.) 2005: *Elämän vuodenaajat*. Jyväskylä: Minerva.
- Pitkänen, Matti A. 1975: *Suomalaisia kuvia*. Teksti: Raimo O. Kojo. Helsinki: Weilin+Göös.
- Rapola, Martti 1971: *Vaarin maisema. Uudistettu painos ynnä Omat maisemani*. Helsinki: Otava.
- Rautio, Pessi 2017: Luontosuhteemme taiteen kautta. – Emotionaalisesta mekanistiseen. – *Taide* 3: 9–14.
- Riukulehto, Sulevi 2012: Kotiseutu on kokonaisuus. Ruralia-instituutin blogi. 17.1.2012 [online] < <http://blogs.helsinki.fi/hy-ruralia/2012/01/17/kotiseutu-on-kokonaisuus/> >
- Sepänmaa, Yrjö 2014: Ihminen luontona, luonto ihmisenä. – Knuuttila, Seppo & Ulla Piela (toim.), *Ympäristömytologia*. Helsinki: SKS. 21–33.

- Sepänmaa, Yrjö 2017: Sydämen maisema. – Vanhatalo, Riitta (toim.), *Kotiseutu 2017*. Helsinki: Suomen Kotiseutuliitto. 79–82.
- Silvennoinen, Harri 2017: *Maiseman kauneus ja metsänhoidon vaikutus koettuun maisemaan metsikkötasolla*. Joensuu: Suomen Metsätieteellinen Seura, Helsingin yliopiston maatalous-metsätieteellinen tiedekunta ja Itä-Suomen yliopiston metsätieteiden osasto.
- Taut, Bruno 2004: *Alpine Architektur. Eine Utopie. / Alpine Architecture. A Utopia*. New York: Prestel Publishing.
- Vainio, Annina 2017: Ihmisvihaaja? – *Helsingin Sanomat* 17.8.2017, B 1–2.
- Vainonen, Jyrki 2014: Askelia kotiseudulla. – *Askelia. Kirjoituksia kävelemisestä*. Helsinki: Basam Books. 25–40.
- Varmavuori, Marjaana 2017: Lahokaviosammal uhkaa panna Helsingin rakentamissuunnitelmat uusiksi yli 10 000 asukkaan uudessa kaupunginosassa. – *Helsingin Sanomat* 26.7.2017.
- Vartio, Marja-Liisa 1968: Alma käy kotona. – *Parnasso* 3: 146–151.
- Viita, Lauri 1961: *Suutarikin, suuri viisas. Runoa ja proosaa*. Porvoo – Helsinki: WSOY.
- Weisman, Alan 2008: *Maailma ilman meitä*. Suom. Ulla Lempinen & Tiina Ohinmaa. Jyväskylä: Atena.
- Wittgenstein, Ludwig 1981: *Filosofisia tutkimuksia*. Suom. Heikki Nyman. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY.

Elokuvat

- Kim, Ki-duk 2003: *Viisi vuodenaikaa. (Spring, Summer, Fall, Winter... and Spring.)* Etelä-Korea, Saksa.
- Kuivalainen, Anu 2017: *Sielunmetsä*. Helsinki: Filmimaa.
- Suutari, Virpi 2014: *Eedenistä pohjoiseen*. Helsinki: Made Oy.

FT Yrjö Sepänmaa on ympäristöestetiikan emeritusprofessori Joensuun yliopistosta.

Rintamakirjeissä rakentuva sodan maisema

Sonja Hagelstam

Abstrakti

Jatkosota 1941–1944 vei suomalaiset sotilaat kauaksi itään – alueille, jotka monin tavoin erosivat kotiseudun totutusta ympäristöstä. Artikkeliki käsittelee sotilaiden kokemuksia maisemasta, sitä mitä ajatuksia ja tunteita se heissä herätti ja kuinka he arjen käytännöissään ottivat vieraan maiseman haltuunsa ja muunsivat sen ”omaksi”.

Artikkelin aineisto koostuu viiden sotilaan jatkosodan aikana kirjoitetuista rintamakirjeistä. Mitä kirjeet kotiin kertovat sotilaiden ja maiseman välisestä vuorovaikutuksesta? Millaiseksi maisema rakentui sotilaiden läheisilleen kirjoittamissaan kirjeissä? Miten he kokivat maiseman ja mitä tunteita se heissä herätti? Miten he ottivat vieraan maiseman haltuunsa?

Sotilaille sodan ja rintaman maisema oli monin tavoin ristiriitainen. Jatkosodan aikana sotilaat kohtasivat sodan tuhoaman, runteleman ja vääristämän maiseman, toisaalta ”bolševikkiparatiisin” primitiivisyyden ja toisaalta taas Itä-Karjalan koskemattoman ja kauniin luonnonmaiseman. Kirjeissään sotilaat kuvailivat havaitsemaansa, ja pukemalla näkemäänsä sanoiksi rakentui niissä kuvia maisemasta – kuvia, jotka sotilaat eri syistä halusivat jakaa läheistensä kanssa. Kotiväkeä ei haluttu turhaan huolestuttaa tai järkyttää, mikä osin selittää, miksi kirjeet eivät yleensä sisältäneet yksityiskohtaisia kuvauksia rintamasta kuoleman tai tuhon maisemana. Artikkelissa osoitan, miten sotilaat kirjeissään rakensivat kuvia rintamamaisemasta, jossa oli useita yhtymäkohtia kotiseutuun. Vaikka sotilaat eivät täysin vaienneet väkivallan merkeistä maisemassa tai kaikesta, mikä tuntui vieraalta ja oudolta, painopiste oli kuitenkin turvallisuutta ja jatkuvuutta ylläpitävissä aiheissa.

Luonto on kyllä hieno avarine näkyminne yli suurten vetten ja sinertävien kukkuloiden, mutta voi hyvä jumala miten ruma ja roskainen maisema on. On mahdotonta sanoin kuvata kuinka kaikki täällä näyttää sotkuiselta. Laudanpätkiä, lasinsiruja, paperia, lumppuja, rojua ja ylipäänsä kaikkea maan ja taivaan väliltä [...] peittää kaiken paksuin kerroksin. Jopa metsät näyttävät likaisilta. Talot, myös kaupungissa olevat, ovat muutamia komeilevia poikkeuksia lukuun ottamatta joukko rötte-
löitä. Huomaa selvästi, että mitään ei ole tehty niiden kunnossapitämiseksi ainakaan 25 vuoteen. Perustukset ovat painuneet, seinät vinoja, puolet ikkunoista on korvattu räpsyillä ja laudanpätkillä, katot ovat ränsistyneet tai välttävästi paikattu millä ikinä on satuttu saamaan käsiin. Ja joka puolella likaa, likaa paksuina kerroksina. (Eversti Sven Björkman vaimolleen 3.10.1941.)

Näin kuvaili eversti Sven Björkman maisemaa Petroskoissa ja kaupungin lähiympäristössä pari päivää kaupungin valtauksen jälkeen syksyllä 1941. Rintamalla miehille avautui totutusta poikkeava maailma uusine kokemuksineen ja vaikutelmineen. Maisema, jonka eversti kohtasi, herätti hänessä ihmetystä. Samalla maiseman epäsiisteys ja pahasti ränsistyneet rakennukset olivat silminnähtäviä todisteita neuvostoliittolaisen yhteiskuntajärjestelmän täydellisestä epäonnistumisesta.

Jatkosota 1941–1944 vei suomalaiset rintamalla palvelevat kauaksi itään – alueille, jotka monin tavoin erosivat kotiseudun totutusta ympäristöstä. Tutkin viiden sotilaan tapaa kirjoittaa maisemasta, jonka he kohtasivat rintamalla ja jossa he elivät kuukausien ja vuosien ajan. Millaiseksi maisema rakentui sotilaiden läheisilleen kirjoittamissa kirjeissä? Miten he kokivat maiseman ja mitä tunteita se heissä herätti? Mitä kirjeet kertovat sotilaiden ja maiseman välisestä vuorovaikutuksesta? Miten he ottivat vieraan maiseman haltuunsa ja muovasivat sen omaksi? En näe rintaman luontoa, ympäristöä tai maisemaa passiivisena taustana sodankäynnille vaan aktiivisena toimijana, joka vaati sotilailta erityisiä taitoja ja toimintatapoja, mutta joka myös herätti heissä tunteita ja ajatuksia. Miten sodan maisema vaikutti sotilaisiin ja mitä he tekivät maisemalle arjessaan ja ajatuksissaan?

Sodan maisema on artikkelissani hyvin laaja käsite, jolla tarkoitan sotilaiden rintamalla kohtaamaa ja kokemaan luontoa, ympäristöä, maastoa ja näiden eri ulottuvuuksia. Lähestyn maisemaa tulkittuna ja konstruoituna ilmiönä, joka syntyy, kun ihminen havainnoi ympäristöään, liikkuu ja toimii siinä sekä pukee näkemäänsä ja kokemaansa sanoiksi (vrt. Häyrynen 2004, 56–57). Tulkintaa ja analyysiä inspiroineita teoreettisia näkökulmia tuodaan esille artikkelin analyysiluvuissa. Ranskalaisten teoreetikkojen Gilles Deleuzen ja Félix Guattarin (2004) ajattelu sommitelmista ja rihmastoista on toiminut taustalla olevana inspiraationa näkemykseeni rintamasta tilana ja sen rakentumisesta rintaman ja kotirintaman välisissä kirjeenvaihdoissa. Kytkemällä yhteen erilaisia elementtejä tilassa – sodan elementtejä, luonnon elementtejä, ”siviilejä” elementtejä – kirjeenkirjoittajat loivat kokonaisuuksia tai kuvia sodan maisemasta (Hagelstam 2014).

Teoksissa, joissa käsitellään sotilaiden kokemuksia sodasta, heitä ympäröivä maisema on usein läsnä, mutta se ei yleensä ole ollut tarkastelun keskiössä (esim. Holmes 2004; Fritz 1995). Viime vuosina kiinnostus maiseman, paikan ja ympäristön merkityksiin sodassa, kriiseissä ja eri sotilaallisissa konteksteissa on kasvanut (esim. Woodward 2004; Helphand 2006). Painottamalla yksittäisten sotilaiden kokemuksia, ajatuksia ja tunteita maisemasta rintamalla artikkelini syventää tietämystä maiseman merkityksestä sotilaiden kokemuksissa sodasta ja antaa näin uuden näkökulman sodan kokemushistoriaan. Artikkelissa osoitan muun muassa, kuinka sotilaat kirjeissään läheisilleen rakensivat kuvia rintamamaisemasta, jossa oli useita yhtymäkohtia kotiseutuun. Vaikka artikkelin sotilaat eivät täysin vaienneet

väkivallan merkeistä maisemassa tai kaikesta, mikä tuntui vieraalta ja oudolta, painopiste oli kuitenkin turvallisuutta ja jatkuvuutta ylläpitävissä aiheissa.

Aineiston lyhyen esittelyn jälkeen käsittelen sotilaiden tapaa nähdä ja kokea idässä kohtaamaansa, heille vierasta maisemaa. Tämän jälkeen analysoin, miten sotilaat kirjoittivat sodan tuhoamasta rintamamaisemasta ja miten he kokivat vaativat ja usein uuvuttavat olosuhteet, joissa vuosien ajan joutuivat elämään. Lopuksi tutkin, miten sotilaat eri keinoin ottivat vieraan ja vaarallisen maiseman haltuunsa luoden siitä ”tutun” ja ”turvallisen” ympäristön.

Sotilaat ja kirjeet

Artikkelin lähdeaineisto koostuu neljästä laajasta kirjekokoelmasta, jotka on tallennettu Åbo Akademin kirjaston käsikirjoitusosastolle.¹ Kaikki kokoelmat sisältävät kirjeitä sekä rintamalta kotiin että kotoa rintamalle, mutta tässä artikkelissa keskitytään pääasiassa rintamalta kotiin lähetettyihin kirjeisiin. Kahdessa kokoelmassa kirjeenvaihtoa kävivät rintamalla oleva poika ja hänen vanhempansa, kahdessa aviomies ja aviovaimo. Yksi kokoelma sisältää kirjeitä kahdelta pojalta vanhemmilleen, ja siksi artikkelissa käsitellään viiden sotilaan kokemuksia. Aineistoni sotilaille on eri sotilasarvot (eversti, luutnantti, ylikersantti, alikersantti ja sotamies), he edustavat eri aselajeja ja olivat sijoitettuina eri rintamalohkoille. Muun muassa nämä seikat vaikuttivat miesten henkilökohtaisiin kokemuksiin rintamalla ja näin myös kirjeiden sisältöihin.

Eversti Sven Björkman (1898–1981) oli panssaripataljoonan komentaja, ja vuodesta 1942 panssariprikaatin komentaja. Panssarijoukot osallistuivat vuonna 1941 taisteluihin Aunuksen kannaksella ja Maaselässä ja olivat asemasodan aikana sijoitettuna Äänislinnaan eli Petroskoihin. Kesällä 1944 panssarijoukot osallistuivat puolustustaisteluihin Karjalankannaksella. Sven Björkman ja hänen vaimonsa Rakel (1899–1979) olivat menneet naimisiin 1926 ja heillä oli kaksi tytärtä. Molemmat olivat alun perin kotoisin Helsingistä, mutta Sven Björkmanin sotilasura vei heidät vuosien aikana eri paikkakunnille. Pariskunta oli muun muassa 1920-luvulla asunut Viipurissa ja jatkosodan aikana perheellä oli koti Suomen kasarmilla Hämeenlinnassa. Björkmanien kokoelman 646 kirjeestä 345 on everstin kirjoittamia.

Porvoosta kotoisin oleva taideopiskelija ja luutnantti Ulf Segerstråle (1916–1944) oli taiteilijaperheen vanhin lapsi. Hän toimi jatkosodassa ruotsinkielisessä jalkaväkirykmentti 24:ssä joukkueenjohtajana, mutta myös urheilu-upseerina ja valistusupseerina. Hän kaatui suomalaisten joukkojen vetäytyessä Suurmäessä 29.6.1944. Segerstrålen kirjekokoelma koostuu Ulf:n kirjeistä vanhemmilleen ja kahdelle sisarelleen sekä kaikilta heiltä hänelle. Kokoelma käsittää noin 900 kirjettä, joista 346 on Ulf Segerstrålen kirjoittamia.

1 Sota-ajan kirjeitä on 1960–1970-luvuilta lähtien kerätty Åbo Akademin kirjaston käsikirjoitusosaston lisäksi mm. Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkistoon. Aineistoja ei kuitenkaan moneen vuoteen juurikaan käytetty tutkimuksessa. Osittain tämä selittyy sillä, että sotakirjeitä pidettiin lähdekriittisestä näkökulmasta ongelmallisina postisensuurin takia. Perinteisessä sotahistorian tutkimuksessa, jossa pääasiassa tarkasteltiin makrotason ilmiöitä, ei yksityisten ihmisten kokemuksia sodasta pidetty kiinnostavina tai relevantteina. Sota-ajan kirjeiden käyttö tutkimuksessa on kuitenkin yleistynyt parin viime vuosikymmenen aikana huomattavasti. Sotakirjeitä on käytetty pääasiallisina lähteinä useissa pro gradu -tutkielmissa ja myös kahdessa etnologian alan väitöskirjassa (Pehkonen 2013; Hagelstam 2014). Kirjeitä sodista ja kriiseistä on käsitelty myös kokoomateoksessa *Kirjeitä sodasta* (2015) sekä Tampereen yliopiston verkkojulkaisussa *Arjen sirpaleita ja suuria tunteita* (2017).

Porvoon maalaiskunnassa syntynyt kansakoulunopettaja Curt Enroth (1912–1988) ja Martha (1894–1974) olivat menneet naimisiin 1938, mutta pariskunnalla ei ollut lapsia. Jatkosodan aikana ylikersantti Enroth oli sijoitettuna tykistöön, Raskaaseen patteristoon 21, jossa hän toimi jaoksen johtajana ja talousaliupseerina. Kotiuttamisen jälkeen hän jatkoi opettajan-työtään Sipoossa, jossa hän vuodesta 1935 lähtien oli toiminut Kallbäckin kylän kansakoulun ainoana opettajana. Kokoelma sisältää 1 414 kirjettä, joista 794 on miehen kirjoittamia.

Curt Enrothin ja Ulf Segerstrålen joukko-osastot kuuluivat 8. Divisioonaan ja tästä syystä he liikkuvat koko sodan samoilla alueilla. Hyökkäysvaiheen aikana JR 24 ja Rask.psto 21 osallistuivat taisteluihin Karjalankannaksella ja Maaselässä. Asemasodan ajan ne olivat sijoitettuna Syvärin tienoille ja kesällä 1944 osallistuivat torjuntataisteluihin Aunuksen kannaksella.

Veljekset Nils ja Göran Sax olivat pohjanmaalaisen maanviljelijäperheen kaksi vanhinta poikaa. Alikersantti Nils Sax (1920–2004) toimi ryhmänjohtajana ja myöhemmin lähettialiupseerina suomenkielisessä jalkaväkirykmentti 6:ssa, joka oli koko jatkosodan ajan sijoitettuna Karjalankannakselle. Nils oli ylioppilas ja haki jo sodan aikana Helsingin yliopistoon, jossa hän sodan jälkeen suoritti opintonsa loppuun. Vuonna 1957 hän muutti vaimonsa kanssa Ruotsiin, jossa eli loppuelämänsä. Sotamies Göran Sax (1922–2003) toimi ajomiehenä ruotsinkielisessä jalkaväkirykmentti 61:ssä toisen pataljoonan kranaatinheitinjoukkueessa. Lyhyen sotilaskoulutuksen jälkeen hän saapui rintamalle vuoden 1942 alussa. JR 61 oli sijoitettuna Syvärille, mutta kesäkuussa 1944 se siirrettiin pikaisesti Karjalankannakselle. Sodan jälkeen Göran Sax meni naimisiin ja jatkoi isänsä jalanjäljissä maanviljelijänä. Tämä kokoelma koostuu 692 kirjeestä, joista 252 on Nilsin ja 295 Göranin vanhemmilleen kirjoittamia. Kokoelmaan kuuluu myös 24 kirjettä Nilsiltä Göranille sekä vanhempien lähettämät kirjeet Göranille.

Kun sota syttyi kesäkuun lopulla 1941 ja miehet joutuivat rintamalle, kirjeenvaihdosta tuli pääasiallinen tapa pitää yllä yhteyttä kodin ja rintaman välillä. Kenttäposti organisoitiin, jotta yhteys siviiliväestön ja rintamasotilaiden välillä olisi mahdollista. Kirjeitä kirjoitettiinkin poikkeuksellisen paljon: arvion mukaan kenttäposti toimitti noin miljardi postilähetystä jatkosodan aikana. Puolustusvoimissa ymmärrettiin säännöllisen yhteydenpidon tärkeys. Kansaa kannustettiin kirjoittamaan, jotta mieliala säilyisi korkealla sekä rintamalla että kotirintamalla. Puolustusvoimissa oltiin kuitenkin tietoisia, että yhteys saattoi vaikuttaa myös päinvastaisesti: huono mieliala levisi äkkiä kirjeitse rintamien välillä. Tämän lisäksi haluttiin estää sellaisten tietojen leviäminen, joista olisi hyötyä viholliselle. Jokaisen keskuskenttäpostikonttorin yhteydessä oli sensuuritoimisto, jossa postia tarkastettiin. Vuoden 1941 kenttäpostioppaan mukaan oli ankarasti kiellettyä kirjoittaa joukkojen olinpaikasta tai minne ne mahdollisesti siirrettäisiin. Kiellettyä oli myös kirjoittaa joukko-osaston kunnosta, vahvuudesta tai aseistuksesta. Postisensuurin merkitystä ei kuitenkaan pidä liioitella. Koska kenttäpostin määrä oli niin valtaisa, tarkastukset suoritettiin pääosin pistokokein ja käytännössä vain hyvin pieni osa lähetyksistä avattiin. Aineistoni osoittaa, että sotilaat eivät eri syistä aina piitaneet säännöistä ja että kirjeet todellisuudessa sisältävät myös sellaista, mitä virallisten määräysten mukaan ei saanut mainita. Itsesensuurilla oli käytännössä paljon suurempi merkitys kirjeiden sisällön kannalta. Sotilaat eivät halunneet turhaan huolestuttaa läheisiään ja saattoivat sen takia vaieta kokemuksistaan tai vähätellä kokemaansa. (Ks. aiheesta enemmän Hagelstam 2011; Hagelstam & Taskinen 2015.)

Olen työstänyt aineistoani lähiluvun ja temaattisen analyysin keinoin. Lähiluvulla tarkoitan tarkkaa, systemaattista ja toistuvaa luentaa, jonka tavoitteena on saada kokonaiskuva aineistossa rakentuvasta maailmasta samalla, kun kiinnitetään huomiota rajatumpiin teemoihin ja yksityiskohtiin. (Pöysä 2015, 25–33.) Tähän prosessiin sisältyy myös syvää perehtymistä kirjeitä ympäröivään historialliseen, sosiaaliseen ja kulttuuriseen kontekstiin. Useat lukukerrat antavat syvällisen ja kokonaisvaltaisen tuntemuksen aineiston sisällöstä ja teemoista. Tässä artikkelissa olen keskittynyt sotarintaman erilaisiin tilallisiin ulottuvuuksiin ja siihen, miten nämä rakentuvat kirjeissä käydyn keskustelun puitteissa.

Artikkeli sisältää useita otteita kirjeistä. Mielestäni on tärkeää, että lukija pääsee osalliseksi kirjoittajien tavasta pukea kokemuksensa ja tunteensa sanoiksi. Kirjoittajat olivat kaikki ruotsinkielisiä ja kirjoittivat kirjeensä ruotsiksi. Olen kääntänyt otteet suomeksi, mikä ei välttämättä ole ollut aina helppoa tai ongelmattonta. Kirjeissä käytetty kieli on usein kirjoitetun ja puhutun kielen välimuoto, jota voi olla vaikea kääntää niin, että alkuperäinen sävy ja tyyli välittyvät myös suomeksi. Ne sisältävät myös kirjoittajien yksityiskieltä, murteellisia ilmaisuja, epätäydellisiä virkkeitä sekä kirjoitus- ja kieliopillisia virheitä, jotka myös voivat olla hankalia kääntää. Olen kuitenkin pyrkinyt tekemään käännökset niin, että kirjeiden alkuperäinen sisältö, tyyli ja sävy välittyisivät lukijalle.

Vieraalla maalla

Jatkosodan syttyessä kesäkuun lopulla 1941 asevelvolliset miehet joutuivat jättämään perheensä, kotinsa ja arkielämänsä, kun heidät siirrettiin rintamalle uuteen ja tuntemattomaan ympäristöön. He siirtyivät alueille, jotka monin tavoin erosivat tutusta maisemasta kotiseudulla. Siirtyminen tutusta tuntemattomaan toimi näin ollen tilallisena ja kulttuurisena murroskohtana miesten ja heidän perheidensä arjessa.

Vieraalla maalla liikkuvat sotilaat pohtivat usein kohtaamaansa ja vertailevat näkemäänsä omaan maahansa ja kotiseutuunsa (Fritz 1995, 123–134). Artikkelin sotilaat kirjoittivat maisemasta, luonnosta ja ympäristöstä Karjalassa ja Itä-Karjalassa erityisesti sodan alkupuolella, kun he ensimmäistä kertaa kohtasivat vieraan maiseman, mutta kuvauksia tai mainintoja löytyy kirjeistä myöhemminkin. Aluksi suomalaiset sotilaat liikkuvat alueilla, jotka ennen talvisodan loppua olivat kuuluneet Suomelle. Takaisin vallatussa Karjalassa sodan tuhot näkyivät maisemassa. Talvi- ja jatkosodan hyökkäysvaiheet olivat vyöryneet yli Karjalan ja raunioittaneet maakunnan. Myös kuukaudet Neuvostoliiton alaisuudessa olivat ehtineet jättää jälkensä maisemaan. Suomalaiset asukkaat oli evakuoitu Suomen puolelle heti talvisodan jälkeen ja alueelle oli muuttanut venäläisiä, jotka Suomen hyökätessä kesällä 1941 olivat jättäneet alueen. (Hakamies 2012, 75–77; Hietanen 1990, 152–169.) Heinäkuussa 1941 eversti Sven Björkman kirjoitti vaimolleen automatkastaan halki takaisinvallatun Karjalan. Entinen kotimaa tuntui vieraalta, ankealta, ja autio, tuhottu maisema herätti hänessä alakuloisuutta ja haikeuden tunnetta:

En ole ikinä voinut kuvitellakaan, että maisema kilometri toisensa jälkeen voisi jättää niin kuolleen vaikutelman. Oikeastaan pahinta ei ole varsinainen hävitys, palaneet talot ja metsät, kaatuneet puut, räjäytetyt sillat jne. vaan ennen kaikkea tämä elottomuus. Jäljellä olevissa taloissa (joissakin kylissä aika monta) ikkunat ja ovet ammottavat tyhjyyttään, pellot ovat viljelemättömiä, tiet ja polut umpeenkasvaneet, ja puutarhamaissa ei kasva muuta kuin rikkaruohoja ja siellä täällä kaiken keskellä jokin talvehtinut ja rehottava puutarhakasvi. (Eversti Sven Björkman vaimolleen 26.7.1941.)

Kun on joutunut jättämään kotiseutunsa taakseen, kiinnittää vieraalla maaperällä ollessaan erityistä huomiota yhtäläisyyksiin ja yhteneväisiin piirteisiin maisemassa (Jürgenson 2015, 121–122). Tuttuus tuntemattomassa muistutti kodista ja vei ajatukset kotiseudulle. Rintaman vaarallisessa ja uhkaavassa maisemassa tarve löytää yhtymäkohtia todennäköisesti korostui. Artikkelin sotilaat olivat kotoisin rannikkoseudulta ja tottuneet elämään meren äärellä tai sen läheisyydessä. Parin kuukauden rintamalla olon jälkeen ylikersantti Curt Enrothin ja luutnantti Ulf Segerstrålen joukko-osastot sijoitettiin Viipurinlahdelle Suomenlahden rannikolle. Molemmat olivat kotoisin Uudeltamaalta ja kirjoittivat, kuinka hienoa jälleen oli ”tuntea meri-ilma” (ylikersantti Curt Enroth vaimolleen 4.9.1941) usean viikon sisämaassa oleskelun jälkeen. Luutnantti Ulf Segerstråle kirjoitti merimaiseman merkityksestä kahdessa samana päivänä päivätyssä kirjeessä. Toisen hän lähetti äidilleen perheen kesänviettopaikkaan ja toisen siskolleen Porvooseen: ”Eilen olimme Vilaniemellä ja näimme meren ensimmäistä kertaa kahden kesäkuukauden jälkeen. Tunsimme itsemme uusmaalaisiksi. Oli ihanaa nähdä avomeri autereessa ukonilman jälkeen.” (Luutnantti Ulf Segerstråle äidilleen 25.8.1941.) ”Meri kuohusi edessämme ja koin todellisen vapaan, ihanan tunteen siitä, että olen jälleen kotona kahden kuukauden soiden ja rämeiden keskellä kyyhöttämisen jälkeen.” (Luutnantti Ulf Segerstråle siskolleen 25.8.1941.) Otteet osoittavat, kuinka tuttu näkymä ja äänimaisema loivat tunneperäisen siteen kotiin ja kuinka meri toimi tärkeänä yhtymäkohtana vieraan maiseman ja kotiseudun välillä. Meren äärellä luutnantti Ulf Segerstråle ja ylikersantti Curt Enroth saattoivat hetkeksi ajatuksissaan siirtyä kotiin (esim. luutnantti Ulf Segerstråle vanhemmilleen ja sisarelleen 19.7.1941).

Maanviljelijäperheen pojille Nils ja Göran Saxille maanviljelysmaisema toimi tärkeimpänä kosketuspintana kodin ja rintaman välillä. Sääolosuhteet rintamalla veivät ajatukset kotiin ja saivat heidät pohtimaan, miten työt mahtoivat sujua kotitilalla, mikäli sää oli siellä

Kuva 1: Loppukesästä 1943 luutnantti ja taideopiskelija Ulf Segerstråle sai Kansallismuseolta tehtäväkseen maalata ja piirtää kirkkoja, ihmistyyppejä ja esineistöä eri paikkakunnilla Aunuksen kannaksella. Ulf Segerstråle piti näiden viikkojen ajan päiväkirjaa, jonka hän myös kuvitti luonnoksilla ja pienillä piirustuksilla. Näkymä Tuulosjärveltä 1.9.1943. (Kirjekokoelma: Ulf Segerstråle.)

samanlaista: "Täällä sataa taas. En voi ymmärtää miten olette voineet saada heinät korjattua, jos siellä on satanut yhtä paljon kuin täällä", alikersantti Nils Sax ihmetteli kirjeessään vanhemmilleen 9. elokuuta 1942. (Ks. myös sotamies Göran Sax vanhemmilleen 1.5.1942.)

Suomen armeija ei pysähtynyt vanhalle rajalle vaan eteni kauas Itä-Karjalaan, alueille, jotka eivät koskaan olleet kuuluneet Suomelle. Kohdatessaan Itä-Karjalan maiseman sotilaat eivät niinkään havainnoineet yhtäläisyyksiä ja kaikkea tuttua vaan kiinnittivät erityistä huomiota eroavaisuuksiin. Monet asiat maisemassa herättivät ihmetystä ja ne koettiin vieraisiksi. Oli selvää, että oli siirrytty kotimaasta muualle, vieraille seuduille – oli "kuin olisi Siperiaan karkotettu", kuten ylikersantti Curt Enroth kirjoitti vaimolleen 17. lokakuuta 1941. Eversti Sven Björkman kertoi vaimolleen ensivaikutelmastaan, kun hän ensimmäistä kertaa oli käynyt vanhan rajan takana – rajan, joka selkeästi sijaitti läntisen sivistyksen ja itäisen barbarian välissä (Kosonen 2012, 193):

Rakkaani. Terveisiä ulkomailta. Olen tänään ollut n. 20 km päässä entisessä venäjän valtakunnassa. [...] Ryssien maa näyttää kyllä toivottomalta. Ei ole kahta kysymystäkin siitä, etteikö Aasia ala vanhan rajamme takaa. Lohduttomia, maalaamattomia, harmaita rakennuksia, surkeita kivisiä teitä, kaikki maanviljelyskalusto ja muut taloustavarat ikivanhoja [...]. Täällä on kyllä varsinainen Augeiaan talli puhdistettavana. (Eversti Sven Björkman vaimolleen 28.7.1941.)²

Ei ole tavatonta, että sotilaat rinnastavat sotaretkensä ulkomaanmatkaan ja matkailuun. Se kuvastaa kokemusta siitä, että ollaan oman maan rajojen ulkopuolella ja nähdään alueita ja paikkoja, joissa normaaleissa oloissa ei olisi käyty. (Kivimäki 2014, 278; Ziemann 2007, 117; Fritz 1995, 234.) "Täällä on kyllä paljon kaikenlaista antiikkia ja uniikkia, mitä voisi tutkiskella, harmillista vain että täytyy matkaila [ruots. "turista"] tällaisissa olosuhteissa", ylikersantti Curt Enroth esimerkiksi kirjoitti vaimolleen 23. lokakuuta 1941 noin viikko vanhan rajan ylittämisen jälkeen.

Amerikkalainen kirjallisuustieteilijä ja toisen maailmansodan veteraani Samuel Hynes vertaa sotilaiden sotakuvauksia muun muassa matkakertomuksiin. Kaukana kotoa, sodan maisemassa sotilaat kohtaavat yleensä paljon sellaista, mikä tuntuu äärimmäisen vieraalta ja oudolta. Hynes käsittelee esimerkiksi Tyynenmeren sotaan osallistuneiden amerikkalais-sotilaiden kertomuksia maisemista, joissa ei ollut mitään tunnistettavaa tai yhtymäkohtia kotiseudun maisemiin. (Hynes 1998, 5–7, 159–162.) Amerikkalais-sotilaista poiketen suomalais-sotilaat eivät liikkuneet kovin kaukana kotimaastaan, eivätkä olosuhteet ja ilmasto juuri poikenneet koti-Suomen oloista. Silti monet asiat herättivät ihmetystä ja sotilaat kokivat olevansa vieraalla maalla. Maantieteellisen etäisyyden ei näin ollen välttämättä tarvitse olla pitkä, jotta maisema, ihmiset ja olosuhteet koettaisiin vieraisiksi. (Kivimäki 2014, 270–280, 294–298.)

Vieraalla maalla liikkueensa kirjeenkirjoittajat kiinnittivät erityistä huomiota siihen, miten kaikki tuntui olevan kovin vaatimatonta, alkeellista ja vanhakantaista verrattuna olosuhteisiin Suomessa. Suomen itsenäistymisen jälkeen oli etenkin oikeistolehdistössä 1920- ja 1930-luvuilla tietoisesti rakennettu hyvin kielteinen kuva Neuvostoliitosta, bolševismista ja kaikesta, mikä liittyi venäläisyyteen. Osin tämä johtui vastenmielisyydestä Neuvostoliiton

2 Augeiaan tallit ovat Herakleen viides urotyö, kun Eurystheus antoi Herakleelle tehtäväksi yksin puhdistaa Augeiaan tallit yhdessä päivässä. Augeiaan talleja vertauskuvana käytettäessä tarkoitetaan asiaa, joka on jätetty hoitamatta ja on siten ajan kuluessa saanut ympärilleen törkyä. < <https://fi.wikipedia.org/wiki/Augeias> > [31.12.2017.]

poliittista järjestelmää kohtaan, mutta etäisyydenotto voidaan myös nähdä tärkeänä osatekijänä suomalaisen kansallisen identiteetin rakentamisessa. (Luostarinen 1986, 191.) Myös jatkosodan alussa sanomalehdet ja aikakauslehdet sisälsivät runsaasti artikkeleita, joissa eri näkökulmista käsiteltiin takaisinvalloittua Karjalaa ja erityisesti valloitettua Itä-Karjalaa. Teksteissä tuotiin muun muassa esille neuvostovallan perinpohjainen kyvyttömyys ja kelvottomuus. Monet kirjoittajat kirjoittivat kaikkialla vallitsevasta epäsiisteydestä ja alueen kurjuudesta ja jälkeenjääneisyydestä. (Luostarinen 1986, 236–244.) Kun aineistoni sotilaat liikkuvat Neuvostoliittoon kuuluneilla alueilla, näytti lehdistä välittynyt kuva saavan vahvistuksen. Takapajuisuus tuntui uskomattomalta: ”Ei kyllä ole ollut aavistustakaan siitä, miten alkeellisesti jotkut tänä päivänä voivat elää. Näkisitpä heidän hevosensa, työkalunsa ja tavaraansa!” ylikersantti Curt Enroth kirjoitti vaimolleen 21. lokakuuta 1941 muutama päivä sen jälkeen, kun patteristo oli ylittänyt vanhan rajan ja saapunut Paateneen seudulle Maaselän kannaksella.

Kielteiset lausumat maisemasta Neuvosto-Karjalassa liittyvät myös kysymykseen sodan päämääristä ja siitä, miksi taisteltiin. Artikkelin sotilaat suhtautuivat kielteisesti vanhan rajan ylitykseen ja tavoitteisiin luoda Suur-Suomi. (Esim. ylikersantti Curt Enroth vaimolleen 10.2.1943; luutnantti Ulf Segerstråle äidilleen 10.11.[1943]; sotamies Göran Sax vanhemmilleen 30.1.1944.) Tämä ei ole yllättävää, sillä harvat ruotsinkieliset suomalaiset asettuivat näiden suunnitelmien taakse.³ Kehityksestä jälkeenjääneiden alueiden valtaaminen ei kirjeenkirjoittajien mielestä ollut taistelemisen ja uhrausten arvoista: ”Ei täältä löydy mitään sellaista, mitä viitsisi valloittaa. Ihan kuin olisi joutunut kivikaudelle. Kamalia teitä, savupirttejä ja kurjia peltotilkkuja, oikein varsinainen paratiisi”, ylikersantti Curt Enroth kirjoitti vaimolleen 13. lokakuuta 1941. Paratiisi-sanankäytöstä kirjeissä löytyy muitakin esimerkkejä (esim. alikersantti Nils Sax vanhemmilleen 3.8.1941; 10.8.1941; sotamies Göran Sax vanhemmilleen 19.12. [po. tammikuu] 1942.) Aineistoni sotilaat olivat nähtävästi omaksuneet tiedotusvälineiden viljelemiä ironisia termejä, kuten ”neuvostoparatiisi” ja ”ihannemaa”, joilla tehtiin pilaa naapurimaan harjoittamasta ”menestyksen propagandasta”. Neuvostoliiton välittämän kuvan katsottiin olevan äärimmäisessä ristiriidassa todellisuuden kanssa ja sen takia tällaiset ilmaisut olivat ajan myötä vakiintuneet tiedotusvälineissä Suomessa, mutta myös muualla. (Luostarinen 1986, 442–443; ks. myös Fritz 1995, 202–203.)

Rintamalla kohtaamansa uuden, vieraan ja toisenlaisen sotilaat peilasivat kotiympäristönsä elämäntapaan ja vertasivat sitä omiin kulttuurisiin käsityksiinsä ja käytänteisiinsä (Petrisalo 2004, 72). Vertaileminen toimii kulttuurisena tekniikkana, jonka avulla kirjoittaja paikantaa itsensä ja identiteettinsä. Ottamalla etäisyyttä vieraaseen maisemaan ja väheksymällä näkemäänsä vahvistettiin yhteyttä suomalaisuuteen ja omaan kotimaahan (Alsmark 1997, 11; Jürgenson 2015, 118–121). Alla olevassa otteessa kirjoittaja ilmaisee siteeraamalla säkeen Maamme-laulusta, kuinka Itä-Karjala ei tuntunut omalta maalta, kotimaalta, vaikka maiseman kauneus teki tietyn vaikutuksen:

3 Suur-Suomi-aatetta kannatettiin erityisesti Akateemisen Karjala-Seuran (AKS) ja samanhenkisten järjestöjen piirissä. Suur-Suomi-ideologia oli vahvasti kytketty aitosuomalaisuuteen ja heimoaatteeseen, joka sulki ruotsinkielisen väestönosan ulkopuolelle. On muun muassa tästä syystä ymmärrettävää, että ruotsinkieliset eivät varauksetta asettuneet Suur-Suomi-ideologian taakse. Suunnitelmia Suur-Suomesta ei kuitenkaan vastustettu ainoastaan ruotsinkielisten piirissä. Myös työväestön ja vasemmiston piireissä pyrkimyksiä oltiin laajalti vastaan. Luultavasti oli myös paljon niitä, jotka suhtautuivat kysymykseen enemmän tai vähemmän välinpitämättömästi. (Kivimäki 2014, 261–316; Kirves 2008, 31, 35–36.)

Olin miellyttävällä sunnuntaikävelyllä korkealle vuorelle. Sieltä oli näkymä peninkulmien taakse ja jopa venäläiseen rautatieasemaan asti. Kyllä täällä korpea riittää. Lumeen peittyneitä pensaikkomet-sää riittää niin kauas kuin katse kantaa. Kaunista oli, mutta en minä kyllä kykene sanomaan: `Ja tässä, tässä on tämä maa'.⁴ (Ylikersantti Curt Enroth vaimolleen 18.1.1942.)

Vaikka sotilaat kuvailivat kohtaamansa usein kielteisesti, löysivät he vieraasta maisemasta myös sellaista, minkä kokivat myönteiseksi. Edetessään itään sotilaat liikkuivat Itä-Karjalan koskemattomassa luonnossa ja maisemassa, jossa sodan väkivaltaisia merkkejä ei näkynyt. Tämän maiseman he usein kokivat uljaana, kiehtovana ja myös eksoottisena. Eversti Sven Björkman vieraili elokuun puolivälissä 1941 toisessa esikunnassa ja kuvaili kirjeessään vaimolleen automatkallaan näkemänsä maiseman:

Tie kulki läpi syvien aarniometsien, ja enimmäkseen neitseellisiä jokia pitkin, joiden yllä puut täysin vapaasti ja koskemattomana riippuivat. Ajoimme myös ohi kylän, joka sijaitsi suurella harjanteella (kylä on saanut nimensä siitä) ja sieltä oli rajaton, kiehtova näkymä korprien yli [...]. Ihmeellisen taianomainen maisema, joka ei voi olla tekemättä vaikutusta. (Eversti Sven Björkman vaimolleen 18.8.1941.)

Luutnantti Ulf Segerstrålelle luonto oli lapsesta asti ollut tärkeä ja myös rintamalla luonnonmaisemalla oli hänelle erityinen merkitys. Segerstråle kirjoitti usein runollisin tai romanttis-in sanakääntein havainnoistaan; luonto oli "kaunis, rauhallinen, taianomainen" (esim. luutnantti Ulf Segerstråle vanhemmilleen ja sisarilleen 30.6.1941; sisarelleen 4.12.1941; äidilleen 16.12.1943; isälleen 12.1.1944). Hänen esteettisesti sävyttyneet kokemuksensa luonnosta voidaan kytkeä luontokäsitykseen, joka oli vallalla porvarillisessa kulttuurissa ja jossa luonto nähtiin kauniina, puhtaana, aitona sekä vastakohtana keinotekoiselle kaupunkimaisemalle. (Löfgren 1992, 53–54, 56–57.) Luonto toimi hänellä myös vastavoimana sodan tuhoamalle maisemalle ja kaikelle, mikä ihmisessä oli tuhoavaa. Luonnossa Ulf Segerstråle löysi "ikuisuuden, totuuden, rakkauden ja lainalaisuuden" (luutnantti Ulf Segerstråle isälleen 25.7.1941; äidilleen 12.1.1943). Rintaman luonnossa oli jälkiä sodan tuhovoimasta, mutta säästyneet alueet ja kaunis luonto muistuttivat, että jossakin oli vielä olemassa "normaali" maailma.

Matkalla korsuun [...] käpylintuparvi visersi lumen peittämässä koivussa. Ne herkuttelivat kävyillä ja lensivät viereiseen kuuseen hakemaan niitä lisää. Jäin katselemaan niitä pitkän tovin ja tein vaatimattomat johtopäätökseni. Hennot koivut lumen peittämineen oksistoineen, kuuraiset kannot ja erityisesti eilinen väliaikainen säännuutos pilvisestä selkeään pilvimuodostelmineen ovat osoituksia siitä, että on olemassa maailma tämän mielipuolisuuden ohella, jossa nyt elämme. (Luutnantti Ulf Segerstråle äidilleen 19.1.1942.)

Kokemus luonnon ja tuhon kontrastista on saksalaisen historioitsijan Peter Knochin mukaan keskeinen piirre sotilaiden rintama-arjessa, ja näistä kokemuksista kirjoitettiin myös kirjeissä kotiin. Elävä luonto antoi voimia ja virkistystä ja muistutti kaikesta elävästä, minkä sota oli tuhonnut. (Knoch 1989, 230.) Taideopiskelijalle, joka mieluusti valitsi taiteensa aiheet luonnosta, luonnonmaisema rintamalla sai lisämerkityksen. Ulf Segerstråle löysi Syvärin luonnossa kodinomaisen paikan, joka herätti hänessä halun saada maalata: "Tietäisittepä kuinka toisinaan kaipaen tehdä jotakin luonnossa, luonnossa, josta on tullut kotini 'tällä puolella'" (luutnantti Ulf Segerstråle vanhemmilleen 12–15.2.1944; myös isälleen 17.5.1943). Asemasodan verrattain rauhallisina kuukausina Ulf Segerstråle sai useita mahdollisuuksia maalata ja piirtää. Monesti hän kuvitti kirjeitään pienillä piirroksilla ja maalasi akvarelleja Itä-Karjalan

4 Curt Enroth viittaa tässä Maamme-laulun kahdeksanteen säkeistöön: Ja tässä, tässä on tämä maa, // sen näkee silmämme. // me kättä voimme ojentaa // ja vettä rantaa osoittaa // ja sanoa: kas tuoss' on se, // maa armas isäimme.

luonnossa. Luonto ja maalaaminen toimivat tärkeänä vastapainona kovalle ja henkisesti rasittavalle elämälle rintamalla.

Rintamamaisema

Maisemalla ja maastolla on aina ollut tärkeä rooli sotilaallisessa kontekstissa. Erilaiset sotilaalliset toiminnat, tehtävät ja operaatiot jättävät jälkensä ympäristöön sodan aikana, mutta myös rauhan oloissa. Tilan hallinta ja kontrollointi ovat tärkeitä аспектеjä sotilaallisesta näkökulmasta, ja ympäröivä maasto on aina otettava huomioon strategisia ja taktisia päätöksiä tehtäessä. Myös yksittäisellä sotilaalla tulee olla kyky hahmottaa ja tulkita maisemaa. Sotilaan täytyy muun muassa tietää, miten maastoutua ja suojautua, miten liikkua äänettömästi partiorekillä ja osata erottaa eri aseiden ääniä ja reagoida niihin. Tällaiset kyvyt vaikuttavat ratkaisevasti sotilaan mahdollisuuksiin selviytyä hengissä sodasta. (Helphand 2006, 16; Woodward 2004, 3–4, 108–109.)

Teollisella sodankäynnillä on valtava tuhovoima, joka jättää äärimmäisiä jälkiä maisemaan. Samuel Hynes kutsuu täydellisen hävityksen ja tuhon kohteeksi joutunutta maisemaa *sodan vastamaisemaksi*. Sodan vastamaisemassa ei ole jäljellä enää mitään luonnollista tai ”normaalia”. Sodankäynti on myllertänyt maaperän, ja kasvillisuus ja puut ovat tuhoutuneet. Sen sijaan taisteluiden riisuma maisema on täytynyt rojusta, kuolleista ruumiista, ruumiinosista, tuhoutuneista aseista ja rikki ammutuista ajoneuvoista. (Hynes 1998, 7–8.) Ensimmäisen maailmansodan taistelukenttiä länsirintamalla voidaan pitää sodan vastamaiseman perimmäisenä esimerkkinä. Talvisota toi sodan vastamaiseman myös Suomeen. Valtavalla tulivoimalla tykistö muokkasi maiseman tunnistamattomaksi ja vääristyneeksi Summan, Taipaleen ja Kollaen alueilla. (Laakkonen 2007a, 17; Laakkonen 2007b, 46.)

Sodankäynnin runtelemaa ja ruhjottua maisemaa saattoi olla vaikea pukea sanoiksi, ja tästä maisemasta artikkelin sotilaat pääosin vaikenivat kirjeissään. Muutamasta kirjeestä löytyy lyhyitä mainintoja ympäristöstä, jonka ehkä voi nähdä sodan vastamaisemana. Kesäkuun lopulla 1944 alikersantti Nils Sax kuvaili maisemaa rintamalohkollaan Karjalankannaksella, jossa juuri oli käyty kovia taisteluita Neuvostoliiton käynnistettyä suurhyökkäyksensä 9. kesäkuuta: ”Täällä näyttää kyllä sotaisalta. Hevosenraatoja ja rikki ammuttuja vaunuja ja kanuunoita lojuu joka puolella ja siellä täällä on poroksi palaneita taisteluvaunuja.” (Alikersantti Nils Sax vanhemmilleen 29.6.1944.) Sodan väkivaltaiset merkit maisemassa näkyivät vielä pitkään taisteluiden jälkeen. Kesällä 1942 eversti Sven Björkman kirjoitti vaimolleen näkymistä talvisodan taistelukentiltä, joilla valtava tulivoima oli muuttanut ympäristön hävityksen maisemaksi. Jäljet luonnonmaisemassa kertoivat hänelle myös niistä olosuhteista, joissa sotilaat olivat käyneet taistelua:

Kotona taas n. 20 tunnin automatkan jälkeen [...]. Sain nähdä monta paikkaa, joissa en ole ennen käynyt kuten Aittojoki, Tolvajärvi ja Kollaen-joki mainitakseni vain 3 kuuluisaa paikkaa talvisodasta. Viimeinen teki kyllä huiman vaikutuksen. Mitään niin sodan runtelemaa maisemaa en ole voinut kuvitellakaan. Täysin uskomatonta, että ihmiset ovat voineet elää ja taistella siinä helvetintulessa, jonka on täytynyt raivota siellä yötä päivää. (Eversti Sven Björkman vaimolleen 30.6.1942.)

Eversti Sven Björkman kävi toukokuussa 1944 ohimennen Summan alueella ja kirjoitti, kuinka talvisodan kovat taistelut näkyivät edelleen maisemassa, vaikka maanpintaan oli jo alkanut nousta kasvillisuutta (eversti Sven Björkman vaimolleen 19.5.1944). Luonnon

kulun lisäksi myös ihmisen toiminta normalisoi ajan mittaan vieraan ja tuhotun maiseman (Helphand 2006, 15). Eversti Sven Björkman kirjoitti tyytyväisenä ensimmäisen sotakesän lopulla, kuinka suomalaiset olivat välittömästi ryhtyneet rakentamaan ja korjaamaan tuhoja vallatuilla alueilla. Tällä toiminnalla ympäristö tehokkaasti muunnettiin omaksi, suomalaiseksi maisemaksi, jossa vallitsi Suomessa totuttu järjestys:

Muuten kyllä huomaa, että tämä maa on saanut uudet valtiat. Kaikki sillat ovat korjattu, vahvistettu, ja ovat nyt hienoja, tiet alkavat näyttää autoteiltä meillä koti-Suomessa (pioneereilla on ollut tässä hirmuinen työ), puhelintolppia on noussut teiden varsille, pellot kynnetty jne. (Eversti Sven Björkman vaimolleen 29.8.1941.)

Vaikka kirjeet eivät juuri sisällä yksityiskohtaisia kuvauksia sodan vastamaisemasta, ne välittävät muilla tavoin, että maisema koettiin haasteellisena, uuvuttavana ja voimia vaativana. Maantieteilijä Rachel Woodward tähdentää, kuinka sotilaan arkielämä aina on vahvasti kytketty ympäröivään ympäristöön ja myös sääoloihin. Sotilaana olemiseen liittyy myös määrätty tavat olla ja liikkua maastossa sekä käyttää ympäröivää maastoa hyväkseen. Hänen täytyy voittaa ne vaatimukset, jotka ympäristö, ilmasto ja taistelutoiminta asettavat ja löytää keinoja, joilla tehdä elämästä mahdollisimman siedettävää alkeellisissa ja riskialttiissa olosuhteissa. (Woodward 1998, 287–293.)

Rintamalla sotilaat joutuivat yleensä viettämään paljon aikaa ulkona eri tehtäviä hoitaessaan. He elivät mitä suurimmassa määrin luonnon ehdoilla ja sään armoilla, ja siitä syystä ympäröivä maasto ja varsinkin vaihtelut säässä vaikuttivat merkittävästi sotilaiden kokemuksiin elämästä rintamamaisemassa. Kesällä hyttyset kiusasivat, talvella kärsittiin kylmyydestä, ja

Kuva 2: Sodan vastamaisema Summassa. Summa, Lähteen lohkolta 26.9.1941. (SA-Kuva.)

syksyisin ja keväisin routa ja runsaat sateet aiheuttivat tulvia vesiperäisillä alueilla täyttäen taisteluhaudat ja korsut vedellä. Keväällä 1942 alikersantti Nils Sax kirjoitti useaan otteeseen kurjista asuinolosuhteista heidän lohkollaan Karjalankannaksella. Korsut olivat veden täyttämiä ja miehet joutuivat tyhjentämään ne kolme neljä kertaa päivässä, jotta vesi ei nousisi makuulavitsaan asti. (Alikersantti Nils Sax vanhemmilleen 15.4.1942.) Vartiointi ja muut työt oli myös hoidettava kaikissa olosuhteissa. Seuraava ote lokakuussa 1942 kirjoitetusta kirjeestä osoittaa, kuinka ympäröivä sodan maisema ja kurjat sääolosuhteet vaikuttivat sotilaiden henkiseen kestävyyskykyyn ja mielialaan musertavalla tavalla:

Täällä sataa. Olemme kaikki läpimärkiä. Korsun katto vuotaa eikä meillä ole sadetakkeja kun menemme ulos vartioon. Kaikki vaatteet ovat ihan läpimärkiä. Ne jotka eivät ole täällä eivät kyllä ymmärrä kuinka hyvin heidän asiansa ovat. He eivät voi kuvitellakaan millaista tämä sotilaan elämä on. Juoksuhaudat ovat veden täyttämiä ja meidän täytyy maata vallilla mudassa ja kuulasateessa kun olemme vartiossa. [...] Vartiovuorot osuvat kohdalle niin usein, etteivät vaatteet ehdi kuivua niiden välillä. Yöllä vapaata on vain kaksi tuntia ja sitten täytyy taas mennä ulos mutaan ja sateeseen. Mikään ei enää huvita. Kuljemme täällä ympäriinsä kuin jotkin kummalliset eläimet. Mieli on ihan maassa. Kaikki ovat vilustuneet ja joka päivä joku lähtee sairaalaan ja taas on vähemmän miehiä ja enemmän vartiohommia muille. [...] Nyt minun täytyy lopettaa koska minun täytyy taas mennä ulos palelemaan kahdeksi tunniksi. [...] Lähettäkää paketti joskus niin että saa jotakin syötävää. Terveisin Nils. (Alikersantti Nils Sax vanhemmilleen 26.10.1942.)

Ote osoittaa, kuinka sietämättömät olosuhteet etulinjassa veivät elämänhalun ja riisuiivat viimeisetkin rippeet ihmisarvoisesta elämästä. Tämän lisäksi ote kertoo kokemuksesta etäisyyden kasvamisesta kotirintaman ja rintaman välillä ja kuinka raskasta oli kohdata ymmärtämättömyyttä kotirintaman ihmisiltä. Alikersantti Nils Sax kuitenkin yritti välittää vanhemmilleen kokemuksiaan siitä, millaista oli elää uuvuttavissa olosuhteissa etulinjassa. Kurjat olosuhteet herättivät tarpeen saada jakaa ja purkaa synkkiä ajatuksia ja tunteita kirjeitse.

Sodan maisema oli monella tavalla epämiellyttävä ja kuvottavakin. Miehet kävivät lähes jatkuvaa taistelua lutikoita ja muita syöpäläisiä vastaan. (Esim. alikersantti Nils Sax vanhemmilleen 22.8.1942; ylikersantti Curt Enroth vaimolleen 10.12.1941, 29.1.1944.) Talusjätteet ja hautaamattomat ruumiit lisäsivät rottien määrää. Miehet kertoivat, kuinka rotat kasvoivat jopa kissan kokoisiksi ja kuinka vaikeaa niistä oli päästä eroon. Ylikersantti Curt Enroth valitti vaimolleen, miten hän oli eräänä yönä herännyt siihen, kun rotta juoksi hänen kasvojensa yli. Rotanmyrkkä oli aluksi tehonnut, mutta pian rotat eivät enää siitäkään välittäneet. Miehet olivat kuitenkin onnistuneet pyydystämään muutaman ketunraudalla. Sotamies Göran Sax arveli, että he olivat ampuneet konepistoolilla ainakin 500 luotia korsussa asustavaa rottaa kohti tuloksetta. (Ylikersantti Curt Enroth vaimolleen 19.1.1943, 7.–8.3.1943, 5.5.1943; sotamies Göran Sax vanhemmilleen 2.12.1943.) Muun muassa rottien takia oli välttämätöntä haudata taistelukentille jääneet ruumiit heti, kun se oli mahdollista. Heinäkuussa 1942 alikersantti Nils Sax kertoi vanhemmilleen tästä tehtävästä ei-kenenkään-maalla: ”Yöllä olimme piikkilangan edessä hautaamassa kaatuneita venäläisiä. Toiset olivat maanneet siellä talvesta saakka ja heillä oli turkikset ja lumipuvut päällään. Voitte kuvitella kuinka siellä haisi.” (Alikersantti Nils Sax vanhemmilleen 14.7.1942.)

Ei-kenenkään-maa Suomen ja Neuvostoliiton etulinjojen välissä voidaan nähdä välitulana, jota taistelevat osapuolet pyrkivät hallitsemaan, mutta jota kumpikaan ei hallinnut. Ei-kenenkään-maa toimi rajana tunnetun ja tuntemattoman välillä. Piikkilangan omalla puolella olosuhteet olivat tiedossa, mutta sen toisella puolella sijaitseva tuntematon, vaarallinen,

pelottava maailma. (Leed 2009, 14–15.) Vaikka ei-kenenkään-maa oli välitila, se ei ollut tyhjä tila. Miinojen, piikkilankojen, espanjalaisten ratsujen⁵ ja muiden siirrettävien puolustusesteiden tarkoituksena oli vaikeuttaa vihollisen liikkumista tilassa. Sotilaat liikkuivat ei-kenenkään-maalla muun muassa partioretkillään ja linnoitustöissä. Sotamies Göran Sax joutui useita viikkoja loppusyksystä 1943 öisin tekemään töitä ei-kenenkään-maalla. Aluksi hän oli vetämässä piikkilankaa linjan eteen ja sen jälkeen tehtävänä oli kaivaa tunneli ja rakentaa korsu pieneen tukikohtaan keskelle ei-kenenkään-maata. Tehtävä oli erittäin vaarallinen ja herätti hänessä kuolemanpelkoa, mutta myös vihaa niitä esimiehiä kohtaan, jotka olivat määränneet hänet tehtävään. Hän koki, että sai tehtävän rangaistuksena siitä, että hänelle aiemmin syksyllä oli myönnetty muutaman viikon maatalousloma. (Sotamies Göran Sax vanhemmilleen 5.10.1943.) Jokaisessa kirjeessä tältä ajalta hän kertoi työstään ei-kenenkään-maalla, ”jossa kukaan ei halua olla” (sotamies Göran Sax vanhemmilleen 6.10.1943):

Kyllä nämä päivät ovat minulle niin raskaita vaikka päivisin ei tee mitään. Mutta kun ajattelee että joka ilta ja yö täytyy lähteä sinne ei-kenenkään-maalle tekemään töitä pimeässä ja kurjuudessa, mikään ei enää haluta, ei tahdo saada unta eikä ruoka maistu. Tämä on kyllä pahinta mitä elämässäni olen kokenut eikä siitä pääse pakoon ja joka ilta kaikki vaan pahenee. Eilen illalla ne taas tulittivat meitä, ja kaksi haavoittui, yksi sai sirpaleen jalkaansa ja toinen kuulan reitensä läpi. Niin että ei sitä tiedä minä hetkenä tahansa voi itsekin menettää henkensä. (Sotamies Göran Sax isälleen 8.10.1943.)

Vihollinen on olennainen osa rintaman maisemaa, vaikka sotilaat harvoin näkivät tai kohtasivat tämän (Kivimäki 2014, 296). Vihollisen toiminta vaikutti monin tavoin rintamamiesten arkeen ja rajoitti heidän liikkumistaan myös omissa asemissa. Tammikuun lopulla 1943 alikersantti Nils Sax valitti kirjeessään veljelleen, ettei ”huussiinkaan” tahtonut päästä kulkemaan vihollisen tulituksen takia (Nils Sax Göranille 28.1.1943).

Sota ja sotatoimet tuottavat myös omanlaisensa äänimaiseman, johon kuuluu muun muassa räjähdysääntä, papatusta, huutoa ja jyskettä. Melu täytti rintamamaiseman ja erotti tämän rauhanaikaisesta, arkisesta ja normaalista maisemasta. Äänimaiseman käsitteeseen kuuluu myös yksilöllisiä tapoja ymmärtää ja kokea ääniympäristö. Ajoittainen lähes taukoamaton meteli, jylinä, jyske, rästinä ja ryske, jonka pikakiväärit, konekiväärit, kranaatinheittimet, haupitsit ja tykit aiheuttivat, oli monille sotilaille äärettömän raskasta ja kulutti heidän henkisiä voimavarojaan. (Ampuja 2007, 305–306, 323.) Kokemuksia rintaman pelottavasta ja rasittavasta äänimaisemasta saattoi olla vaikeaa sanallistaa. Sotamies Göran Sax yritti kuitenkin kirjeessään kotiin löytää sopivia sanoja ilmaisemaan kokemuksiaan ja tunteitaan, jotka vihollisen tulitus ja tykistön aiheuttamat äänet herättivät hänessä kesäkuussa 1944 vihollisen hyökätessä: ”Olen kaivautunut kallioseinämän viereen mutta ei sitä saa unta kun joutuu olemaan taivasalla ja kaiken lisäksi pauhaa niin kuin pahimmassa noidankattilassa” (sotamies Göran Sax vanhemmilleen juhannusaattona 23.6.1944). Pari päivää myöhemmin hän palasi asiaan:

Alan olla niin hermostunut etten tiedä miten tästä selviää. [...] Kyllä on hirveätä kun niillä on niin paljon tykistöä ja ampuvat. [...] Hermoni alkavat olla ihan riekaleina tämän sodan seurauksena eikä tiedä mitä tekisi kun kuulee kranaatin äänen, olen saanut niin kamalan kammon. (Sotamies Göran Sax vanhemmilleen 25.–26.6.1944.)

5 ”Espanjalainen ratsumies” on siirrettävä piikkilankaeste, joka koostuu puukehikosta ja siihen kiinnitetyistä piikkilangoista. (Nationalencyklopedin, < <http://www.ne.se.ezproxy.vasa.abo.fi/uppslagsverk/encyklopedi/läng/spansk-ryttare> > [8.1.2018].)

Osa äänistä rintamalla tarkoitti vaaraa ja osa ei. Sotilaille oli tämän takia tärkeitä osata arvioida äänet oikein ja reagoida niihin nopeasti tarvittaessa. Sodan äänimaisemaan kuuluu kuitenkin myös ”normaaleja”, luonnon ääniä, kuten linnunlaulua (Ampuja 2007, 304–310, 333–336):

Klo 12 lähdimme kaikki matkaan ja miehitimme kannaksen, jossa venäläisten on tapana käydä. Kolmen tunnin ajan koimme kuinka tähdet sammuiivat, alkoi sarastaa ja usva tiheni samalla kun pari minulle tuntematonta kerttua lauloivat ihanasti lehdossa edessämme. Klo 3.00 rähinä sitten alkoi. [...] Kaikki aseet tulittivat ja venäläisiltä jäi jälkeen yksi kuollut, jonka raahasimme mukamme. (Luutnantti Ulf Segerstråle äidilleen 28.7.1941; ks. myös Ulf Segerstråle vanhemmilleen ja sisarilleen 30.6.1941 sekä isälleen 5.9.1941; 25.5.1942.)

Luutnantti Ulf Segerstrålella oli partioetkistään ja taistelutehtävistään kertoessaan tapana yhdistää kuvauksissaan sodan aineksia luonnon elementteihin. Runollisin sanakääntein hän kuvaili havaitsemaansa ja kuulemaansa. Luonnon tulkitseminen on tärkeä osa sotilaan kompetenssia, mutta Ulf Segerstrålen tapauksessa yhdistäminen täytyy nähdä lähinnä keinoa välittömästi silottaa ja tynnyttää sodan maiseman kauhuja jollakin, mikä tuntui turvalliselta, normaalilta ja luonnolliselta. Hänen kirjeensä osoittavat hänen olleen vastuun- ja velvollisuudentuntoinen upseeri (Hagelstam 2014, 164–181), mutta kertomalla kauniista maisemista ja laulavista linnuista keskellä taistelutannerta hän ilmaisi olevansa edelleen se luontoa rakastava poika, jonka hänen perheensä aina oli tuntenut. Luonto ja taide pitivät hänet sodasta huolimatta yhteydessä siviilielämäänsä.

Maiseman haltuunotto

Rintaman vieraissa, vaarallisissa ja turvattomissa oloissa syntyi tarve luoda ympäristö, joka tarjosi sotilaille suojaa ja turvallisuuden tunnetta. Hyökkäysvaiheessa 1941, kun rintama jatkuvasti siirtyi edemmäksi, ei ollut aikaa eikä tarvetta rakentaa kunnollisia asumuksia tai kenttävarkalustuksia. Uuteen paikkaan tullessa jouduttiin tämän takia ensimmäisenä tehtävänä kaivamaan tilapäiset asemat ja useimmiten asuttiin teltoissa. (Helamaa 1983, 17–19.) Kun sota pitkittyi ja seisahtui asemasodaksi, vierasta ja vallattua maisemaa alettiin ottaa haltuun pysyvämmillä rakennelmilla, muun muassa linnoittamalla, varustelemalla ja rakentamalla.

Armeijan muokkaamalle maisemalle on ominaista, että se on naamioitu, maahan kaivettu, rajoitettu, valvottu ja kontrolloitu tila. Maisema muotoutui sotilaiden toimesta vuorovaikutuksessa armeijan tarpeiden ja olemassa olevan maaston ja luonnon välillä. Majoitusalueita valittaessa oli ensisijaisesti otettava huomioon sotilaalliset tarpeet. Paikan tuli tarjota tarpeeksi suojaa ja naamioimismahdollisuuksia, mutta oli myös tärkeää, että maaperä oli mahdollisimman kuiva ja että rakennusaineita sekä juoma- ja pesuvettä oli saatavilla läheltä. Armeijan taholta annettiin ohjeita siitä, miten maastoon piilotetut rakennukset tuli sijoittaa, mitä rakennusaineita tuli käyttää ja miten rakennukset piti naamioida. Etelä- ja länsirinteitä pidettiin edullisimpina rakennuspaikkoina, koska niille osui eniten auringonvalo. Myös esimerkiksi tuulisuhteet oli syytä ottaa rakennusten sijoittamisessa huomioon. (Rakennusopas kenttämajoitusta varten 1943, 7–13.) Seuraavassa eversti Sven Björkman kertoo, kuinka maisema oli muokattu niin, että se antoi suojaa ja mahdollisuuksia liikkua etulinjassa ilman, että sotilaat joutuivat alttiiksi liian suurille vaaroille:

Täällä olen jatkanut käyntejäni etulinjassa. Älä ole huolissasi, olen kyllä varovainen ja itse asiassa se on melkein täysin vaaratonta. Meillä on hyvät suojaisat asemat, joissa voi käyskennellä viholliselta täysin

näkymättömissä ja enimmäkseen vihollista etelässä katsellaan epäsuorasti periskoopilla tai vastavalla. Näin niissä kohdissa, joissa linjat ovat lähellä toisiaan, mutta enimmäkseen välimatka on melko iso, ja siellä voi hyvin ottaa enemmän vapauksia. Tänään olin mm. tukikohdassa, joka sijaitsee syrjässä keskellä suota. Se oli kuin pieni linnake ympäröivine valleineen ja asuntokorsut sen keskellä. (Eversti Sven Björkman vaimolleen 7.9.1943.)

Maastoa ei rakennettu ja muokattu ainoastaan sotilaallisten tarpeiden mukaan. Kun tilanne rintamalla vakiintui, tehtiin myös rakennuksia, jotka eivät olleet välttämättömiä, mutta jotka lisäsivät viihtyisyyttä ja mukavuutta. Suuria ja näyttäviäkin asevelitaloja, kanttiinirakennuksia ja sotilaskoteja pystytettiin rykmenttien ja pataljoonien yhteyteen. (Esim. sotamies Göran Sax vanhemmilleen 19.4.1943.) Komentopaikat ja komentokorsut olivat usein myös edustavia ja jopa pröystäileviä. Monissa joukko-osastoissa palveli miehiä, jotka siviiliammaltaan olivat arkkitehtejä, ja he saivat tehtäväkseen laatia piirustuksia eri rakennuksia varten, mikä osaltaan selittää, miksi rintamalla nousi muun muassa funktionalismista vaikutteita saanutta ”korsuarkkitehtuuria”. Koristeaiheissa otettiin melko usein vaikutteita karjalaistaloista, mutta inspiraatiota saatiin myös suomalaisarkkitehtuurista, kuten Alvar Aallon suunnittelemasta Villa Maireasta, ja näin pala Suomea siirrettiin keskelle Itä-Karjalan maisemaa. (Helmaa 1983, 28–44, 47–59.)

Hiljaisessa asemasotavaiheessa rakennettiin myös erilaisia urheilukenttiä joukko-osastojen yhteyteen. Sotilaille ryhdyttiin nimittäin tarjoamaan erilaisia ajanvietemahdollisuuksia, joiden tarkoituksena oli torjua sotäväsymystä ja pitkästymistä (esim. Lappalainen 1991, 36). Luutnantti Ulf Segerstråle toimi urheilu-upseerina asemasodan aikana ja hänen kirjeensä sisältävätkin useita mainintoja urheilutoiminnasta ja niistä puitteista, joita toiminnalle luotiin. Kesällä 1942 hän kertoi, kuinka he talkoovoimin raivasivat ympäristöä ja saivat aikaan jalkapallokentän, kuulantöytä- ja korkeushyppypaikan sekä 400 metrin juoksuradan. Syksyllä 1942 rykmentissä rakennettiin iso urheiluhalli, jossa oli tilat muun muassa lentopallolle, tenniksen peluulle, voimistelulle, nyrkkeilylle ja painille. (Esim. luutnantti Ulf Segerstråle isälleen 30.7.1942; sisarelleen 1.12.1942; 4.12.1942.)

Ympäristön haltuunotto ei kuitenkaan tapahtunut vain armeijan toimesta. Yksittäiset sotilaat ja heidän toverinsa ottivat myös omasta aloitteestaan maisemaa eri keinoin haltuun. Saksalaisen etnologin Ina-Maria Greveruksen mukaan ihmisellä on perustava tarve kiinnittyä tiettyyn paikkaan. Hän puhuu *territoriaalisesta* ihmisestä, joka pyrkii pitämään hallussaan määrättyä paikkaa, jota voi kutsua omakseen ja johon voi samaistua. Tämä paikka voi olla esimerkiksi talo, seutu tai maa. Tarve liittyy mahdollisuuteen luoda turvallisuuden tunnetta aineellisella ja sosiaalisella tasolla sekä mahdollisuuteen identifioitua sosiaaliseen ryhmään. Koti tai kotiseutu on paikka, johon ihminen on tunnetasolla sitoutunut ja jonka varaan ihminen rakentaa paikallisuutensa. (Greverus 1972, 51–54.) Rintamalla omasta korsusta tuli ensisijainen paikka, jossa sotilaat tunsivat olevansa ”kotonaan”. Oma korsu toimi kiinnekohtana, johon miehet pystyivät paikantamaan oman sijaintinsa suhteessa ympäröivään rintamamaisemaan. Korsu kiinnekohtana loi turvallisuuden tunnetta, järjestystä ja elämänhallintaa epävarmoissa olosuhteissa rintamalla. (Vrt. Sallinen 2004, 86.)

Etulinjan korsujen ensisijainen tehtävä oli tarjota sotilaille välttävä majapaikka, joka suojaisi tykistötulelta ja joka kestäisi kaikissa sääoloissa. Asemasodan rauhallisissa oloissa tuli kuitenkin mahdolliseksi lisätä asunnon mukavuuksia ja korsuja rakennettaessa alettiin kiinnittää yhä enemmän huomiota lämpöön, valaistukseen ja kuivuuteen. Korsujen viihtyisyyden luominen oli kuitenkin asujen oman viitseliäisyyden varassa. (Lappalainen 1990, 23.)

Aineistossani erityisesti tykistössä palvelut ylikersantti Curt Enroth kirjoitti melko yksityiskohtaisesti korsujen rakentamisesta ja sisustamisesta. Tykistö sijoitettiin aina takamaastoon, missä etulinjan verrattuna asumisen laatuun voitiin kiinnittää suurempaa huomiota. Curt Enrothille rakentaminen tuntui olevan mieluisaa ja hän kertoi tyytyväisenä vaimolleen, kuinka he tekivät muutoksia asunnon pohjakaavaan, jotta asumisesta tulisi toimivampaa (ylikersantti Curt Enroth vaimolleen 9.6.1942; 9–10.11.1942; 29.6.1943). He lisäsivät viihtyisyyttä myös valmistamalla huonekaluilla ja Curt Enroth kertoi ylpeänä nikkaroineensa hyllyjä ja kaappeja korsuun.

No, nyt meillä ainakin on kunnan katto pään päällä [...]. Näkisitpä kuinka hieno pieni alkovimme on. [...] Ja näkisitpä hyllyni, piippuhyllyni sängyn pääpuolen vieressä ja askelsäästökaappini keittiötarvikkeineen. [...] Tänään olen nikkaroinut hyllyt kaikkien sänkyjen viereen ja kaksi muuta tekivät pöytiä ja penkkejä. (Ylikersantti Curt Enroth vaimolleen 8.7.1943.)

Ylikersantti Curt Enroth tiesi vaimonsa mielellään kuulevan, miten hän ja muut miehet asuivat ja elivät. Vaimo koki nimittäin olevansa lähempänä miestänsä, kun hänellä oli jonkinlainen käsitys siitä, millaisessa ympäristössä hänen miehensä eli (esim. Martha Enroth miehelleen 9.3.1942; 14.11.1942). Korsujen ulkopuolelle rakennettiin puutarhakalusteita, jotta lämpimään vuodenaikaan päästiin sisätilan ahtaudesta ja voitiin viettää enemmän aikaa ulkona (ylikersantti Curt Enroth vaimolleen 1.5.1942; 18.6.1943). Sodan rauhallisina kuukausina sotilaat ryhtyivät myös kaunistamaan maisemaa istutuksin (ylikersantti Curt Enroth vaimolleen 27.5.1943; 25.6.1943; 22.5.1944; alikersantti Nils Sax veljelleen Göranille 23.5.1943). Tähän tarvittiin kuitenkin apua kotirintamalta:

Korsun ulkopuolelle olemme ajatelleet perustaa kukkamaita ja huomenna ajamme sinne lannoitetta ja maata. Eteläpuolelle suunnitteleme keittiöpuutarhaa ja pyytäisin sinua puhumaan rouva Malmströmin kanssa. Juttelin hänen kanssaan kun viimeksi olin lomalla ja hän kertoi, että saavat siemeniä maaliskuussa. a) Kurkkuja, porkkanoita, punajuuria, retiisejä b) Kehäkukkia, krasseja, daalioita, auringonkukkia. Kauneudennälkä on vallannut mielemme ja aiomme raivata joelta pienen metsittyneen niemekkeen. (Luutnantti Ulf Segerstråle äidilleen 26.3.1943.)

Kasvimaiden sato antoi tarpeellisen lisän sotilaiden ruokavalioon, mutta puutarhojen perustaminen voidaan nähdä myös keinona ”kesyttää” ympäröivä maisema ja tehdä siitä oma. Puutarhat ovat ihmisen ja paikan vuorovaikutuksen tuotteita ja kertovat sopeutumisesta vaativiin olosuhteisiin. Amerikkalainen maisema-arkkitehti Kenneth Helphand on tutkinut puutarhojen perustamista erilaisiin äärioloihin, kuten ensimmäisen maailmansodan juoksuhautojen yhteyteen, toisen maailmansodan sotavankileireille, juutalaisgetoissa Euroopassa ja japanilaisten internointileireissä Yhdysvalloissa. Helphand osoittaa, kuinka kasvi- ja kukkamaiden perustaminen toimi selviytymiskeinona, sillä puutarhat kasvavine taimineen symbolisoivat toivoa, lohtua, tulevaisuudenuskoa ja elämää kaaoksen ja kuoleman keskellä. Kasvi- ja kukkamaat toimivat myös kontrastina sodan tuhoamalle maisemalle, loivat viihtyisyyttä ja toivat kauneutta paikkoihin, missä sitä ei välttämättä ollut. Tämän lisäksi puutarhat tarjosivat mielekästä ja hyödyllistä tekemistä, mikä myös oli tärkeää selviytymisen kannalta. (Helphand 2006, 1–20, 211–242.) Rintaman äärimmäisissä olosuhteissa puutarhojen perustaminen oli luovuutta vaativa tapa ottaa maisema haltuun.

Ina-Maria Greverukseen viitaten virolainen etnologi Aivar Jürgenson painottaa, että vieraan maiseman haltuunotto ja muokkaaminen läheiseksi on useasti luova prosessi (Jürgenson 2015, 122). Kuten yllä mainittiin, vieraassa ympäristössä kiinnitetään ensisijaisesti huomiota

sellaiseen, mikä vaikuttaa tutulta. Kun mitään tuttua ei ole, sinne luodaan sellaista, mikä tuntuu tutulta. Kotiseudusta ja kaikesta, mikä tuntui omalta, läheiseltä ja tutulta ei näin ollen luovuttu rintaman vieraassa ympäristössä. Päinvastoin, monta arkista, normaalia, rauhanaikaista toimintaa siirrettiin rintaman arkeen (vrt. Jürgenson 2015, 118). Sotilaat kantoivat mukanaan kotiyhteisössään omaksumaansa kulttuuria ja perinteitä, sen arvoja, normeja, tapoja ja tottumuksia (Petrisalo 2004, 72). Rintamalla näistä pidettiin kiinni: siisteyttä ja järjestystä pyrittiin ylläpitämään (luutnantti Ulf Segerstråle äidilleen 3.6.1942; ylikersantti Curt Enroth vaimolleen 9.6.1942) ja joulua ja muita vuotuisjuhlia vietettiin mahdollisuuksien mukaan perinteitä kunnioittaen. Kotiväki osallistui monin tavoin rintamamiesten pyrkimykseen luoda jatkuvuuden tunnetta. Paitsi siemeniä, kotoa lähetettiin myös astioita, sisustustekstiilejä, joulukoristeita ja paljon muuta, joilla arkielämää rintamalla normalisoitiin. (Aiheesta enemmän Hagelstam 2014.) Paikka otettiin näin ollen haltuun monien arkisten käytänteiden avulla.

Kuva 3: Sotamies Göran Sax korsunsa edessä. Maastoon piilotetun asuntokorsun tuli tarjota sotilaille suojaa tulelta ja siksi ne naamioitiin, vahvistettiin ja kaivettiin syvälle maahan. Asemasodan aikana maisemaa myös kaunistettiin. Kuva otettu kesällä 1942 jalkaväkirykmentti 61:n alueelta Syvärillä. (Kuva: Saxin suvun hallussa.)

Vierasta maisemaa otettiin haltuun myös diskursiivisella, kerronnallisella tasolla. Marraskuun 29. päivänä 1941 päivätyssä kirjeessä luutnantti Ulf Segerstråle kirjoitti, että hän oli ”juuri tullut kotiin” partioretkeltä. Samoihin aikoihin ja varsinkin vuoden 1942 alkupuolelta lähtien sana ”koti” ilmestyy yhä useammin myös eversti Sven Björkmanin ja ylikersantti Curt Enrothin kirjeisiin. (Esim. eversti Sven Björkman vaimolleen 21.10.1941; 23.1.1942; ylikersantti Curt Enroth vaimolleen 23.5.1942; 3.7.1942.) Vuoden 1942 alkupuolella sodankäynti jähmettyi asemasodaksi ja joukko-osastot jäivät pidemmiksi ajoiksi paikoilleen. Pysyvämmissä asemassa ehdittiin asettua aloilleen ja koti-sanana käyttöä voidaan pitää merkinä siitä, että sotilaat olivat ainakin jossakin määrin sopeutuneet ja mukautuneet paikkaan ja tunsivat siihen jonkinasteista kuuluvaisuuden tunnetta. Koti-sanana käyttö voidaan näin ollen nähdä kielellisenä tekniikkana, jonka avulla vieras maisema otettiin haltuun.

Ina-Maria Greverus painottaa, että kodin maantieteellisellä sijainnilla ei oikeastaan ole merkitystä vaan ihminen voi tuntea olevansa kotona missä tahansa (Sallinen 2004, 86). Vaikka sotilaat kykenivät luomaan tiettyä kuuluvuuden tunnetta rintamalla ja käyttivät koti-sanana asumuksestaan, on tärkeää huomioida, että korsi ei koskaan ollut koti suhteessa siviiliin kotiin. Joissakin tapauksissa kirjoittaja varusti sanan lainausmerkeillä, mikä osoittaa tietoisuuden ja joissakin tapauksissa myös ironisen käytön, mutta kirjeistä löytyy myös esimerkkejä siitä, että kirjoittaja luultavasti valitsi sanan automaattisesti ja lähes tiedostamattaan. (Esim. ylikersantti Curt Enroth vaimolleen 28.4.1942.) ”Rintamakodista” huolimatta lojaliteetti siviilikotiin säilyi vahvana läpi koko sodan. Rintaman koti oli koti ainoastaan suhteessa muihin paikkoihin rintamalla. Oma korsi toimi rintamalla kodinomaisena lähtö- ja paluupaikkana ja kodin korvikkeena (vrt. Colville 2009, 499–500), kun turvattomuus synnytti tarpeen luoda suojaosan tilan, jonka ulkopuolelle jäivät rintaman uhat ja vaarat.

Paikan haltuunotto jouduttiin sotavuosina toistamaan monta kertaa. Joukko-osastot siirtyivät useamman kerran sodan aikana uusille lohkoille, joissa rakennustoiminta ja maiseman haltuunotto täytyi suorittaa uudelleen. Muutot koettiin rasittavina ja epämiellyttävinä ja siirtymiset paikasta toiseen herättivät sotilaissa ärtymyksen ja rauhattomuuden tunteita. Tuntui turhauttavalta joutua jättämään suurella vaivalla rakennetut korsut ja asemat ja aloittaa rakennustyöt uudella paikalla (esim. alikersantti Nils Sax vanhemmilleen 11.6.1942). Sotilaat olivat myös sodan kuluessa oppineet, että kestäisi jonkin aikaa ennen kuin uudessa paikassa jälleen tuntisi olonsa kotoisaksi (esim. sotamies Göran Sax vanhemmilleen 21.11.1942). Ylikersantti Curt Enroth kirjoitti vaimolleen vierauden tunteesta uusissa asemissa ja siitä miten omituiselta tuntui, että myös rintamalla kiintyi paikkaan: "Nyt alkaa myös tuntua siltä että on kotiutunut tähän paikkaan. Ensimmäinen vuorokausi muuton jälkeen on aina kaikkein pahin, kun olosuhteet tuntuvat niin vierailta." (Ylikersantti Curt Enroth vaimolleen 16.8.1941.)

[...] toisekseen minulla on se tympäisevä tunne, mikä aina seuraa muuttoja. Sen kai olet huomannut? Ei ole ollenkaan hauskaa että meidät pauskataan sinne ja tänne, mieluiten olisi samassa paikassa. Sillä niin ihmeelliseltä kuin se tuntuukin, niin myös täällä syntyy jonkinlainen kodin tuntu. (Ylikersantti Curt Enroth vaimolleen 13.7.1942.)

Muutot aiheuttivat aina katkoksen sotilaiden rintama-arjessa ja toivat mukanaan epävarmuutta ja epätietoisuutta siitä, mitä tulevaisuus toisi tullessaan. Olisiko uusi paikka vaarallisempi? Olisivatko asumisolosuhteet huonommat uudella lohkolla? Oltuaan pidempään samalla paikalla ja perehdyttyään maisemaan ja maastoon sotilaat olivat muodostaneet käsityksen lohkon riskeistä ja vaaroista. Lähiympäristön tuntemus loi turvallisuuden tunnetta sekä kontrollin ja hallitsemisen kokemuksen, mikä oli tärkeätä sotilaille, jotka joutuivat pitkään elämään rintaman äärimmäisen epävarmoissa oloissa.

Kuva 4: Sotilaat kuvittivat kirjeensä joskus korsun pohjapiirustuksella uuden asunnon valmistuttua, jotta kotiväki saisi käsityksen asumisolosuhteista. Piirustukseen merkittiin aina oma makuupaikka. Piirustus löytyy ylikersantti Curt Enrothin 9.6.1942 päivätystä kirjeestä. (Kirjekokoelma: Enroth, Curt ja Martha.)

Kuva 5: Rintamalla vietettiin mahdollisuuksien mukaan vuotuisjuhlia. Jalkaväkirykmentti 24:ssä pystytettiin kesällä 1942 juhannussalko kanttiinin yhteyteen. Luutnantti Ulf Segerstråle lähetti valokuvan äidilleen 14. syyskuuta päivätyssä kirjeessä. (Kirjekokoelma: Ulf Segerstråle.)

Sodan maisema sotilaiden kirjeissä

Tämän artikkelin keskeisenä tavoitteena on ollut analysoida, miten rintamamiehet kokivat maiseman, mitä ajatuksia ja tunteita se heissä herätti ja kuinka he arjen käytännössään ottivat vieraan maiseman haltuunsa ja muunsivat sen omaksi. Sotilaille sodan ja rintaman maisema oli monin tavoin ristiriitainen. Jatkosodan aikana suomalaiset sotilaat kohtasivat sodan tuhoaman, runteleman ja vääristämän maiseman, toisaalta ”bolševikkiparatiisin” primitiivisyyden ja toisaalta taas Itä-Karjalan koskemattoman ja kauniin luonnonmaiseman.

Kirjeissään kotiin sotilaat kuvailivat havaitsemaansa ja näkemäänsä. Pukemalla näkemäänsä sanoiksi kirjeissä he rakensivat kuvia rintamamaisemasta – kuvia, jotka sotilaat eri syistä halusivat tai kykenivät jakamaan läheistensä kanssa. Kirjeiden kirjoittaminen on dialogista toimintaa, jossa kirjoittaja ja lukija jatkuvasti ottavat toisensa huomioon ja vaikuttavat toisiinsa. Mitä kirjoittaja kirjoittaa, mutta myös miten hän sen kirjoittaa, määräytyy mitä suurimmassa määrin niistä reaktioista, joita hän ennakoi kirjeensä herättävän vastaanottajassa. (Bakhtin 2002, 95; Bakhtin 2003, 204–205.) Kotiväkeä ei haluttu turhaan huolestuttaa tai järkyttää, mikä osin selittää, miksi kirjeet eivät yleensä sisällä yksityiskohtaisia kuvauksia rintamasta kuoleman tai tuhon maisemana. Miehillä oli kuitenkin välillä tarvetta purkaa tunteitaan ja kertoa myös raskaista kokemuksistaan, ja siksi maiseman tuhoista, vaaroista ja rasittavuudesta ei täysin vaiettu. Tämän lisäksi miehet olivat tietoisia siitä, että kotiväki halusi olla heidän tukenaan aina, kun he olivat tuen tarpeessa. Kotona haluttiin myös mielellään lukea miesten kokemuksista ja vaikutelmista. Tällä tavoin kotiväki ja muut läheiset saivat käsityksen heille vieraasta ja kaukaisesta maisemasta rintamalla ja pääsivät ainakin jossain määrin osallisiksi miesten elämästä toisaalla pitkän erossaolon aikana.

Arvioidessaan, miten heidän kirjeensä otettaisiin kotona vastaan, miehet joutuivat todennäköisesti tasapainoilemaan kertomisen ja vaikenemisen välillä. Vaikka kirjeet rintamalta sisälsivät mainintoja sodan väkivaltaisesta maisemasta ja kurjista ja vaarallisista oloista, painopiste oli kaikessa sellaisessa, mikä oli kotiväelle lähempänä totuttua ja tuttua. Tavallisimmin kirjeissä luotiin illuusio turvallisuudesta, normaaliudesta ja jatkuvuudesta, ja siitä, että elämä rintamalla ei poikennut kovinkaan paljon arjesta kotona. Pitkän erossaolon aikana, jolloin etäisyys osapuolten välillä uhkasi kasvaa, oli kirjeissä tärkeää painottaa kodin ja rintaman välisiä kosketuspintoja. Viime kädessä maisema rintamalla koettiin aina vieraana suhteessa omaan kotiin, kotiseutuun ja kotimaahan, jonne jatkuvasti ikävöitiin ja jonne haluttiin palata.

Tutkimusaineisto

Arkistolähteet

Åbo Akademis bibliotek (ÅAB), Handskriftssamlingarna

Kirjekokoelma: Björkman, suku

Kirjekokoelma: Enroth, Curt ja Martha

Kirjekokoelma: Sax

Kirjekokoelma: Segerstråle, Ulf

Painetut lähteet

Rakennusopas kenttämajoitusta varten 1943. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otavan kirjapaino.

Kirjallisuus

Alsmark, Gunnar 1997: Inledning. – Alsmark, Gunnar (red.), *Skjorta eller själ? Kulturella identiteter i tid och rum*. Lund: Studentlitteratur. 9–20.

Ampuja, Outi 2001: Ääni ja melu modernissa sodankäynnissä. – Laakkonen, Simo & Timo Vuorisalo (toim.), *Sodan ekologia. Sodankäynnin ympäristöhistoriaa*. Historiallinen Arkisto 125. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 304–339.

Bakhtin, Mikhail 2003: Problems of Dostoevsky's Poetics. – Emerson, Caryl (ed. & transl.), *Theory and History of Literature*, Volume 8. Minneapolis: University of Minnesota Press [1984].

Bakhtin, Mikhail 2002: *Speech Genres & Other Late Essays*. – Emerson Caryl & Michael Holquist (eds.). Austin: University of Texas Press [1986].

Colville, Quintin 2009: Corporate Domesticity and Idealised Masculinity. Royal Naval Officers and their Shipboard Homes, 1918–39. – *Gender & History*, 21(3): 499–519.

Deleuze, Gilles & Félix, Guattari 2004: *A Thousand Plateaus. Capitalism and Schizophrenia*. Translation and Foreword by Brian Massumi. London: Continuum [1988].

Fritz, Stephen G. 1995: *Frontsoldaten. The German Soldier in World War II*. Kentucky: University Press of Kentucky.

Greverus, Ina-Maria 1972: *Der territoriale Mensch. Ein literaturanthropologischer Versuch zum Heimatphänomen*. Frankfurt: Athenäum.

Hagelstam, Sonja 2014: *Röster från kriget. En etnologisk studie av brevdialoger mellan frontsoldater och deras familjer 1941–1944*. Doktorsavhandling. Åbo: Åbo Akademi.

Hagelstam, Sonja 2011: Rakas sotilaani! Kirjeiden kirjoittaminen jatkosodan poikkeusoloissa. – Leskelä-Kärki, Maarit ym. (toim.), *Kirjeet ja historiantutkimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 299–328.

Hagelstam, Sonja & Ilari Taskinen 2015: Hiljaisuuden myytit. Postisensuuri, vaikeneminen ja etulinjan kokemukset sota-ajan kirjeissä. – Tikka, Marko ym. (toim.), *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina*. Tampere: Postimuseo & Tampereen Historiallinen Seura. 44–59.

Hakamies, Pekka 2012: Karjala venäläisin silmin. – Fingerroos, Outi & Maunu Häyrynen (toim.), *Takaisin Karjalaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 75–104.

Helamaa, Erkki 1983: *40-luku. Korsujen ja jälleenrakentamisen vuosikymmen*. Helsinki & Jyväskylä: Suomen rakennustaiteen museo & Alvar Aalto museo.

Helphand, Kenneth I. 2006: *Defiant Gardens. Making Gardens in Wartime*. San Antonio: Trinity University Press.

Hietanen, Silvo 1990: Karjala nousee tuhkasta. – Hietanen, Silvo (päätoim.), *Kansakunta sodassa 2: Vyö kireällä*. Valtion painatuskeskus & Opetusministeriö: Helsinki. 152–169.

Hynes, Samuel 1998: *The Soldiers' Tale. Bearing Witness to Modern War*. New York: Penguin Books. [1997].

- Häyrynen, Maunu 2004: "Maisemantutkijan kotiseutu" – Granö, Päivi ym. (toim.), *Koti. Kaiho, paikka, muutos*. Kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen laitoksen julkaisuja IV. Pori: Turun yliopisto. 55–68.
- Jürgenson, Aivar 2015: *Between Landscapes. Migration as Rupture and its Expression in the Landscape*. – Sooväli-Sepping, Helen ym. (eds.), *Ruptured Landscapes. Landscape, Identity and Social Change*. Landscape Series 19. Dordrecht: Springer Science+Business Media. 111–129.
- Kirves, Jenni 2008: "Päivittäinen myrkkyyannoksemme" – sensuuria ja propagandaa jatkosodassa. – Näre, Sari & Jenni Kirves (toim.), *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Helsinki: Johnny Kniga. 13–61.
- Kivimäki, Ville 2014: Rintamamiesten Suur-Suomi. Odotukset, kokemukset ja tunteet jatkosodassa. – Näre, Sari & Jenni Kirves (toim.), *Luvattu maa. Suur-Suomen unelma ja unohdus*. Helsinki: Johnny Kniga. 259–319.
- Knoch, Peter 1989: *Kriegsalltag*. – Knoch, Peter (Hrsg.), *Kriegsalltag. Die Rekonstruktion des Kriegsalltags als Aufgabe der historischen Forschung und der Friedenserziehung*. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung. 222–251.
- Kosonen, Katariina 2012: Barbarian ja sivistyksen rajalla – Suomi ja Karjala lännen etuvartiona. – Fingerroos, Outi & Maunu Häyrynen (toim.), *Takaisin Karjalaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 193–195.
- Laakkonen, Simo 2007a: Johdanto sodan ekologiaan. – Laakkonen, Simo & Timo Vuorisalo (toim.), *Sodan ekologia. Sodankäynnin ympäristöhistoriaa*. Historiallinen Arkisto 125. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 15–34.
- Laakkonen, Simo 2007b: Sota, ympäristö ja yhteiskunta. – Laakkonen, Simo & Timo Vuorisalo (toim.), *Sodan ekologia. Sodankäynnin ympäristöhistoriaa*. Historiallinen Arkisto 125. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 35–69.
- Lappalainen, Matti 1990: Sodan ratkaisu siirtyy – asemasodan armeija. – Hietanen, Silvo (päätoim.), *Kansakunta sodassa 2: Vyö kireällä*. Valtion painatuskeskus & Opetusministeriö: Helsinki. 22–45.
- Leed, Eric J. 2009: *No Man's Land. Combat & Identity in World War I*. London: Cambridge University Press (1979).
- Luostarinen, Heikki 1986: *Perivihollinen. Suomen oikeistolehdistön Neuvostoliittoa koskeva viholliskuva sodassa 1941–44: tausta ja sisältö*. Tampere: Vastapaino.
- Mustanoja, Liisa (toim.) 2017: *Arjen sirpaleita ja suuria tunteita. Kirjeet sodan sanoittajina ja ihmissuhteiden ylläpitäjinä 1939–1944*. Tampere: Tampereen yliopisto. [online] < <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-0527-7>. > [19.4.2018.]
- Pehkonen, Erkki 2013: "Poikasi täältä jostakin". *Narratiiviset resurssit, diskurssit ja luovuus kirjoittaen kerrotuissa identiteeteissä jatkosodan aikaisissa kirjeissä*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Petrisalo, Katriina 2004: Koti ja matkailu. Kodista pois – ja takaisin kotiin. – Granö, Päivi ym. (toim.), *Koti. Kaiho, paikka, muutos*. Kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen laitoksen julkaisuja IV. Pori: Turun yliopisto. 69–78.
- Pöysä, Jyrki 2015: *Lähiluvun tieto. Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen*. Kultaneito XVII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.

- Sallinen, Susanna 2004: Koti-ikävä ja nostalgia arjen kokemuksena. – Granö, Päivi ym. (toim.), *Koti. Kaiho, paikka, muutos*. Kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen laitoksen julkaisuja IV. Pori: Turun yliopisto. 79–102.
- Sevänen, Erkki 1997: Ensimmäisen tasavallan poliittinen tilanne ja kirjallisen älymystön toimintastrategiat. – Karkama, Pertti & Hanne Koivisto (toim.), *Älymystön jäljillä. Kirjoituksia suomalaisesta sivistyneistöstä ja älymystöstä*. Tietolipas 151. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 33–63.
- Tikka, Marko ym. (toim.) 2015: *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina*. Tampere: Postimuseo & Tampereen Historiallinen Seura.
- Woodward, Rachel 1998: 'It's a Man's Life': soldiers, masculinity and the countryside. – *Gender, Place and Culture* 5(3): 277–300.
- Woodward, Rachel 2004: *Military Geographies*. Malden: Blackwell Publishing.
- Ziemann, Benjamin 2007: *War experiences in rural Germany 1914–1923*. Translated by Alex Skinner. Oxford: Berg.

FT Sonja Hagelstam on etnologian tutkija Åbo Akademiassa.

Kohti vedenpinnan alaista humanistista maisemaa: moniaistinen sukellus Itämereen

Mika Tolvanen & Simo Laakkonen

Abstrakti

Valtaosa vedenpinnan alaisen maiseman tutkimuksesta on tehty tieteellisteknisestä näkökulmasta ja humanistinen näkökulma on jäänyt vähemmälle huomiolle. Humanistiselle tutkimukselle on tarvetta, koska se on useimmille ihmisille luonteva näkökulma maailmaan. Kehon ja ympäristön suhde on tärkeä näkökulma lähestyttäessä vedenpinnan alaista maisemaa ihmistieteiden näkökulmasta. Artikkelimme päätutkimuskysymys on seuraava: mitä kehollisia tuntemuksia, tunteita ja ajatuksia vedenpinnan alainen maisema tarjoaa vapaa-ajan laitesukeltajille Itämeren alueella? Lähestymme teemaamme kokemuksellisen maiseman avulla. Psykologi Lauri Rauhala ymmärtää kehollisuuden yhdeksi olemisen puoleksi, muiden ollessa tajunnallisuus ja paikkasidonnaisuus. Fenomenologi Maurice Merleau-Ponty on korostanut, että keho voi olla aistiva, mutta myös aistittu. Tutkimme siten maisemakokemusta luonnon, kehon ja mielen tilannesidonnaisena ilmentymänä – aistivana ja aistittuna. Tutkimusaineistomme oli sukeltajista tehdyt puolistrukturoidut haastattelut, joiden avulla tarkastelimme kehoa moniaistisesta näkökulmasta ottaen huomioon niin vedenpinnan alaisen tunto-, maku-, haju- kuin äänimaiseman. Tulostemme mukaan vedenalaista maisemaa voi ajatella sukeltajälähtöisesti kolmena tasona: vedessä ylempänä on elämä, alhaalla pysähtyneisyydessä lähestytään kuolemaa ja vaakatasossa on vierailun hetki. Riskeistään huolimatta vedenpinnan alainen maisema ei ole vierailijalle luotaan työntävä: se on niin erilainen kuin pinnan päällinen, että se halutaan kokea uudelleen. Sukeltaminen tapahtuu niin sisä-, lähi- kuin kaukotuntemusaistien luotaamana. Eri aistien merkitys muuttuu kuitenkin merkittävästi vedenpinnan alla verrattuna pinnan päälliseen koettuun aistimaailmaan.

Tässä artikkelissa käsittelemme Selkämeren ja Turun saariston vedenpinnan alaista maisemaa sukeltajien aistihavaintojen näkökulmasta. Päättökysymyksemme on seuraava: mitä paineilmalaittein laitesukellusta harrastavat virkistysukeltajat aistivat ja havainnoivat vedenpinnan alla? Paineilmalaitteiden myötä suhde vedenpinnan alaiseen maisemaan muuttui peruuttamattomasti, koska nyt oli mahdollista luoda käsitys tästä tilasta myös kehollisin aistihavainnoin. Se, että maisema on veden sisällä, luo myös kiinnostavan ulottuvuuden maiseman tarkasteluun, koska veden ominaisuudet ovat erilaiset kuin maan ja ilman. Lähestymme vedenpinnan alaisen maiseman aistimista ja havainnointia fenomenologisesta näkökulmasta. Tukeudumme lähinnä fenomenologis-hermeneuttisen filosofian tutkijan Lauri Rauhalan käyttämiin käsitteisiin *kehollisuus*, *tajunnallisuus* ja *tilannesidon-naisuus*, mutta koskettemme myös muiden tutkijoiden tapoja lähestyä aisteja, ihmistä ja maisemaa.¹

Fenomenologia pyrkii selvittämään tietoisuuden rakenteita tulkitsemalla ihmisten havain-toja itsestään ja ympäristöstään. Fenomenologia on kiinnostunut todellisuudesta koettuna ja käyttää mielellään termiä ”elämyksellisyys” kuvamaan tätä (Perttula 2009, 112). Filosofit Susanna Lindberg kirjoittaa filosofi Martin Heideggeriin viitaten, että olennaisinta ihmisyy-dessä on olemisen ajattelemineen ja kaikki muu on seurausta tästä toiminnasta. Olemisen ajattelemineen on perimmäiseltä muodoltaan ”olemisen mielen kysymistä”, jonka avulla ole-misen paikka – maailma – voi avautua (Lindberg 2010, 5). Keho on olemisen ajattelun väline. Koska tallennamme kokemuksia aistihavaintojen avulla, voimme palata niihin myöhemmin (Juntunen 2010, 60–73), jolloin ympäristöstä saadut kokemukset muokkaavat tajuntaamme, ajatuksiamme ja toimintaamme ajassa.

Lauri Rauhala ymmärtää tajunnallisuuden ihmisen yhdeksi olemuspuoleksi muiden ollessa kehollisuus ja tilannesidon-naisuus (eli situationalisuus tai tilanteisuus). Tajunta ei ole mikään tietty paikka aivoissamme, vaan se muodostaa tilanteisuuden, ruumiin ja mielen kautta kokonaisuuden, missä elämyksellisyys, koettujen merkitysten kokonaisuus, muodostuu. Tilannesidon-naisuudella tarkoitetaan muuttuvien elämäntilanteiden osatekijöitä ja niiden välisiä suhteita. Sen välityksellä olemme yhteydessä vallitsevaan todellisuuteen. Tajunta vaa-tii siten juuri kehollisuuden ja tilannesidon-naisuuden toimiakseen (Rauhala 2006, 28–35).

Fyysisen ympäristön ja aistimusten lisäksi sukeltajan ympäristösuhteeseen vaikuttavat eri-laiset arvot, normit ja intressit ja niiden pohjalta tapahtuva ympäristön kollektiivinen ja yksi-löllinen arvottaminen (Häyrynen 2013, 14). Eva Bigandon (2014, 137) näkemysten pohjalta voi myös kysyä tavastamme arvioida maisemaa – voiko vedenpinnan alaista maisemaa tar-kastella samoilla ehdoilla kuin pinnan päällistä maisemaa?

Aistit ja kokeminen

Tutkimuksessamme maisema muodostuu pääasiallisesti sukeltajien aistihavaintojen tulkin-nan pohjalta. Keskitymme aisteihin, koska vain niiden välityksellä voimme ymmärtää maise-maa. ”Ainoa keino ymmärtää maailmaa on löytää se ensin aistiemme tutkaverkoston avulla”, kirjoittaa aistihistoriaan perehtynyt Diane Ackerman (1991, 12). Fenomenologi Maurice Mer-leau-Pontyn (1962, 207) mukaan koko tietoisuutemme horisontti perustuu avautuneisiin

1 Kiitämme ulkopuolisia arvioijia käsikirjoitukseemme huolellisesta läpikäymisestä ja saamistamme yksilöidyistä, arvok-kaista kommentteista. Kaikki jäljellä olevat virheet ja puutteet ovat luonnollisesti yksinomaan kirjoittajien vastuulla.

aistehimme. Aistien kautta kytkeydymme todellisuuden kattavaan ”hermoverkkoon” holistisina eli kokonaisvaltaisina olentoina. Merleau-Pontyn kehofilosofian mukaan keholla on kaksi ulottuvuutta: se voi olla aistiva, mutta myös aistittu. Maailman subjektiivisesti tunteva keho on väylä yksilölliseen kokemiseen, tuntemuksiin ja tunteisiin. Aistiminen on kehollisen tietämisen oleellisin muoto. Merleau-Pontyn mielestä ihminen ei siten jakaannu henkiseksi ja fyysiseksi puoliskoksi, vaan aistikokemus on jakamaton ja kokonaisvaltainen: ruumiillistunut mieli.

Tämän näkemyksen vastinparina on hengen ja ruumiin tiukka erottaminen toisistaan, mitä ontologisessa filosofiassa kutsutaan kartesiolaiseksi dualismiksi. Nykyään tätä lähestymistapaa tuskin esiintyy puhtaassa muodossaan edes lääke- tai luonnontieteissä. Esimerkiksi neurologi Antonio Damasio tähdentää, että aivoissamme ei asu pientä *homonculusta* eli pikkumiestä, joka erillisenä aistisi ja ajattelisi muodostuneita kuvia, vaan ”itse” on jatkuvasti uudestaan syntyvä neurobiologinen tila (Damasio 1994, 104–105). Lauri Rauhalaan käytännönläheisen filosofian lähtökohtana on myös kyseinen dikotomia (Puhakainen 2000, 149–150), mutta Rauhalaan (1976) näkemyksessä ihmisen henkinen ja ruumiillinen puoli ovat keskenään vuorovaikutuksessa. Evoluution tuloksena ihmisen aivotoiminta ei ole pelkkää reagointia ulkoisiin ärsykkeisiin, vaan hän on tullut myös tietoiseksi ympäristöstään, ja näin syntyneen tilannesidonnaisuuden avulla ihminen kykenee tavoitteelliseen toimintaan. Tässä suhteessa Rauhalaan ajattelu eroaa huomattavastikin perinteisemmästä fenomenologiasta, esimerkiksi Merleau-Pontyn kehofilosofiasta (Rauhala 2005, 93; laajemmin ks. Sairanen 2004).

Lauri Rauhala ymmärtää kehon orgaanisten tapahtumien kotina: keho pitää yllä elollisuuttamme. Tajunnan hän taas ymmärtää kokonaisuudeksi, joka muodostuu erilaisista elämyksellisistä kokonaisuuksista. Filosofitimo Klemola sivuaa tätä määritellesään kehon tietoisuuden ja kokemuksien summaksi, joka avautuu aistien välityksellä. Olemme siis kietoutuneet maailmaan monilla eri tasoilla, mihin emme arjen elämässä juurikaan kiinnitä huomiota. Perustuksiltamme olemme aistivia kehollisia olentoja ja henkisyiden ja tajunnallisuuden eri ulottuvuudet seuraavat tätä. Merleau-Ponty toteaa kokoavasti, että ”ruumis onkin kulttuurinsa muovaama todellisuuttamme strukturoiva periaate” (Rouhiainen 2011, 85; ks. myös Korjonen-Kuusipuro & Kuusisto-Arponen 2017).

Maiseman kokemista tutkineen antropologi Christopher Tilley mukaan henkilökohtaista kokemusta ei voi sivuuttaa maiseman tulkinnassa. Tilley nostaa fenomenologisessa tutkimuksessa etusijalle liikkumisen maisemassa ja sen, että maisemalla on mahdollisuus koskettaa siinä liikkuvaa (Tilley 2010, 26–27). Tunneimme nisäkkäinä aistiemme välityksellä meitä ympäröivän fyysisen maailman periaatteessa samalla tavalla. Henkilöiden erilaiset psykofyysiset ominaisuudet ja historialliset taustat aiheuttavat kuitenkin sen, että jokainen yksilö kokee maailman omalla erityisellä tavallaan, mikä luo meille erilaisia todellisuuksia. Jokainen myös kuvailee kokemustaan erilaisin välinein sekä erilaisin kertomuksellisin ja kielellisin painotuksin. Vaikka tahtoisimmekin, emme pysty muodostamaan samanlaisia vaan ainoastaan samansuuntaisia kuvauksia. Vastaavalla tavalla kuulijat ymmärtävät kertomuksemme ja sitä kautta myös kokemuksemme eri tavoin. Tämän yksilöiden muodostaman kollektiivisen välityks- ja muuntoketjun tuloksena kokemustemme pohjana oleva aineellinen maailma muuntuu kulttuurisesti jatkuvasti eläväksi todellisuudeksi ja kertomukseksi. Maisemantutkija Päivi Granö (2013, 70) kirjoittaa, että tutkijan omat havainnot riippuvat persoonan historiasta, yhteydestä paikkaan muodostuneista merkityksistä, arvoista sekä tutkimustehtävästä. Tämä

tutkijan synnyttämä uusi kuva muodostaa vain yhden osan eri representaatioiden jatkumosta, joka päättyy tutkimuksen lukijoiden muodostamiin käsityksiin. Kokemisen yksilöllisestä luonteesta johtuen määrittelemme fenomenologisen sukelluksen tässä vuorovaikutteiseksi prosessiksi, jossa maiseman tulkinta muuttuu tutkittavien, tutkijoiden ja lukijoiden mukaan.

Aineisto ja menetelmät

Tässä työssä tavoitteenamme on tarkastella vedenpinnan alaista maisemaa kehollisten aistimusten avulla. Sukeltajat ovat tämän näkökulman asiantuntijoita. Heillä on ensikäden tietoa vedenpinnan alaisista aistihavainnoista. Siksi sovelsimme työssä haastattelumenetelmää ja aineiston analyysiä, jossa sukeltajien keho ja aistimukset asetettiin keskiöön. Kaikilla haastatelluilla oli useiden vuosien kokemus sukeltamisesta ja yhdellä haastateltavalla jopa useiden vuosikymmenien kokemus.

Aineisto käsittää viisi Mika Tolvasen tekemää puolistrukturoitua henkilöhaastattelua. Haastatteluja tehtäessä haastattelijalla kertoi avoimesti sukeltamistaustastaan, minkä uskomme helpottaneen yhteyden luomista haastateltaviin. Etukäteen laaditut kysymykset esitettiin vasta haastattelutilanteessa, jotta vastaukset annettaisiin spontaanisti, ilman sitä mahdollisuutta, että vastaajat saattaisivat syystä tai toisesta pyrkiä vastaamaan haastattelijalle mieluisalla tavalla. Kysymykset esitettiin siten, että aistit käytiin läpi yksi kerrallaan ja hetken päästä palattiin samoihin aisteihin hieman toisesta näkökulmasta aiemmasta hieman poikkeavilla kysymyksillä. Vaikka aistimme jatkuvasti, ei aistimisesta puhuminen ja aistihavaintojen mieleen palauttaminen ole kenellekään meistä kuitenkaan arkipäiväistä. Toiveenamme oli työn alussa, että sukeltaminen poikkeaisi arkipäiväisestä olemisesta sen verran, että aistimisesta jäisi jälkiä tajuntaan. Tutkimuksessa koottiin haastatteluin aluksi yksittäisten sukeltajien kokemuksia, joiden pohjalta muodostettiin ensin alustavia hypoteeseja, jotka testattiin lopuksi kaikkien tutkimukseen osallistuneiden sukeltajien kertomusten pohjalta (Lehtomaa 2011, 180–181, 186). Puhtaaksi kirjoitetut vastaukset käytiin läpi teemoittaen erilaisia kokemuksia ja ryhmittäen näkemyksiä eri aistien mukaan, koska tarkoituksena oli tuoda aistihavaintoja esille laaja-alaisesti.

Vedenpinnan alaisen maiseman humanistinen tutkimus on alkuvaiheessa ja tämä tutkimus avaa niin tutkimusaluetta kuin siihen liittyvää metodologiaa. Sattumanvaraisesti valitut haastatellut sukeltajat olivat aiheen sisällöllisiä asiantuntijoita ja heillä oli ensikäden tietoa omista vedenpinnan alaisista aistihavainnoistaan. Haastateltujen sukeltajien lukumäärä on varsin pieni, mutta vastaukset olivat samansuuntaisia. Laajemman aineiston kerääminen tulevaisuudessa saattaisi toki tuoda lisää tietoa.

Tämän sisältöanalyttiseksi tulkittavan menetelmän tuottaman tiedon yleistäminen ei kuitenkaan ole ongelmattonta. Rauhala kirjoittaa, että ainutkertaista ja ainutlaatuista ei voi yleistää. Yleistäminen on kuitenkin mahdollista, jos tulokset ovat lukijan ymmärryksen perusteella uskottavia (Lehtomaa 2011, 186). Käsittääksemme tulostemme yleistäminen on periaatteessa mahdollista, koska emme käsittele aivan tavallisia tai hyvin harvinaisia ilmiöitä, vaan pyrimme muodostamaan erilaisista kokemuksista kokonaisvaltaisen tulkinnan Itämeren vedenpinnan alaisesta maisemasta. Tekstin elävöittämiseksi esittelemme myös ainutkertaisia havaintoja, jotka koskevat vain yksittäisiä sukeltajia.

Tutkimuksessamme sukeltajia käsitellään yhtenä ryhmänä, jota ei jaeta millään tavoin esimerkiksi sukupuolen perusteella. Tämä lähestymistapa pohjautuu pitkälle vesielementin erityiseen luonteeseen. Sukeltamaan lähtiessä merkittävin sukeltajia hierarkkisesti erotteleva tekijä on sukelluskokemus; se määrittelee, kuinka syvälle ja vaativiin kohteisiin voidaan sukeltaa. Periaatteena on se, että kokemattomampi osapuoli määrittelee sukellusparin sukelluksen vaatimustason. Kulttuurimaantieteilijä Yi-Fu Tuan (1974, 116) tuo esille vastaavan näkemyksen rannikkokulttuurien tutkimustensa pohjalta. Hänen mukaansa trooppisten vesien läheisyydessä asustavat ovat yleisesti ottaen hyviä uimareita ja molemmat sukupuolet pystyvät ottamaan osaa erilaisiin työtehtäviin vedessä samanarvoisesti. Myös lääketieteelliset tutkimukset antavat samansuuntaisia tuloksia (ks. esim. St. Leger Dowse ym. 2002; Hagberg & Örnhagen 2003).

Sukelluksen harrastajia on Suomessa arviolta noin 15 000. Virkistyssukeltamisen lajikirjo on muuttunut vuosikymmenien saatossa monipuolisemmaksi verrattuna siihen, mitä se oli urheilusukeltamisen alkuaikoina 1950-luvulla. Tässä tutkielmassa on haastateltu kuitenkin vain virkistyssukeltajia, jotka sukeltavat paineilmalaittein.² Perusluonteeltaan virkistyssukeltaminen ei vaadi huippukuntoa, ylivertaista mielen tai kehon hallintaa tai mittavia taloudellisia varoja. Useimmat sukeltajat ovat tässäkin tutkimuksessa normaaleja aikuisia, perheenäitejä tai -isiä, jotka viettävät perheineen vapaa-aikaansa merellisten harrastusten parissa. Ajallisesti haastateltavien sukellukset ovat tapahtuneet 1970-luvulta 2000-luvun puolelle viime vuosiin painottuen. Alueellisesti tarkastellen sukeltajat ovat liikkuneet pääsääntöisesti Suomen aluevesillä, lähinnä Saaristomerellä ja Selkämerellä. Tutkimuksesta on rajattu pois tyypinarkoosi ja talvisukellus, koska niiden kautta päähuomio siirtyisi erikoistapauksiin ja -olosuhteisiin. Keskitymme siten tavalliseen laitesukeltamiseen paineilmalaitteilla.

Aiempi vedenpinnan alaista maisemaa kartoittanut tutkimus

Yleisesti ottaen merellistä vedenpinnan alaista maisemaa on tutkittu maailmalla vain murto-osa verrattuna maanpinnan päällisen maiseman tutkimukseen (Roff & Taylor 2000; Wright & Heyman 2008). Seuraavassa tarkastelemme lyhyesti aiempaa vedenpinnan alaisen maiseman tutkimusta ensin kansainvälisellä tasolla ja tämän jälkeen Itämeren alueella.

Suurin osa merellisen maiseman tutkimuksesta on historiallisesti ollut sotilaallista tutkimusta, joka on suuntautunut valtamerten geohydrografian kartoittamiseen; pohjan ominaisuuksien selvittämiseen sotilaallisten operaatioiden ja strategisten mineraalien saatuavuuden kannalta sekä vastustajien alusten äänten seurantaan vesimassassa (ks. esim. Naval 1966; Hamblin 2005; 2008). Siviilipuolen luonnontieteellistekninen perus- ja ympäristötutkimus on selvittänyt vesimassan ja merenpohjan ominaisuuksien lisäksi myös kalastuksen taloudellisen merkityksen vuoksi (mm. Deacon 1971; Schlee 1973; National Research Council 2000; Aibulatov 2008; Mussard ym. 2014). Melun esiintymistä vedenpinnan alaisessa maisemassa on tarkasteltu merieliöiden hyvinvoinnin näkökulmasta (Ross 1976; Richardson ym. 1998). Lukuun ottamatta sukellusturvallisuuden lääketieteellistä tutkimusta (ks. esim. Edmonds ym. 2015) ei kehollisuutta ole edellä esitetyissä tutkimuksissa sivuttu.

2 Virkistyssukeltajia on kutsuttu aikaisemmin, ja kutsutaan edelleen, myös urheilusukeltajiksi. Harrasteena virkistyssukellukseen kuuluu laitesukelluksen lisäksi monia erilaisia muotoja, kuten esimerkiksi räpyläuinti, uppopallo, sukelluskalastus, meriarkeologia, sukelluskuvaus ja laitetekniikkakilpailut. Urheilusukeltajat ry – veden alla jo vuodesta 1956. < <http://www.urheilusukeltajat.fi/joomla3/index.php/seuraesittely> > [21.12.2017.]

Humanistisen merentutkimuksen merkittävin teema on ollut maapallon vedenpinnan alaisen kulttuuriperinnön kartoittaminen (Blot 1996). Yhteiskunnallisempaa näkökulmaa tutkimukseen on tuonut merellisen vedenpinnan alaisen maiseman kaavoitus (Ehler & Douvere 2009). Sukeltamista on tutkittu humanistisesta näkökulmasta. Antropologi Stefan Helmreich (2007; 2009) on osoittanut, kuinka ulkoiset ja sisäiset äänet luovat tunteen vajoamisesta sukeltaessa. Carl Cater (2008) on selvittänyt sukeltajien kehollisia kokemuksia yleisellä tasolla. Kulttuurimaantieteilijä Elizabeth Straughan (2012) on tutkinut virkistyssukeltajien kokemuksia tuntoaistin näkökulmasta. Ehkä lähimmäksi omaa työtämme tulee Stephanie Merchantin (2011) tutkimus matkailijoiden sukelluskokemuksista, jossa hän myös tarkasteli aisteja.³

Itämeren vedenpinnan alaisiin maisemiin kohdistunut tutkimus on pienellä viiveellä seurannut kansainvälisiä virtauksia niin pohjatutkimusten (esim. Kaskela 2017), melun (BIAS 2016) ja vastaavien temaattisten selvitysten kuin myös merellisen kaavoituksen (ks. Backer ym. 2012) osalta. Itämeren humanistinen tutkimus on keskittynyt meren pinnalle. Merihistoriaan ei ole juuri sukeltanut pintaa syvemmälle lukuun ottamatta meriarkeologiaa (Laakkonen 2007, 7–8), joka on keskittynyt Itämeren alueen vedenpinnan alaiseen kulttuuriperintöön alueen poikkeuksellisen moninaisen hylkyperinnön takia (Koivikko 2017; O'Brien ym. 2011). Vedenpinnan alaisen maiseman aistimisen osalta mielenkiinnon kohteena on Suomessa ollut lähinnä vedenalainen äänimaailma. Musiikkipsykologi Jukka Seppänen (2003; 2004) on selvittänyt niin vedenalaista ääntä kuin sukeltajien äänikokemuksia, ja meriarkeologi Sallamaria Tikkanen (2012a; 2012b) on kirjoittanut vuonna 1771 uponneen Vrouw Maria -aluksen hylyn äänimaisemasta. Tässä esiteltävä tutkimus laajentaa edellä mainittuja näkökulmia sukeltajien muihin aisteihin.

Aistien ajatellaan yleensä koostuvan vain viidestä perusaistista eli kuulo-, näkö-, haju-, maku- ja tuntoaistista. Tässä työssä laajennamme näitä perusaisteja tasapainoaistilla ja ihonalaisilla tuntemuksilla, sisätuntoaisteilla, joiksi lasketaan yleisesti sisäelinten, paineen, lämpötilan ja kivun tuntemukset. Sovellamme tätä laajennuttua aistikenttää, koska kaikkien aistien käyttö on sukeltaessa tarpeen.

Sukeltaminen tapahtumana

Ennen kuin lähdemme tarkastelemaan sukeltamista fenomenologisesti aistikokemusten näkökulmasta, esittelemme lyhyesti virkistyssukeltamista yleisellä tasolla, koska laji ei kuitenkaan ole kovin laajalti harrastettu ja vedenpinnan alainen maisema on siten ihmisten enemmistölle käytännössä melko tuntematon elementti.

Ruotsalainen Märten Triewald esitteli vuonna 1734 julkaistussa teoksessaan *Konsten att lefa under watn* Itämeren alueen tuolloista sukellustekniikkaa, joka perustui pääasiallisesti sukelluskellon käyttöön uponneiden alusten lastin pelastamisessa. Sukelluskelloista siirryttiin 1700-luvun lopulla kypäräsukellusjärjestelmään, jossa ilma pumpattiin pinnalta letkua pitkin sukeltajille, jotka laskettiin pohjaan ja nostettiin sieltä pintaan köysillä. Raskaisiin varusteisiin puettut sukeltajat saattoivat liikkua vedessä muutoin vain merenpohjaa myöten

3 Tätä artikkelia kirjoitettaessa on käynnissä kyselytutkimus sukeltajien maisemakokemuksista Sukeltajaliitto ry:n verkkosivuilla (www.sukeltaja.fi). Kysely on osa EU-rahoitteista *BalticRIM*-projektia, minkä tavoitteena on kehittää merellisen luonnon ja kulttuuriperinnön huomioon ottamista merialuesuunnittelussa. Turun yliopisto on tutkimuksen yhtenä suomalaisena osallistujana.

kävellen. Kypäräsukeltajat olivat käytännössä ammattilaisia sukeltamisen korkeiden kustannusten, työn raskauden ja vaarallisuuden takia. Kypäräsukellus pysyi sukeltamisen päämuotona 1900-luvun puoliväliin saakka, minkä jälkeen se jatkui ammattikäytössä.

Nykyinen paineilmalaitteilla sukeltamisen aikakausi sai alkunsa vuonna 1943, kun ranskalaiset Jacques-Yves Cousteau, joka tuli myöhemmin kuuluisaksi televisiosarjastaan *Meren salaisuudet*, ja Emil Cagnan kehittivät maailman ensimmäisen turvallisen, edullisen ja helpokäyttöisen mukana kuljetettavan sukelluslaitteen. Nimellä "Aqua-Lung" tunnettu paineilmalaitte selässä kuljetettavine paineilmapulloineen ja suussa pidettävine paineilman annostelijoineen, regulaattoreineen, avasi toisen maailmansodan jälkeen laitesukeltamisen, vapaan liikkumisen vedessä ja sen myötä vedenalaisen maiseman myös virkistysukeltajille. Suomessa ja muissa pohjoismaissa laitesukellus alkoi yleistyä hitaasti 1950-luvulta lähtien (Patoharju 2008; Aili & Järholm 2008).

Ihmisen oleminen vedenpinnan alla helpottui, mutta uudet laitteet eivät poistaneet sukeltamiseen liittyviä riskejä kokonaan. Myös Suomessa sattuu edelleen kuolemaan tai vammutumiseen johtavia sukellusonnettomuuksia. Selkeimmän aikarajoitteen sukeltamiselle muodostaa luonnollisesti mukana kuljetettavan yleisimmän hengityskaasun eli paineilman määrä. Pinnan alla vietettyä aikaa rajoittaa myös tyypin liukeneminen verenkiertoon. Tämä saattaa johtaa sukeltajantautiin, ja siksi tyyppiä pitää syvemmälle ulottuvien sukellusten aikana poistaa nousun yhteydessä tietyillä syvyyksillä tapahtuvien, kehon typpipitoisuutta laskevien pysähdysten avulla. Jotta voitaisiin sukeltaa turvallisesti, käytetään sukellustaulukoita, joista voidaan määritellä alttiinaoloaika kulloisellekin syvyydelle. Tyypillinen sukellus kestää Suomen meriolosuhteissa noin 30–50 minuuttia.

Kylmyys ja siitä seuraava hypotermia on myös sukeltamista rajoittava tekijä, jota voidaan ehkäistä oikeanlaisella ravinnolla, pukeutumisella ja liikunnalla. Hoikat ja erittäin vähän rasvaa sisältävät kehot ovat tunnetusti alttiita kylmyydelle myös vedenpinnan alla. Normaali hyvä terveydentila on sukeltamisessa useastakin syystä tärkeää. Yleinen syy sukellusonnettomuuksiin on paniikki tai sairauskohtaus. Sukelluskoulutusta tarjoavat niin sukellusseurat kuin eri kaupalliset toimijat, joiden koulutusjärjestelmät poikkeavat joiltain osin toisistaan. Onnettomuuksien välttäminen on tietysti kaikille yhteinen päämäärä.

Turvallinen sukelluskulttuuri ja -tapa opetetaan aloittelijoille sukelluskurssilla. Teoria- ja tekniikkatuntien jälkeen sukellusharjoitukset aloitetaan yleensä uimahalleissa ja vasta lopuksi siirrytään luonnonvesiin. Retkillä sukellustoimintaa johtaa yleensä kokenein sukeltaja, sukellusvanhin, jotta kaikki sujuisi hyvien sukellustapojen mukaisesti. Toimintaa leimaa turvallisuussyistä huolellisuus, järjestelmällisyys, hierarkia ja sovitut toimintatavat. Jokainen sukellus alkaa niin koulutuksen aikana kuin sen jälkeen ennakkosuunnittelulla. Sukellussuunnitelmassa määritellään sukeltamiskohde sekä valitaan henkilöt, jotka osallistuvat sukellusretkelle, ja määritellään heidän tehtävänsä. Suunnitelma päivitetään paikan päällä tutkimalla vallitsevat olosuhteet, laskemalla sukellustaulukoista sukellusaika ja valitsemalla mahdolliset etapit.

Sukellusretkelle lähtöä voisi kuvailla kuin mille tahansa retkelle lähtöä, sillä erotuksella, että teknisen välineistön määrä on huomattava. Matkalle lähdetään autoilla, joihin on lastattu sukelluspukuja, lyijyvöitä, räpylöitä, kompressoreita, paineilmasäiliöitä, hengitysventtiileitä,

valaisimia, kameroita, köysiä, pyyhkeitä, vaatekassoja ja eväitä. Sukeltamaan voidaan lähteä rannasta tai siirtyä kauemmaksi ulapalle moottorivenein tai emäaluksin, joita on etenkin suuremmilla sukelluskerhoilla.

Ennen sukellusta sukeltaja pukeutuu sukelluspukuun, asettaa painovyön paikoilleen, laittaa räpylät jalkaansa, solmii turvaköyden vyötäisilleen ja nostaa paineilmasäiliön selkäänsä. Eri koulutusjärjestelmissä ja eri aikakausina sukelluskoulutuksen saaneet saattavat pukeutua hieman eri tavoin ja jotkut suosivat painovyön kiinnittämistä vasta lopuksi, jotta se saadaan helpommin irrotettua onnettomuuden uhatessa. Selkään nostettavasta paineilmasäiliöstä tulee letku, johon on liitetty painemittari, joka kertoo säiliössä jäljellä olevan hengitysilman määrän. Ranteessa on kello, kompassi ja ehkä sukellustietokone, reiteen on kiinnitetty puukko tuppineen. Kylmissä vesissä kädessä on usein kolmisormikkaat tai sukelluspukuun kiinteästi liitetyt hansikkaat ja jalassa neopreeniset sukat tai pukuun liitetyt saappaat. Ilmasäiliöön on nykyisin useimmiten liitetty nostoliivi, jolla voidaan tasapainottaa olemista vedenpinnan alla. Painovyössä voi olla painoja tarpeen mukaan noin kuudesta kuuteentoista kiloon. Mukana on mahdollisesti myös kamera valaisimineen. Varusteiden pukemisessa ja tarkastuksessa auttaa sukelluspari.

Sukeltaminen edellyttää rauhallista olotilaa, ja yleisenä suosituksena onkin: ”Jos jostain syystä et halua sukeltaa, älä sukella.” Mutta jos kaikki on kunnossa, näytetään rannalle tai veneeseen jääville pintahenkilöille ennen sukellusta ”kaikki kunnossa” -merkki. Tämän jälkeen tyhjennetään vajoamista haittaava ilma varusteista ja aloitetaan laskeutuminen kohti pohjaa. Koska yksin sukeltaminen on vaarallista, sukeltajilla on köysi, joka on yhteydessä pintahenkilöön, tai pariköysi, joka yhdistää sukelluspariin. Vedenpinnan alla sukelluspari kommunikoi käsi-, ääni-, valo- tai köysimerkein. Puhuminen hengitysilman annostelija suussa on hankalaa, mutta kokokasvonaamari mahdollistaa sukeltajien yhteydenpidon puhumalla.

Toiminta vedenpinnan alla on useimmiten hylyn luokse siirtymistä ja sen tai jonkin muun kohteen tarkastelua. Sukelluskohteella ollaan ennalta määritelty aika ja nousua varten etsiydytään mahdollisimman lähelle sukellustukialusta, jotta pintauinti jäisi lyhyeksi. Pintaan nousta rauhallisesti suositellulla nousunopeudella ja tarpeen vaatiessa turva- tai etappipysähdyksillä, jotta paineessa verenkiertoon liuennut typpi pääsee poistumaan aiheuttamatta terveydellisiä ongelmia. Tästä syystä pidetään yli kymmenen metrin syvyyteen ulottuvilla sukelluksilla kolmessa metrissä kolmen minuutin tauko. Pinnalla alkaa pinnallaoloaika, kunnes seuraava sukellus koittaa. Väliajalla useimmiten kertailaan sukelluskokemuksia, lepäillään, syödään, juodaan sekä huolletaan ja kuivatellaan varusteita ennen seuraavalle kohteelle siirtymistä.

Yllä oleva kuvaus painottaa sukelluskulttuurin turvallisuushakuisuutta ja järjestelmällisyyttä. Virkistysukeltajien mielestä sukeltaminen on kuitenkin moniulotteinen vapaa-ajan harrastus, jossa yhdistyvät niin merihenkisyys, luonnonläheisyys, liikunnallisuus, yhdessäolo kuin yhteishenki – vaikka jokainen kokee meren yksilöllisesti, on sukeltaminen joukkuelaji. Sukellusretki on siten huomattavan moniportainen tapahtumasarja, josta vedenpinnan alainen maailma on vain yksi, joskin tärkein osa.

Näkö – sukeltajan tärkein aisti

Maisemalla ymmärretään yleisesti katsottua maisemaa ja siksi aloitamme myös vedenpinnan alaisen maiseman aistimisen tarkastelun näköaistista. Evoluution aikana ihmislajille, maanisäkkäälle, on muodostunut tietty näkemiseen soveltuva järjestelmä. Näkökykymme ei siksi toimi kovin hyvin vedenpinnan alla. Ihminen ei kykene havainnoimaan vedenpinnan alaista maisemaa pitkään, saati tarkasti, ilman teknisiä apuvälineitä. Vedenpinnan alaisen maiseman yksityiskohtien erottaminen on mahdollista vain kasvoilla pidettävän sukellusmaskin lasilevyn lävitse. Silti vedenpinnan alainen maisema valehtelee maaolosuhteisiin totuneen ihmisen aisteille. Merellinen maisema ja sen yksityiskohdat eivät ole miltä ne ensivaikutelmaltaan näyttävät. Veden taitekertoimen takia katseen kohde näyttää olevan noin kolmanneksen suurempi ja neljänneksen lähempänä kuin se oikeasti on. Kehomme eri aistit tuottavat tässä tilanteessa ristiriitaista tietoa niin kehostamme kuin lähiympäristöstämme ja todellisuuskuvamme voi sen takia sumentua. Onneksi kokemus ja ajattelu tasapainottavat ainakin jossain määrin aistimustemme ristiriitaisuuksia ja näköaistiemme vajaavaisuutta ja voimme sukeltaa turvallisesti.

Sukeltajalle näköaisti on merkittävässä asemassa vedenpinnan alaisen maiseman havainnoinnissa, sillä meressä on vaikeasti nähtäviä vaaroja, kuten irrallaan ajelehtivia koukkusii- moja tai kalaverkkoja, jotka voivat tarttua sukeltajaan kohtalokkain seurauksin. Näkeminen veden alla on kuitenkin rajoittuneempaa kuin kuivalla maalla:

[...] ja tietysti näköaistimus veden alla on niin toisenlainen, kun vesi tietysti vääristää lähinäköhavain- toja ja sit se näkökenttä kapenee, kaikkien niiden vempelien takia, et joskus on sellainen epävar- muus, et se näkökenttä ei oo riittävän leveä, et se kaventuu [...] niinku asiallisen näköhavainnon saa- miseksi joutuu pinnistämään enemmän kuin tavallisesti. (H3)

Vaikka maski parantaa näkyvyyttä, se myös kaventaa näkökenttää. Näkyvyyden ollessa hyvä tai kohtalainen siirtyminen vedenpinnalta hitaasti kohti pohjaa on useimmille sukeltajille odotettu hetki. Alta paljastuvan maiseman asteittainen avautuminen koettiin antoisana:

Nimenomaan miellyttävänä. [...] Saattaa korkealta nähdä mitä siel alla on [...] Se tuntuu kivalta. (H5)

Eräs toinen haastateltava kiinnitti huomiota laskeuduttaessa alla aukeavan näkymän laa- ja-alaisuuteen. Laaja-alaisuus tarkoittaa Itämeren olosuhteissa näkyvyyden ollessa erinomi- nenkin kuitenkin vain harvoin kymmeniä metrejä; yleensä näkymä on muutamia metrejä. Maisema ylhäältä suoraan alas nähtynä on silti poikkeava. Emme yleensä tarkastele maisemaa tästä perspektiivistä maan päällä (Tilley 2010, 27). Vaikka korkeuserot eivät ole veden- pinnan alla yhtä suuria kuin maalla, sukeltajat näkevät allaan avautuvan maiseman ikään kuin lintuperspektiivistä. Ylipäätään monia vedenpinnan alaisen maiseman elementtejä voi tarkastella useammasta eri perspektiivistä kuin maan päällä. Sukeltaja pääsee usein liikku- maan kohteiden sivuille tai ylä- ja alapuolelle, ja hän voi halutessaan katsoa kohdetta myös ylösalaisin. Maiseman havainnointi tapahtuu vedenalaisessa maisemassa siten neliulottei- sessa tila-aika-avaruudessa.

Tärkein vedenpinnan alaisen maisemaan kokemiseen vaikuttava tekijä on valo. Itämeren alueella luonnonolot, kuten leveyspiiri, vuodenaika, pilvisuus ja säätila kuitenkin rajoit- tavat sen valon määrää, joka saavuttaa vesimassan syvemmät kerrokset. Vedessä on aina

hämärämpää kuin maalla ja mitä syvemmälle laskeudutaan, sitä pimeämpää on. Valuma-alueen maaperän ominaisuudet vaikuttavat veden ominaisuuksiin ja siten myös vedenpinnan alaisen maiseman valoisuuteen. Erityisesti rannikkoalueilla olevien soiden sekä peltojen pinta-ala ja niiden muokkaus vaikuttaa merialueelle huuhtoutuvaan kiintoainekseen, joka samentaa vettä. Tutkimusalueellamme etenkin Kokemäenjoki tuo runsaiden sateiden aikaan valuma-alueeltaan mukanaan paljon ”kuraa ja vettä” eli soilta humusta ja pelloilta savea, jotka pilaavat näkyvyyttä joen lisäksi niin rannikolla kuin merialueella. Toinen sukellusta haittaava ilmiö on yllannoitetuilta pelloilta sateen mukana jokiin huuhtoutuvat kasviraivinteet, joiden seurauksena levien kasvu on merialueilla moninkertaistunut (ks. Laakkonen 1999, 213–219; Finni ym. 2001; Laakkonen & Parpola 2010). Pahimmillaan rehevöitymisen tuloksena syntyvää vihreänharmaata levämassaseinämää on vaikea kutsua maisemaksi, kun se peittää näkyvyyden kaikelta muulta.

No, ei se oo miellyttävää jos ei nää mitään. (H4)

Vesistöjen sameus ja pimeys voivat johtaa pahimmillaan sukeltajan suuntavaiston menettämiseen.

Valon määrä vaikuttaa vedenpinnan alaisen maiseman näkymän laajuuden lisäksi väreihin. Värit katoavat asteittain niiden aallonpituuden mukaan. Ne häviävät maailman eri merissä eri tavoin niiden ominaispiirteistä johtuen. Itämeressä ensimmäisten metrien aikana etenkin punainen ja sininen ja syvemmälle mentäessä muut värit alkavat haaleta. Sukelluskokemus voi parhaimmillaan olla siirtymistä kirkkaasta ja värikkästä pintavedestä kasvillisuukseensa pohjan hämärään ja takaisin. Voi vain pohtia, herkistyvätkö aistimme, kun siirrymme vapaaehtoisesti väliaikaiseen, keinotekoiseen värisokeuteen.

[...] ja sitte veden väri. Pinnalt tulee valoo, niin minkä värist siel on, jos on syväl niin siel ei oo muuta kun ruskeeta. Sit ollaan matalas, niin se on vihreetä [...] (H4)

Näkyvyyden ollessa hyvä sukeltajaa kiinnostaa luonnollisesti, mitä ympäröivässä vedessä näkyy.

No, siel tulee ympäristöön kiinnittää huomiota. Mitä siel on, mitä sielt pohjalt esimerkiks löytyy, löytyyks sielt kaloja, vai onks siel joku laivan hylky. (H4)

Tavallisesta poikkeavat näkymät, kuten esimerkiksi kiinnostavat luonnonmuodostelmat tai ihmisen aiheuttamat yllättävät maisemanmuutokset kuten hylt, voivat luoda sukelluskerrasta sanoin kuvaamattoman kokemuksen. Itämeren hylkyjä pidettiin yleisesti erityisen kiinnostavina:

Jaa. Se oli hieno sukellus, kun ei ollu aikaisemmin päässy sillä kohteella käymän – suhteellisen ehjä purjelaivan hylky. (H4)

Eräälle sukeltajalle vedenpinnan alainen maisema on itsessään vaikuttava:

Mulle vedenalainen maailma on vähän sadunhohtoinen, se on pikkasen sellanen epätodellinen se maisema. Mull on edelleenkin vielä vähän sellainen olo, et mä oon menny johonkin Disneyn filmiin, kun mä sukellan. (H2)

Vedenalaisen maiseman kauneus ja kiinnostavuus voi kuitenkin muuttua loukuksi, koska kiinnostavien yksityiskohtien tarkkailu voi viedä ajantajun mennessään, mikä on sukelluksessa vaarallista. Ero vedenpinnan päälliseen ajan tajuamiseen on jyrkkä, koska vedenpinnan alaisesta maisemasta puuttuvat arkiset maanpäälliset tapahtumat, kuten kahvitauot tai postinkantajan ja linja-autojen käynnit sekä luonnon muutokset, kuten pilvien tai auringon liike taivaalla, jotka auttavat määrittelemään ajan kulumista ja vuorokauden ajankohtaa. Aika ikään kuin liukenee vedessä ja siksi merenpinnan alla on tärkeää seurata maiseman yksityiskohtien ohella ajan kulumista painemittarista, kellosta tai sukellustietokoneesta.

Kaikki vedessä näkyvä ei kuitenkaan ole miellyttävää. Roskat ja lähes kaikki muu ihmisten mukanaan tuoma ja pohjalle jättämä ylimääräinen tavara, paitsi hylt, aiheuttivat epämiellyttäviä tuntemuksia.

Muovipussit, huumorilla tuodut tavarat, lasikalat Helsinginrannassa. Yleisesti mitä ihminen on siel aiheuttanu on tylsää ja rumaa. (H1)

Roskii näkee välillä, saattaa olla paikkoi jos on aika paljonkin roskii. Ei niit oo mukava kattella, niit roskii. (H4)

Mutta jos roskat poistettaisiin ja vedenpinnan alaisesta maisemasta tulisi täydellisen puhtas, saasteeton, roskaton ja ongelmaton, olisiko se enää osa elävää todellisuuttamme? Toisaalta, voiko hylkyjäkään nähdä oikeastaan muuna kuin ihmisen pinnan päällisen toiminnan seurauksina? Jotkut hylt kertovat ihmisen vallan tavoittelusta ja sodista, toiset kansainvälisestä kaupasta, rauhanomaisten elinkeinojen harjoittamisesta sekä vapaa-ajan vietosta. Haastatellut sukeltajat eivät kuitenkaan pitäneet hylkyjä ihmisen aiheuttamina kielteisinä elementteinä, vaikka he muutoin arvostelivat ihmisen aiheuttamia muutoksia vedenpinnan alaisessa maisemassa.

Näköaisti oli lähes kaikkien haastateltujen sukeltajien mielestä tärkein aisti. Se, millaisen merkityksen sukeltaja antaa näkemälleen, on kuitenkin tilannesidonnaista. Vedenpinnan alainen maisema avautuu toisiinsa kietoutuneina ulottuvuuksina, jotka muodostavat yhteisen maailman (ks. Rouhiainen 2011, 79). Kokonaisvaltaiseen näkemiseen ei kuitenkaan vaikuta vain sukeltajan sen hetkiset näköhavainnot. Myös eletty elämä, koettu maailma, tottumukset ja tavoitteet määrittelevät näkemäämme. Ne katsovat lävitsemme ja vaikuttavat käsityksiimme, kun tarkkailemme vedenpinnan alaista maisemaa. Kyse ei siis ole vain tietyn sukelluksen aikaisesta kehollisuudesta, vaan kehollisuudesta laajemmassa mittakaavassa, johon eri tila-aika-avaruudessa tehdyt ratkaisut liittyvät.

Makuaisti: suolaista ja makeaa – sekä muovista

Aluetieteilijä Lauri Hautamäki esittää, että makuaisti on rajoittunut henkilökohtaiseen kosketuspiiriin. Kaukoympäristön havainnoinnissa makuaistilla ei juurikaan ole merkitystä kuin siinä tapauksessa, että makuaistin herättävät ärsykkeet ovat kulkeutuneet pidemmän matkan päästä aistittaviksemme (Hautamäki 1987, 39). Makuaistilla tapahtuva paikan määrittely on ihmiselle vierasta, koska emme kulje etenäkään vieraassa ympäristössä kokeilemassa makuja eteen tulevilta pinnoilta. Tähän on olemassa kehitysopilliset syyt. Tuntemattoman ympäristön huolimaton maistelu on yksinkertaisesti vaarallista: se saattaa johtaa vakavaan

sairastumiseen eliöissä tai maaperässä olevien myrkyllisten aineiden tai taudinaiheuttajien takia.

Sukeltajien suussa oleva hengitysilman annostelija on yleensä kumia tai silikonia, mistä johdettua sukeltamista sävyttää väkisinkin lievä ”muovimainen” maku. Muutoin maistelu on käytännössä mahdotonta sukelluksissa – sukeltajat eivät syö tai juo vedenpinnan alla. Teoriassa vettä ei pitäisi sukeltaessa kulkeutua suuhun, mutta käytännössä pieniä määriä kuitenkin tihkuu aistittavaksi. Jos ja kun vettä pääsee sukelluksen aikana suuhun, haastatteluaineiston perusteella sen maun tuntee.

Sukeltajien merellisissä aistihavainnoissa makeasta, happamasta, suolaisesta, karvaasta ja umamista nimenomaan suolaisen veden maku luonnollisesti korostui. Eräät sukeltajat kykenevät erottamaan selkeästi suolaisen, makean, rauta- ja kalkkipitoisen veden toisistaan ja pystyvät veden maun perusteella päättelemään, minkälaisessa vesistössä he ovat. Tämä ei ole merkityksetöntä, sillä etenkin Itämeren kaltaisessa murtovesialtaassa, jonka valuma-alue on neljä kertaa suurempi kuin merialue, jokivedellä on merkittävä vaikutus meren ominaisuuksiin ja siten myös sen makuun. Merivesi on makeampaa lähellä rannikon jokisuita ja suolaisempaa ulompana merellä. Siten, toisin kun kuivalla maalla, veden maku voi periaatteessa auttaa sukeltajaa paitsi paikan ominaisuuksien niin myös sijaintinsa summittaisessa määrittelyssä.

Maurice Merleau-Ponty kirjoittaa, että maailma ei ole se, mitä ajattelen, vaan se, minkä elän. Ymmärtäminen tapahtuu keholla ja aistiminen on kehollisen tietämisen muoto. Kun keho liikkuu, se antaa mahdollisuuden maailman aistimiseen ja tutkimiseen. Liikkuvan ja aistivan kehon avulla on mahdollisuus oivaltaa ympäristöstä jotain oleellista, kun havainnot yhdistyvät ajatteluun ja tuntemiseen (ks. Juntunen 2011, 68). Aistiminen on osa kokonaisvaltaista ympäristön hahmottamista. Vedenpinnan alaisessa maisemassa makuaisti on kiinteä, joskin kapea osa tästä toiminnasta.

Hajuaisti ja meren huuhteleva hajumaisema

Hajuilla on ollut merkittävä osuus ihmisen evoluution kaarella ravinnon hankkimisessa ja parinmuodostuksessa. Hajut myös varottavat vaaroista. Ihmisellä on aivan erityinen hajumuisti, joka tallentaa huomaamattamme jatkuvasti tietoa hajuista, joita aistimme arkipäivän elämässä. Kun yhtäkkiä pysähdymme ja aistimme vaaraa ilman mitään näkyvää syytä, kyseessä on usein hajumuistin varoitus haju ympäristön epäilyttävästä muutoksesta. Hajut ja tuoksut palauttavat muistoja menneestä ja vaikuttavat käsityksiimme vahvasti, vaikka emme yleensä ole edes tietoisia tällaisen mekanismin perimmäisistä syistä tai omasta hajuspektristämme ja hajumuistoistamme (Laakkonen & Kivistö 2001, 152–154; van Gelder 2004, 40).

Ihmisen hajumaailma on muuttunut voimakkaasti historian aikana. Nykyaikaisen yhteiskunnan kehityksen myötä olemme erkaantuneet hajuista. Elämme nykyään mahdollisimman hajuttomassa ympäristössä (Corbin 1986). Tuanin mukaan moderni ihminen tuntuu väheksyvän hajuaistiaan – hän viihtyy parhaiten ympäristössä, josta puuttuvat kaikki hajut. Tämän myötä hajukokemuksemme on ohentunut ja kykymme tunnistaa ja kuvailla hajuärsykeitä heikentynyt. Silti tietyt hajut herättävät meissä edelleen voimakkaita tuntemuksia ja muistoja. (Tuan 1974, 10.) Hajut toimivat avaimina menneisyyteemme, sillä ne saattavat palauttaa

mieleen muistoja, jotka olemme jo unohtaneet (Hatt & Dee 2013, 30). Hajut ovat avaimia myös tulevaisuuteen, koska teemme usein tiedostamattomia valintoja niiden perusteella (Laakkonen & Kivistö 2001, 161–162).

Verrattuna kuivan maan tilanteeseen hajuaistimme on sukelluksissa aisteista heikoin. Syynä tähän on se, että sukeltajalla on vain rajallinen mahdollisuus käyttää hajuaistiaan, koska nenä on usein joko osin tai kokonaan hengitysilman annostelijan tai maskin peittämä. Lisäksi veden kylmyys vaikuttaa nenään heikentäen hajuaistia. Toisaalta osa suuhun tihkuvasta vedestä päätyy nieluun, josta hajumolekyylit voivat kulkeutuvat nenään, mikä synnyttää hajuaistimuksen. Ilmaan verrattuna merivesi on yleisesti ottaen melko hajutonta, koska se ei pidätä tai kannata kovin hyvin hajuja, vaan pikemminkin vesi huuhtoo esineistä ja aineista hajut pois. Se, mitä yleisesti pidetään ”meren tuoksuna”, syntyy pääasiassa rannalla, jossa on runsaasti leviä, bakteereja ja muita eliöitä ja osa niistä on hajoamistilassa. Rannalta hajut ja tuoksut leviävät ilmaan ja tuuleen, mikä luo mielikuvan meren hajusta.

Vedenpinnan alainen maailma on siten sukeltajalle yleisesti ottaen melko hajuton. Silti tiettyt hajut ovat aistittavissa myös sukelluksissa. Varusteita lainatessa saattaa syntyä kokemus toisen ihmisen tuoksusta, jolloin tuoksu ei ole omasta kehosta tai ympäristöstä lähtöisin. Vedenpinnan alaisessa maisemassa voi tulla vastaan myös joitakin vahvoja hajuja. Sukeltaja kertoi hajukokemuksestaan Turun Aurajoen pohjalta seuraavaa:

Kyllä se on Aurajoen musta lieju, sehän haisee tosi pahalle. Niin, kyllä se se haisee siellä sukelluksen aikana [...] rikinsekanen [...] hyvin voimakas haju. (H5)

Rikinsekainen voimakas hajukenttä joen pohjalla viittaa ympäristöongelmaan. Happi ehtyy nopeasti etenkin rehevöityneiden vesistöjen pohjakerroksessa, jolloin pohjan hapettomissa olosuhteissa syntyy myrkyllistä, pahalle – mädille kananmunille – haisevaa rikkivetyä (ks. Vallin 1999, 161–170). Viime vuosikymmeninä hapettomat, rikkivetyt pohjat ovat olleet yksi Itämeren vaikeimmista ympäristöongelmista.

Hajuaistin merkitys on vähentynyt moderneissa yhteisöissä, missä näköön ja kuuloon perustuva kulttuuri on painottunut enemmän. Tuan (1977, 11) tuo esille kysymyksen siitä, että vaikka tuoksut ovat tärkeitä ihmiselle, voivatko ne muodostaa tilallisuutta näkö- tai kosketusaistimuksen tavoin. Käsityksemme mukaan hajut ovat sinänsä merkittävä osa tilan hahmottamista, mutta niiden avulla ei voi muodostaa tarkkaa käsitystä tilasta. Toisin sanoen hajujen ja tuoksujen luomat miellelyhtymät ohjaavat sitä, mitä lähestymme tai vältämme tietyissä tilassa, mutta kyseisen paikan tarkemmat ulottuvuudet jäävät epämääräisiksi. Tämä pätee etenkin vedenpinnan alaisessa hajumaisemassa, jossa hajuaisti usein makuaistin tukemana kykenee havaitsemaan vain poikkeuksellisen vahvoja hajuja tai tuoksuja.

Tuntoaisti – hyödyllinen ja vaarallinen

Iho on tunnetusti ihmisen suurin elin ja se aistii kehon ulkoisen ympäristön muutoksia. Tuntoaistimuksen aiheuttaa ihon tuntoaistisolujen mekanoreseptoreihin kuuluvien solukalvojen painuminen. Näitä reseptoreja on iholla, sisäelimissä, nivelissä ja lihaksistossa. Koska reseptoreja on myös kehon sisäpuolella, ihmisellä on erityinen niin sanottu sisätunte-musaisti. Sen avulla ihminen aistii niin ulkoisen ympäristön kuin kehon sisäisten toimintojen aiheuttamia tuntemuksia. Näitä ovat kuumun, kylmän, kivun, janon, nälän, paineen tai

mielihyvän aistimukset. Yi-Fu Tuan kirjoittaa, että tuntoaistin avulla saamme tietoa lähiympäristöstämme. Vaikka emme näkisi mitään, pystymme silti toimimaan. Mutta jos tuntoaisti ei antaisi tietoa ympäristöstä, epäilee Tuan, selviäisimmekö hengissä kovin pitkään. (Tuan 1974, 7–8.) Ympäristömme lisäksi tuntoaisti antaa meille elintärkeää tietoa myös sisuksistamme: siitä, missä kunnossa oma kehomme ja sen elintoiminnat ovat.

Tuntoaistilla on vedenpinnan alaisessa maisemassa tärkeämpi merkitys kuin kuivalla maalla, jossa ilmanpaine on niin pieni, että sitä ei yleensä edes huomaa. Siirryttäessä vedenpinnan alaiseen maisemaan merkittävin tuntoaistimuksia aiheuttava tekijä on kehon ulkoisen paineen muutos.

Liikkuminen kymmenen metriä pystysuoraan vedenpinnan alla merkitsee aivan eri asiaa kuin kymmenen metrin liikkuminen vaakatasossa. Paine kasvaa sitä suuremmaksi, mitä syvemmälle sukeltaja laskeutuu. Paineen aiheuttamat tuntemukset vaihtelevat kuitenkin sukeltajien henkilökohtaisten ominaisuuksien ja sukelluskokemuksen mukaan.

Ei oikeastaan, mä oon aina ihmetelly ku ihmiset kysyy, et ku puhutaan syvyydest, et viiskyt metrii, et siel on hirveet paineet. No, onhan siel kuuden baarin totaalipaine, mutta ei se siinä sukeltajassa tunnu sillä tavoin. [...] Mut, ei nää kyllä, ei nää paineen vaihtelut tunnu oikeestaan missään. Kerran on ollut otsaontelo oikein pahasti tukossa, et jouduin keskeyttämään [...] Tulin vaan hitaasti ylös [...] Se oli sellainen jännä tunne, kun se kipu hävisi. (H5)

Kyseiselle sukeltajalle syvyyden aiheuttamalla paineella ei ollut paljoa merkitystä. Haastatelluista kaksi sukeltajaa puolestaan painotti, että paineen kannalta arvioituna matalassa kymmenen, viidentoista metrin syvyydessä on hyvä olla. Miellyttävän sukellussyvyyden alaraja kulki yleisesti ottaen noin parinkymmenen metrin syvyydessä. Sitä syvemmälle meneviä sukelluksia pidettiin epämiellyttävinä tai niiden ilmaistiin olevan ”jännittäviä” tai ”haasteellisia” kokemuksia. Ihmisten paineherkkyydessäkin on ilmeistä yksilöllistä vaihtelua.

Paineen lisäksi tuntoaistimuksia aiheuttavat muiden sukeltajien, vedessä olevien esineiden tai olioiden kosketukset sekä virtauksien muutokset. Ei ole kuitenkaan itsestään selvää, että sukeltaja tuntee ulkoiset kosketukset. Sukelluskäsineitä ja -sukkia käyttävä, koko vartalon kiireestä kantapäähän peittävään sukelluspukuun pukeutunut sukeltaja on käytännöllisesti katsoen eristänyt itsensä välittömältä ulkoiselta kosketukselta. Vain sukeltajan kasvojen paljaat osat ovat suorassa kosketuksessa veteen. Kokokasvonaamarilla sukeltaessa veden tunnetta kasvoille ei tule lainkaan.

Sukeltajien tuntokokemuksissa päällimmäisenä ovat lämpötilaerot, mikä on luonnollista sukeltaessa niinkin pohjoisella merellä kuin Itämeri on. Matalan ja murtovetisen Itämeren vesimassa on kerrostunut kesäisin lämpötilan perusteella, minkä vuoksi veden pohjakerros on tuolloin huomattavasti viileämpi kuin pintakerros. Talvella vesimassa on sekoittunut, jolloin koko vesimassan lämpötila on lähellä neljää lämpöastetta, mutta veden tiheyden kasvaessa veden lämpötila voi laskea tästä vielä hiukan.

Ensin tietysti sen tuntee huulet ja mitä näkyy naamast, mut myös koko kroppa tuntee. Sen huomaa heti et lämpötilan vaihtelu on aika raju. Ei tarvi olla kun muutama aste, niin sen huomaa [...] mitä likeempää nollaa ollaan, niin sitä herkemmin sen huomaa. (H4)

Ihmiset ovat eri tavoin kylmänherkkiä, mutta sukeltajan päällä olevat varusteet vaimentavat onneksi ulkoapäin tulevan kylmän aistimista. Sukelluspuvussakin kylmä vesi "koskettaa" sukeltajaa, mutta tuolloin pääsyynä on lämpötilaero lämpimän kehon ja kylmän meriveden välillä. Vähitellen vesi kuitenkin tunkeutuu märkäpuvun sisälle, jolloin keho alkaa lämmittää sitä, mikä vähentää kylmän tunnetta.

Keskenään tuttujen ihmisten välistä kosketusta pidetään tavallisessa maanpäällisessä yleensä hyvänä asiana. Vedenpinnan alaisessa maisemassa toisen sukeltajan koskettamista kuitenkin pyritään välttämään:

Joo, sitä varoo ainakin niinku toisen ihmisen koskettamista [...], mun mielest siellä ei pitäis turhaan mennä varottamatta ainakaan koskemaan toista sukeltajaa. (H2)

Syynä tähän on todennäköisesti se, että vedenpinnan alaisen maiseman oletetaan olevan avoin tila, jossa kiinteä kappale ei yleensä kosketa sukeltajaa. Stephanie Merchant (2011, 224–226) kirjoittaa, että koskettaminen muodostaa vedenpinnan alla moniulotteisen palapelin. Äkillinen kosketus saattaa luoda miellelyhtymän vaarasta, mikä saattaa puolestaan johtaa ennakoimattomiin seurauksiin. Toisen sukeltajan koskettamista vältetään, koska rauhallisuus ja turvallisuus kulkevat käsi kädessä.

Monet pitävät sukeltamisen lähtökohtana, että minkään yhtäkkinen koskettaminen ei ylipäätään ole suotavaa vedenpinnan alla. Päinvastoin kuin kuivalla maalla, sukeltamisesta ei synny merenpohjaan saati veteen polkuja. Silti useimmat sukeltajat pyrkivät välttämään turhaa koskettamista vedenpinnan alaiseen maisemaan (ks. Roupheal & Inglis 2001). Koskemattomuus on tärkeä asia etenkin sukeltaessa hylkyjen tai muun kulttuuriperinnön läheisyydessä. Laki kieltää kajoamisen vanhoihin hylkyihin. Erityisenä syynä tiettyjen hylkyjen koskemattomuudelle on hautarauha.

Koskemattomuus ei kuitenkaan sulje pois sitä, että etenkin näkyvyyden ollessa huono sukeltajat tunnustelevat ympäristöään päästäkseen selville sen ominaisuuksista ja siten sijainnistaan. Sukeltaessa tavallisiin kohteisiin tunnustelemalla arvioidaan erilaisten pintojen ja esineiden kiinteyttä ja liikkuvuutta. Pintojen ja niiden ominaisuuksien aistiminen tapahtui usein kosketusaistin ja näköaistin yhdistelmällä:

Koskettamalla, jos saa koskettaa. Tietysti näkemällä myös [...] Koskettamalla, ihollakin, vähän riippuu. (H4)

Pauline von Bonsdorff kirjoittaa, että "[t]unnetta sateen, järven tai juomaveden kehoamme vasten, jolloin ne herkistävät meidät samalla omalle olotilallemme ja ympäristölle." Bonsdorff tuo esille ajatuksen siitä, miten "liike, tila, tiedostamaton ja mielikuvitus" muodostavat sillan emootioiden ja kokemuksen välille. Vedestä tulee yhdistävä tekijä "emotionaalisen, tilallisen, tiedostamattoman ja kuvittelevan" välille ja kokemusten eri aspektit sulautuvat toisiinsa. (Bonsdorf 2002, 223.) Sukeltaessa kosketamme vedenpinnan alaista maisemaa, mutta maisema koskettaa myös meitä.

Kuuloaisti, hiljaisuus ja harhaisuus

Kuulo- ja näköaisti eroavat toisistaan monin tavoin. Pystymme sulkemaan silmämme, mutta korvamme kuulevat koko ajan. Pystymme katsomaan kerrallaan vain yhteen suuntaan, mutta korvin aistimme eri suunnista tulevia ääniä. Peitteisessä maastossa emme näe kovinkaan kauaksi, mutta voimme kuunnella kaukaakin tulevia ääniä. Kuuloaistiamme tukee myös ihomme alainen aistielimistö, joka aistii myös ääniaaltoja. Kuunnellamme koko kehomme osallistuu niin ympäristön kuin oman itsemme, kehon ja mielen, äänien tuottamiseen ja kuunteluun. Emme siten kuule vain korvillamme vaan koko kehollamme. Ääni on kehon näkökulmasta tulkittuna ehkä jopa kokonaisvaltaisempi aistimus kuin silmiemme välittämät kuvat.

Äänimaisema on vedenpinnan alla aivan erilainen kuin sen päällä. Vedenpinnan alta puuttuvat lähes kaikki ne äänilähteet ja äänet mitä kuulemme, kun kävelemme kadulla, istumme toimistoissa, ajamme autolla tai seisomme hälyisessä aulassa. Sukeltajat painottivatkin vedenpinnan alaisen äänimaiseman tärkeintä ominaisuutta – hiljaisuutta. Mitä hiljaisempaa meriympäristössä oli, sen miellyttävämpänä sukeltaminen yleisesti ottaen koettiin (ks. Korjonen-Kuusipuro & Kuusisto-Arponen 2017, 6).

Sukeltajan ulkopuolelta tulevat äänet koettiin yhtäältä häiritsevinä, mutta toisaalta miellyttäviä ulkopuolisia ääniä pidettiin myös toivottavina. Veden alaisella äänimaisemalla on vaikutusta myös ajan kokemiseen, koska runsaasti mielenkiintoisia yksityiskohtia sisältävä maisema vie ajantajun mennessään, kun taas yksitoikkoisena pidetty äänimaisema saa ajan mätelemaan hitaasti:

No varmaan se johtuu siitä, että siel ei kuule samalla tavalla, tääl kun kuulee linja-autot määrätys paikois – jaaha, toho aikaa menee tuo auto ja tuo piippaa toho aikaa – mut et tuo siel ku oot niin et kuule tuollaisii kiinteit merkkei, mist’ hahmottais sen ajan kulumisen. (H3)

Vedenpinnan alaisista äänistä miellyttävimmiksi koettiin sukeltaessa läheltä tulevat äänet, kuten virtauksien aiheuttama pohjakivien liike, aaltojen äänet tai suussa olevasta ilman annostimesta tulevat hengitysilman äänet. Jotkut sukeltajat pitivät omia hengitysäniään rauhoittavina, kun osa haastatelluista ei taas huomannut kyseisiä ääniä lainkaan:

Se on jännää, kun mä olen joskus, kun ihmiset sanoo, et ne kuplat häiritsee, hengitysilmakuplat. Mä en oo koskaan niit kuullu. Tai siis sill tavall, et jos mä haluan ne kuulla, mun täytyy pysähtyä ja kuunnella, et kun mä hengitän. Muuten ne on, ne niinku häipyy, niinku liikenteen meluun. (H5)

Meren hiljaisuus viehättää sukeltajia, mutta Itämeressä on heidän mukaansa myös melua, erityisesti vene- ja laivaväylien läheisyydessä. Äänten ja äänettömyyden tutkija Outi Ampuja esittää melun olevan ääntä, joka on ei-toivottua, epämiellyttävää, häiritsevää tai muutoin hyvinvoinnille haitallista, elimistöä fyysisesti tai psyykkisesti rasittavaa tai vahingoittavaa (Ampuja 2010, 98). Melu on erityinen ongelma vedenpinnan alaisessa äänimaisemassa, koska kuivan maan olosuhteissa kehittynyt kuuloaistimme ei yksinkertaisesti ole sopeutunut tulkitsemaan vedessä nopeasti liikkuvia ääniaaltoja.

Äänimaiseman lisäksi myös kuuleminen on vedenpinnan alla erilaista kuin pinnalla. Koska äänet vedenpinnan alla kantautuvat nopeasti ja kauas, sukeltajan on vaikea arvioida etäisyyttä äänilähteeseen. Äänen nopeuden kasvaessa luontainen kykymme erotella äänen

tulosuuntaa heikkenee ja vedenpinnan alla se katoaa lähes täysin. Erään haastateltavan mukaan äänet, jotka vaikuttavat sukelluksissa tulevan aivan läheltä, kantautuvat todellisuudessa usean kilometrin päästä. Tämä ilmiö synnyttää erityisesti sameassa vedessä pelon siitä, ajaako äänilähteenä oleva alus ylitsemme. Tämä erityisesti mataliin ääniin liittyvä ilmiö nousee esille lähes aina, vaikka rationaalisesti ajatellen tietäisi äänilähteen olevan kaukana. Kuivalla maalla syntynyt sanonta ”pelko tulee ensin korvan kautta” (Ampuja 2007, 313) pitää paikkansa myös meressä.

Tasapainoasti – keimailua vaaran kanssa

Kuuloasti liittyy myös tasapainoastiin, jolla on vedenpinnan alla tärkeämpi merkitys kuin maalla, jossa horisontin näkeminen ja kehon kosketus maaperään auttavat meitä hahmottamaan, missä asennossa olemme. Vedenpinnan alaisessa maisemassa näitä kiintopisteitä ei aina ole hyödynnettävissä. Tuolloin käsitys kehon asennosta ja tasapainosta perustuu yksinomaan välikorvassa sijaitsevaan tasapainoelimeen, joka hahmottaa pään asentoa suhteessa muun kehon asentoon.

Jos siel olis peili, siin miss sukeltaja näkis oman sukellusasennon, niin vois olla aika yllättyyny. Mä voisin kuvitella et mä oon ihan vaakatasossa sukeltamassa, mut en mä sit oikeesti oookkaan. Et sen oman asennon hahmottaminen siel vedess on vaikeempaa kun normaaliolosuhteissa. (H1)

Kiintoaineista, saastumisesta, rehevöitymisestä tai leväkukinnoista aiheutuva veden poikkeuksellinen sameus ja sitä seuraava hämäryys vaikeuttavat osaltaan oman asennon ja vedenalaisen maiseman hahmottamista. Toisaalta, kun raja pääasiassa suolaisesta vedestä koostuvan ihmiskehon ja sitä ympäröivän suolaisen murtoveden välillä liudentuu ja ympärillä ei ole mitään kiinteää, mistä pitää kiinni, muuttuu kehokin leijuvaksi. Leijuminen on yksi tilallinen ulottuvuus, joka esiintyy veden lisäksi vain avaruudessa, painottomassa tilassa tai painottomuutta simuloivissa laitteissa. Leijumisen lisäksi pinnan päällä varmoiksi koetut kehon aistimukset ja arkiliikkeet muuttuvat vedenpinnan alla säännönmukaisesti epävarmemmiksi ja hitaammiksi. Kun ihminen liikkuu maalla yleensä vain pystyasennossa, vedessä asento kiertyy jatkuvasti niin pysty- kuin vaaka-akselin ympäri. Vedessä liikkuva sukeltaja saattaakin olla aika ajoin missä tahansa asennossa, ylösalaisinkin. Uimaliikkeiden ja virtausten lisäksi varusteet vaikuttavat kehon asentoon:

Ei se oo kiinni muuten kun, et on laittanu yhdet ylimääräiset villasukat jalkaan, tai sit roikkuu kyljellä dekopullo tai useampia, mist tulee hiukan enem painoo, niin tai onkin jättänny ne, ne poien, niin onkin vähemmän painoo. (H4)

Asennon äkillinen muuttuminen vaikuttaa eri sukeltajien tuntemuksiin eri tavoin, jotkut kokevat muutokset voimakkaasti. Yksi sukeltaja ei pitänyt lainkaan ylösalaisin olemisesta, saati voldtien tekemisestä:

En tykkää jos joutuu menemään selälleen. Ei voltteja, maailma menee sekaiseksi. (H5)

Tunne oman liikkeen kontrollin menettämisestä voi tuntua pelottavalta ja johtaa etenkin kokemattomilla sukeltajilla hätiköintiin, pahimmillaan paniikkiin ja hengenvaarallisiin tilanteisiin.

Toisaalta tasapainon ja oman asennon hallitseminen loi palkitsevia tilanteita ja tuntemuksia. Esimerkiksi tunne silloin, kun vajoaa hitaasti kohti pohjaa raajat leveinä niin sanotussa leijunta-asennossa, toi joillekin sukeltajille mieleen laskuvarjohyppäämisen. Sitä pidettiin yksinomaan miellyttävänä kokemuksena:

Nimenomaan. Näin pitäis mennä. Sillo homma on hallittu ja siit voi nauttii. (H5)

Kohteeseensa saavuttuaan sukeltajat tavoittelevat niin sanottua neutraalia kelluvuutta eli tilaa, jossa syvyydestä riippumatta sukeltaja ei nouse tai laskeudu tahattomasti vaan pysyy tarvittaessa paikallaan kuin kala vedessä. Neutraalin kellunnan hallinta ei kuitenkaan ole helppoa:

Liikkuminen on helppoo ja sulavaa ja liukuvaa, mut liikkumattomuus on silloin, kun sitä tarvittis, niin se on vaikeaa. (H2)

Kellunnassa keho joutuu mikrogravitaation kaltaisiin olosuhteisiin. Paikallaan pysyminen, hidas liikkuminen, hengittäminen ja pienillä liikkeillä aiheutetut muutokset vaikuttavat tasapainotilaan. Merchant (2011, 227–228) tuo esille ajatuksen, että sukeltajan saavuttaessa neutraalikelluvuuden tilan keholla on mahdollisuus asemoida itsensä uudelleen, jolloin sukeltajan tietoisuus kehosta syvenee.

Jotkut sukeltajat nauttivat mahdollisuudesta leikkiä vedenpinnan alaisen maiseman näennäisessä painottomuudessa, jossa voi liikkua kuivan maan olosuhteisiin verrattuna yli-inhimillisin tavoin. Leikkiminen ja liikkeen kepeys ovat osa vedenpinnan alaisen maiseman koreografiaa – *mareokoreografiaa*. Jotkut ihmiset muuttuvat kolmiulotteisessa, painottomuutta simuloivassa tilassa hetkeksi tanssiviksi ja leikkiviksi vierailijoiksi, eräänlaisiksi ”subaquatic homo ludenseiksi” ennen kuin palaavat kuivalle maalle painovoiman raskauttaman arjen askareisiin. Vesielementin poikkeava painovoima tarjoaa siten vapauden aivan erilaiseen leikkiin kuin olosuhteet kuivalla maalla.

Antropologi Patrick Laviolette kirjoittaa teoksessaan *Extreme Landscapes of Leisure*, että kehon, vaaran ja maiseman vuorovaikutus saattaa ruokkia mielikuvitusta. Leikki vaaran kanssa luo perustan kehon luovuudelle, keholliselle mielikuvitukselle (Laviolette 2011, 8). Kehoon on siis sisäänrakennettuna luovuuden aspekti, jolla se voi kohdata maailman – tulen, veden, ilman ja maan. Päivi Granö (2013, 68) kirjoittaa, että ”paikka on ihmisen koettu ja eletty sijainti” viitaten maantieteilijä Nigel Trifitin ajatukseen, että suhde paikkaan on ruumiillista, performatiivista ja luovaa. Niin turvallisessa virkistyssukeltamisessa kuin erityisessä leikkillisessä koreografiassa on pohjimmiltaan kyse tunteesta, missä mieli ja keho keimailevat vaaran ja viime kädessä kuoleman rajapyykin kanssa.

Johtopäätökset

Valtaosa vedenalaisen maiseman tutkimuksesta on tehty tieteellisteknisestä näkökulmasta ja humanistinen näkökulma on jäänyt vähemmälle huomiolle (Laakkonen 2010). Mielestämme vedenalaisen maiseman humanistinen tutkimus on luontevaa aloittaa nimenomaan sukeltajista ja heidän kokemuksistaan, koska sukeltaminen avaa ovet vedenpinnan alakulttuurien maailmaan. Seuraavassa viittaamme alussa käsiteltyihin filosofisiin suuntauksiin,

mutta keskitymme pääasiassa tutkimusaineistoissamme esille nousseiden näkemysten läpikäymiseen.

Haastatelluista kokenein sukeltaja viittasi seuraavasti, hieman arvoituksellisesti vedenalaisen maailman humanistisen tutkimuksen tarpeellisuuteen:

Meress' on kaikki se mikä on maallakin, kylät, kaupungit, miten kirkonkellot kutsuu iltapalvelukseen, vanhoja tarinoita – pitäis kerätä. (H5)

Vedenalaisen maiseman humanistiselle tutkimukselle on tarvetta, koska se on useimmille ihmisille luonteva näkökulma kyseiseen maailmaan, ja fenomenologinen aistimusten tutkimus on luonnollinen tapa lähestyä vedenalaisen maiseman aistimista ja havainnointia. Aistit muodostavat sen maailman, jonka koemme ja jossa elämme.

Yhtä ainoata itsestään selvää ja kaikille soveltuvaa näkemystä sukeltamisesta ei kuitenkaan ole olemassa. Eriävien kykyjemme, taustojemme ja näkemystemme vaikutuksesta koemme niin vedenpinnan päällisen kuin sen alaisen maiseman eri tavoin. Yi-Fu Tuan (1974, 245–246) kirjoittaa, että kulttuuri vaikuttaa aistikokemuksiimme jopa siinä määrin, että voimme nähdä asioita, joita ei ole olemassa. Tutkimuksemme antaa viitteitä siitä, kuinka vedenpinnan alainen tila muuttuu moniulotteiseksi kokemukselliseksi maisemaksi, joka sisältää niin näkö-, haju-, maku-, kuulo- ja tunteenmaiseman kuin sisätuntemusaistimuksiakin.

Maurice Merleau-Pontyn (1962, 148) mukaan kehomme ei ole ensisijaisesti tilassa vaan on muodostunut siitä; keho on osa tilaa. Lauri Rauhala (2006, 28–35) tulkitsemalla voi ajatella, että kehollisuus muodostaa tilannesidonnaisuuden avulla tajunnallisen tilan. Vedenpinnan alainen maisema muodostaa aivan erityislaatuisen tajunnallisen tilan. Sukellessa aurinko, ilmakehä ja maanpäällinen elämä jäävät vedenpinnan yläpuolelle. Vedenpinnan alle laskeuduttaessa hämärä laskeutuu nopeasti ja maisema muuttuu yön kaltaiseksi. Valon ehtyessä myös aika ikään kuin hälvenee ja vedenpinnan päällisen ajallisuuden tilalle astuu ajattomampi olotila ja maisema. Aika ei kokonaan katoa maisemasta, mutta se hämärtyy. Joidenkin kohdalla aika myös pysähtyy. Kuolleet eliöt laskeutuvat ja kerrostuvat pohjan pimeyteen, josta ne voivat hajotessaan kuluttaa kaiken hapen synnyttäen kuolleita merenpohjia. Vaikka meri itsessään on määritelmästä riippuen neli- tai kolmiulotteinen kokonaisuus, sukellessa merkittävin ulottuvuus eloonjäämisen kannalta on edellä kuvattu pinnan ja pohjan välinen syvyysakseli. Sukeltajalähtöisesti kyseistä vedenalaista maisemaa voi ajatella kolmena kerroksena: ylhäällä on elämää, pohjalla kuolema ja näiden välissä vierailun hetki.

Riskeistään huolimatta vedenpinnan alainen maisema ei ole vierailijalle luotaantyöntävä, vaan pikemminkin päinvastoin: se on niin erilainen kuin pinnan päällinen, että se halutaan kokea uudelleen. Vaikuttaa siltä, että nimenomaan vedenpinnan alaisen maiseman erityispiirteet – sen hiljaisuus, rauhallisuus, pysähtyneisyys ja hämärtynyt aika – vetävät ihmistä puoleensa. Kun sukeltaja rikkoo veden muodostaman kalvon, hän jättää taakseen tutun elinympäristön, jossa pääsääntöisesti viettää aikansa ja elämänsä – hän avaa oven uuteen tuntemattomaan. Kehollisena kokemuksena vesi tarjoaa elämyksen menneestä kutsuen sukeltajan oman itsen ja tajunnan syvemmät kerrokset esiin. Sukellus on tajunnallisen olennon paluu alkuketkeen – olemisen syntyyn. Heideggeria mukaillen sukeltaja voi asettautua kuuntelemaan sitä hiljaista voimaa, jota meri ja oleminen ilmentävät (Perttula 2010, 68). Kohtaamalla tämän toisen maailman avoimesti ja ennakkoluulottomasti voimme yrittää

ymmärtää sitä ja hyväksyä sen ja oman itsemme rajallisen olemisen ehdot. Ehtona meren toiseuden ymmärtämiselle on sen kohtaaminen kehollisesti ja siten aistillisesti.

Lauri Rauhalan teoksissaan esittämä asetelma kehollisuus-tajunnallisuus-tilannesidonnaisuus luo yhden tulkintakehikon kokemusten tutkimukseen. Tässä esitelty pienimuotoinen tutkimus antaa viitteitä siitä, että vedenpinnan alaista maisemaa voi lähestyä ja yrittää ymmärtää kehollisesta näkökulmasta, esimerkiksi sukeltajien sisä-, lähi- ja kaukotunte-musaistien välityksellä. Laajempaa aineistoa hyödyntävät lisätutkimukset olisivat kuitenkin hyödyllisiä, jotta tilannesidonnaisuudelle ja tajunnallisuudelle voitaisiin antaa enemmän painoarvoa kuin tässä on pystytty tekemään. Lisäksi herää kysymys, kuinka muuttuneet olo-suhteet aistiympäristössä vaikuttavat laajemmin. Siksi olisi syytä selvittää sukeltajien lisäksi myös muiden ryhmien merellisiä kokemuksia. Lisäksi olisi perusteltua tutkia laajemmin koke-muksellisuuden puitteina olevan meren muotoutumista: Itämeren yhteiskunta- ja ympäris-töhistoriaa. Tulevaisuudessa on sukeltava syvemmälle humanistiseen valtamereen.

Tutkimusaineistot

Haastattelut H1, H2, H3, H4, H5. Tallenteet haastatteluista ovat mp3-muodossa. Haastattelut ja niiden käyttöluvat ovat Mika Tolvasen hallussa.

Kirjallisuus

- Ackerman, Diane 1991: *Aistien historia*. Suom. Seppo Heikinheimo. Porvoo: WSOY.
- Aibulatov, N. A. 2008: On the 80th anniversary of the Russian underwater studies of the World Ocean. – *Oceanology* 48(5): 752–755. [online] < <https://link.springer.com/article/10.1134/S0001437008050147> > [16.3.2018.]
- Aili, Lars-Erik & Gunnar Järholm 2008: *Svenska Sportdykarförbundet. En redovisning om vad som hänt under Svenska Sportdykarförbundets 50-åriga historia* [online] < http://www.ssd.se/globalassets/svenska-sportdykarforbundet/historik/historik_2008-04-18.pdf > [16.3.2018.]
- Ampuja, Outi 2007: Ääni ja melu modernissa sodankäynnissä. – Laakkonen, Simo & Timo Vuorisalo (toim.), *Sodan ekologia. Nykyaikaisen sodankäynnin ympäristöhistoriaa*. Helsinki: SKS. 304–339.
- Ampuja, Outi 2010: Kuuluuko melu kaupunkiin? – Hannula, Linda & Johanna Lehto-Vahtera (toim.), *Moniääninen – Ljudspår*. Turku: Aboa Vetus & Ars Nova, Matti Koivurinnan säätiö rs. 95–111.
- Backer, Hermann et al. (eds.) 2012: *Planning the Bothnian Sea. Outcome of Plan Bothnia. A Transboundary Maritime Spatial Planning Pilot in the Bothnian Sea*. Helsinki: Helsinki Comission.
- BIAS 2016: *Baltic Sea Information on the Acoustic Soundscape*: 1–10. [online] < <https://biasproject.files.wordpress.com/2016/02/bias-paris-20160109v2.pdf> > [16.3.2018.]
- Bigando, Eva 2014: The Underwater Landscape: A Vernacular Term? Reflections Through the Eyes and Experiences of Divers. – Mussard, Olivier et al. (eds.), *Underwater seascapes. From geographical to ecological perspectives*. New York: Springer. 135–151.

- Blot, J.Y. 1996: *Underwater archaeology. Exploring the world beneath the sea*. London: Thames and Hudson.
- Bonsdorff, Pauline von 2002: Veden mielikuviutus. – Sepänmaa, Yrjö & Liisa Heikkilä-Palo (toim.), *Vesi vetää puoleensa*. Helsinki: Maahenki Oy. 223.
- Cater, Carl 2008: The Life Aquatic: Scuba Diving and the Experiential Imperative. – *Tourism in Marine Environments* 5(4): 233–44.
- Corbin, Alain 1986: *The Foul and the Fragrant: Odor and the French Social Imagination*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Damasio, Antonio 2001: *Descartesin virhe. Emootio, järki ja ihmisen aivot*. Suom. Kimmo Pietiläinen. Helsinki: Terra Cognita Oy.
- Deacon, Margareth 1971: *Scientists and the Sea, 1650–1900: A Study of Marine Science*. London & New York: Academic Press.
- Edmonds, Carl, Michael Bennett, John Lippmann & Simon Mitchell 2015: *Diving and Subaquatic Medicine*. Boca Raton, Fl.: CRC Press Books.
- Ehler, Charles & Fanny Douvere 2009: Marine Spatial Planning: a step-by-step approach toward ecosystem-based management. Intergovernmental Oceanographic Commission and Man and the Biosphere Programme. *IOC Manual and Guides No. 53, ICAM Dossier No. 6*. Paris: UNESCO.
- Finni, Terttu, Sari Laurila & Simo Laakkonen 2001: The History of Eutrophication in the Sea Area of Helsinki in the 20th Century. Long-term Analysis of Plankton Assemblages. – Laakkonen, Simo & Sari Laurila (toim.), *The Sea and the Cities. AMBIO – A Journal of the Human Environment*, 39(4–5): 264–271.
- Gelder, Tom van 2006: *Maailma löydettyänä. 12 aistia ja havainnoiminen. Fenomenologia*. Suom. Janne Länsipuro. Helsinki: Snellman-korkeakoulu.
- Granö, Päivi 2013: Visuaalisuus kokemuksena ja tietämisenä paikan tutkimuksessa. – Granö, Päivi, Anne Keskitalo & Suvi Ronkainen (toim.), *Visuaalisen kokemus – johdatus monitieteiseen analyysiin*. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus. 67–77.
- Hagberg, M. & Örnhammar, H. 2003: Incidence and risk factors for symptoms of decompression sickness among male and female dive masters and instructors. A retrospective cohort study. – *Undersea & Hyperbaric Medicine* 30(2): 93–102.
- Hamblin, Jacob 2005: *Oceanographers and the Cold War: Disciples of Marine Science*. Seattle: University of Washington Press.
- Hamblin, Jacob 2008: *Poison in the Well: Radioactive Waste in the Ocean at the Dawn of the Nuclear Age*. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press.
- Hatt, Hanns & Regine Dee 2013: *Pieni tuoksu- ja makukirja*. Suom. Veikko Ahola. Jyväskylä: Docendo.
- Hautamäki, Lauri 1987: *Ympäristön havainnointi eri aistien avulla*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Heidegger, Martin 2000: *Kirje humanismista*. Suom. Markku Lehtinen ja Tutkijaliitto. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Helmreich, Stefan 2007: An anthropologist underwater: Immersive soundscapes, submarine cyborgs, and transductive ethnography. – *American Ethnologist* 34 (4): 621–641. [online] < <https://anthrosource.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1525/ae.2007.34.4.621> > [16.3.2018.]

- Helmreich, Stefan 2009: *Alien Ocean: Anthropological Voyages in Microbial Seas*. Berkeley: University of California Press.
- Häyrynen, Maunu 2013: Kenen maisema? – Perkkiö, Miia (toim.), *Kulttuuriympäristön monet kasvot. Puhetta suojelusta ja restauroinnista*. Helsinki: Suomenlinnan hoitokunta. 12–14.
- Juntunen, Marja-Leena 2011: Liike, rytmi ja musiikki: Jaques-Dalcrozen pedagogista perintöä jäljittämässä. – Anttila, Eeva (toim.), *Taiteen jälki. Taidepedagogiikan polkuja ja risteyksiä*. Teatterikorkeakoulu. Helsinki: Edita Prima. 57–73.
- Kaskela, Anu 2017: *Seabed landscapes of the Baltic Sea. Geological characterization of the seabed environment with spatial analysis techniques*. Espoo: Geological Survey of Finland.
- Koivikko, Minna 2017: *Recycling Ships. Maritime Archaeology of the UNESCO World Heritage Site, Suomenlinna*. Helsinki: University of Helsinki. [online] < <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-68768-1-8> > [16.3.2018.]
- Korjonen-Kuusipuro, Kristiina & Anna-Kaisa Kuusisto-Arponen 2017: Muistelun monet muodot. Kertomus, kehollisuus ja hiljaisuus paikan tietämisen tapoina. – *Elore* 24(1): 1–17 [online] < <http://www.elore.fi/arkisto/1-17/korjonen-kuusipuro-kuusisto-arponen.pdf> > [16.3.2018.]
- Laakkonen, Simo 2001: *Vesiensuojelun synty. Helsingin ja sen merialueen ympäristöhistoriaa 1878–1928*. Helsinki: Gaudeamus/Hanki ja Jää.
- Laakkonen, Simo & Jorma Kivistö 2001: Näkymätön kaupunki. Hajujen historiaa muistojen kuvaamana. – Laakkonen, Simo, Sari Laurila, Pekka Kansanen & Harry Schulman (toim.), *Näkökulmia Helsingin ympäristöhistoriaan. Kaupunki ja sen ympäristö 1800- ja 1900-luvulla*. Helsinki: Edita/Helsingin kaupungin tietokeskus. 152–163.
- Laakkonen, Simo 2007: Itämeren alue – vailla merta ja historiaa? – Laakkonen, Simo & Sari Laurila (toim.), *Itämeri historian kaatopaikkana. Historiallinen Aikakauskirja* 1: 4–8.
- Laakkonen, Simo 2010: Meri kulttuurin ristiaallokossa: näkökulmia Itämeren ympäristöhistoriaan. – Mäenpää, Sari & Johanna Aartomaa (toim.), *Merihistorian rajapintoja*. Nautica Fennica, Suomen merimuseon vuosikirja 2009–2010. Kotka: Museovirasto. 22–35.
- Laakkonen, Simo & Antti Parpola 2010: Rehevöitymiskäsitysten historiaa – Bäck, Saara et al. (toim.), *Tulevaisuuden Itämeri*. Helsinki: Gaudeamus. 82–97.
- Laviolette, Patrick 2011: *Extreme Landscapes of Leisure. Not a Hap-Hazardous Sport*. Surrey: Ashgate.
- Lehtomaa, Merja 2011: Fenomenologisen kokemuksen tutkimus. Haastattelu, analyysi ja ymmärtäminen. – Perttula, Juha & Timo Latomaa (toim.), *Kokemuksen tutkimus*. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus. 163–194.
- Lindberg, Susanna 2010: Ranskalainen keskustelu Heideggerin ”alkuperäisestä etiikasta” ja politiikasta. – Miettinen, Timo, Simo Pulkkinen & Joona Taipale (toim.), *Fenomenologian ydinkysymyksiä*. Helsinki: Gaudeamus. 1–16.
- Merchant, Stephanie 2011: Negotiating Underwater Space. The Sensorium, the Body and the Practice of Scuba-diving. – *Tourist Studies* 11(3): 215–234. [online] < <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1468797611432040> > [17.3.2018.]
- Merleau-Ponty, Maurice 1986: *Phenomenology of Perception*. Alkuteos *Phénoménologie de la Perception* (1962), englanniksi käänntänyt Colin Smith. Suffolk: St Edmundsbury Press.
- Mussard, Olivier et. al. (eds.) 2014: *Underwater seascapes: From geographical to ecological perspectives*. New York: Springer.

- National Research Council 2000: *50 Years of Ocean Discovery: National Science Foundation 1950–2000*. Washington: D.C.: National Academy Press.
- Naval Oceanographic Office 1966: *Research, Development, Testing and Evaluation at the United States Naval Oceanographic Office, 1960–1966*. Washington DC: U.S. Government Printing Office.
- O'Brien, K. O et al. 2011: Nordic Blue Parks. Nordic perspectives on underwater natural and cultural heritage. – *TemaNord 2010:597*. Copenhagen: Nordic Council of Ministers.
- Patoharju, Ora 2008: *Urheilusukelluksen ensiaskeleet Suomessa*. Helsinki: Urheilusukeltajat ry. [online] < <http://www.urheilusukeltajat.fi/joomla3/index.php/seuraesittely/seuran-historiaa/ensiaskeleet> > [16.3.2018.]
- Perttula, Juha 2009: Teoreettisia askelmerkkejä luontoelämyksen ymmärtämiseksi. Fenomenologinen analyysi elämyksen rakenteesta ja merkityksestä yksilön kehitymisessä. – Tökkäri, Virpi (toim.), *Valta, luonto ja ihminen*. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus. 111–125.
- Perttula, Juha 2010: Eksistentiaalisen elämyspedagogiikan luonto ja teot. – Latomaa, Timo & Seppo J. A. Karppinen (toim.), *Seikkaillen elämyksiä II*. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus. 58–81.
- Puhakainen, Jyri 2000: *Persoonan puolustaja. Lauri Rauhala ihmistutkimuksen pioneerina*. Helsinki: Like.
- Rantala, Irma 2001: Laadullisen aineiston analyysi tietokoneella. – Aaltola, Juhani & Raine Valli (toim.), *Ikkunoita tutkimusmetodeihin II*. Jyväskylä: Gummerus. 86–99.
- Rauhala, Lauri 1976: *Filosofinen orientoituminen psykosomatiikan ongelmaan*. Helsinki: Helsingin yliopiston monistuspalvelu.
- Rauhala, Lauri 2005: *Tajunnan itsepuolustus*. Helsinki: Gaudeamus.
- Rauhala, Lauri 2006: *Ihminen kulttuurissa – kulttuuri ihmisessä*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Richardson, W. J. et al. 1998: *Marine Mammals and Noise*. London and San Diego: Academic Press.
- Roff, John C. & Mark E. Taylor 2000: National frameworks for marine conservation. A hierarchical geophysical approach. – *Aquatic Conservation of Marine Freshwater Ecosystems* 10(3): 209–223.
- Ross, Donald 1976: *Mechanics of Underwater Noise*. Oxford: Pergamon Press.
- Rouhiainen, Leena 2011: Fenomenologinen näkemys oppimisesta taiteen kontekstissa. – Anttila, Eeva (toim.), *Taiteen jälki. Taidepedagogiikan polkuja ja risteyksiä*. Helsinki: Teatterikorkeakoulu. 75–93.
- Rouphael, Anthony & Graeme Inglis 2001: "Take only photographs and leave only footprints?" An experimental study of the impacts of underwater photographers on coral reef dive sites. – *Biological Conservation* 100(3): 281–287.
- Sairanen, Jarkko 2004: *Mieleni minun tekevi, aivoni ajattelevi. Erot kehollisuuden merkityksestä mielen hoitamisen yhteydessä Lauri Rauhalan monopluralistisen ihmiskäsityksen ja (neuro)psykoanalyttisen ihmiskäsityksen välillä*. Jyväskylän yliopisto, yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos.
- Schlee, Susan 1973: *The Edge of an Unfamiliar World: A History of Oceanography*. New York: Dutton.

- Seppänen, Jukka 2003: Sukeltajien kokemuksia vedenalaisesta äänimaisemasta. – *Musiikin Suunta* 25(2): Helsinki: Suomen etnomusikologinen seura. 60–74.
- Seppänen, Jukka 2004: Measurements and Descriptions of Underwater Noise in Finland. – *Geophysica* 40(1–2): 23–38. [online] <http://www.geophysica.fi/pdf/geophysica_2004_40_1-2_023_seppanen.pdf> [16.3.2018.]
- St. Leger Dowse & M., P. Bryson & A. Gunby & W. Fife 2002: Comparative data from 2250 male and female sports divers. Diving patterns and decompression sickness. – *Aviation, Space, and Environmental Medicine* 73(8): 743–749.
- Straughan, Elizabeth 2012: Touched by Water. The Body in Scuba Diving. – *Emotion, Space and Society* 5(1): 19–26. [online] <<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1755458610000514>> [16.3.2018.]
- Tikkanen, Sallamaria 2012(a): Vrouw Marian kuulematon äänimaailma. – Ehanti, Eero & Johanna Aartomaa & Irma Lounatvuori & Erik Tirkkonen (toim.), *Mereen menetetyt, uudelleen löydettyt*. Helsinki: Museovirasto. 164–191.
- Tikkanen, Sallamaria 2012(b): Vrouw Marian vedenalainen maisema. – Ehanti, Eero & Johanna Aartomaa & Irma Lounatvuori & Erik Tirkkonen (toim.), *Mereen menetetyt, uudelleen löydettyt*. Helsinki: Museovirasto. 192–221.
- Tilley, Christopher 2010: *Interpreting landscapes, geologies, topographies, identities. Explorations in landscape*. Walnut Creek, CA: Left Coast Press.
- Triewald, Mårten 1741: *Konsten at Lefwa Under Watn*. Stockholm: Peter Jöransson Nyström.
- Tuan, Yi-Fu 1974: *Topophilia. A Study of Environmental Perception, Attitudes, and Values*. New York: Colombia University Press.
- Tuan, Yi-Fu 2011: *Space and Place. The Perspective of Experience*. Minneapolis: University of Minnesota Press. [1977]
- Vallin, Jussi 1999: Aurajoki avoviemärinä. Ketjuuntuminen ja jätevesiongelman ratkaisut – Laakkonen, Simo, Sari Laurila & Marjatta Rahikainen (toim.), *Harmaat aallot. Ympäristönsuojelun tulo Suomeen*. Vammala: Suomen Historiallinen Seura. 159–174.
- Wright, D.J. & Heyman, W.D. 2008: Introduction to the Special Issue: Marine and Coastal GIS for Geomorphology, Habitat Mapping, and Marine Reserves. – *Marine Geodesy* 31(4): 223–230 [online] <<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01490410802466306>> [17.3.2018.]

Filosofian maisteri Mika Tolvanen on valmistunut maisemantutkimuksesta Turun yliopistossa ja harrastanut laitesukeltamista Loviisan Merisukeltajissa.

Valtiotieteen tohtori, dosentti Simo Laakkonen on maisemantutkimuksen yliopistonlehtori Turun yliopistossa.

Aistikävely kaupunkimaisemaan – yhteisen tilan kokemus ja joutomaiden polut

Inkeri Aula

Abstrakti

Maiseman aistiminen on aina monin tavoin välittyntä, esimerkiksi ruumiillisten tapojen, rutiinien, kulttuuristen aistijärjestysten ja teknologian välittämää. Tässä artikkelissa tarkastelen kaupunkimaisemaa ihmiskehojen ja aistiympäristön vuorovaikutuksena, jossa vuosikymmenten takaisten aistimusten muistelu sekoittuu tilannekohtaiseen, jaettuun kokemukseen. Artikkelin aineistona ja metodina on kolme *aistielämäkerrallista kävelyä* Turussa. Tutkija ja kahta eri sukupolvea edustavat haastateltavat ovat yhdessä kulkeneet haastateltaville aikaisemmin ja myös nykyään merkityksellisiä reittejä pitkin aistit avoimina, keskustellen samalla aistimuistoista ja arkisen teknologian käytöstä osana elinympäristöä.

Aistielämäkerrallisten kävelyjen tulkintaani on innoittanut uusmaterialistisen ja non-representationaalisen teorian lähestymistavat, jotka tavoittelevat subjektiivisen kokemuksen ja objektiivisen ympäristön välisen jaon ylittämistä. Monet inhimilliset ja ei-inhimilliset toimijat kansoittavat maisemaa ja vaikuttavat toistensa elämään ja olemiseen ennalta määräämättömillä tavoilla. Tätä tarkastelen Anna Tsingin käsittein *rikkaruohotuneena maisemana*. Myös maisemasta itsestään tulee toimija, joka esimerkiksi käynnistää muistamisen ja kertomisen tapahtumia: veden kosketus, ennalta määräämättömät kohtaamiset kadulla ja äänimaiseman muutos ovat osa maiseman aistivoimaista, koettua historiaa. Toimijuus, kokemus ja muistaminen rakentuvat tilannesidonnisella tavalla maiseman, aistikävelyn elementtien ja niiden välisten suhteiden luomassa muuttuvassa kokonaisuudessa. Tämä dynaamisuus koskee myös mukana kulkevaa tekniikkaa aina sateenvarjoista ja kengistä älypuheliiniin ja kuulokkeisiin. Lopputuloksena on moniaistinen etnografia samanaikaisesti koetusta ja muistetusta maisemasta, joka saakin poiketa hallitsevasta kaupunkien kulttuuriperinnön, kuten kaupungin maamerkkien ja arkkitehtuurin, arvottamisesta.

Ihmisen suhteesta ympäristöön on tullut planetaarinen kohtalonkysymys. Kaupunkimaisema kaikessa arkipäiväisyydessään on olennainen osa ihmisten ympäristösuhdetta. Siksi on tärkeää kysyä paitsi sitä, miten me vaikutamme ympäristöömme, myös sitä, kuinka oma elinympäristömme vaikuttaa meihin. Millä tavoin aistimme meitä ympäröivää maisemaa?

Arkisen ympäristön aistimista ei ole helppo kuvailla. Jo sana ”kuvailu” johdattelee näköaistin korostamiseen. Länsimaisessa kulttuurihistoriassa näkö on usein arvotettu muita aisteja tärkeämmäksi, mutta muut aistijärjestykset ovat yhtä lailla mahdollisia (Classen 2005; Howes 2005; *Elore* 1/2010; Rantala 2010). Maiseman aistiminen – kuten kaikki kokemus – on aina monin tavoin välittyntä, esimerkiksi ruumiillisten tapojen, rutiinien, teknologian ja myös kulttuuristen aistijärjestysten välittämää (esim. Massumi 2008; Murray & Doughty 2016; Howes 2015).

Maiseman aistimisen tapoihin kuuluu joukko aineellisia ja aineettomia tekijöitä, jotka ilmevät maiseman läpi liikkussa. Kuten antropologit Pirjo Virtanen, Eleonora Lundell ja Marja-Liisa Honkasalo (2017) toteavat rituaalisen maiseman tutkimuksen katsauksessaan, maiseman tutkimus on jakautunut toisaalta objektiivisen, itsenäisesti olemassa olevan paikan tai kohteen tarkasteluun ja toisaalta taas tilan ymmärtämiseen elettyinä, muistettuna ja vuorovaikutteisena. Jälkimmäinen tulokulma mahdollistaa sen tarkastelun, kuinka monenlaiset inhimilliset ja ei-inhimilliset toimijuudet kansoittavat maisemaa luoden keskinäisiä suhteita ja muodostaen monimuotoisia yhteenliittymiä. Maisema ei välity kaikille samanlaisena, mutta on silti yhteinen.

Tavoittelen tässä artikkelissa erityisten hetkien ilmentämää maisemakokemusta ja aistien kautta rakentuvaa suhdetta ympäristöön. Kysyn, mitä erityistä kaupungin aistimaisemasta voidaan tavoittaa etnografisesti *aistielämäkerrallisen kävelyn* keinoin. Tarkastelen turkulaista kaupunkimaisemaa ihmiskehojen ja ympäristön vuorovaikutuksena, kun tutkija ja kahta eri sukupolvea edustavat haastateltavat kulkevat Turussa omakohtaisia reittejä pitkin. Aistielämäkerrallinen kävely on etnografinen menetelmä (Järviluoma 2017, 2018), jossa vuosikymmenten takaisten aistimusten muistelu sekoittuu tämänhetkiseen kulkemiseen vanhoja ja uusia reittejä pitkin. Tällä kokeellisella metodilla kuljen sen vastakkainasettelun ulkopuolelle, jossa ennalta tunnettu kokija (kaupunkilainen) ja valmiiksi olemassa oleva maisema (kaupunki) oletetaan toisistaan irrallisiksi, valmiina olemassa oleviksi asioiksi. Argumentoin seuraavissa alaluvuissa, miten kaupunkimaisema muodostuu tilannekohtaisesti monimuotoisissa vuorovaikutussuhteissa ja miten nämä tulevat esiin aistielämäkerrallisella kävelyllä.

Alkusysäyksenä tutkimukselleni on ollut eurooppalaisten aistiympäristöjen muutosta tutkivan hankkeen pyrkimys tarkastella aistielämäkerrallisen kävelyn keinoin, miten jokapäiväistynyt digitaalinen teknologia vaikuttaa ympäristön aistimiseen.¹ Kävelyetnografiassani ihmiset liikkuvat ympäristössään tavoilla, jotka syntyvät kaupunkisuunnittelun reunoilla ja välissä. Erilaiset maisemat toimivat eri tavoin suhteessa meihin. Joutomailla ja kallioilla muodostuu kaupunkimaiseman ohjatun rakentamisen syrjäseutuja, jotka tarjoavat mielikuvitusta ruokkivia pakopaikkoja esikaupungin katujen suorasta kaavasta. Asukkaat, koirat, kasvit ja vuodenajan vaihtelut vaikuttavat toistensa elämään ja olemiseen ennalta

1 Tutkimusasetelmani taustalla on *Sensory Transformations and Intergenerational Environmental Relationships in Europe 1950–2020* (SENSOTRA) -hankkeen kysymys siitä, onko eletyn aistikokemuksen välittyminen muuttunut arjen tasolla ja millaisia ylisukupolviset muutokset ovat. Tämä artikkeli ja sen aineisto on tuotettu osana SENSOTRA-hanketta, joka on rahoitettu European Research Council ERC:n Horizon 2020 tutkimus- ja innovaatio-ohjelmasta (sop. nro 694893).

määräämättömillä tavoilla, mitä tarkastelen Anna Tsingin käsittein *rikkaruohottuneena maisema*. Kävelyetnografia voi tavoittaa kätköön jääneen historiallisen kokemuksen, yhteisen muistin postikorttimaisemien tuolla puolen.

Tämä artikkeli on innoittunut humanististen ja yhteiskuntatieteiden uusista, aiemmat paradigmat kumoavista suuntauksista, kuten uusmaterialistisen (Tiainen ym. 2015a; Leppänen & Tiainen 2016) ja ei-representationaalisen teorian (Thrift 2008; Vannini 2015) lähestymistavoista, jotka tavoittelevat subjektiivisen kokemuksen ja objektiivisen ympäristön välisen jaon ylittämistä. Myös kulttuuri ja etnografinen aineisto ovat muuttuvia sommitelmia, jotka pakenevat diskursiivista tulkintaa, kirjoittamista, kansan kuvausta, etno-grafiaa. Teoreettisena lähtökohtanani onkin, että toimijuus, kokemus ja muistaminen rakentuvat tilannesidonnaisella tavalla maiseman, aistikävelyn elementtien ja niiden välisten suhteiden luomassa muuttuvassa kokonaisuudessa. Yhtenä työkaluna tämän dynaamisuuden tarkastelussa toimii *mediaation* tai *välittymisen* käsite. Tilannekohtaisiin vuorovaikutussuhteisiin kytkeytyy myös mukana kulkeva arkipäiväistynyt tekniikka, kuten älypuhelimet. Uusmaterialististen mediatutkijoiden Sarah Kemberin ja Joanna Zylinskan (2012) mukaan mediateknologian välittämää maailmaa on tarkasteltu lähinnä kolminaisena suhteena, jossa välittävä elementti luo suhteen valmiiksi oletettujen erillisten olioiden välille (kuten ihminen erillisenä havaitsijana ja maisema itsessään valmiina kohteena). Välittymistä, mediaatiota, voi kuitenkin tarkastella vitaalisena prosessina. Teoksessaan *Life After New Media* Kember ja Zylinska (2012) esittävät, miten mediateknologiaa tulisi tarkastella sen "elävyyden" kautta, eikä ainoastaan siten, miten se välittää asioita vastaanottajille – kuten uutisia katsojille. Päinvastoin, välittyminen läpäisee aivan kaiken: se on yhtä aikaa taloudellista, sosiaalista, psykologista ja teknistä, kaikkialla ja jakamatonta. Mitään "meitä" ei ole irrallisena kaikista niistä välittymisistä, joiden kautta olemme suhteessa maailmaan (Kember & Zylinska 2012, xiv–xviii, 18–25; Tiainen ym. 2018).

Olemassaoloa voi ajatella suhteiden rihmastona tai verkostona, jossa eri osapuolet vaikuttavat toistensa olemiseen. Silloin myös kaupunkiympäristössä liikkumiseen liittyvä teknologia aina henkilökohtaisista älylaitteista ja julkisesta liikenteestä sateenvarjoihin ja ulkovaatteisiin ei näydydykään vain ympäristön ja ihmisen rajapintaa välittävänä materiaana, vaan erottamattomana osana inhimillisten ja ei-inhimillisten toimijoiden sekä näiden välisten suhteiden muotoutumista ja kehittymistä. Etnografisella kävelyllä vuorovaikutus osallistujien kesken vaikuttaa myös aistimiseen ja muistamiseen. Maiseman aistimisessa maisemasta itsestään tulee toimija, joka esimerkiksi käynnistää muistamisen ja kertomisen tapahtumia (Järviluoma & Vikman 2013; ks. myös Kantonen & Kantonen 2017).

Tämän artikkelin keskeinen uusi anti on maiseman tarkasteleminen tekeillä olevien elämänmuotojen kokoontumisina, kävelyn ja muistamisen yhteen kietoutuvassa liikkeessä, jonka aistielämäkerrallinen kävely tuo tutkimuksen ulottuville. Käyttämäni metodologia tavoittaa aistien välittämiä, kehollisesti ja tilannekohtaisesti muovautuvia kokemuksia kaupungista elinympäristönä, jonka villiintyneet paikat ovat myös asukkaille tärkeitä.

Aistielämäkerrallinen kävely: aineisto ja metodi

Aistiympäristöjen muutosta tutkivassa SENSOTRA-hankkeessa pyrimme selvittämään, miten aistittu ympäristösuhde on muuttunut keskisuurissa eurooppalaisissa kaupungeissa (Turku, Ljubljana ja Brighton). Aistielämäkerralliset kävelyt toteutetaan siksi pareittain niin, että

mukana on vanhemman sukupolven ihminen, joka on kasvanut aikuiseksi ennen nykyistä tietojenkäsittelyteknologiaa, ja nuori ihminen, joka on varttunut internet-aikana.

Pilvisen tihkusateisena syyskuun päivänä Turussa poimin kyytiini ensin ”Mirjan”², 1940-luvulla syntyneen ja Turussa työuransa tehneen naisen, joka on asunut kaupungissa ylioppilasajoistaan lähtien. Olimme suunnitelleet summittaisen kävelyreitit 1960-luvun opiskelijan keskeisessä ympäristössä. Reitti alkaisi Turun yliopistonmäeltä ja jatkuisi alas Hämeentielle, keskustan suuntaan. Kävelyn toisena osallistujana on Mirjan ystävän tytär, noin 26-vuotias ”Katja”, joka on syntynyt ja viettänyt varhaislapsuutensa Turussa ja palannut maaseudulla vietettyjen vuosien jälkeen Turkuun lukioon, opiskelemaan ja sitten töihin. Vilkas keskustelu alkaa jo automatkalla kaikille kolmelle tuttuun esikaupungin asuinalueiden halki. Kaupunkiympäristön toiminnallisuus tekee välittömän väliintulon suunnitelmiin: entisen Hämeenportin ravintolan viereltä löytyy sopiva pysäköintipaikka, joten päätämmekin kävellä päinvastaiseen suuntaan. Toisen osallistujan vaatteiden päälle kiinnitetään laajakulmainen videokamera, minkä lisäksi äänitän keskustelumme kävelyiden aikana.

Kävelyn aikana nousee keskusteluun ympäristön myötä monenlaisia teemoja. Kaupunkimaiseman tarkastelussani on keskeistä, että kyseessä ei ole vain näkymä, joka passiivisena odottaa katsojaa. Se ei ole tietystä perspektiivistä havaittava elävä postikortti, sillä edes ikonisilla näköalapaikoilla, joista erilaiset paikat tunnetaan ja usein tarkoituksellisesti tehdään tunnetuiksi, maisema ei ole kaksiulotteinen. Aika, paikka ja kokija kietoutuvat yhteen lukuisien välitysten kautta. Kun seisomme kahden eri-ikäisen haastateltavan kanssa Turun yliopistonmäellä, jyhkeiden portaiden ylätasanteella, henkilökohtaiset muistot aiemmista käynneistä paikalla, pilvisen hämärä valo, ilman koleus ja kosteus, ympäröivät ihmiset ja hetkeen kytkeytyvä toiminta – aistimuistelu, keskustelu ja tallennusvälineiden käyttö – tuottavat yhdessä paikan tuntua, ilmapiiriä ja tunnelmaa. Samalla yliopistonmäen valtavat kiviportaat edustavat sellaista monumentaalisuutta, joka kaikin tavoin tuntuu viestivän: me olemme täällä kauemmin, me olemme suurempia. Kävelytiellä jatkuvat jättimäiset kivilaatat tuovat mieleemme neuvostoarkkitehtuurin, mutta samalla korostavat pienen ihmisen katoavaisuutta yliopiston rakennusten historiallista jatkuvuutta vasten. Portaikko on monumentaalinen representaatio, arkkitehtoninen esitys koulutetun eliitin vallasta, unelma etenemisestä yhä ylemmäs. Kuinka löytää kokemuksen tasoinen aistihistoria kivimonumenttien vallan varjoista?

Tällä vuosituhannella kulttuuri- ja yhteiskuntatieteiden paradigmoja ravistelevat erilaiset relationaaliset teoriat, jotka tarkastelevat asioiden olemuksellista rakentumista nimenomaan vuorovaikutussuhteissa. Monelta suunnalta murretaan länsimaisen, kolonialismin keskuksissa rakentuneen tieteen keskeisiä vastakkainasetteluja. Esimerkiksi ei-representationaalinen teoria (Thrift 2008; Vannini 2015) ja uusmaterialismi (Tiainen ym. 2015a; 2015b; Coole & Frost 2010) jakavat kiinnostuksen moninaisten inhimillisten ja ei-inhimillisten toimijoiden keskinäisissä suhteissa rakentumisen ontologisiin ja epistemologisiin näkökulmiin, joissa kyseenalaistetaan länsimaiseen tieteelliseen ajatteluun rakentunut kahtiajako luonnon ja inhimillisen kulttuurin välillä³.

2 Henkilötietojen suojaamisen vuoksi käytän osallistujista pseudonimiä.

3 Tämän kyseenalaistamisen jakavat myös esim. toimijaverkkoteoria, posthumanismi, ruumiin ja aistien kulttuurintutkimus sekä ns. ontologinen käänne (Holbraad 2009; Viveiros de Castro 2015).

Tulkitsevissa tieteissä on pitkään tarkasteltu sitä, miten erilaiset representaatiot vaikuttavat meihin. Esimerkiksi kuvataide ja valokuvat vaikuttavat maisemakuvauksen konventioiden kautta siihen, miten maisema nähdään (Berleant 2012). Jotta maiseman kokemisen monimuotoisuus voitaisiin tavoittaa, täytyy tehdä jotakin muuta sen sijaan, että aineistosta tulkitaan ja kirjoitetaan jälkeenpäin mahdollisimman täsmällinen kuva. Representaation kriisin (esim. Marcus & Clifford 1986) esiin nostamaa keskustelua siitä, ketä tutkimuksessa oikein edustetaan ja miten, voidaan viedä vielä pidemmälle kysymällä, mitä voisi olla tutkimus, jossa edustamisesta luovutaan kokonaan.

Ei-representationaalisen ajattelun mukaan olemassaoloa määrittää vaistonvarainen intentionaalisuus, joka ylittää tietoisuuden; energia, jota ei ajatus ole ohjelmoinut (Vannini 2015, 3). Elämän jatkuva virta materiaalisena, kehollisena ja muuttuvana voidaan tavoittaa sellaisen tutkimuksen keinoin, joka ei pyri tutkimuksen esitystavassa vastaamaan jonkinlaista "todellisuudesta" kerättyä aineistoa (Thrift 2008, 5–18). Uusmaterialistiset teoreetikot ovat esittäneet vastaavanlaisia metodologisia kysymyksiä: miten tutkia jatkuvasti muotoutuvia materiaalisia suhteita redusoimatta niitä tutkijan hahmottamiin merkityksiin?

Tutkimusaineisto ymmärretään yhä useammin prosessina, jossa tutkija ja tutkimuksen tavoitteet kietoutuvat eri ilmiöihin asettumalla suhteeseen monen eri toimijan kanssa (Springgay & Truman 2017, 2). Menetelmällisesti ei kuitenkaan ole aivan yksinkertaista irtautua humanistisen tiedontuotannon itsereflektion kierteestä, jossa tutkija luo itse aineistonsa, tai positivistisesta ideaalimallista, jossa tutkimuskysymystensä ohjaama tutkija "kerää kenttäaineistoa" todellisuudesta, jossa tutkittavan yhteisön näkemykset ovat ikään kuin valmiina odottamassa.

Aistielämäkerrallinen kävely etnografisena metodina on yksi vastaus näihin haasteisiin. Ihmisen suhdetta ympäristöönsä ja maisemaan, jonka halki hän kulkee, ei tarkastella ainoastaan erilaisten välittävien kulttuuristen koodien ja merkitysten kautta, vaan tilanteen ainutlaatuisien elementtien ja niiden suhteiden muodostamana elävänä tapahtumana. Aistielämäkerrallinen kävely on menetelmä, jonka Helmi Järviluoma on kehittänyt etenkin ylisukupolvisten ympäristösuhteiden tutkimukseen ja jota kehitetään parhaillaan (ks. Järviluoma 2017; 2018; Järviluoma ym. 2018 [tulossa]). Menetelmä juontuu erityisesti äänien etnografiaan, kuten kuuntelukävelyihin (Järviluoma & Wagstaff 2002; Järviluoma & Vikman 2013). Taustalla on tutkimushanke, jossa havainnoitiin eurooppalaisia äänimaisemia tuomalla ihmiset kuuntelukävelyiden avulla dynaamiseen suhteeseen aistitun ympäristönsä kanssa (Järviluoma ym. 2009; Järviluoma & Piela 2016; Järviluoma ym. 2018).

Aistielämäkerrallinen kävely pyrkii huomioimaan äänimaisemien lisäksi kaikkia muitakin aistimuksia. Menetelmä yhdistää aistien antropologiaan myös ruumiillisuutta, elämäkerrallisuutta ja narratiivisuutta kriittisesti tarkastelevaa kokemuksen psykologiaa (Formenti ym. 2014). Taustalla on myös paikan sosiaalisuuden ja aikakerrostumien kulttuurimaantieteellinen teoretisointi, kuten topobiografia (Karjalainen 2009) ja antropologiset keskustelut paikan ja liikkuvuuksien rakentumisesta (Ingold & Vergunst 2008). Aistielämäkerrallisessa kävelyssä yhdistyvät oivallukset eri tutkimusperinteistä aina sosiaalisesta muistamisesta akustemologiaan (Feld 1990) ja menneisyyden paikantumiseen. Kaupunkitutkimuksessa kävelyhaastatteluilla tavoitellaan laajemminkin asukkaiden elettyä kokemusta (Jokinen ym. 2010).

Tällä menetelmällä etnografisesti tuotettava aistielämäkerrallinen aineisto on luonteeltaan dialogista. Tutkimuskentillä ja tutkimuksen osallistujissa tapahtuneet ja tapahtuvat muutokset ja sekä tutkijoissa että tutkimuksessa tapahtuvat muutokset vaikuttavat siis toisiinsa (esim. Raunola 2010). Tutkimuksen ja kentän muodostuminen ovat suhteellisia toisiinsa nähden ja rakentavat toisiaan. Paitsi tutkimuksen vastaukset myös kysymykset nousevat pitkälti aistielämäkerrallisten kävelyiden ja haastattelujen tilannekohtaisesta todellisuudesta. Tilannesidonnainen herkkyys sisältää kuitenkin ymmärryksen etnografian monipaikkaisuudesta: yli paikalliset suhteet ja moninaiset kulttuuriset vaikutteet ovat kasvavassa määrin läsnä arkipäivän elämässä (Aula 2017).

Artikkelin aineistona on kolme aistielämäkerrallista kävelyä Turussa saman osallistujaparin kanssa. Olemme kulkeneet heidän itsensä valitsemia ja heille sekä aiemmin että nykyään henkilökohtaisesti merkityksellisiä reittejä pitkin. Videoitujen kävelyiden aikana olemme keskustelleet aistihavainnoista, aistimuistoista ja teknologian käytöstä. Aineistoon kuuluu yli viisi tuntia avointa temaattista parihaastattelua aistikävelyiltä videoituna ja äänitettyinä sekä niiden litteraatiot ja kenttämuistiinpanot.

Kuva 1: Maiseman kokemus muotoutuu kävellessä, kun aika, paikka ja kokija kietoutuvat toisiinsa eri aistien kautta. Jalkapohjissa tuntuvat mukulakivet hillitsevät meluisaa liikennettä.

Ensimmäisellä kävelyllä tutkimukseen osallistuvan parin vanhempi jäsen johdatteli toisen osallistujan sekä tutkijan yliopistokampuksen ympäristöön arkisena aamupäivänä. Toisella kävelyllä nuorempi osallistuja johdatti kävelyä samana iltapäivänä työmatkareitillään, Turun esikaupunkialueella, jossa hän oli aiemmin asunut ja jonka rakennuskannasta löytyi myös

sukusidoksia entisiin koteihin. Vanhempi osallistuja jakoi osan näistä sidoksista ja lisäksi kyseessä oli hänelle hyvin tuttu alue, joten molemmat osallistuivat kokemusten jakamiseen, muisteluun ja nykyhetken tarkasteluun omalta kannaltaan. Myös kolmas kävely, nuoremman osallistujan johtaman toisen kävelyn jatko joulukuisena aamupäivänä Uittamon rannassa muodostui yhteiseksi aistimiseksi, muistamiseksi ja ympäristön muutosten pohdinnaksi. Kävellessä toteutettu etnografia on aiemminkin havaittu tehokkaaksi tavaksi pohtia suhdetta elettyyn kaupunkiympäristöön (Asikainen & Mäkinen 2013).

Ympäristökokemuksen tavoittaminen eri aistien kautta osoittautui yllättävän haasteelliseksi. Toisen osallistujan mukaan eri aisteista on ylipäättään vaikea puhua, koska emme ole tottuneet kuvailemaan sanoin esimerkiksi erilaisia hajuja. Myös moniaistista ja monipaikkaista etnografiaa kehittänyt antropologi Anna Tsing (2015, 46) on pohtinut hajun kokemusta samalla tavoin ja väittää, että hajun kokemuksen selkeydestä huolimatta sen tavoittaminen sanoin on yhtä vaikeaa kuin kuvailla ilmaa. Aineistoni aistimellisuutta onkin pitkälti tulkittava rivien välistä: videolle tallentuneista eleistä, liikkeistä, puheen tauoista ja vihjauksista sekä keskustelussa mainituista teemoista, jotka liittyvät esimerkiksi syömiseen ja juomiseen, ilman tuntuun, kävelemisen aiheuttamiin tuntemuksiin ja niin edelleen. Kävelyn tunnelmien ja erityisten hetkien kautta rakennan maisemasta kuvausta, joka ei pyri uskollisesti toistamaan kävelyllä koettua todellisuutta. Kirjoitan aistittujen hetkien kautta siitä, kuinka maisema vaikuttaa ihmiseen ja miten ihminen kokee maiseman tuon vaikuttumisensa kautta. Kirjoittamani kuvaus on väistämättä representaatio, esitys jostakin. Se on kuitenkin esitys, joka pyrkii kytkeytymään maiseman aistimiseen ja menneiden tapahtumien toiston sijaan herättämään lukijassa suuntautumisen kohti omien maisemiensa aistimista uusin tavoin.

Teoria maiseman välittymisestä keskinäisenä joksikin-tulemisena

[Ensin ajattelee,] että en mä nyt muista siitä mitään. Siellä nyt kuljettiin. Mut sitten kun menee paikan päälle, niin sieltä putkahtelee ilmasta muistiin, aikasempia pieniä yksityiskohtia. Ai nii toikin oli, ja toi [...] sit se välittyi [...] ihan sellasia pieniä pätkiä jostain, monesta tunnelmasta, äänimaailmasta, tuoksuista. (Mirja)

Aistielämäkerrallinen kävely on ainutkertainen tapahtumien virta. Yllättävät muistot ja aistimukset vievät eteenpäin kävelijöiden ja aistitun maiseman keskinäistä muotoutumista. Kuten intialainen jesuiitta Anthony de Mello sanoo, emme näe maailmaa sellaisena kuin se on, vaan sellaisena kuin itse olemme (Mello 2010). Samalla ympäristön aistiminen, aistimukset ja suhde maisemaan ovat osa sitä, keitä olemme ja millaisiksi tulemme: maisema, tila ja paikka toimivat meissä. Haastateltavani toteaa osuvasti, että tiettyyn paikkaan tullessa muistot alkavat aivan putkahdella ilmasta. Kuitenkin paikka, johon muisto pulpahtaa, on jo toinen, ja myös sen kertoja on muuttunut.

Maisemaa, tilaa ja paikkaa on tutkittu kulttuurisesti muovautuvina prosesseina, jotka vaikuttavat ihmisten kanssakäymiseen ja keskinäisiin valtasuhteisiin sekä ilmentävät ylipäättään vuorovaikutusta elinympäristöjen kanssa. Vuorovaikutus on usein ymmärretty ennalta valmiiden yksiköiden, kuten toisaalta kokijan ja toisaalta kaupunkiluonnon tai -tilan välisenä suhteena, jossa esimerkiksi teknologia tai ihmisen aistijärjestelmä (sekä fysiologisena että kulttuurisesti opittuna) toimii välittäjänä. Maisemaa ja paikkaa tutkitaan myös elettyinä ja muistettuna vaikutuksena, joka muuttaa kokijaa ja jonka kautta paikan aistiminen jälleen

muuttuu, tai jopa koreografiana, jossa ihmisen ja maiseman suhde muodostuu fyysisen läsnäolon kautta kulttuurisena performanssina (Ness 2016).

Uusissa tutkimussuuntauksissa inhimilliset ja ei-inhimilliset toimijat muokkaavat toistensa olemista, elämistä ja kokemista, yhteen kietoutuneina elämän jatkuvassa liikkeessä (Massey 2008; Ingold 2009; Virtanen ym. 2017). Kävelymenetelmiä hyödyntävän antropologi Tim Ingoldin mukaan maisemaa ei tulisi lainkaan tarkastella näkymänä tai tilana. Mikä tahansa erityinen maisema on lukuisten olentojen kulkemien reittien, polkujen ja elämänlankojen solmukohta. Reitit muodostavat verkostonkaltaisen punoksen, jossa eri elämät kietoutuvat yhteen (Ingold 2009, 33). Tämäkin luonnehdinta maiseman solmukohdista tai elämän kudoksesta on representaatio, elävän elämän uusinta. Tarkastellessani maiseman ja ihmisen luonnetta keskinäisriippuvaisina tarkoitus ei olekaan hylätä ilmiöiden tekstuaalista esittämistä ja merkitysten tarkastelua tai heittää romukoppaan tulkintaa sinänsä. Kysymys on paremminkin tulkinnan ontologisten ehtojen miettimisestä uudelleen.

Kielellinen käänne johdatti kulttuuritieteet tarkkailemaan yhteiskunnan kaikkia ilmiöitä merkitysvälitteisinä. Se osoitti, että kielelliset ja kulttuuriset representaatiot sekä ympäröivän sosiaalisen todellisuuden rakentamat sisäistetyt mallit muokkaavat sitä, miten havaitsemme ja koemme maailman. Representaatiokeskeistä tutkimusta kritisoivat maantieteilijät Paul Harrison ja Ben Anderson toteavat, että representaatiolla todella on väliä, koska sosiaalinen järjestys on muuttuvainen eikä kiveen hakattu. Ei-kielellisiin voimiin liitetään merkityksiä, ja monet ei-kielelliset vallan ja vallankäytön muodot kantavat merkityksiä. Nämä sosiaalisen konstruktionismin keskeiset oivallukset eivät kuitenkaan yksistään riitä, koska niiden hinta on liian kova: seurauksena on jakolinja maailman ja sen merkitysten välillä (Harrison & Anderson 2010, 6). Ei-representoivan tutkimuksen lähestymistapa ei siis kuitenkaan hylkää konstruktionismin teoreettista perintöä, vaan pyrkii katsomaan sitä eri lähtökohdista, koetun maailman kautta, keskinäisenä aineellisuutena, jossa elämä ajallisesti tapahtuu.

Monipaikkaetnografista metodologiaa kehittänyt antropologi Anna Tsing tarkastelee paikallisen elämän ja monipaikkaisten verkostojen keskinäistä dynamiikkaa erilaisten voimien yhteen kokoontumisina, joissa inhimilliset ja ei-inhimilliset toimijat luovat muuttuvaa maisemaa yhteen kietoutuvina sommitelmina. Ekologista yhteisöä on tapana tarkastella suljetuna kokonaisuutena, minkä sijasta Tsing puhuu avoimista yhteenliittymistä, eri toimijoiden kokoontumisista (Tsing 2015, 22). Tsingin käyttämä termi *assemblage* kääntyy kenties parhaiten Juhana Venäläisen ehdottamalla sanalla *sommittuma*, joka ei implikoi tietoista tekijää (Venäläinen 2015, 36). Näissä kokoontumisissa kohtaamiset muuttavat kaikkia osapuolia – kohtaamisen tulos ei ole ennalta määrätty, jolloin kokonaisuus ei ole hajotettavissa yksittäisiin analyttisiin elementteihinsä.

Maisemat ovat tekeillä olevien elämänmuotojen kokoontumisia. Tsingin mukaan keskeistä on havaita eri lajien – ihmisten, eläinten, kasvien – elämien kietoutuminen yhteen.⁴ Myös kiven ja veden historiallisesti muuntuvat olomuodot osallistuvat kaupungin rakentamiseen. Maisemien muodostamissa monilajisissa kokoontumisissa kehkeytyy uudenlaisia elämänmuotojen yhdistelmiä, jotka vaikuttavat muiden olemisen tapojen olemassaolon

4 Samalla myös lajien sisällä on suuria eroavaisuuksia siinä, kuinka elämä toteutuu: esimerkiksi kyntöhevonen ja laukkahevonen ilmentävät keskenään erilaista hevosen-olemista.

mahdollisuuksiin. (Tsing 2017, 7.) Buddhalaisen ajattelun käsite *keskinäisoleminen* (Nhat Hahn 2001) tuo esiin, kuinka eri voimat vaikuttavat toisiinsa arki ajattelun yksiköiden rajojen yli:

Jos olet runoilija, näet selvästi, kuinka tällä paperiarkilla leijuu pilvi. Näethän, ilman pilvää ei tule sadetta, ilman sadetta eivät puut kasva, eikä paperia tehdä ilman puuta. Pilvi on välttämätön, jotta paperi voi olla olemassa. Jos pilvi ei ole tässä, ei ole paperiakaan.⁵

Rinnastaen voi sanoa, että myös Tsingin maisema-käsite perustuu juuri keskinäisolemisen tapojen havainnoinnille (Tsing 2015, 17–26). Tsingin mukaan maisema rakentuu monien eri lajien yhteiselämästä, ihmisyyden ylittävänä tarinoiden ja lajienvälisten suhteiden kudelmanä. Kokonaiset yhteisöt, elämäntavat sekä kasvi- ja eläinlajit kohtaavat uusissa paikoissa monin tavoin vaurioituneina, kun taloudellisesti kannattavien luonnonresurssien kulutuksen jälkeen hylättyjä joutomaita alkavat kansoittaa uudenlaiset lajien yhteenliittymät – esimerkiksi mänty, matsutake-sieni eli japanilaisen keittiön arvostama tuoksuvalmuska ja eteläaasialaiset sieniä keräävät vuoristokansat Oregonin unohdetuilla hakkuualueilla. (Tsing 2015.)

Rikkaruohottuneilla mailla Tsing viittaa maisemiin, jotka eivät ole täysin ihmisen toiminnan tuhoamia, eivätkä koskemattomaa luontoa, ja näistä maisemista versoviin elämänmuotoihin. Tällaisista maisemista nousevien elämänmuotojen havainnointi tuottaa uudenlaista tietoa elämän mahdollisuuksista ryöstökapitalismin tuhoamissa ympäristöissä. Tuotantotalouden hylkäämille kaivosalueille ilmestyvät pusikot, peurat ja niitä seuraavat metsästäjät. Aggressiiviset pioneerikasvit seuraavat ihmisen jalanjäljissä, ja menestyvät rikkakasvit kehittyvät viljelyn seuralaisina. Maisemista voimme löytää rikkaruohottuvia muodostumia, jossa inhimilliset ja ei-inhimilliset reitit ja kehityskulut kohtaavat. Eri lajien tavat olla maailmassa ja niiden maailmassa-olemisen tavoitteet tulevat silloin esiin kaikessa erilaisuudessaan. (Tsing 2015, 7, 17.)

Sovellan Tsingin käsitettä kokeilemalla, kuinka rikkaruohomaisemien havainnointi voi mahdollistaa myös kaupunkiympäristön toisenlaisen, kätketyn elämän esiintuomisen. Rikkaruoho on suunnittelematon elämänmuoto, joka ei hyödytä tavoitteellista taloudellista toimintaa. Monella tavalla modernin edistysuskon projektit, kuten taloudellisen voitontavoittelun ohjaama kaupunkisuunnittelu, ovat kolonisoineet muut tavat elää kaupungissa. Laajasti ymmärrettyjen rikkaruohottuneiden maisemien löytäminen voi siis toimia urbaanin ympäristökokemuksen dekolonisaationa. Tällä tarkoitan tässä artikkelissa ja käsittelemieni aistielämäkerrallisten kävelyiden kohdalla nimenomaan kokemusta kaupunkimaisemasta ja tuon kokemuksen haltuunottoa laskennallisista hyötynäkökohdista riippumatta.

Kätkettyä kaupunkimaisemaa kivimonumenttien, postikorttien ja virallisen kaupunki-imagon tuolla puolen voi lähestyä hyvin juuri moniaistisen etnografian kautta. Kulttuurievolutionistinen teoria näkö- ja kuuloaistin korostumisesta sivistyneissä kulttuureissa (McLuhan 2005) on siirtänyt huomiota pois muiden aistien merkityksestä kommunikaatiossa, ympäristön havainnoinnissa ja maisemassa liikkumisessa: erilaiset aistimisen tavat ovat siis osaltaan

5 "If you are a poet, you will see clearly that there is a cloud floating in this sheet of paper. Without a cloud, there will be no rain; without rain, the trees cannot grow: and without trees, we cannot make paper. The cloud is essential for the paper to exist. If the cloud is not here, the sheet of paper cannot be here either." (Nhat Hahn 2001, 55.) Suomennos kirjoittajan.

joutuneet kolonialismin uhreiksi. Toisenlaiset aistijärjestelmät ovat kuitenkin paitsi mahdollisia myös hyvin monenlaisia: kuulo-, haju-, lämpö- tai tasapainoaisesti voivat saada aivan toisenlaisen painoarvon kuin niissä aistijärjestyksissä, joihin olemme kasvaneet (mm. Classen 2005; Howes 2005; Feld 1990). Myös yksilöllinen vaihtelu aistikokemuksissa on laajakirjoista ja esimerkiksi synestesiaa, eri aistien sekoittumista, tapahtuu säännöllisesti myös suurella joukolla suomalaisia (Ådahl 2017).

Uudet biologiset tutkimukset ihmisen hajuaistista kumoavat ennakkoluulon, jonka mukaan olisimme lajina kehoja erittelemään tuoksuja. Hajujen erottelu- ja jopa paikantamiskyvyt ovat päinvastoin hämmästyttävän tarkkoja (McGann 2017). Aistien kulttuuritutkimus on jo aiemmin osoittanut hajujen merkityksen yksilön ja sosiaalisen tilan rakentumisessa. Historioitsija Alain Corbinin klassikkoanalyysi hajuaistimusten muutoksesta suhteessa sairauksiin, yhteiskuntaluokkaan ja julkiseen tilaan uuden ajan Ranskassa on tästä oivallinen osoitus (Corbin 1988; Corbin 2005). Tsing taas kirjoittaa matsutaken epämiellyttävästä hajusta ja vastenmielisestä mausta, joka oikean valmistustavan oppimisen jälkeen muuttuukin herkulliseksi ja muuttaa siitä eteenpäin sienien tuoksun miellyttäväksi (Tsing 2015, 45–53).

Eri kulttuurien toisistaan radikaalisti poikkeavia aistijärjestelmiä ja aistihierarkioita vertailut antropologi Constance Classen toteaa, että myös puhe voidaan määritellä aistiksi, sillä sekin avaa viestintäkanavan olentojen välille. Puhe luetaan aistiksi esimerkiksi läntisen Afrikan anglo-ewejen parissa, ja tällainen käsitys on noussut välillä esiin myös eurooppalaisessa historiassa. (Classen 2005.) Voisikohan samalla tavoin myös kävelemistä tarkastella aistina, tai vähintäänkin erityisenä aistien koordinaationa? Erilaiset kävelymenetelmät ovat yleistyneet etnografisessa tutkimuksessa juuri siksi, että käveleminen tuottaa erilaista tietoa kuin vaikkapa pöydän ääressä istuen tehty haastattelu (esim. Ingold & Vergunst 2008; Murray & Doughty 2016). Liikkeessä maailma ymmärretään toisin kuin paikalleen pysähtyneinä (Fincham ym. 2010). Monenlaiset liikkuvat tutkimusmenetelmät hyödyntävät tätä eroavaisuutta.

Yhteisen tilan kokemus

Veden tuntu

Veden kosketus tavoittaa tutkijan ja kaksi tutkimuksen osallistujaa, kun alkaa hiljalleen sataa kevyttä tihkua. Kuljemme ylioppilaskunnan ja yliopiston pienen uimahallin ohi. Vanhempi osallistuja Mirja muistelee, kuinka vuosien ajan siellä oli erikseen naisten ja miesten päivät, ja kuinka uimapukujen käyttö oli kielletty. Ylioppilaskunnan talon uimahallissa tulikin käytyä säännöllisesti, kun toisen opiskelijatyön kanssa yhteisesti vuokrattuun huoneeseen ei kuulunut omia pesutiloja.

Nykyään uima-asun käyttö on pakollista ja viralliseksi perusteeksi on ilmoitettu kameravalvonta uimahallin tiloissa. Jonkinlaisen välivaiheen aikana se oli vielä vapaaehtoista. Erään kerran haastateltava oli mennyt hallille entiseen tapaan ilman uimapukua, mutta kaikilla muilla olikin sellainen yllään, joten hän ei viitsinyt mennä altaaseen lainkaan. Aihe nostattaa monia muistoja uimisesta: onhan veden kosketus aivan toista, jos pulahtaa rantasaunasta järveen, kuin uimapuvussa yleisellä rannalla. Uimapuku toimii välittäjänä ihon tuntoaistin ja veden välillä, mutta se on myös sosiaalisen tilan välittäjä. Kun kaikilla oli sama käytäntö, ei alastomuinnissa ollut mitään hankalaa. Sen sijaan kun suurin osa kävijöistä pitää uima-asua, alastomuudesta tulee sosiaalisesti omituista, joukosta erottuva poikkeus.

Vesi voi toimia myös erottavana tekijänä. Sateen kohina peittää ohikulkevien ihmisten äänet ja kastuminen ajaa ihmiset rientämään nopeasti eteenpäin tai suojaan. Samalla säätila on aina jotain jaettavaa. 1960-luvulla, kun haastateltava oli kesätöissä kirjastossa, saattoi kollektiivisesti jaetun säätilan myös havaita visuaalisesti, samankaltaisten sateensuojien joukkona:

Ennen vanhaanhan ei kauheesti ollu noita, tota kokoontaitettuja sateenvarjoja. Niitä oli niitä pitkiä keppejä, joita tietysti unohdettiin sinne ja tänne [...] Yliopiston kirjaston yksi näkymä oli, sadeilmalla, aula puollillaan tämmösiä avattuja sateenvarjoja kuivumassa. (Mirja)

Sateenvarjot eivät ole ainoastaan merkki siitä, että sataa. Ne myös luovat tilan tuntua, jaetun säätilan henkilökohtaista kokemusta ja sadeilman ulottumista sisätiloihin. Uusmaterialistisen teorian kehittäjä Karen Barad on ehdottanut sanan "vuorovaikutus" tilalle uudissanaa *intra-action* tai "sisäisvaikutus" kuvaamaan toimintaa, joka muodostaa toimijat eikä vain tapahtu valmiiden elementtien välillä (Barad 2007). Kuinka sitten voitaisiin välttää käsittelemästä teknisiä välineitä, ihmistoimijoita ja heidän ympäristöjään olemuksellisesti erillisinä, valmiina olioina, jotka vasta toissijaisesti ovat vuorovaikutuksessa keskenään? Kuinka ajatella sen sijaan keskinäisten suhteiden muodostamaa olemassaoloa, jossa erityyppiset oliot – ihminen, tekniset välineet ja ympäristötekijät – vaikuttavat olennaisesti toistensa olemassaoloon ja siihen, mitä ne voivat tehdä?

Mediatutkijat Kember ja Zylinska (2012) ovat esittäneet, että mediateknologiaa sekä teknisiä välineitä ylipäättään tulisi tarkastella niiden "elävyyden" tai "eloisuuden" kautta: ne osaltaan rakentavat sosiokulttuurisia elämisen ja toimimisen tapoja, jotka puolestaan muokkaavat niitä välineinä. Median ja mediateknologian teoretisointi eloisina (Kember & Zylinska 2012, xvii) pohjautuu mannermaisesta filosofian dynaamiseen ja prosessuaaliseen ajatteluun, mutta myös monet muut digitaalisen kulttuurin tutkijat korostavat median käyttöä ja läsnäoloa osana elettyä kokemusta muusta todellisuudesta vieraantumisen sijaan (esim. Väliaho 2014; Kassabian 2013).

Eloisuus tai elävyys luonnehtii kaikkia voimien ja suhteiden verkostoja, ei ainoastaan monimutkaisia sosiaalisen median algoritmeja tai tekoälyn rakentamista vaan kaikkea ympärillämme. Asiat siis vaikuttavat toisiinsa ja kohtaamiset, esineet, tunnelmat ja aistimukset todella muuttavat meitä, siinä kuin me muokkaamme niitä. Tämän asioiden ja esineiden vitaalisuuden näkökulmasta vaikkapa juuri sateenvarjoja voi tarkastella ei vain kysyen, mitä ne merkitsevät, vaan myös, mitä ne tekevät (olemalla merkki tai representaatio siitä, että ulkona sataa).

Kirjaston aulaan jätetty sateenvarjojen kollektiivi toimii normatiivisena kokemuksen kehyksenä. Se rakentaa todellisuutta luomalla normaaliuden sellaiseksi, että kastuminen ei ole sopivaa, se ei sovi, koska ulos kuuluu mennä sateenvarjon kanssa (jolloin riski vilustua tietysti myös vähenee). Mahdollisesta tarkoituksellisesta kastumisesta sateessa tulee silloin eriskummallinen, mutta samalla myös aistivoimainen kokemus. Kokemuksen materiaallinen välittyneisyys tarkoittaa siis paljon muutakin kuin teknologiaa, teknisiä välineitä tai ihmisen rakentamia artefakteja ylipäättään. Säätila vaikuttaa monin tavoin paikkasuhteeseen ja tapamme kokea elinympäristöä (Vannini ym. 2011). Jokaisessa uudessa kokemuksessa ovat läsnä myös aiemmat kokemuksemme, kehollisesti opitut toimintatavat ja se, millä tavoin fyysisinä olentoina liikumme ajassa ja tilassa, jotka puolestaan ovat sekä sosiaalisesti rakentuneita että elettyjä aineellisia ympäristöjä.

Kohtaaminen maisemassa

Nykyisistä kokemuksta välittävistä materiaalisista tekijöistä erottuu uutena älypuhelinien jatkuva läsnäolo. Digitaalisen viestintätekniiikan käyttöönotto vaikuttaa meihin monin tavoin. Kännyköiden myötä lähes jokainen on nykyään hetkessä tavoitettavissa, joten tapaamiset on helppo sopia etukäteen ja monia asioita voi hoitaa tapaamatta lainkaan. Satunnainen kohtaaminen kadulla on siksi voinut menettää merkitystään. Syyskuussa 2017 liikenteen jyly ja toistuvat katuporan ja korjausrakentamisen äänet peittävät muut äänet. Edes yliopiston asuntolan päiväkodin pihalla leikkivien lasten ääniä ei ohi kulkiessamme juuri kuule, vaikka kuljemme aidan viertä pitkin. 1960-luvulla, ennen moottoriliikenteen lisääntymistä, kampusalueen tunnelma oli toisenlainen. Ihmisiä oli paljon kaikkialla, joten kadulla saattoi törmätä sattumalta tuttuihin.

[Taustalla liikenteen melua, tietyökoneita, päiväkotilasten kiljuntaa.] [Oli] ehdottomasti hiljaisempaa. Mutta ei mitenkään kuollutta. Ihmisiä oli enemmän, ehkä autotkaan ei ajanu [...] Mun mielestä joka paikassa oli paljon kävelijöitä. (Mirja)

On vaikea sanoa, mistä vaikutelma ihmisten vähenemisestä johtuu. Opiskelijamäärät ovat suurempia kuin 1960-luvulla. Haastateltavan tuttuja tulee todennäköisesti vähemmän vastaan kuin aktiivisina opiskeluvuosina. Mutta miksi ulkona tuntuu olevan ylipäättään vähemmän väkeä, kun taas autoja on enemmän? Vastaantulijoita on vielä vähemmän, kun kävellemme koleana joulukuun päivänä Uittamon asuinalueella. Sama haastateltava päivittelee, että hänen opastaessaan intialaisvieraita Turussa nämä olivat ihmeissään, kun kaupunki on autio kuin ”neutronipommin jäljiltä”. Asuinalueen kaduilla on aamupäivän aikaan erittäin vähän kulkijoita ja spontaanit kadunkulmakeskustelut loistavat poissaolollaan. Haastateltavat ovat keskenään samaa mieltä siitä, että Aurajokirannan kehittäminen toiminnalliseksi on kuitenkin tuonut enemmän ihmisiä yhteen, etenkin kesäaikaan jopa ihan ruuhkaksi asti, mitä Mirja tervehtii ilolla.

Ihmisen ja koiran muodostama liikkuja on omanlaisensa tapaus julkisen tilan sosiaalisessa viestinnässä. Erityinen ”koirasosiaalisuus” muodostuu varsinkin saman alueen koiranulkoiluttajien ja koirista pitävien ohikulkijoiden välille. Toisella aistikävelyllä nuorempi haastateltava johdattaa meidät pieneen puistikkoon, jossa molemmilla haastateltavilla on ollut tapana ulkoiluttaa koira. Ihmisen ja koiran välille muodostuu kytkös, jossa kumpikin mukautuu toisen olemisen ja liikkumisen tapaan ja samalla läsnäolo sosiaalisessa ympäristössä ja julkisessa tilassa muuttaa luonnettaan.

Katja: Paikasta toiseen siirtyminen [...] ei oo enää mikään semmonen niin kuin, siihen ei liity minikäänlainen sosiaalisuus, muuta ku jos sulla on koira mukana. Nii sit ihmiset

Mirja: Joo

Katja: pysähtyy juttelemaan

Mirja: Kyl, joo

Katja: Mut ei kyl niinku muuten. Määkin aika pitkälti kuuntelen musiikkia, sit kun mä kävelen jonnekin, et jotenkin se semmonen

IA: Et sul on yleensä kuulokkeet päässä.

Katja: Joo, joo.

IA: Mut onksulla sillonki, jos sä oot koiran kanssa liikkeellä?

Katja: No voi olla sillonkin, mutta ei välttämättä kyllä. Riippuu vähän jos mä oon jossain luonnossa niin sit ei. Mut jos mä oon niinku kaupungissa.

Koira seuralaisena vaikuttaa sosiaaliseen tilaan, ohikulkijoiden havainnointiin, huomion kiinnittämiseen ja myös reitin valintaan. Haastateltava luonnehtii omaa koiraansa sellaiseksi, joka ei mielellään käänny pois reitiltä, vaan jolla on pikemminkin kiire takaisin kotiin. Samalla kuulokkeissa voi soida yksityinen musiikkimaisema, jonka yhdistyminen kaupungissa liikkumiseen on yhä tavallisempaa. Haastateltava turvautuu itse kuitenkin mieluiten kuulokkeisiin kaupungin melussa.

Kannettavat kuuntelulaitteet vaikuttavat paitsi tilassa liikkumisen yksilölliseen rytmiin myös laajemmin yksilöllisten ja yhteisten kokemusten ja toimijuuden rakentumiseen. Kaupunkisosiologiaan ja haastatteluaineistoon nojaten Michael Bull on argumentoinut, että äänen, yksilöllisen toiminnan ja kannettavien laitteiden sommitelmat mahdollistavat mielialojen ja rytmien säätelyä ruuhkaisessakin ympäristössä (2007). Toisaalta kaupunkiympäristön äänimaailmassa kauppojen ja ravintoloiden äänet ja musiikki kietoutuvat ympärillemme ja vaikuttavat meihin, vaikka emme tietoisesti kuuntelisi niitä (esim. Kassabian 2014). Yksityinen korvanappien kautta välittyvä musiikkimaisema voi vaikuttaa ympäröivän tilan havaitsemiseen. Tätä argumentoi jo 1980-luvulla Riitta Pietilä kokeillessaan, miten korvalapuista kuunneltu eri tyyllilajeja edustava musiikki vaikuttaa tietyn paikan kokemukseen (Pietilä 1986).

Ennen henkilökohtaisia puhelimia 1960-luvun opiskelija-asuntolassa oli yhteinen lankapuhelin soluasunnon aulassa. Siihen vastasi se, joka sattui ehtimään, ja kävi sitten koputtelemassa sen ovelle, jolle tuli puhelu. Kaikkia tapaamisia ei tarvinnut sopia etukäteen. Sosiaalisen median sijasta opiskelijat tapasivat vakiopaikoissaan, kuten legendaarisessa ravintola Hämeenportissa, ”jossa tehtiin vallankumousta” (Mirja), tai törmätessään kadulla pysähtivät juttelemaan.

Kuuluminen yhteiseen tilaan

Aistikävelyllä Hämeenkatua pitkin liikenteen pauhu on huumaavaa. Mediheli lentää ylitsemme sairaalalle ja katutyöt rytmittävät autojen melua. Keskustelemme siitä, miten 1960-luvulla autokanta oli pienempi ja liikenne aiheutti vähemmän meteliä. Turussa opiskelijat kulkivat lähinnä jalan, mutta myös raitiovaunulla, kunnes raitiotiet purettiin vuonna 1972. Haastateltavani muistelee, että purkamiseen liittyvä päätöksentekoprosessi ei aivan kestänyt päivänvaloa. Ratikoiden katoaminen on ”niin murheellista”⁶

Henkilökohtainen suhde maiseman elementteihin on osa johonkin paikkaan kuulumisen kokemusta. Mukulakivet tuntuvat mukavilta jalkojen alla, kun on ohutpohjaiset kengät, se on melkein kuin jalkahierontaa. Toisaalta mukulakivet kodin ympärillä tuovat rauhan liikenteen melulta: asuinalueen edustalla olevalle liitännäiskadulle on jätetty pieni pätkä vanhaa mukulakivikatua, mikä ehkäisee tehokkaasti ylimääräistä autoilua korttelin alueella. Onko mukulakivissä myös jotain aivan erityisen turkulaista? Maan vanhimmassa kaupungissa mukulakiveä on käytetty katuihin useiden vuosisatojen ajan, ja säästetyt mukulakivikatut henkivät ylisukupolvista rakentamista. Mukulakivet ovat siis kytköksissä paikkaan

6 Raitiovaunut kulkivat Turussa Venäjän vallan ajoista saakka – ensin hevosvetoisina – ja nyt vuodesta 2009 alkaen kaupunki on valmistellut niiden palauttamista tulevaisuudessa.

kuulumiseen tuntoaistin, tasapainoaistin, liikenteen melun suuntautumisen ja kaupunkihistorian kautta.

Valtaosin mukulakivikadut on peitetty asfaltilla niin Turussa kuin muuallakin. Myös muistot sekä olemassa olevista että jo kadonneista asioista rakentavat oman maiseman kokemusta. Menetettyjä maisemia, joiden katoaminen surettua, kerrostuu tuttuihin ympäristöihin. Kuuluu purjelaiva *Suomen Joutsen* oli iät ja ajat kiinnitettynä Martinsillan viereen, kunnes se siirrettiin kunnostettavaksi ja palautettiin sitten yllättäen eri paikkaan, Forum Marinum -merikeskuksen edustalle.

Se oli musta kauheen kivasti, kun se on ollu, se on aika monet vuodet kuulunut kotiintuloreittiini. Varsinkin ennen Myllysellän oloa, tänne pääsi vain – tälle puolelle jokea – vain sitä kautta. Sehän sillai kavalasti lähti, se lähti niin kuin korjattavaksi. Hinattiin jonnekin tonne, luvattiin palauttaa. Yhtäkkiä sitä ei voinukaan palauttaa, olikin 'liian matala vesi'. (Mirja)

Samalla kaupunginosaan tulijat menettivät keskeisen maamerkin. Kadotettuihin yhteisiin maisemiin lukeutuu myös puutalojen ja raitiovaunujen Turku.

Tilan kokemusta voi lähestyä yksilöllisen kokemuksen eriytymisen – kuten erillisten musiikkikuplien – sijaan myös toisesta suunnasta: yksilölliset ja erityiset kokemukset tapahtuvat jaetussa tilassa, jossa äänet muuttuvat meluksi, rakennukset maamerkeiksi tai maiseman rumentajiksi, koiran jätökset haju- ja kävelyhaitoiksi ja vanhat puistopuut joko korvaamattomiksi kaupungin virkistäjiksi tai uhkaksi kävelyreittien turvallisuudelle. Yksilöllinen toiminta ja maiseman erilliset, yksityis- tai julkisomisteiset elementit tulevat siis jatkuvasti osaksi jaettua aistimaisemaa. Aistitun maiseman kokemus voi olla yksilöllisesti hyvinkin erilainen, mutta osallistuu silti jaettuun tilaan. Samassa äänitilassa kaikki eivät voi hallita samanaikaisesti, mistä Juhana Venäläinen (2016) käyttää termiä ”kuuloyhteiset”. Moottorin ääni voi riistää toisilta saman äänimaiseman jakajilta luonnon hiljaisuuteen kuuluvat äänet. Samalla tavoin yhteinen aistimaisema, ”aistiyhteiset”, on kamppailun ja neuvottelun muodostama tila.

Joutomaan maisema ja kulttuurin rikkaruohot

Kannettavien älylaitteiden aikana moniulotteisten ympäristösuhteiden säilyttämiseen liittyy uusia haasteita. Vallitsevassa markkinakapitalismissa meidän ei tarvitse olla missään yhteydessä siihen, missä, kuinka ja mistä luonnonvaroista puhelin on valmistettu. Kun ostamme uuden mallin, harvalla meistä on tietoa siitä, minne edellisen osat lopulta päätyvät. Jokapäiväistä teknologiaa ylläpitävien ekosysteemipalveluiden ja käyttäjän väliltä puuttuu vitaalinen kytkös, joka ylläpitää suhteen kokemusta.

Kaupunkimaisemassa niin koirat, kaupungin puut kuin tarinankerronta voivat toimia ympäristösuhdetta ylläpitävinä vitaalisina kytkösinä. Lähimetsät, rannat, kalliot ja muut suuret viheralueet ovat ehdottoman tärkeitä, mutta myös varsinaisen virkistysalueiden rakentamisen ulkopuolella luodaan luontosuhteita. Toisella aistielämäkerrallisella kävelyllä nuorempi osallistuja Katja johdattaa meidät Martinkirkon takaiselle mäelle pienelle rakentamattomalle kalliolle, jossa molemmat haastateltavat ovat käyneet kävelemässä koiran kanssa. Arvokkaaksi muuttuneen asuinalueen keskeiseltä paikalta löytyy hiekoitettu polku

hoitamattoman puiston poikki, "vähän tämmöinen luonnontilaisempi puisto" (Mirja). Villiintyneen heinikon reunalla on kuitenkin kukoistavia viljelylaatikoita, joita ihastelemme.

Urbaanista viljelystä on tullut taas trendikästä. Kaupunkiviljelyyn liittyy nykyään monia positiivisia asioita yhteisöllisyydestä terveelliseen lähiruokaan ja kaupunkiluonnon monimuotoisuuteen, toisin sanoen urbaanit viljelylaatikot tuottavat positiivisia representaatioita. Tuoreet yrtit ja salaattit tulevat helpommin saavutettaviksi myös pienten asuntojen asukkaille, jotka saattavat hoitaa pieniä viljelyksiään yhdessä tai vuorotellen. Kaupungit myös edistävät tällaista toimintaa. Turun kaupunki on tarjonnut maksuttomat viljelylaatikot ja multapussit asukkailleen vuonna 2016 kaupungin kaunistamisvaroista, kestävästä suomalaista maisemaa juhlistaneen valtakunnallisen Vihervuosi-teemavuoden kunniaksi. Suuren suosion vuoksi kaupunki jatkoi palveluaan myös kesällä 2017.

Martinmäen puistoon noustessamme jo kaukaa näkyy suuri muovinen säkki ja sen vieressä karu puulaatikko. Kaupungin kaunistaminen ei juolahda multasäkinäkymästä ensimmäisenä mieleen, vaan otaksun ensin, että lähitalojen asukkaat olisivat spontaanisti tuoneet laatikkonsa heinikköisen mäen aurinkoon kasvamaan. Vasta mäen päällä tulevat laatikosta näkyviin kukoistavat lehtikaaliruusukkeet ja monet aromaattiset yrtit, jotka herättävät oitis tutkijassa kotitarveviljelijän intohimot. Tutkimuksen osallistujat toteavat yksinkertaisesti, että laatikkoviljely on oikein hauska ilmiö, mutta polku johdattelee heidän askeliaan eteenpäin, emmekä jatka nuuhkimaan katseen tavoittamia kehäkukkia ja timjameita.

Kaupunkiviljelyn positiiviset mielikuvat liittyvät myös virallisen imagon rakentamiseen, jota edustaa esimerkiksi Turun kaupungin tuottama *Kaupunkiviljelyn ystäväkirja*, jossa kaupunkilaiset kertovat hyväntuulisia tarinoita kokemuksistaan laatikkoviljelijöinä. Sinänsä kaupunkiviljely on ilmiönä yhtä vanha kuin kaupungit itse, mitä muodikas kuvasto laatikkoviljelystä ei heti tuo mieleen – menneinä vuosisatoina kotitarveviljely oli luontainen osa myös kaupunkielämää (Tantarimäki 2004). Keskusjohtoiset kaupunkien eko-hankkeet eivät aina tapahdu kitkattomasti. Suomen "vihervuonna" 2016 Euroopan vihreä pääkaupunki oli Slovenian pääkaupunki Ljubljana, jossa heti kaupungin keskustasta pääsee hienolle viheralueille ja kaupungin keskusta: erityisesti Ljubljana-joen varsille on perustettu autottomia alueita. Muutoksiin kuitenkin kohdistuu myös kritiikkiä: jokivarren siistiminen palvelee turismin kaupallisia tavoitteita ja syrjäyttää kaupungin osattomia. Myös uusien viheralueiden ja kaupungin kontrolloimien yhteisöpuutarhojen rakentamisen tieltä on hävitetty aiempia, omaehtoisesti vuosikymmenten ajan kehitettyjä Jugoslavian aikaisia kaupunkiviljelyksiä monivuotisine kasveineen, hedelmäpuineen ja marjapensaineen⁷.

Anna Tsingin kuvaamat rikkaruohottuneet maisemat koostuvat eri toimijoiden dynaamisista muodostelmista, sommittumista, joita luonnehtii sekoittunut monimuotoisuus (Tsing 2017; 2015, 22). Tsing argumentoi, että kaikkien lajien, ympäristöjen ja niiden toimijoiden olemassaolo on lähtökohtaisesti sekoittunutta: mitään puhdasta ja alkuperäistä ei ole koskaan ollutkaan. Hallitsematon rikkaruohottuminen seuraa kaikkia viljelykasveja ja sivurönsyt jokaista kulttuurista käytäntöä. Nykyään tiedetään, että neitseellisinä pidetyt sademetsät eivät nekään ole koskemattomia; ihmisen monituhatuotinen historia on nähtävissä myös ikivanhojen trooppisten metsien rakenteissa. (Tsing 2004; Virtanen & Saunaluoma 2017.)

7 Henkilökohtainen tiedonanto kaupunkiviljelyaktivistilta Ljubljanaassa lokakuussa 2017. Tee-se-itse -puutarhavielyliike on julkaissut myös lentolehtisiä ja pamfletteja *guerilla gardening* -liikkeen hengessä.

Monimutkaiset vuorovaikutussuhteet ovat muokanneet ympäristöjä sekoittuneen monimuotoisiksi (Tsing 2015, 33). Keskusjohtoaiselta ekokaupunkihankkeelta voi puuttua tuo sekoittuneisuus, muiden toimijoiden tunnustaminen ympäristön osana.

Maisemassa käveleminen on myös osa sekä maiseman että kokijan keskinäistä, jatkuvasti muotoutuvaa olemassaoloa (ks. myös Murray & Doughty 2016). Aistimuistojen viemänä vanhempi haastateltava johdattaa meidät pois Martinmäen hiekoitetulta polulta ruohikkoon tallatulle poluntapaiselle. Puut ovat kasvaneet suuremmiksi, mutta kallion laelta löytyy vanha piknik-paikka.

Asuessaan nuorena läheisessä kerrostalossa Mirja oli tullut kauniilla säällä ystävineen aamukahville tähän kalliolle. Vahvempaakin evästä sattui joskus seikkaillessa vastaan:

Mirja: Joskus vanhaan aikaan ku täällä oli tämmösii niinku, metsien miehiä kokoontuneena niin mehän liityttiin seuraan [...] ja nautimme.

IA: Onko täs ollu nuotiokin?

Mirja: Kukaan ei pelänny, mitä heidän juomansa olikaan, mutta ilmeisesti ei tultu sokeiks

Katja: Joitte kuitenkin!

Mirja: Ei kun oli siis kauheen rattoisaa, ja lämminhenkistä meininkiä jääny mieleen. Ne oli, ne oli tosiaan sellasia kunnan pultsareita.

Kuva 2: Sateiselta Martinmäeltä avautuu näkymä säntillisten suorakulmaisten kerrostalojen yli. Kallion laella ruohosaa rehottaa villinä.

Tarinan "metsien miehet" ovat oivallinen esimerkki kaupunkiympäristön keskusjohtoisen suunnittelun rönsyistä, niin kuin asfaltin raosta versova voikukka, joita ilmestyy nopeasti uusillekin kaduille. Yllättävä kohtaaminen on rohkaissut kahta ystävätärtä liittymään kenties epätodennäköiseen, mutta lämminhenkiseen seurueeseen, erilaisten elämänreittien kohtaamiseen. Monimuotoisuus ylipäättään on kestävän ekologian ydin, jolla on poliittisia ja kulttuurisia vaikutuksia. Kulttuurisen moninaisuuden merkitystä ekologiselle kestävyydelle tutkinut Arturo Escobar korostaa, että elämänmuotojen samanaikaisuus ja rinnakkaisuus sillä tavoin, ettei toisen maata tarvitsevan elämänmuodon elinmahdollisuuksia tuhota, on poliittisesti välttämätöntä kestävän tulevaisuuden luomiseksi (Escobar 2011).

Joutomaan maisema ja sen mahdollistama monimuotoisuus eivät toki sinänsä takaa harmonista keskinäistä elämää ja reittien kudelmaa. Myös Tsing (2017, 14) huomauttaa, että monet villiintyvät elämänmuodot valtaavat tuotantotalouden hylkäämiä tai reunoille jääviä alueita hyvinkin aggressiivisesti, ja niiden muodostama ympäristön muodostamisen tapa tai koordinaatio estää toisenlaisten tapojen, toisten koordinaatioiden mahdollisuuden. Mikä tahansa kasvi, joka valtaa alaa, syrjäyttää samalla muita. Myös joutomaan käyttö sallii päällekkäisyyttä vain rajallisesti: nuotiolla juopotteleva joukko karkottaa monia muita tilan käyttäjiä. Kuitenkin samalla piknik-paikalla on tullessamme tuoreen nuotion hiilet sekä koiran jälkiä. Vihanneslaatikot kukoistavat vieressä ja lukuisat kerrostalot asukkaineen ympäröivät kirkon taakse jäävää mäkeä.

Vuonna 1995 julkaistussa novellissaan *Joutomaa* Matti Mäkelä puhuu ihmisen silmissä rumasta luonnosta, jota on uskomattomat määrät alkaen maantien vieristä hakatuista talousmetsistä, jatkuen ojitettuihin soihin, teollisuusalueiden takamaihinkin ja niin edelleen. Näillä alueilla "kasvit ja eläimet kukoistivat, koska luonnon lokerot oli saatettu uuteen tilanteeseen ja kaikki elämä pyrki täyttämään muuttuneen, tyhjäksi jätetyn lokeron". Novellin päähenkilön löytämiä joutomaita ei ihmisen silmä häirinnyt, koska se itse "häiriintyi siitä ruosteisesta autonromusta, siitä seisovan veden hajusta, siitä oksattomana törröttävästä puusta, joka hänen silmissään 'pilasi' koko maiseman" (Mäkelä 1995, 145). Samoin kuin Tsingin rikkaruohomaisemat, Mäkelän "ruma luonto" pysyy tehokkaan tuotantotalouden ihmistä huomaamattomissa.

Suppeakin kävelyetnografia Turussa on osoittanut, että rikkaruohottuvat maisemat voivat elää paitsi teollisen tuotannon hylkäämillä, rehottavilla joutomailla, myös hyvin pienessä mittakaavassa ruutukaavojen välissä, ja niiden löytäminen voi olla arvokasta. Kun tehometsätalous levittäytyy vanhoihin metsiin ja kasvavat kaupungit nielaisevat maaseudun reunoja sisäänsä, uudenlaiset rikkaruohomaisemat tulevat yhä tärkeämmiksi monimuotoisuuden saarekkeiksi. Näennäisestä karuudesta huolimatta pieni harmaiden kerrostalojen ympäröimä heinikkoinen puistonlämpäre on monien reittien ja elämänkulkujen risteys, kohtauspaikka ja henkireikä. Tätä kokemusta voisi olla vaikea tavoittaa lomakehaastattelun keinoin. Aistielämäkerrallinen käveleminen rikkaruohottuneessa maisemassa toimii kaupunkimaiseman omaehtoisena haltuunottona.

Lopuksi: kävelyreittien mahdollisia päätelmiä

Yhdessä kävellen tehdyn aistimuistelun tavoite on moniaistinen etnografia samanaikaisesti koetusta ja muistetusta maisemasta, joka voi ja saa poiketa hallitsevasta kaupunkien kulttuuriperinnön, kuten kaupungin maamerkkien ja arkkitehtuurin arvottamisesta.

Aistielämänkerrallinen kävely on uusi, kehitteillä oleva ja monin tavoin kokeileva menetelmä, joka keskustelee monitieteisesti uusien teoreettisten oivallusten kanssa. Aineistoni käsittely osoittaa, että menetelmä kykenee vastaamaan relationaalisen tutkimusparadigman asettamiin haasteisiin. Olen osoittanut vuoropuhelussa kävelyaineistoni kanssa, että inhimillinen toimijuus, laajasti ymmärretty tekniikan käyttö ja aistittu maisema muodostavat dynaamisia suhteita, eikä inhimillistä kokemusta ja aistittua maisemaa tarvitse irrottaa toisistaan erillisiksi, valmiina olemassa oleviksi olioiksi. Maisema hengittää meissä samalla kun me hengitämme ja kuuntelemme maisemaa, askelten rytmissä.

Se, että ihminen luo oman todellisuutensa, ei toki ole mikään uusi keksintö. Saman oivalluksen variaatioita löytyy niinkin erilaisista ajatteluperinteistä kuin islamilaisilta mutaziliiteilta, buddhalaisuuden opetuksista ja antropologisesta tieteenfilosofiasta (Wagner 2016 [1975], xxi). Aistimuistelun tulkinta on uudenlainen tapa lähestyä teknologiaa ja luontoa osana meitä itseämme. Teknologian vaikutuksia tutkittaessa mediaatio tai välittyminen on ongelmallinen käsite, jos se käsitetään staattisesti, mutta mediaation käsitettä voi käyttää myös toisin (ks. Järviluoma ym. 2018). Käveleminen koiran tai kuulokkeiden kanssa ovat erilaisia välittäjiä, jotka vaikuttavat jaetun sosiaalisen tilan kokemiseen ja ympäristön aistimiseen. Olen soveltanut Anna Tsingin ajatusta rikkaruohomaisemasta monenlaisten elämänmuotojen ennaltamääräämättöminä kokoontumisina ja analysoinut käsitteen avulla laajemmin myös niitä yhteenliittyviä, joita koirantaluttajat ja ulkoilupolut muodostavat spontaanisti omien välittymisiensä pohjalta. Niin muistot, rutiinit, aistihavainnot kuin säätilakin vaikuttavat maiseman kokemiseen ja haltuunottoon kaavoituksella suunniteltujen polkujen ja reitien yli.

Kävelyaineistoni herättää edelleen jatkokysymyksiä. Artikkelia kirjoittaessa muotoutunut ajatus siitä, voisiko kävelemistä ajatella aistina, olisi kiinnostava teema jatkokehittelylle: on selvää, että käveleminen ohjaa muiden aistien suuntaamista ja muuttaa havaintotapaamme. Kysymyksiä herättää myös se, mikä koetaan luonnontilaisena. Onko miellyttävästä ympäristöstä tullut kohde, jonne mennään varta vasten? Pienten epävirallisten polkujen käyttö voi toimia tapana muodostaa henkilökohtainen yhteys luonnollisemmaksi koettuun ympäristöön. Myös paikasta toiseen siirtymisen sosiaalinen merkitys kadulla kohtaamisineen on muuttunut. Vaikuttaa siltä, että katutila satunnaisena kohtaamispaikkana on menettänyt keskeisyyttä. Kun sateenvarjotkaan eivät ole enää samanlaisia ja ihmiset liikkuvat paikasta toiseen ja paikkojen sisällä toisistaan eriytyneiden rytmien, aikataulujen ja tottumusten mukaan, kenties jopa kokemus säätilasta jaettuna tilana eriytyy.

Aistimuistokävelyistä muodostuvan aineiston ja tutkimusprosessin pohjalta voin alustavasti arvioida, että arkinen teknologia ei välttämättä itsessään johda ympäristösuhteen oheneamiseen tai luonnontilaisempana koettujen maisemien vähäisempään arvoon. Julkisen tilan kokeminen kohtaamispaikkana näyttää kuitenkin muuttuneen, ja henkilökohtaiset kannettavien laitteiden mahdollistamat musiikkimaisemat muuttavat myös kaupunkimaiseman aistimista.

Olen tässä artikkelissa tarkastellut koettua ympäristösuhdetta myös rikkaruohomaiseman käsitteen avulla. Olen soveltanut teollisuuden jättömaita kuvaavaa Tsingin käsitettä uudella tavalla sellaisiin kaupunkiympäristön tiloihin, joissa suunnittelematon kasvu muodostaa yllättäviäkin vuorovaikutussuhteita. Joutomaan ja rikkaruohottuneisuuden teemat kuvaavat tietoisin inhimillisen hallinnan ulkopuolella, välillä ja rajoilla tapahtuvaa spontaania elämää,

joka toimii myös urbaanissa ympäristössä. Tämän tarkastelukulman avulla olen tuonut esiin, kuinka vähäisetkin hoitamattomat, niin sanotut luonnontilaiset tai rakentamattomat alueet voivat muodostaa tärkeitä henkireikiä kaupunkilaisten aistimaisemassa.

Lähteet

Tutkimusaineisto

Aistielämäkerrallinen kävely 1, Turku 09/2017. Osallistujina 1940-luvulla syntynyt "Mirja" ja 1990-luvulla syntynyt "Katja", molemmat Turusta. Haastattelija Inkeri Aula. (videoaineisto 63 min, äänitteet 46 min.)

Aistielämäkerrallinen kävely 2, Turku 09/2017. Osallistujina 1940-luvulla syntynyt "Mirja" ja 1990-luvulla syntynyt "Katja". Haastattelija Inkeri Aula. (videoaineisto 31 min, äänitteet yht. 75 min. josta "after walk"-haastattelua n. 30 min.)

Aistielämäkerrallinen kävely 3, Turku 12/2017. Osallistujina 1940-luvulla syntynyt "Mirja" ja 1990-luvulla syntynyt "Katja". Haastattelijat Inkeri Aula ja Milla Tiainen. (videoaineisto 48 min, äänitteet 58 min.)

Kaupunkiviljely 2016 ystäväkirja, Turun kaupunki. <https://www.turku.fi/laatikkoviljely>.

Kirjallisuus

Aula, Inkeri 2017: Translocality and Afro-Brazilian Imaginaries in Globalised Capoeira. – *Suomen Antropologi: Journal of the Finnish Anthropological Society* 42(1): 67–90. <<https://journal.fi/suomenantropologi/article/view/59183>> [10.5.2018.]

Asikainen, Eveliina & Mäkinen, Kirsi 2013: Jalat muistavat ja askeleet kertovat: Kehollinen muistaminen kaupunkiluonnossa. – Lento, Katri & Olsson, Pia (toim.), *Muistin kaupunki*. Helsinki: SKS. 129–162.

Barad, Karen 2007: *Meeting the Universe Halfway: Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*. Durham, North Carolina: Duke University Press.

Bennett, Jane 2010: *Vibrant matter: a political ecology of things*. Durham, North Carolina: Duke University Press.

Berleant, Arnold 2012: The Art in Knowing a Landscape. – *Diogenes* 59(1–2): 52–62.

Bull, Michael 2007: *Sound Moves: iPod Culture and Urban Experience*. London and New York: Routledge.

Classen, Constance 2005: McLuhan in the Rainforest: The Sensory Worlds of Oral Cultures. – Howes, David (ed.), *Empire of the Senses: the Sensual Culture Reader*. Oxford: Berg.

Clifford, James & Marcus, George E. 1986: *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley, CA: University of California Press.

Coole, Diana & Frost, Samantha (eds.) 2010: *New Materialisms: Ontology, Agency, and Politics*. Durham, North Carolina: Duke University Press.

Corbin, Alain 1988: *The Foul and the Fragrant: Odor and the French Social Imagination*. Cambridge: Harvard University Press.

- Corbin, Alain 2005: Charting the Cultural History of the Senses. – Howes, David (ed.), *Empire of the senses: the sensual culture reader*. Oxford: Berg. 128–140.
- Elore 1/2010. Teemanumero: Aistit 17.< http://www.elore.fi/arkisto/1_10/elore1_10.html> [10.5.2018.]
- Escobar, Arturo 2016: Thinking-feeling with the Earth: Territorial Struggles and the Ontological Dimension of the Epistemologies of the South. – *Revista de Antropologia Iberoamericana* 11(1): 11–32.
- Feld, Steven 1990: *Sound and sentiment: birds, weeping, poetics, and song in Kaluli expression*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Fincham, Ben & Mark McGuinness & Lesley Murray (eds.) 2010: *Mobile Methodologies*. Basingstoke: Palgrave McMillan.
- Formenti, Laura & Linden West & Marianne Horsdal (eds.) 2014. *Embodied Narratives – Connecting stories, bodies, cultures and ecologies*. Odense: University Press of Southern Denmark.
- Harrison, Paul & Anderson, Ben (eds.) 2010: *Taking-Place: Non-Representational Theories and Geography*. Farnham: Ashgate Publishing.
- Holbraad, Martin 2009: Ontography and Alterity: Defining Anthropological Truth. – *Social Analysis* 53(2): 80–93.
- Howes, David (ed.) 2005: *Empire of the senses: the sensual culture reader*. Oxford: Berg.
- Ingold, Tim 2009: Against Space: Place, Movement, Knowledge. – Kirby, Peter Wynn (ed.), *Boundless Worlds. An Anthropological Approach to Movement*. New York & Oxford: Berghahn Books. 29–43.
- Ingold, Tim & Vergunst, Jo Lee 2008: *Ways of walking: ethnography and practice on foot*. Aldershot: Ashgate.
- Jokinen, Ari & Eveliina Asikainen & Kirsi Mäkinen 2010: Kävelyhaastattelu tapaustutkimuksen menetelmänä. – *Sociologia* 47(4): 255–269.
- Järviluoma, Helmi 2018 (tulossa): ”Kaikki elämän makeus ja riemu”: aistielämäkerrallisen kävelyn taide ja tiede. – Torvinen, Juha (toim.), *Soiva ekologia*. Ilmestyy 2018. Turku: Turku University Press.
- Järviluoma, Helmi 2017: The Art and Science of Sensory Memory Walking. – Cobussen, Marcel & Vincent Meelberg & Barry Truax (eds.), *The Routledge Companion to Sounding Art*. New York: Routledge.
- Järviluoma, Helmi & Wagstaff, Gregg (eds.) 2002: *Soundscape Studies and Methods*. University of Turku, Department of Art, Literature and Music: Helsinki.
- Järviluoma, Helmi, Meri Kytö, Barry Truax, Heikki Uimonen, Noora Vikman & R. Murray Schafer 2009: *Acoustic environments in change*. (AEC) Tampere: TAMK in co-operation with Simon Fraser University.
- Järviluoma, Helmi & Piela, Ulla (toim.) 2016: *Äänimaisemissa*. Helsinki: SKS.
- Järviluoma, Helmi & Vikman, Noora 2013: On Soundscape Methods and Audiovisual Sensibility. – *The Oxford Handbook of New Audiovisual Aesthetics*. Oxford: Oxford University Press.
- Kantonen, Lea & Kantonen, Pekka 2017: The Living Camera in the Ritual Landscape: The Teachers of the Tatuutsi Maxakwaxi School, the Wixárika Ancestors, and the *Teiwari* Negotiate Videography. – *Journal of Ethnology and Folkloristics* 11(1): 39–64.

- Karjalainen, Pauli 2009: Topobiography: remembrance of places past. – *Nordia geographical publications* 38(5): 31–34.
- Kassabian, Anahid 2013. *Ubiquitous Listening: Affect, Attention, and Distributed Subjectivity*. Berkeley: University of California Press.
- Kember, Sarah & Zylinska, Joanna 2012: *Life after new media: mediation as a vital process*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Leppänen, Taru & Tiainen, Milla 2016: Feministisiä uusmaterialismeja paikantamassa: materiaan toimijuus etnografisessa taiteen- ja kulttuuritutkimuksessa. – *Sukupuolentutkimus* 29(3): 27–44.
- Massey, Doreen 2008. *Samanaikainen tila*. Lehtonen, Mikko, Pekka Rantanen & Jarno Valkonen (toim.). Suom. Janne Rovio. Tampere: Vastapaino.
- Massumi, Brian 2008: The Thinking-Feeling of What Happens: A Semblance of a Conversation. *Inflexions* 1 (1, "How is Research-Creation?"). <<http://www.senselab.ca/inflexions/html/node/Massumi2.html>> [10.5.2018.]
- McGann, John P. 2017: Poor human olfaction is a 19th-century myth. – *Science* 12, May 2017: 356 (6338) DOI: 10.1126/science.aam7263
- McLuhan, Marshall 2005. Inside the Five Sense Sensorium – Howes, David (ed.), *Empire of the Senses: The Sensual Culture Reader*. Oxford: Berg.
- Mello, Anthony de 2010. *Havahtuminen*. Toim. J. Francis Stroud. Suom. Vuokko Rissanen. Helsinki: Like Kustannus.
- Murray, Lesley & Doughty, Karolina 2016: Interdependent, imagined, and embodied mobilities in mobile social space: Disruptions in 'normality', 'habit' and 'routine'. – *Journal of Transport Geography* 55: 72–82.
- Mäkelä, Matti 1995: Joutomaa. – *Kaksi vaimoa ja muita kirjoituksia*. Helsinki: WSOY. 139–157.
- Ness, Sally Ann 2016: *Choreographies of Landscape: Signs of Performance in Yosemite National Park*. New York: Berghahn Books.
- NÁT HẠNH, Thích & Laity, Annabel 2001: *Thich Nhat Hanh: Essential Writings*. Maryknoll, N.Y.: Orbis Books.
- Rantala, Janne Juhana 2010: Aistihavainto kenttätöyssä. – Pöysä, Jyrki & Helmi Järviluoma & Sinikka Vakimo (toim.), *Vaeltavat menetit*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, 258–284.
- Springgay, Stephanie & Sarah E. Truman 2017: On the Need for Methods Beyond Proceduralism: Speculative Middles, (In)Tensions, and Response-Ability in Research. – *Qualitative Inquiry*. 1–12. [online] <<https://doi.org/10.1177/1077800417704464>> [10.5.2018.]
- Tantarimäki, Sami Tapani 2004: *Urbaani maatalous maankäytön ja yhteiskunnallisen tilanteen muutoksessa. Tapaustutkimuksena Turun ja Seinäjoen taajamat*. Turku: Turun yliopisto.
- Thrift, Nigel 2008: *Non-representational theory: Space, politics, affect*. New York: Routledge.
- Tiainen, Milla, Katve-Kaisa Kontturi & Ilona Hongisto 2015a: Preface: Movement, Aesthetics, Ontology. – *Cultural Studies Review* 21(2): 4–13.
- Tiainen, Milla, Katve-Kaisa Kontturi & Ilona Hongisto 2015b: Framing, Following, Middling: Towards Methodologies of Relational Materialities. – *Cultural Studies Review* 21(2): 14–46.

- Tiainen, Milla, Inkeri Aula & Helmi Järviluoma 2018 [tulossa]: Transformations in Mediations of Lived Sonic Experience: a Sensobiographic Approach. – Torvinen, Juha & Riedel, Friedling (eds.), *Atmospheres and Auditory Cultures*. London: Routledge.
- Tsing, Anna 2017: The Buck, the Bull, and the Dream of the Stag: Some unexpected weeds of the Anthropocene. – *Suomen Antropologi: Journal of the Finnish Anthropological Society* 42(1): 3–21.
- Tsing, Anna Lowenhaupt 2015: *The Mushroom at the End of the World: on the Possibility of Life in Capitalist Ruins*. Princeton: Princeton University Press.
- Vannini, Philip (ed.) 2015: *Non-Representational Methodologies: Re-Envisioning Research*. London & New York: Routledge.
- Vannini, Philip, Dennis Waskul, Simon Gottschalk & Toby Ellis-Newstead 2011: Making Sense of the Weather: Dwelling and Weathering on Canada's Rain Coast. – *Space and Culture* 15(4): 361–380.
- Venäläinen, Juhana 2015: *Yhteisen talous: tutkimus jälkiteollisen kapitalismin kulttuurisesta sommittumasta*. Itä-Suomen yliopiston julkaisuja. Joensuu: University of Eastern Finland.
- Venäläinen, Juhana 2016: Kuuloyhteisistä kuuntelunvapauteen: kaikupohjia äänimaisemien kestäville käyttökulttuureille. – Järviluoma, Helmi & Ulla Piela (toim.), *Äänimaisemissa*. Helsinki: SKS. 34–52.
- Virtanen, Pirjo Kristiina, Marja-Liisa Honkasalo & Eleonora Lundell 2017: Introduction: Enquiries into Contemporary Ritual Landscapes. – *Journal of Ethnology and Folkloristics* 11(1): 5–17.
- Virtanen, Pirjo Kristiina & Saunaluoma, Sanna 2017: Visualization and Movement as Configurations of Human-Nonhuman Engagements: Precolonial Geometric Earthwork Landscapes in Upper Purus, Brazil. – *American Anthropologist* 119: 614–630.
- Viveiros de Castro, Eduardo 2015: *The Relative Native: Essays on Indigenous Conceptual Worlds*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ådahl, Susanne 2017: Kummat tuntemukset: aistikokemukset todellisuuden rajalla. – Koski, Kaarina & Honkasalo, Marja-Liisa (toim.), *Mielen rajoilla: arjen kummat kokemukset*. Helsinki: SKS. 124–160.

FL Inkeri Aula työskentelee nuorempana tutkijana SENSOTRA-hankkeessa ja viimeistelee kulttuuriantropologian väitöskirjaa Itä-Suomen yliopistoon.

Paikannimien kerrostumat maaseudulla ja kaupungissa nimistöntutkijan kohteina

Terhi Ainiala

Ihminen on nimennyt ympäristössään kaikki ne kohteet, jotka ovat hänelle tärkeitä. Näillä kohteilla, mäennyppylästä ja kadusta kaupunkiin ja maakuntaan, on nimi. Paikannimet kertovat, mitkä paikat ihmiselle ovat – ja ovat olleet – keskeisiä. Merkityksetöntä kohdetta ei nimetä, ja toisaalta nimistö muuttuu koko ajan. Se, mikä vielä muutama vuosikymmen sitten oli alueen asukkaille olennaista, ei ehkä ole sitä enää nyt. Silti keskeisimmät paikat säilyttävät nimensä tai ainakin pysyvät nimettyinä vuosisatoja tai jopa -tuhansia. Yleisimmin paikat ovat tärkeitä liikkumisen, paikassa orientoitumisen, asumisen, työskentelyn ja muun toiminnan vuoksi.

Erisnimet eli propriit ovat universaaleja eli kaikissa tunnetuissa kielissä ja kulttuureissa on henkilön- ja paikannimiä (esim. Bright 2003, 671–673; Kiviniemi 1990, 11). Tarve yksilöidä henkilöitä, paikkoja ja muitakin kohteita sekä kielellisesti erottaa ne toisistaan on siis eri kulttuureille ja yhteisöille yhteinen.

Esittelen tässä katsauksessa paikannimien tutkimusta. Paneudun paikannimien syntyyn ja kehitykseen sekä maaseudulla että kaupungeissa. Perinteentutkimus ja paikannimien tutkimus kytkeytyvät monin tavoin yhteen, koska paikannimien avulla voi saada monipuolista tietoa siitä, mitkä paikat ovat olleet ihmisille tärkeitä, millä tavoin ja myös mistä syistä. Paikannimet kantavat tietoa paikan ja ihmisen suhteesta, ja paikannimien tulkinta on onnistuneinta, kun se tehdään ymmärtäen paikannimien luonne ja erityispiirteet.

Avaimia ja aineistoja paikannimistön tutkimukseen

Paikannimet voidaan karkeasti jakaa kahteen pääluokkaan: perinnäisiin ja suunniteltuihin nimiin. Perinnäiset paikannimet ovat spontaanisti kansan suussa syntyneitä nimiä, joita on valtaosa suomalaisesta nimistöstä. Kaikki vanhimpiin paikannimikerrostumiin kuuluvat paikannimet ovat tällaisia. Suunnitellut paikannimet puolestaan ovat tyypillisiä rakennetulle ja kaavoitetulle ympäristölle. Niiden pohjalta on taas voinut syntyä epävirallisia variantteja (ks. Ainiala ym. 2008, 88–89).

Kaikista Suomen paikannimistä valtaosa on perinnäisiä nimiä. Siihen, kuinka paljon paikannimiä Suomessa yhteensä on ja on ollut, on mahdoton antaa vastausta. Paikannimistö on

jatkuvasti muuttuva ja kerroksellinen kokonaisuus, eikä mihinkään kokoelmiin tai rekistereihin saada koskaan tallennetuksi kaikkea mahdollista nimistöä. Hieman osviittaa paikannimien määrästä antaa kuitenkin se, että Maanmittauslaitoksen paikannimirekisterissä on noin 800 000 karttanimeä ja Kotimaisten kielten keskuksen Nimiarkistossa puolestaan jopa 2,6 miljoonaa paikannimeä (ks. Ainiala ym. 2008, 43, 49). Edellinen sisältää (karkeasti sanottuna) laajemmin käytössä olevaa ja karttoihin vakiinnutettua nimistöä, kun jälkimmäisessä on edellisten lisäksi myös pienten paikkojen käytössä olevaa ja ollutta suppealevikkistä nimistöä. Tosin paikannimirekisterissä on jonkin verran nimiä, etenkin taajamaympäristöjen nimiä, joita Nimiarkistosta puuttuu. Nimiarkiston kokoelmat eivät ylipäänsä sisällä kaikkea mahdollista nimistöä, vaikka ne kansainvälisestikin ovat kattavat.

On arvioitu, että maaseudun perinnäisten paikannimien määrä olisi ollut suurimmillaan 1900-luvun alkuvuosikymmeninä, jolloin nimiä olisi ollut maassamme ainakin kolmisen miljoonaa (Kiviniemi 1990, 33–34). Oma käsitykseni on, että nimien määrä on voinut olla tätä huomattavastikin suurempi, kun huomioon otetaan se, että erilaisilla käyttäjäryhmillä – kuten naisilla, lapsilla ja nuorilla, muualta muuttaneilla – on ollut käytössään myös omaa nimistöä. Nimiarkiston kokoelmista pääosa on kerätty 1960–70-luvuilla, jolloin talteen on keruutavoitteen mukaisestikin saatu nimistöä, joka ei keruuajana enää ollut käytössä. Koska aikakauden keruutavoitteet ohjasivat tallentamaan maaseudun kylissä paikallaan pysyneiden, paikallismurretta taitavien ennen kaikkea vanhemman polven miesten käyttämää nimistöä, on keräämättä jäänyt monien muiden käyttäjäryhmien nimistöä.¹ Nimiarkiston kokoelmien voi näistä syistä sanoa edustavan vain osittain ja valikoidusti 1900-luvun agraariväestön nimistöä. Kaupunkimaisten ja taajamaympäristöjen nimiä ei juuri edes tallennettu. Osa kokoelmista on peräisin 1900-luvun alkupuoliskolta, ja 1990-luvun jälkeen kokoelmia on täydennetty vain satunnaisesti.

Koska ympäristöt poikkeavat toisistaan monin eri tavoin eri puolilla maata eivätkä yhteisöt ole nimenkäyttötarpeiltaan samanlaisia, ei nimien määräkään (esimerkiksi edellä mainittu noin kolme miljoonaa nimeä) jakaudu maassa tasaisesti. Erilaisissa maisemissa ja erilaisilla yhteisöillä on tarve nimetä eri kohteita. Maanviljelysyhteisössä tarvitaan nimiä erilaisille paikoille kuin vaikkapa eränkävijä- tai kalastusyhteisössä (ks. esim. Pitkänen 1996). Nimiarkiston kokoelmien perusteella on tehty laskelmia siitä, mikä on nimitiheys eli paikannimien lukumäärä yhden pinta-alayksikön alueella. Keskimääräinen nimitiheys on noin seitsemän paikannimeä neliökilometriä kohden. Vaihtelu alueiden kesken on kuitenkin suurta. Suurimmillaan nimien määrä on tehdyissä laskelmissa ollut yli 30 nimeä. Nimitiheys riippuu luonnollisesti paikannimikeruun tarkkuudesta, mutta olennaisesti siihen vaikuttavat myös asutustiheys ja asutuksen ikäkin. Mitä pitempään alueella on asuttu, sitä useampia nimikerrostumia on ehtinyt muodostua. Lisäksi tiheä asutus lisää tarkkapiirteisemmän yksilöinnin tarvetta. Myös luonnonolot vaikuttavat nimitiheyteen. Vaihtelevassa maastossa nimettäviä kohteita on enemmän tarjolla kuin yksitoikkoisessa maisemassa. (Kiviniemi 1990, 35–36.)

Käytän tässä katsauksessa *nimimaiseman* käsitettä tarkoittamaan tietyn alueen paikannimistöä kokonaisuudessaan. Tähän nimimaisemaan kuuluu tavallisesti sekä perinnäisiä että suunniteltuja paikannimiä. Voidaan puhua myös yksittäisen henkilön tai ryhmän nimimaisemasta, jolloin tarkoitetaan tämän tuntemaa nimistöä tietyllä alueella. Seuraavissa luvuissa tarkastelen perinnäisiä ja suunniteltuja paikannimiä eri kerrostumineen.

1 Paikannimien keruun tavoitteista ja tuloksista ks. Ainiala 2001.

Perinnäiset paikannimet

Perinnäiset paikannimet ovat tavallisia maaseudulla, mutta ne muodostavat myös kaupunki- ja taajamaympäristöjen nimistöjen ytimen. Agraarissa ympäristössä on nimetty kaikki yhteisölle tärkeät asumukset, alueet, viljelykset ja erilaiset rakennetut kohteet (kuten tiet, sillat, ladot ja myllyt) sekä luonnonpaikat. Nykyisessä urbaanissa maisemassa esimerkiksi kaupunginosien nimet ovat usein entisiä kylien nimiä. Oman kotikaupunginosani Helsingin Pakilan nimen taustalla on kylännimi *Baggböle*, joka puolestaan pohjautuu talonnimeen, joka taas sisältää henkilön lisänimen *Bagge*. Vanhimmat asiakirjamerkinnät kylännimestä ovat 1500-luvulta ja henkilönnimestä 1400-luvulta. Suomenkielinen nimi *Pakila* on 1900-luvulla käyttöön tullut mukaelma alkuperäisen ruotsinkielisen nimen pohjalta. (Helsingin kadunnimet 1981, 170; Kepsu 2005, 65.) Myös kadunnimiin voi sisältyä vanhoja kulttuuri- ja luonnonkohteiden nimiä. Esimerkiksi Helsingin Vuosaarella *Hevossaarentie*, *liluodontie*, *Leppäniementie*, *Porslahdentie* ja *Uutelantie* sisältävät perinnäisiä vesistökohteiden ja tilan nimiä (Vuolteenaho ym. 2007, 17–18). Suunniteltu kaavanimistökin sisältää siis lukuisia perinnäisiä paikannimiä.

Sekä maaseudulla että urbaanissa ympäristössä nimistö on monin tavoin kerroksellista, jo pelkkä perinnäinenkin paikannimistö. Ajallisesti vanhimmat kerrostumat muodostuvat nimistä, jotka on saatettu antaa ennen kuin alueet ovat tulleet pysyvästi asutetuiksi. Nimet voivat siis olla seudulla vuosituhansiakin sitten liikkuneiden eränkävijöiden antamia. (Ks. tarkemmin esim. Ainala ym. 2008, 114–123.) Maaseudun maiseman kaikki nimet eivät siis välttämättä ole paikallaan pysyneen agraariväestön antamia, kuten eivät – edellisen kappaleen esimerkkien lailla – kaupunkimaiseman nimet ole kaupunkilaisten antamia. Ajallisten kerrostumien lisäksi nimistössä on eri käyttäjäryhmien antamia ja tuntemia nimiä. Jos nimenantajayhteisöt ovat puhuneet eri kieliä, tämä näkyy nykynimistössä eri kielellistä alkuperää olevina niminä. Tunnettuja esimerkkejä ovat saamelaisväestön antamat nimet, joista eteläsimpiä lienee Espoon *Nuukio* (Ainala ym. 2008, 129–130; SPNK 2007). Pääkaupunkiseudulla ja maamme muilla rannikkoalueilla vanhempi suomen- ja nuorempi ruotsinkielinen nimistö kuuluvat samaan maisemaan. Monen suomenkielisen nimen taustalla on alkuaan ruotsinkielinen nimi, kuten edellä esitetyssä *Pakila*-nimessä, ja päinvastoin.

Perinnäiset paikannimet ovat syntyneet ”itsestään”, spontaanisti yhteisön parissa. Kun on tullut tarve nimetä jokin paikka, esimerkiksi kallio tai järven lahti, on alueen yhteisö antanut paikalle nimen. Nimen antaminen ei liene ollut mikään erityinen tapahtuma tai teko, vaan nimi on voinut muodostua paikalle hieman huomaamattakin. Kalliota, jonka liepeillä on usein nähty ilveksiä, on alettu kutsua *Ilveskallioksi*. Kun samasta paikasta on ollut tarvetta puhua useamminkin, on nimi vähitellen vakiintunut ja kenties levinnyt laajempaan käyttöön. (Paikannimien synnystä ks. esim. Bright 2003, 673–678; Kiviniemi 1975, 11–13.)

Nimenantajayhteisöt ovat yleensä olleet pieniä, ja nimet, jotka nykyisin ovat laajalti tunnettuja, eivät sitä alun perin ole olleet (Ainala ym. 2008, 88). *Päijänteekin* on luultavimmin nimennyt jokin pieni eränkävijäyhteisö. Nimeäminen on siis enimmäkseen pohjautunut ”samakkoperspektiivin” kokemuksiin. Paikka on voinut saada nimensä sen mukaan, missä se sijaitsee (*Haukijärvenoja*, *Etelämäki*), millainen se on ominaisuuksiltaan (*Pitkämäki*, *Korkeasaari*, *Mustalampi*), mitä siellä on tai kasvaa (*Myllymäki*, *Ilveskallio*, *Mäntykangas*) tai mitä siellä on tapahtunut, mitä siellä tehdään tai kenen paikka on (*Surmaluoto*, *Tanssikallio*, *Mattila*). Edellä mainitut neljä ryhmää ovat paikannimien nimeämisperusteita. Ne on saatu

selville laajoihin paikannimiaineistoihin, Nimiarkiston kokoelmiin pohjautuvan tutkimuksen perusteella, ja taustalla on siis täsmällinen tieto siitä, millaisia suomalaiset paikannimet ovat. Systemaattisen analyysin jälkeen nimet on voitu luokitella näihin neljään päänimeämisperusteryhmään. Jos tutkijalla on riittävä tieto nimen taustasta, hän yleensä pystyy analysoimaan nimen luotettavasti ja sijoittamaan sen johonkin näistä neljästä ryhmästä. (Ainiala ym. 2008, 101–110; Kiviniemi 1987.)

Paikannimi on lähes aina syntynyt ympäristössä, jossa on jo entuudestaan nimettyjä paikkoja. Olemassa olevien nimien antama malli on monin tavoin voinut vaikuttaa myöhempiin nimiin. Nimistötutkijan on syytä ottaa huomioon se nimistökokonaisuus eli nimisysteemi, jonka osa nimi on. Alueellinen nimistö muodostaa nimenkäyttäjien kannalta toimivan kokonaisuuden ja tarkoituksenmukaisen systeemin. Yksittäistä nimeä on hyvin hankala tulkita luotettavasti, jos ei ole tietoa siitä, minkä kokonaisuuden osa nimi on. (Ainiala ym. 2008, 96.)

Suomalaisessa nimistössä kaikkein tavallisin nimeämisperuste on sijainti ja vieläpä täsmällinen sijainti, jolloin paikka on nimetty läheisen paikan mukaan. *Haukijärvestä* virtaa *Haukijärvenoja* ja järven lähellä on *Haukijärvensuo*. Järven rannalla oleva tila on voinut saada nimen *Haukijärvi* ja sen lähistöllä oleva pienempi järvi nimen *Vähä Haukijärvi*. Tällainen nimeäminen on hyvin taloudellista, koska tunnetun paikan nimeen pohjautuvat nimet on helppo tunnistaa ja niitä on myös helppo aina tarpeen tullen muodostaa. (Kiviniemi 1990, 124–126.)

Olemassa oleva nimistö voi vaikuttaa nimeämiseen myös niin, että nimi on voinut syntyä olemassa olevien nimien vastakohta- tai variointinimiksi. Mustalammen lähellä oleva lampi saa nimen *Valkealampi*, vaikka se ei erityisen valkeavetinen olekaan, kun se on kuitenkin ”valkeampi” kuin tummavetinen Mustalampi. *Kanakallio* puolestaan saattaa saada selityksensä siitä, että sen lähellä on *Kukkokallio*. Nimeä voidaan varioida paitsi semanttisesti myös äänteellisesti, jolloin esimerkiksi *Torisevan* lähellä olevaa koskea aletaan kutsua *Töriseväksi*. (Ainiala ym. 2008: 95, 105–106; Kiviniemi 1971a.)

Aina ei välttämättä voi yksiselitteisesti sanoa, mikä paikka on nimetty ensin ja mikä myöhemmin toisen nimen mallin mukaan. Tällaista mallin mukaista eli analogista nimenantoa on systemaattisimmin tutkinut Eero Kiviniemi, joka väitöskirjassaan tarkasteli partisiipin sisältäviä nimiä. Useimmat tällaiset nimet perustuvat veden tai vetisen maaperän ääneen tai liikkeeseen. Lähes puolet ensimmäisen partisiipin sisältävistä paikannimistä (esim. *Koliseva*, *Törisevä*, *Kohiseva*) on syntynyt jo olemassa olleiden, samantyyppisten ja samakantaisten nimien mukaan. Vaikka usean nimen taustalla on muiden nimien antama malli, ovat analogisetkin nimet yleensä paikkaa kuvaavia. Ilman nimeämisperustetta niitä ei siis ole annettu. (Kiviniemi 1971b.)

Tällaisen yhden rakennetyypin kohdalla mallin osuutta nimenannossa on todennäköisesti helpompi selvittää kuin esimerkiksi ”perusnimien”, kaksiosaisien yhdysnimien kohdalla. Kun *Valkealammen* vieressä on *Mustalampi*, onko kyse mallin mukaisesta nimeämisestä vai vain siitä, että tällaiset nimet ylipäänsä ovat lammilla tyypillisiä ja että nimet myös sopivat kuvaamaan kohdettaan? Tällaista nimeämistä ei tutkimuksessa ole kutsuttu mallin mukaiseksi ja analogiseksi nimeämiseksi, vaan on todettu, että nimet noudattavat nimenantaja(yhteisö)n nimikielioppia (ks. esim. Kiviniemi 1975, 11–13.) Nimimalli voidaan siis yhtäältä hahmottaa hyvin laajaksi käsitteeksi, jolla tarkoitetaan sitä, miten nimiä kielessä yleensä muodostetaan, millaisten rakenteellisten ja semanttisten sääntöjen puitteissa. Toisaalta mallilla voidaan

tarkoittaa suppeampaa käsitettä, jossa nimiä muodostetaan tietyn rakennetyypin mukaan ja tietyn semanttisin ehdoin.

Jo edellä lienee käynyt ilmi, että perinnäiset paikannimet ovat syntyneet nimenantajayhteisölle tutuista kielen aineksista. Paikannimi on aina syntyessään ollut paikkaa kuvaava ja luonnehtiva. Nimiin sisältyy sellaisia kielen sanoja ja johtimia, jotka muutoinkin ovat olleet kieliyhteisön käytössä nimenannon aikana. Rakenteeltaan suomalaiset paikannimet ovat tyypillisesti kaksiosaisia yhdysnimiä, joissa nimen jälkiosa ilmaisee paikan lajia ja alku- eli määriteosa paikan erityispiirrettä (esim. *Musta/lampi*). Erilaiset yksiosaiset nimet (esim. *Valkeinen*, *Mustio*) ovat toiseksi tavallisin rakennetyyppi. Jotkin yksiosaiset nimet ovat voineet muuttua kaksiosaisista yksiosaisiksi (*Valkeajärvi* > *Valkeinen*, *Mustajoki* > *Mustio*). (Ainiala ym. 2008, 110–112; Kiviniemi 1975.) Nimiä tulkitessa ei siis pidä lähteä siitä, että nimiin voisi olla kätkeytyneenä sanoja tai nimiä, joita yhteisö ei muutoin olisi tuntenut ja käyttänyt. Kun jotkin nimet ovat meille nykykielen puhujina hämäriä ja läpinäkymättömiä (esim. *Imatra*, *Päijänne*), se ei tarkoita sitä, että nimet olisivat olleet sitä syntyäkään. Se, ettemme me enää ymmärrä näitä nimiä emmekä siis osaa tulkita niiden alkuperäistä merkityssisältöä, johtuu siitä, että nimeen sisältyvät sanat ovat voineet kadota kielestämme, nimi on voinut muuttua vuosisatojen aikana tunnistamattomaksi tai nimi voi olla syntynyt meille tuntemattomassa (muinais)kielessä. (Ainiala ym. 2008, 114; Kiviniemi 1975, 11–13.)

Omaleimainen yksiosaisien nimien ryhmä ovat vertailevat siirrynnäiset, joita voidaan kutsua myös metaforisiksi nimiksi. Nimettävä paikka rinnastuu tällöin johonkin nimenantajan tuntemaan tai pikemmin kuvittelemaan jo nimettyyn paikkaan ja saa esimerkiksi nimen *Amerikka*, *Siperia* tai *Kaanaa*. Esimerkiksi etäällä talosta oleva, laaja-alainen ja ehkä hallanarkakin pelto voi saada nimen *Siperia*. Nimityyppi on kansainvälinen, ja tunnettuja ovat muuttajien antamat nimet, jolloin muuttajat ovat nimenneet uuden asuinalueensa entisen kotiseudun mukaan, ikään kuin sen muistoksi. Nimen alkuun on tällöin voitu liittää pientä tai uutta merkitsevä määrite (*New York*, *Klein Amerika*). (Ainiala ym. 2008, 104; Rentenaar 1996.) Tällaisten nimien myötä nimimaisema saa uuden merkitysten verkoston. Todennäköisesti tällä tavoin nimetyt paikat voivat myös muokata ja vahvistaa niitä (joskus stereotyyppisiäkin) käsityksiä, joita yhteisön jäsenillä nimien esikuvista on.

Koska paikannimet ovat syntyneet kieliyhteisölle tutuista sanoista ja muista kielenaineista sekä olleet lisäksi paikkaa kuvaavia, voisi otaksua, että paikannimien avulla saa piirretyksi tarkan kuvan alueen luonteesta ja ominaispiirteistä. Voisi siis kuvitella, että nimimaisemasta piirtyy esiin tarkkapiirteinen ja ”tosi” alueen kuvaus. Näin ei kuitenkaan oikeastaan ole. Syynä tähän on se, että yksilöivän tehtävän täyttääkseen nimen ei yleensä ”kannata” olla paikkaa tyypillisimmällä tavalla kuvaava. Koska nimen tärkein tehtävä on yksilöidä kohteensa eli erottaa se muista, ennen kaikkea samanlajisista, paikoista, harvinainen erottaa paremmin kuin tyypillinen. Tästä seuraa myös se, että esimerkiksi luonnossa yleisimmät kasvit ja eläimet eivät ole vastaavasti edustettuina paikannimistössä. Esimerkiksi *Haapa* on nimistössä yleinen määriteosa, vaikka puuna haapa ja varsinkin haapavaltaiset metsät ovat suhteellisen harvinaisia. (Ainiala ym. 2008, 93–94; Kiviniemi 1990: 131–132.)

Nimistö muuttuu jatkuvasti. Koska nimet ovat kytköksissä paikan yksilöintitarpeeseen, jäävät sellaiset nimet pois käytöstä, joiden kohdetta ei enää ole tarvetta yksilöidä. Itse paikka on voinut hävitä tai muuttua voimakkaasti. Maanviljelyksen tehostuessa on esimerkiksi moni vähäisempi viljelysalve jäänyt vaille nimeämistarvetta, kun yhteen laajempaan

peltoalueeseen on voinut viitata yhdellä nimellä. Vielä 1960-luvulla maaseudun kylissä käytössä olleista nimistä oli 1990-luvulle tultaessa kadonnut keskimäärin noin puolet ja vähimmilläänkin noin kolmannes (Ainiala 2000). Elintapojen ja elinympäristön muutos on ollut pääsyyinä nimien katoamiseen. Toisaalta uusia nimiä syntyy jatkuvasti, kun maisema muuttuu tai kun syntyy uusia tarpeita erottaa kohteita.

Nimi ei aina säily yhteisön käytössä, vaikka yhteisöllä olisikin katkeamaton tarve yksilöidä nimen kohde. Vanha nimi voi vaihtua uuteen. Paikalla on voinut tapahtua jotakin niin huomattavaa, että tämä tapahtuma on leimannut paikan ja entinen nimi on jäänyt syrjään. Esimerkiksi monet *Surma*-alkuiset nimet, jotka kertovat paikalla tapahtuneesta surmatyöstä tai muusta ihmisen tai eläimen kuolemasta, ovat usein jättäneet syrjään paikan aiemman nimen. Joskus tällaiset nimet tai esimerkiksi merkityssisällöltään läpinäkymättömät nimet voivat synnyttää erilaisia nimenselitystarinoita ja kansanetymologioita (Ainiala ym. 2008, 35). Tämä on luonnollista: koska nimeen lähtökohtaisesti aina sisältyy merkityssisältö, ihmiset pyrkivät ”selittämään” oudoilta tai muuten erityisiltä tuntuvia nimiä ja kytkemään niihin erilaisia tarinoita. Ihminen ei siis tyydy siihen, että kohteella vain olisi jokin nimi, jolla sen voi yksilöidä, vaan ihminen haluaa antaa nimelle ja sen kohteelle myös jonkin merkityssisällön. (Nimiin kytketyistä tarinoista ja kansanetymologioista ks. tarkemmin Sejer Danielsen 2017.)

Tähän mennessä olen tarkastellut perinnäisten paikannimien rakennetta ja merkityksiä sekä niiden muodostamia kerrostumia osana ennen kaikkea maaseudun maisemaa. Seuraavaksi otan esiin kaupunkiympäristön nimistön ja tuon esiin sen eroja ja yhtäläisyyksiä perinnäisiin nimiin verrattuna.

Kaupunkiympäristön paikannimet

Kaupunkiympäristössä ja muualla kaavoitetuilla alueilla nimiä syntyy ensisijaisesti virallista tietä. Kadut, tiet, puistot ja muut kaavakohteet saavat nimensä viranomaisyntönä ja poliittisin päätöksin. Viranomaiset ja poliitikot päättävät myös siitä, mitkä paikat asemakaavaan merkitään eli mitkä paikat ylipäänsä nimetään. Maassamme on satojatuhansia tällaisia suunniteltuja eli virallisia nimiä. Niitä myös syntyy koko ajan lisää, asemakaavoitetuille alueille kaavanimiä ja haja-asutusalueille tiennimiä. (Ainiala ym. 2008, 131–132.)

Kun perinnäiset paikannimet ovat alun perin syntyneet pienen yhteisön tarpeisiin ja suppeasta näkökulmasta, suunnitellut nimet luodaan alusta pitäen laajan yhteisön käyttöön. Kaupunkiympäristössä nimenantoa säätelee vielä sekin, että saman kaupungin alueella – tai mielellään edes yhtenäisellä kaupunkiseudulla, kuten pääkaupunkiseudulla – ei tulisi olla kahta samannimistä paikkaa. Kun esimerkiksi Helsingissä tarvitaan nimi uudelle kadulle, ei nimeksi voida antaa mitään niistä liki 8 000 nimestä (Nimistösuunnittelu), joita kaupungissa jo on. Lisäksi tulisi välttää Espoon ja Vantaan alueilla käytössä olevia nimiä. Kaksikielisillä alueilla myös nimet annetaan kahdella kielellä. Nimenanto konteksteineen on siis hyvin erilaista kuin perinnäisen nimistön kohdalla: kun agrarimaisemassa on riittänyt, että saman tilan alueella ei ole toista *Riihipeltoa* eikä saman kylän alueella toista *Mustalampea* (ainakaan tarpeettoman lähellä), tulee suunniteltua nimistöä annettaessa ottaa huomioon merkittävästi laajempi käyttäjäyhteisö ja ympäristö.

Kuten edellä jo kävi ilmi, perinnäisetkin paikannimet voivat näkyä myös osana urbaania kaavanimistöä. Nimistösuunnittelun suositusten mukaisesti kaavanimistön ensisijaisena

rakennusaineena käytetään alueen vanhaa perinnäistä paikannimistöä (Ainiala ym. 2008, 132). Sen lisäksi, että kaupunginosien ja osa-alueiden nimet ovat tyypillisesti alueen vanhojen kylien nimiä, perinnäisiä paikannimiä sisältyy lukuisiin kadunnimiin. Voidaan ajatella, että alueella kohtaavat silloin vanhan paikannimen esiin tuoma ja kaavanimen aikainen modernimpi kerros. Kaavanimeen sisältyvän perinnäisen paikannimen kohdetta ei välttämättä enää ole edes olemassa tai ainakin kohde on hyvin paljon muuttunut, mutta kaavanimi tuo kohteen nimeen kuitenkin osaksi nykyistä ympäristöä. Esimerkiksi Helsingin Pasila on nykyisin valtakunnallisestikin tunnettu alue ja rautatieasema, mutta nimen taustalla olevaa *Pasilana* tunnettua maatilaa ei enää ole olemassa (SPNK 2007).

Perinnäisiä paikannimiä sisältävien nimien lisäksi kaavanimistä voidaan erottaa kolme muuta pääryhmää: paikkaa kuvaavat nimet, muistonimet ja aihepiirinimet. Paikkaa kuvaavat nimet kertovat jotakin paikan luonteesta, esimerkiksi sen sijainnista (*Rantakatu*) tai siitä, mikä merkittävä rakennus kadun varrella on (*Asemakatu*, *Kirkkokatu*) tai mihin katu johtaa (*Hämeentie*). (Ainiala ym. 2008, 133.)

Muistonimet ovat vahva ja kiisteltykin osa suunniteltua nimistöä ja kaupunkimaisemaa. Muistonimet ovat nimiä, jotka on annettu jonkun henkilön, jonkin tapahtuman tai muun seikan muistoksi, ja pääosa niistä sisältää paikallisten tai valtakunnallisestikin tunnettujen henkilöiden nimiä. Se, keitä ja millaisia henkilöitä muistonimissä halutaan nostaa esiin ja kunnioittaa, on vahvasti ideologinen kysymys. Mikä ja ketkä katsotaan kaupungin tai valtakunnankin kannalta arvostetuiksi ja mikä ja ketkä puolestaan piilotetaan? Kadunnimiin päässeiden henkilöiden voi katsoa olevan osa hyväksytyä historiankirjoitusta. Tunnettua on, että poliittisten vallanvaihtojen seurauksena nimistöäkin usein vaihdetaan. Itä-Euroopan maista on monia esimerkkejä siitä, kuinka sama katu on voinut vaihtaa nimeään useastikin. Kuitenkin myös Suomesta tunnetaan vastaavia tapauksia. Helsingissä vaihdettiin 1920-luvulla, maan itsenäistyttyä, muun muassa *Vladimirinkatu* *Kalevankaduksi* ja *Nikolainkatu* *Snellmaninkaduksi*. (Ainiala ym. 2008, 133–135; Ainiala 2012, 94.)

Keskustelua olemassa olevien muistonimien vaihtamisesta syntyy melko säännöllisesti ja ehdotuksia uusien antamisesta tehdään. Tuoreimpia Helsingissä esiin nousseita keskustelua on toive *Lenininpuisto*-nimen vaihtamisesta, joskin ensimmäiset aloitteet nimen muuttamisesta on tehty jo 1990-luvun alussa Neuvostoliiton hajottua. Nimi oli alun perin otettu käyttöön vuonna 1970 vasemmistoryhmän ehdotuksesta, kun Leninin syntymästä tuli kulu-neeksi sata vuotta. Puisto oli tuolloin vasta perustettu, eikä sillä ollut entuudestaan nimeä. Motiivina nimen vaihtamiselle on esitetty sitä, että Leninin kaltainen hallitsija ei ansaitsisi nimeään osaksi virallista nimistöä. (Harling-Kranck 1999, 52; *Lenininpuisto*.) Nimeä ei kuitenkaan – ainakaan tätä kirjoitettaessa – olla vaihtamassa, sillä kaavanimistössä pysyvyyttä pidetään keskeisenä kriteerinä. Jos nimen vaihtamista todella harkittaisiin, tulisi pohtia monipuolisesti ja avoimesti sitä, milloin ja millaisin ehdoin muistonimi voidaan vaihtaa. Nähdäkseni olisi syytä välttää sellaisia linjauksia, jotka mahdollistaisivat muistonimen vaihtamisen uusien historiaa koskevien näkemysten tai muuttuvien ideologisten suuntausten mukaisiksi.

Kaupunkien kaavanimistöstä suurin osa on aihepiiri- eli teemanimiä, jotka ovat jonkin aihepiirin mukaan muodostettuja nimiä. Esikaupunkialueilla aihepiirinimiä voi olla jopa 90 prosenttia kaavanimistä. Suosituksena on, että aihepiiri kytkeytyisi jollakin tavoin alueen paikallishistoriaan, elinkeinoihin tai muuhun alueen ominaisuuteen. Joskus kytkökset ovat

voineet jäädä melko ohuiksi ja aina niitä ei ehkä edes ole. Esimerkiksi *Kalevalan* ja *Seitsemän veljeksen* mukaan on nimetty katuja ja teitä useissa Suomen kunnissa, vaikka seuduilla ei olisi konkreettista kytköstä näihin. Kun alueen nimistöstä suuri osa on johonkin teemaan liittyviä, saa se väistämättä leiman – tai ainakin mausteen – esimerkiksi kalastusaiheisena (Helsingin Vuosaaren *Airoparintie*, *Keulatie*, *Peräsintie* jne.) tai soitin- ja musiikkiaiheisena (Kannelmäen *Pajupillintie*, *Tanotorventie*, *Viulutie* jne.). (Ainiala ym. 2008, 135–137; Närhi 1999.)

Muistonimien lailla aihepiirinimet voivat herättää voimakkaitakin tunteita. Jos nimistä välittyy sellaisia paikkaan ja ympäristöön kytkeytyviä merkityksiä ja mielikuvia, jotka asukkaiden kannalta tuntuvat vierailta, voidaan nimiin suhtautua kielteisesti. Tämä tuli esiin Helsingin Vuosaaressa, sen Aurinkolahden osa-alueella, asuvien haastattelussa. Haastattelu on tehty vuonna 2006 osana *Nimimaiseman muutos Helsingin sosiolingvistisesti moninaistuvissa kaupunginosissa* -hanketta. (Hankkeesta tarkemmin ks. esim. Ainiala & Lappalainen 2010.) Haastateltavat esimerkiksi kommentoivat, että he kutsuvat asuinalueettaan *Vuosaareksi* ja välttävät osa-alueen nimeä *Aurinkolahti*. Sitä ja monia muitakin alueen nimiä kuvaillaan ”hirveen tekastun oloiseksi” ja ”ei-todelliseksi”.

Aurinkolahti on Vuosaaren osa-alueelle 1990-luvun puolivälissä annettu uusi nimi. Tämän nimistä luonnonpaikkaa ei alueella entuudestaan ollut, vaan merenlahti tunnettiin nimellä *Mustalahti*. Tätä nimeä ei kuitenkaan haluttu antaa alueelle, jota markkinoitiin houkuttelevana merenrantakaupunginosana. Alueelle luotiin imago, jonka rakennusaineeksi otettiin myös esimerkiksi aurinkoa ja merellisyyttä esiin tuova kaavanimistö, jossa *Aurinkolahti* alueen nimenä oli vahvin symboli. (Vuolteenaho ym. 2007, 21–23.) Haastateltavat ovat tietoisia nimen taustasta ja tuovat esiin sen, että he eivät arvosta tätä nimeä – eivätkä sen myötä todennäköisesti alueelle rakennettua imagoa ja brändiä. Nimen käytön karttaminen on vahva keino osoittaa, että ei halua jakaa alueeseen nimistön- ja kaupunkisuunnittelun keinoin kytkeytyjä merkityksiä.

Samassa haastattelussa nousee osittain esiin sekin, että keskustelijat arvostavat ”konkreettisia” ja ”todellisia” nimiä. Tällaisiksi nimiksi nousevat nimet, jotka pohjautuvat alueen perinnäisiin nimiin ja lisäksi yksi muistonimi, *Gustav Pauligin katu*, johon sisältyy alueella vaikuttaneen henkilön nimi. Perinnäisiä paikannimiä käsiteltäessä kävi ilmi, että ne ovat aina syntyhetkellään olleet paikkaa luonnehtivia. Lisäksi tuotiin esiin se, että ihmisillä on luontainen taipumus antaa epäselville tai hämärille nimille merkityssisältö tai jollakin tavoin selittää nimeä. Aihepiirinimet eivät anna nimen taustasta ja kohteesta muuta tietoa kuin sen, että nimi kuuluu johonkin temaattiseen ryhmään. Monesti asukkailla voi kuitenkin olla tarve selittää nimeä, ja silloin selitykset voivat pohjautua siihen, millaisia nimeämisperusteita nimiin ylipäänsä tiedetään sisältyvän. Esimerkiksi Vuosaaressa haastateltu henkilö pohtii, mistä tulee nimi *Adalmiinankatu*, jolloin toinen haastattelun osallistuja otaksuu, että ”tällä on varmaan ollu semmonen joku Adalmiina tärkeä henkilö” (Ainiala 2016, 115). Todellisuudessa nimi kuuluu Topeliuksen satujen mukaan annettuihin aihepiirinimiin (Helsingin karttapalvelu). Kaavanimet siis synnyttävät erilaisia merkityksiä ja tarinoita, paljolti samoin tavoin kuin maaseudun maiseman moniselitteiset tai hämärtyneet paikannimet.

Kaupunkilaiset nimeävät lisäksi heille tärkeitä paikkoja virallisesta nimestä riippumatta tai muokaten virallisia nimiä. Joskus syy tällaisen epävirallisen nimen antamiseen voi olla käytännöllinen: epävirallinen nimi on lyhyempi ja helppokäyttöisempi. Epävirallinen nimi voi myös olla niin vakiintunut, että paikka yksinkertaisesti opitaan tuntemaan näin. Näitä nimiä

voidaan hyödyntää esimerkiksi julkisissa tiedotteissa ja mediateksteissä sekä osana kaupallista nimi- ja kielimaisemaa. (Ainiala ym. 2008, 137–138, 151–152.)

Epävirallinen nimi voi myös olla keino osoittaa identiteettiä, identifiointumista jonkin ryhmän jäseneksi tai tietynlaiseksi kaupunkilaiseksi. Varsinkin monet slanginimet täyttävät tätä tehtävää. Tunnetuimpia esimerkkejä ovat Helsingistä käytetyt slanginimet *Hesa* ja *Stadi*, joiden käyttöön liittyy laajalti tiedostettuja normeja siitä, kuka saa tai kenen kuuluu käyttää tai olla käyttämättä näitä nimiä. Molemmat nimet ovat syntyneet syntyperäisten helsinkiläisten kielenkäytössä ja kuuluvat varhaisimpaan slangikerrostumaan, mutta toisen maailmansodan jälkeen *Hesa* on leimautunut muualta muuttaneiden ja maalaisten käyttämäksi. (Ks. tarkemmin Ainiala & Lappalainen 2010.) Epävirallisessa nimistössä voidaan osoittaa myös ironiaa virallista nimeä tai nimen kohdetta kohtaan tai nimestä kohteineen voidaan haluta erottautua (Ainiala ym. 2008, 141–142). Erilaiset *Juoppo-* ja *Narkkaripuistot* ja vertailevat siirrynnäiset, kuten *Bronks* ja *Harlem*, ovat esimerkkejä tällaisista nimistä. Epäviralliset nimet ovat silloin keino erottaa maisemasta ”meidän ja muiden” paikkoja.

Lopuksi

Nimimaisemaan sisältyy yleensä sekä perinnäisiä että suunniteltuja nimiä. Nekin koostuvat useista eri kerrostumista: eri-ikäisistä, erikielisistä ja eri tavoin syntyneistä nimistä. Esittämani nimistöntutkimuksen lähtökohtien ja nimimaisemien kerroksellisuuden kuvaus toivottavasti auttaa ja innostaa myös perinteentutkijaa hänen pohtiessaan nimien merkityksiä. Kokoan vielä pohdintani päätulokset yhteen.

Nimistö on paikkoja ja aluetta luonnollisella tavalla luonnehtiva ”kuvaus”, mutta myös monin tavoin valikoiva ja joskus vääristäväkin. Koska nimen ensisijainen tehtävä on yksilöidä kohteensa, nimeksi ei likikään aina valita paikkaa tyypillisimmin kuvaavaa. Kaupunkimaisemassa on lisäksi nimiä, varsinkin muisto- ja aihepiirinimiä, joiden ei voi sanoa luonnehtivan kohdettaan muutoin kuin olemalla osa jotakin määrättyä teemakokonaisuutta tai jotka kunnioittavat jotakuta henkilöä, joka ei välttämättä ankkuroidu alueelle.

Perinnäisten paikannimien avulla tutkija voi saada tietoja siitä, keitä alueella eri aikoina on liikkunut ja asunut sekä millä perusteilla he ovat paikkoja nimenneet. Suunniteltu nimistö puolestaan tuo esiin sen, mikä ja millainen nimistö on katsottu poliittisin päätöksin ”auktorisoiduksi”. Suunnitellun nimistön maisemassa elävä voi kuitenkin olla käyttämättä nimiä, joiden esittämiä merkityksiä hän ei koe omakseen, ja käyttää sen sijaan esimerkiksi epävirallista nimistöä.

Perinnäistä ja suunniteltua nimistöä voidaan monessa kohdassa verrata toisiinsa ja asettaa ne vastakkain, mutta molemmille on yhteistä se, että ne tuovat esiin käyttäjiensä kokemuksia paikoista. Paikannimien tulkinta ja tutkimus edellyttää kykyä hahmottaa nimistön rooli osana kielenkäyttöä, kulttuuria ja yhteiskuntaa. Nimistöntutkimus on osa kielentutkimusta, mutta se on myös tieteenala, jolle monitieteiset ja tieteidenväliset näkökulmat ja lähestymistavat ovat luonteensomaisia. Paikannimien tutkija ei koskaan tutki vain nimiä kielellisinä ilmauksina vaan aina myös nimien kohteita: paikkoja ja alueita. Siksi tarvitaan laaja-alaisemmin yhteistyötä eri alojen tutkijoiden kesken. Yhteistyön ja monipuolisten tutkimusmenetelmien avulla saadaan näkyviin nimistön kuvaamia merkityksiä.

Tutkimusaineistot

Tutkimushankkeessa ”Nimimaiseman muutos Helsingin sosiolingvivistesti moninaistuvissa kaupunginosissa” Vuosaaressa koottu haastatteluaineisto, jossa haastateltiin 38 asukasta (ryhmä- ja yksilöhaastatteluja) vuosina 2004–2008. Haastattelijoina hankkeen tutkijat Terhi Ainiala ja Jani Vuolteenaho sekä hankkeen tutkimusavustajia ja pro gradu-tutkielman tekijöitä (Tiina Karbin, Tiina Likki, Saara Tikkala ja Teemu Tegelman). Aineisto (äänitteet ja tekstilitteraatit) säilytetään CSC:n kielipankissa.

Kirjallisuus

- Ainiala, Terhi 2000: Paikannimistön muuttuminen. – *Virittäjä* 104: 355–372.
- Ainiala, Terhi 2001: Paikannimistön keruun tavoitteet ja tulokset. – Mallat, Kaija, Terhi Ainiala & Eero Kiviniemi (toim.), *Nimien maailmasta*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. 7–22.
- Ainiala, Terhi 2012: Tähtitorninmäeltä Pitkällesillalle – paikannimiä kaupunkikuvassa. – Meinander, Henrik (toim.), *Unioninakseli – pääkaupungin läpileikkaus*. Helsinki: Teos. 90–97.
- Ainiala, Terhi 2016: Attitudes to street names in Helsinki. – Puzey, Guy & Laura Kostanski (toim.), *Names and naming. People, places, perceptions and power*. Bristol: Multilingual Matters. 106–119.
- Ainiala, Terhi & Hanna Lappalainen 2010: Miten Helsingistä puhutaan? – *Virittäjä* 114: 71–107.
- Ainiala, Terhi, Minna Saarelma & Paula Sjöblom 2008: *Nimistö tutkimuksen perusteet*. Helsinki: SKS.
- Bright, William 2003: What is a name? Reflections on onomastics. – *Language and Linguistics* 4.4: 669–681.
- Harling-Kranck, Gunilla 1999: Helsingin ruotsinkieliset kadunnimet. – *Helsingin kadunnimet* 3. Helsinki: Helsingin kaupungin nimistötoimikunta. 46–55.
- Helsingin kadunnimet*. Toinen, korjattu painos. Helsinki: Helsingin kaupunki 1981.
- Helsingin karttapalvelu [online] < <http://kartta.hel.fi/> > [11.1.2018.]
- Kepsu, Saulo 2005: *Uuteen maahan. Helsingin ja Vantaan vanha asutus ja nimistö*. Helsinki: SKS.
- Kiviniemi, Eero 1971a: Vastakohta- ja variointinimistä. – *Virittäjä* 75: 123–134.
- Kiviniemi, Eero 1971b: *Suomen partisiippinimistöä. Ensimmäisen partisiippin sisältävät henkilön- ja paikannimet*. Helsinki: SKS.
- Kiviniemi, Eero 1975: *Paikannimien rakennetyypeistä*. Helsinki: SKS.
- Kiviniemi, Eero 1987: Voidaanko nimeämisperusteet luokitella? – Kiviniemi, Eero & Pitkänen, Ritva Liisa (toim.), *Näkymiä nimistöön*. Kieli 2. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. 7–34.
- Kiviniemi, Eero 1990: *Perustietoa paikannimistä*. Helsinki: SKS.
- Leninipuisto [online] < <https://yle.fi/uutiset/3-9751217> > [10.1.2018.]
- Nimistönsuunnittelu [online] < <https://www.hel.fi/helsinki/fi/asuminen-ja-ymparisto/kaavoitus/kaavoituksen-tasot/nimistonsuunnittelu/> > [10.1.2018.]

- Närhi, Eeva Maria 1999: Ratamestareita, Pasuunoita, Orpaanportaita – Aihepiirien käyttö nimistösuunnittelussa. – *Helsingin kadunnimet* 3. Helsinki: Helsingin kaupungin nimistötoimikunta. 22–33.
- Pitkänen, Ritva Liisa 1996: Viljelijän kylä – kalastajan saaristo: ammatti nimitäiden taustana. – Pitkänen, Ritva Liisa, Helena Suni & Satu Tanner (toim.), *Kielen kannoilla. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 20 vuotta*. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. 102–118.
- Rentenaar, Rob 1996: Namen in Sprachtausch. Toponymische Nachbenennung. – von Eichler, Ernst, Gerold Hilty, Heinrich Löffler, Hugo Steger & Ladislav Zgusta (Hrsg.), *Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik / Name Studies. An International Handbook of Onomastics / Les noms propres. Manuel international d'onomastique*. 2. Teilband. Berlin: de Gruyter. 1013–1018.
- Sejer Danielsen, Martin 2017: *Da Lille Peder fik Per Lilles Eng i faddergave: Et studie af stednavneforklarende elementer i den folkloristiske genresagn* [online] <http://static-curis.ku.dk/portal/files/186419048/Ph.d._afhandling_2017_Danielsen.pdf> [10.1.2018.]
- SPNK = *Suomalainen paikannimikirja* 2007. Päätoimittaja: Sirkka Paikkala. Helsinki: Karttakeskus ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Vuolteenaho, Jani, Terhi Ainiala & Elina Wihuri 2007: Asuntosäästäjien Tapiolasta Helsingin East Endiksi: kaava- ja taloyhtiönimistö Vuosaaren kasvun vuosikymmeninä. – *Yhdyskuntasuunnittelu* 45: 7–29.

Dosentti Terhi Ainiala on nimistöntutkija ja suomen kielen yliopistonlehtori Helsingin yliopistossa.

Uushenkinen työ

Mindfulness jälkimaallistumisen, uusliberalismin ja työn hämärtyvien rajojen risteyksessä

Mira Karjalainen

Abstrakti

Tutkimus tarkastelee monitieteisesti etnografisen aineiston avulla mindfulnessia ja työn hämärtyviä rajoja uusliberalismin ja jälkimaallistumisen viitekehyksessä. Aineisto kerättiin kansainvälisessä intensiivistä tietotyötä tekevässä muille organisaatioille palveluja tarjoavassa asiantuntijayrityksessä. Asiantuntijatyölle on nykyään tyypillistä työn rajojen hämärtyminen sekä jatkuvat neuvottelut ja epävarmuus rajoista. Siksi tämä maaperä on hedelmällinen erilaisille työpaikkojen mindfulness-ohjelmille, jotka ovat nousseet organisaatioiden henkilöstöhallinnon ja johdon välineeksi. Mindfulnessin uskotaan auttavan läsnäolossa, keskittymisessä ja tarkkaavaisuudessa ja lisäävän siten työntekijöiden tuottavuutta ja työssä jaksamista.

Kenttätyömuistiinpanoista, haastatteluista, päiväkirjoista ja yritysmateriaaleista koostuvaa aineistoa analysoimalla tarkasteltiin merkityksiä ja pyrkimyksiä, joita mindfulness tuottaa työelämäkontekstissa. Aineiston analyysi nosti esille neljä teemaa, jotka ilmenevät sekä organisaatio- että yksilötasolla: holistinen työntekijä, henkisyiden herättely ja torjunta, henkisyys ratkaisuna työn aiheuttamiin ongelmiin ja henkisyys suorituksena. Aineistoa analysoitaessa kävi ilmeiseksi, ettei tutkimuskirjallisuudesta löytynyt sopivaa teoriaa selittämään ja yhdistämään tutkimuksessa esiin nousseita teemoja. Toimivan teorian puutteessa siirryttiin aineiston analyysissa grounded theorya hyödyntäen teemat yhteen kokoavaan teorianmuodostukseen. Näin analyysista nousi esiin uusi teoria uushenkisestä työstä, jossa yhdistyvät uskontososiohistorian ja laajemmin uskonnontutkimuksen ajatukset jälkimaallistumisesta ja henkisyiden kasvusta sekä organisaatiotutkimuksen tunnetyön teorit. Uushenkinen työ tarkoittaa työntekijän henkisyiden valjastamista osaksi työtä. Tavoitteena on organisaation kannalta hyvä lopputulos – esimerkiksi parempi työhyvinvointi, tuloksellisuus, työsuoritus, työteho, resilienssi tai vaihtuvuuden ja työuupumuksen vähentäminen. Tämä ei sulje pois yksilön hyvinvoinnin kasvua, mutta uushenkisen työn fokus on organisaatiossa ja sen päämäärissä.

Mä uskoisin, et jos meistä täällä jokainen voisi tehdä sitä hyväksyntätyötä, et hyväksyy et just tällaisena kun tääl oon, just tässä asemassa, mä yritän kokoajan kaikkeni, niin se riittää.
(Mindfulness-ohjaaja)

Tässä artikkelissa paneudutaan etnografisen tutkimuksen avulla mindfulnessiin eli "tietoiseen hyväksyvään läsnäoloon" ja työn hämärtyviin rajoihin uusliberalismin ja jälkimaallistumisen viitekehyksessä. Artikkelit yhdistää organisaatiotutkimuksen ja uskontososiologian tutkimusperinteet. Monitieteinen lähestymistapa antaa mahdollisuuksia tarkastella henkistä harjoitusta työssä ja kehittää uushenkisen työn teoriaa.

Työn rajojen hämärtyminen on nykyisen työelämän ilmiö, joka näkyy paitsi kiireestä (Nurmi 2017) ja ylenmääräisestä työstä osin johtuvana työntekijöiltä vaadittuna liiallisena joustavuutena (Correl ym. 2014), myös työn vuotamisena muille elämänaloille (Karjalainen ym. 2016) sekä sen pirstaloitumisena ajallisesti ja paikallisesti (Niemistö ym. 2017). Etenkin tietotyölle on tyypillistä joustava, ajasta ja paikasta suhteellisen irrallinen työ, töiden päällekkäisyys, katkokset ja nopeat muutokset sekä työn muuttuminen mielentilaksi, jota ei aina haluta tai voida "kytkeä pois päältä" (Julkunen ym. 2004; Kivimäki 2004; Jett & George 2003). Rajojen hämärtyminen sekä niihin liittyvä epävarmuus ja jatkuvat neuvottelut ovat tulleet osaksi muuttuvia sosioekonomisia olosuhteita asiantuntijatyössä (Coser 1974; Ford & Collinson 2011; Desrochers & Sargent 2003; Nippert-Eng 1996). Tämä vaikuttaa työn ja ei-työn (Fleming & Spicer 2004) välisiin suhteisiin ja erontekoihin sekä työn laajempaan yhteiskunnalliseen kontekstiin.

Työn ja muun elämän välisten rajojen hämärtymistä on lisännyt tieto- ja viestintäteknikan kuten älypuhelinien, tablettien ja kannettavien tietokoneiden kehittyminen (Mazmanian ym. 2013). Vaikka näiden teknisten kehityssuuntien osuminen yhteen yksilön vastuuta korostavan uusliberaalisen yhteiskunnan nousun kanssa on lähinnä sattumaa, on molemmilla juurensa yksilöllisyyden ideologiassa. Molemmat ovat vaikuttaneet suuresti siihen, miten tietotyö nykyään ymmärretään. Katkokset ja häiriöt ovat kasvavia ilmiöitä tietotyössä (Wajcman & Rose 2011), koska tietotyöammattilaisten odotetaan olevan käytettävissä (Kossek & Lautsch 2012; Moen ym. 2013) yhtäaikaisesti kaikille verkostoilleen, työtovereilleen ja asiakkailleen useiden kanavien kautta. Samanaikaisesti heidän tulisi pystyä keskittymään ydintoimintoihinsa (Echelt ym. 2006; Putnam ym. 2013). Uudet teknologiat mahdollistavat rajojen hämärtyksen, mutta vastuu siitä koituvien ongelmien käsittelemisestä jää yksilölle.

Sen lisäksi, että individualismin leviäminen länsimaissa (Mikkola 2003, 20–24) vaikuttaa uusliberalismin taustalla (Gill & Scharff 2013), siihen liittyy myös henkisyiden ja uskonnollisuuden muuttuminen (Heelas ym. 2005; Sointu & Woodhead 2008). Uskonnossa ollaan siirtymässä järjestäytyneestä ja systemaattisesta elämäkatsomusta painottavasta orientaatiosta kohti yksilöllistä henkistä polkua, jossa ihmiset joutuvat tasapainottelemaan monisäikeisten ja epäselvien henkisyiden merkitysten välillä (Wuthnow 1998, 1–18). "Toden itsen" etsinnästä on tullut massailmiö, "perimmäisen merkityksen" markkinat, kun itse on historiallisten muutosten myötä yhä enemmän irtautunut ympäröivistä sosiaalisista ja kulttuurisista perinteistä (Bellah ym. 1985, 55–84; Luckmann 1967). Tästä kehityskulusta käytetään usein käsitettä uushenkisyys. Sekulaari henkisyys viittaa merkityksen, henkilökohtaisen kasvun, sisäisen rauhan tai syvemmän sisäisen ulottuvuuden etsimiseen (Heelas 1996; Waaijman 2002; Elkins ym. 1988).

Uushenkisyyden on katsottu hajautuneena ja individualistisena ilmiönä kuuluvan yksityisen alueelle (ks. Bruce 2002; 2011), ja etenkin Suomessa henkisyys on ylipäättään totuttu näkemään yksityisenä. Viime aikoina on kuitenkin huomattu uushenkisyyden olevan vähemmän individualistista ja enemmän kulttuuriin ja yhteiskuntaan vaikuttavaa kuin aiemmin on uskottu (Aupers & Houtman 2006). Myös työelämäntutkimuksessa on herätty huomaamaan henkisyyden nousu työssä esimerkiksi autenttisuuden (Fleming 2009) ja itseilmaisun (Boltanski & Chiapello 2005) korostuksena sekä työpaikan henkisinä käytäntöinä ja ”lumoamisena”, joka rationaalisuutta vastustaen synnyttää luovuutta ja aitouden tunnetta (Bell 2008; Endrissat ym. 2015; Ogden 2016; Boje & Baskin 2011). Työpaikan henkisistä käytännöistä ehkä tämän hetken merkittävimpiä suuntauksia on mindfulness.

Mindfulnessista on tullut suosittua länsimaissa parin viime vuosikymmenen aikana muun muassa Jon Kabat-Zinnin (1991; 1994) levittämien tietoisuusharjoitusten myötä. Tuulta alleen on ottanut erityisesti hänen kehittämänsä Mindfulness-Based Stress Reduction (MBSR) -ohjelma, jolla alun perin hoidettiin kroonisesti sairaita. Mindfulness osana kognitiivista psykologiaa kehitettiin siis erilaisten psyykkisten tilojen, kuten ahdistuneisuuden ja masennuksen, lievittämiseen, vaikka sen filosofiset juuret ovatkin buddhalaisuudessa (Purser & Milillo 2015). Mindfulnessia onkin kutsuttu ”neutraaliksi” buddhalaisuuden kevytversioksi, josta on poistettu kulttuuriset ja maailmankuvalliset sekä yhteisön ja etiikan ulottuvuudet (Purser ym. 2016).

Mindfulnessia kutsutaan yleensä käytänteeksi, joka kiinnittää huomiota aisteihin, tunteisiin ja ympäristöön ei-tuomitsevilla tavalla. Usein käytetyn määritelmän mukaan tietoisessa läsnäolossa ”havainnoimme kaikkea aivan tietyllä tavalla: tietoisesti, nykyhetkessä ja hyväksyen, ilman arvostelua” (Kabat-Zinn 1994, 22). Tätä kutsutaan usein meditaatioksi, käytännöksi, jota mindfulness-valmentajat ja -kirjallisuus kannustavat harjoittamaan usein, mieluiten päivittäin. Termillä ”mindfulness-meditaatio” viitataan kuitenkin hyvin erilaisiin käytäntöihin ja harjoituksiin, jotka vaihtelevat kahden minuutin älypuhelinsovelluksista viikonlopun meditaatioretriittien kautta vuosia kestävään harjoitukseen. Mindfulness-käsitteen taustalla saattaa olla hyvinkin erilaisia ymmärryksiä sen luonteesta (Red & Atkins 2015; Sutcliffe ym. 2016). Koska mindfulnessilla viitataan nykyisin hyvin erityyppisiin kulttuurisiin konteksteihin ja käytänteisiin – maailmankuvaa muokkaavasta harjoituksesta työorganisaation tarpeisiin suunniteltuun stressinhallintakeinoon – ei ole yllättävää, että yhä useammat tutkijat puhuvat *mindfulnessista* monikossa (Germer 2013, 6; Good ym. 2016). Tässä tutkimuksessa käytetään termiä *työpaikkamindfulness* erotuksena yksityisestä ja uskonnollisten koulukuntien mindfulness-harjoituksesta.

Mindfulnessin suosio ei ole syntynyt tyhjistä, vaan siihen vaikuttavat työelämän murroksen lisäksi uusliberaalit (Harvey 2008) ja uusindividualistiset (Elliott & Lemert 2009; Elliott 2015) suuntauksset, joissa jokainen on itse vastuussa hyvinvoinnistaan ja jotka korostavat yksilön tarvetta uudistaa itsensä jatkuvasti. Mindfulnessin sanotaan auttavan harjoittajiaan keskittymään ja pysymään tarkkaavaisena ja siten olemaan paremmin läsnä nykyhetkessä (Hyland ym. 2015). Siksi myös yritysmaailma on innostunut mindfulnessista: sen uskotaan parantavan työntekijöiden tuottavuutta ja työssä jaksamista (esim. Hülshager ym. 2013). Uusliberalismi tuottaa itseään johtavia, autonomisia ja yritteliäitä subjekteja (Gill & Scharff 2013), jotka muun muassa itsen kehittelyn turvin tähtäävät oman asemansa parantamiseen sekä tunnustuksen ja uusien mahdollisuuksien saamiseen, etenkin työelämässä (Mäkinen 2012).

Työpaikkamindfulness on noussut laajemman tutkimuksen kohteeksi viime vuosina (esim. Good ym. 2016), mutta sitä ei ole aiemmin tutkittu uushenkisyytenä jälkimaallistumisen ja uusliberalismin kontekstissa. Tässä tutkimuksessa työpaikkamindfulnessia tarkastellaan tietotyöorganisaatioissa tuotetun moniosaisen aineiston pohjalta. Kenttätyömuistiinpanoja, haastatteluja, mindfulness-päiväkirjoja ja yritysmateriaaleja aineistolähtöisesti analysoimalla vastataan tutkimuskysymykseen, joka korostaa tutkittavien elettyjä kokemuksia (Silverman 2013): mitä merkityksiä työpaikkakontekstissa harjoitettu mindfulness tuottaa ja mihin sillä pyritään? Jotta tutkimuskysymykseen voitaisiin vastata täysipainoisesti, aineiston *grounded theory* -perusteisen analyysin pohjalta muodostetaan myös teoreettinen jatkokysymys (Strauss & Corbin 1997): miten mindfulnessin käyttöä työpaikoilla voi käsitteellistää ja teoretisoida? Teoria uushenkisestä työstä esitellään aineiston, menetelmien ja analyysin jälkeen.

Meditaatiota ja puhetta työstä

Tutkimuksen aineisto kerättiin kansainvälisessä intensiivistä tietotyötä tekevässä, muille organisaatioille palveluja tarjoavassa yrityksessä, jollaisia on kuvattu jopa uusliberalistisen palvelutalouden prototyyppiksi (Karjalainen ym. 2015). Nämä ”ahneiksi” ja ”ylös-tai-ulos”-kulttuuria harjoittaviksi organisaatioiksi (Coser 1974; Karjalainen ym. 2016) kutsutut yritykset tarjoavat erikoistuneita, luottamuksellisia yrityspalveluita yksityisen ja julkisen sektorin organisaatioille muun muassa verotuksessa ja kirjanpidossa, oikeudellisissa palveluissa, johtamisjärjestelmissä, fuusioissa ja yritysostoissa sekä IT-infrastruktuureissa (Karjalainen ym. 2015; Strambach 2001; Greenwood ym. 2006). Tällaisille yrityksille on tyypillistä korkea tietotaito ja ammattitaitoinen työvoima (Starbuck 1992; Alvesson 1993; Von Nordenflycht 2010). Tarjotessaan asiakkailleen asiantuntemusta ne rakentavat toimintansa erikoistuneen ja korkeasti koulutetun asiantuntijatyövoiman ja heidän hallitsemiensa tietotaitojen varaan (Miles ym. 1995; Reed 1996a; 1996b; Alvesson 2004; Miles 2005) ja ovat siksi nopeita omaksuma uusimmat työssäjaksamiseen ja mielen hyvinvointiin liittyvät trendit.

Organisaatio, jossa aineistonhankinta toteutettiin, ryhtyi tarjoamaan vuonna 2015 mindfulness-tunteja työntekijöilleen osana laajaa harrastetarjontaan. Mindfulness-tunteja järjestettiin viikoittain lounasaikaan yrityksen sisäiseen käyttöön tarkoitettu kokoushuoneessa. Neljä kuukautta kestäneen kenttätyöjakson aikana osallistuin mindfulness-tunneille, tein haastatteluja ja kävin ohjaajan kanssa epämuodollisia keskusteluja. Onnekseni mindfulnessiin osallistuminen oli ohjaajan ehto tutkimuskentälle pääsylle: hänen mukaansa tutkijat helposti leijuvat teorioissaan ja hän halusi varmistaa minun ymmärtävän omissa luissani mitä mindfulness-meditaatio todellisuudessa on. Siten sain havitteleman pääsyn meditaatiohetkiin pystyen hyödyntämään lihallisen etnografian menetelmää, jossa oman kehon kokemukset tarjoavat aineistoa tutkimukselle (Wacquant 2014) ja tukevat muun aineiston analyysia. Ilman etnografista kenttätyötä kehollisen harjoituksen tutkiminen olisi voinut jäädä tyngäksi. Meditaatio oli minulle tuttua parin vuosikymmenen ajalta, mutta mindfulness-harjoitusta yrityskontekstissa tai neuvotteluhuoneessa en ollut ennen kokenut ja olin siten samassa tilanteessa tutkimukseen osallistuneiden kanssa.

Tapahtuma kesti kullakin kerralla 30 minuuttia, joista ensimmäiset viisi minuuttia oli varattu osallistujien saapumiselle ja asettumiselle tilaan. Jotkut istuivat neuvottelupöydän ääressä kokoustuoleilla ja jotkut lattialla toisten maatesa joogamatoilla kokolattiamatolla. Itse harjoitus kesti 20–25 minuuttia ja jakautui joskus kahteen kokonaisuuteen. Meditaatiokäytäntö

vaihteli joka kerta aina joogatyypisistä liikkumisharjoituksista hengitysmeditaatioon, visualisointiin ja kehon senhetkisiä tuntemuksia huomioivaan kehon skannaukseen: joskus ohjaaja kehotti meitä liikuttamaan käsiämme tai keskittymään hengitykseen, joskus ”hengittämään rauha” kehon eri osiin tai kuvittelemaan itsemme vuoreksi. Ohjaaja puhui yleensä läpi harjoituksen, mikä buddhalaiseen meditaatioharjoitukseen tottuneesta tuntui ajoittain häiritsevältä. Harjoituksen jälkeen ei esitetty kysymyksiä eikä keskusteltu, vaan osallistujat kiiruhtivat takaisin työpisteisiinsä tai kokouksiin. Mindfulness-tunneille osallistui yhteensä 51 henkilöä, reilu kuudesosa yhtiön Suomen pääkonttorin työntekijöistä. Jotkut osallistui-
vat viikoittain, jotkut harvemmin, riippuen aikatauluista, innostuksesta ja päällekkäisistä kokouksista.

Kenttätyöhön sisältyivät myös epäviralliset keskustelut mindfulness-ohjaajan kanssa hänen hakiessaan ja palauttaessaan minut yrityksen asiakastiloihin, sillä yrityksen luottamuksellisuutta painottavan toimialan takia minut oli joka kerta saatettava ulkopuolisilta ehdottomasti kielletyissä toimistotiloissa pidettäviin mindfulness-hetkiin. Nämä tapaamiset osoit-
tautuvat erityisen hedelmällisiksi, koska liikkuessamme aulassa, portaissa ja toimistoissa joгамattoja kantaen meille muodostui epävirallinen ilmapiiri keskusteluihimme. Tämä olisi muuten saattanut jäädä onnistumatta varsin markkinointihenkisen mindfulness-ohjaajan lähinnä mainostaessa työtään.

Haastattelin ohjaajan lisäksi yrityksen järjestämille mindfulness-tunneille usein osallistuneita työntekijöitä sekä tunneille itse myös oppilaina osallistuneita henkilöstöhallinnon ja markkinoinnin vastuuhenkilöitä. Tutkimukseen osallistuminen oli haastateltaville vapaaehtoista. Haastattelut ja osallistuneiden kirjoittamat mindfulness-päiväkirjat olivat luottamuksellisia, eikä organisaatio missään vaiheessa saanut tietää ketkä olivat tutkimuksessa mukana. Tutkimuksesta kirjoitettavissa raporteissa sekä organisaatio että tutkimukseen osallistuneet on anonymisoitu.

Tein yhteensä 32 yksilöhaastattelua 22 tutkittavan kanssa. Haastatteluista 25 tehtiin kasvotusten, ja ne kestivät 45–100 minuuttia. Lisäksi tein seitsemän haastattelua sähköpostitse. Kierrätin tuntien alussa listaa, johon läsnäolijat saattoivat kirjoittaa yhteystietonsa jos halusivat osallistua tutkimukseen. Lähes kaikki ilmaisivat halukkuutensa, joten minun oli mahdollista valita haastateltavat. Tutkimuksen osanottajat olivat tietotyöammattilaisia yrityksen eri sektoreilta konsulteista kontrollereihin, uran alkuvaiheissa olevista organisaation johtoon. Valikoin haastateltavat tasaisesti uratyypin (konsultointi, tilintarkastus, tukitoimet), uravaiheen (alkutaso, keskijohto tai ylin johto) ja iän mukaan ryhmitellen osallistujat alle 30-, 30–40- ja yli 40-vuotiaisiin – nämä ikäryhmät ovat yleisimpiä urasuuntautuneessa ”ylös-tai-ulos”-organisaatioissa, jossa yli 50-vuotiaita työntekijöitä ei juuri ole (Karjalainen ym. 2015). Tämä taustamuuttujien tasapainottaminen auttoi minua saamaan monipuolisemman kuvan kuin jos haastateltavat olisi valittu satunnaisesti. Kaikki haastateltavat olivat naisia, sillä mindfulness-tuntien 51 osallistujasta vain kaksi oli miehiä ja molemmat kävivät kokeilemassa mindfulnessia vain kerran.

Haastatteluissa keskityimme a) mindfulness-kiinnostuksen syihin ja taustoihin, b) odotuksiin, pelkoihin ja epäilyksiin, joita mindfulnessiin mahdollisesti liittyi, c) mahdollisuuksiin harjoittaa mindfulnessia säännöllisesti sekä d) nykyisen työelämän vaatimuksiin, joita työntekijät uskoivat voivansa sietää mindfulnessin avulla. Lisäksi keskustelimme e) maailmankuvaan ja henkisyteen liittyvistä kysymyksistä. Jotta näihin hienovaraisiin kysymyksiin

saataisiin syvällisiä vastauksia, hyödynnettiin mahdollisuuksien mukaan CIAR-menetelmää¹ (Rappoport ym. 2002; Bailyn & Fletcher 2007), jossa haastateltavien kanssa keskustellaan ensimmäisen haastattelun tuottamasta alustavasta analyysistä varmistaen, että tutkija on ymmärtänyt haastateltavan oikein. Tämä toimii myös erinomaisena tilaisuutena syventää haastattelun herkempiä teema-alueita, joihin tutkija tai tutkimukseen osallistuva haluaa paneutua.

Muutamaa kuukautta myöhemmin pidetyllä toisella haastattelukierroksella haastattelin uudestaan kymmenen henkeä eli kaikki, jotka ehtivät osallistua. Moni jäi pois hektisen työtilanteen tai työkomennuksen takia, osa siksi että oli lopettanut mindfulness-harjoitukset eikä siten kokenut tarvetta osallistua haastatteluun. Tämä vaikutti toisen kierroksen tuloksiin kaikkein kiireisimpien ja vähiten motivoituneiden jäätyä pois, mutta heidätkin saatiin haastateltua kertaalleen. Tarjosin mahdollisuuden haastattelujen tekemiseen myös työpaikan ulkopuolella, mutta kiireiden takia haastateltavat valitsivat työpaikan. Tämä kontekstualisoi haastattelut tiettyyn kehykseen, mikä oletettavasti heijastui myös vastauksissa.

Tutkimuksen osanottajia pyydettiin kirjoittamaan mindfulness-päiväkirjaa, jossa he pohivat: a) kuinka usein he ajattelivat mindfulnessia, b) olivatko he tehneet muodollisia tai epämuodollisia mindfulness-harjoituksia, c) miten he kokivat harjoitukset tai sen, että eivät tehneet harjoituksia, d) oliko heillä keskittymis- tai rentoutumisongelmia päivän aikana ja e) muita ajatuksiaan mindfulnessista. Mindfulness-päiväkirja tarjottiin helposti saatavilla olevassa excel-muodossa, sillä kaikki yrityksen työntekijät olivat tottuneet käyttämään tätä formaattia. Tarkoituksena oli tarjota mahdollisimman helppo tapa pitää kirjaa mindfulnessista muodossa, joka mahdollisti pitkät pohdinnat mutta ei aiheuttanut kirjoituspaineita ylityöllistetyille ja kiireisille tutkittaville (ks. Niemistö ym. 2017). Osallistujista 11 palautti mindfulness-päiväkirjan. Lisäksi aineistona hyödynnettiin yrityksen mindfulness-mainosmateriaaleja, kuten tietoiskuja ja kutsuja mindfulness-hetkiin, sekä kirjeenvaihtoa ja tapauksia henkilöstöhallinnon ja mindfulness-ohjaajan kanssa.

Etnografisen kenttätyön, haastattelujen, päiväkirjojen ja yritysmateriaalien muodostamaa monimuotoista aineistoa trianguloitiin ja analysoitiin hyödyntämällä etnografista analyysia (Wolcott 1999) ja tarkemmin lihallista etnografiaa kenttätyössä (Wacquant 2014). Tämä metodi mahdollisti syvällisemmän analyysin kuin pelkän osallistuvan havainnoinnin (Spradley 1980) tai varjostamisen (Vásquez ym. 2012; Gill 2011; Czarniawska-Joerges 2007) avulla tuotettu tieto, sillä myös tutkijan keholliset kokemukset olivat osa aineistoa. Lihallinen etnografia tutkimusmenetelmänä antoi käyttöni omat ruumiilliset kokemukseni (kuten kivun, turhautumisen, onnellisuuden, tylsyyden, rauhantunteen tai tietoisuuden lisääntymisen) auttaen ymmärtämään mitä muut osallistujat saattoivat kehossaan tuntea (Wacquant 2011): kun osallistuja kertoi niskakipujen häirinneen meditaatiohetkeä, saatoin samaistua lihallisen etnografian avulla saavuttamani kokemuksen kautta kipujen herättämiin tunteisiin.

Koska kieli rakentaa sosiaalisen todellisuuden kuten sosiaaliset suhteet, ajatukset ja objektit (Wetherell, 2001; Potter & Wetherell, 2001), haastattelujen, mindfulness-päiväkirjojen ja yrityksen aineistojen lähiluku tukeutui diskurssianalyysiin ja uusretoriikkaan (Potter 1996; Burke 1969; 1950; Perelman 1979; 1982). Metodien avulla pystyttiin vastaamaan kysymykseen mitä merkityksiä työpaikkakontekstissa harjoitettu mindfulness tuottaa ja mihin sillä

1 Collaborative Interactive Action Research.

pyritään, sillä se huomioi organisaatioiden diskursiivisen rakentumisen ja luonteen (mm. Alvesson 2001; Fine 1995; Jarzabkowski & Sillince 2007; Jarzabkowski ym. 2010). Analyysia ohjasi grounded theory -tyyppinen aineistolähtöinen menetelmä, jossa kerättyä aineistoa analysoitiin jo sen tuottamisvaiheessa uusien oivallusten näin ohjatessa aineiston keruuta (Charmaz 1996; Glaser & Strauss 1967; Strauss & Corbin 1997). Tämän jälkeen siirryttiin muodostamaan aineistosta analyttisiä kategorioita ja edettiin tutkimuspäiväkirjojen avulla fokusoidumpaan analyysiin ja käsitteenmuodostukseen (Glaser 1978). Näin pystyttiin kehittämään uutta teoriaa pysytellen samalla lähellä aineistoa (Charmaz 1996).

Mindfulness työelämässä

Analyysissa muodostettiin neljä erilaista teemaa, jotka ilmenevät sekä organisaatiokulttuurin ja -käytäntöjen tasolla että yksilötasolla osan painottaessa ensimmäistä ja osan jälkimmäistä. Nimeän nämä teemat *holistiseksi työntekijäksi, henkisyiden herättelyksi ja torjunnaksi, henkisyudeksi ratkaisuna työn aiheuttamiin ongelmiin sekä henkisyudeksi suorituksena*.

Holistinen työntekijä

Yhtiön aloittama mindfulness-toiminta oli ensimmäinen luonteeltaan ennen kaikkea henkinen aktiviteetti organisaation tarjoamien kerhojen joukossa muiden keskittyessä kehoon (kuten juoksukerhot, tanssitunnit ja hieronta). Yritykseen vastikään siirtynyt henkilöstöpäällikkö kertoo tämän olleen ensimmäisen huomion hänen aloittaessaan yrityksessä – henkinen puoli puuttui palveluista, joita yritys tarjosi työntekijöilleen:

On paljon liikuntapainotteista mutta näin heti että tämä on asiantuntijatalo, että sieltä puuttu se toinen palikka. Ja mä aluks ajattelin justiinsa joogaa, meditaatiota, pilates-tyylistä kunnes mä itse tutustuin mindfulnessiin ja huomasin että tämä on vielä parempi.

Henkilöstöpäällikkö näkee mindfulnessin henkisyutenä, "toisena palikkana", joka täydentää yrityksen työvoimalleen tarjoamia hyvinvointipalveluja. Hänen tavoitteenaan on holistinen työntekijä: "Mul on se kokonaisvaltainen näkökulma, koko tää wellbeing." Holistinen näkökulma on myös mindfulness-ohjaajalla kun hän selittää miten näkee mindfulnessin ytimen: "Kyse on uudesta kokonaisvaltaisesta tavasta olla olemassa arjessa."

Holistinen, kokonaisvaltaisuutta korostava ajattelu ilmenee hyvin tarkasteltaessa mindfulness-tuntien sisältöä. Hengityksentarkkailun lisäksi mukana oli esimerkiksi kehomeditaatiota, jossa tavoitteena on tiedostaa keho kokonaisvaltaisesti, hyväksyvästi ja yksityiskohtaisesti, vuorimeditaatiota, jossa osallistuja kuvittelee itsensä vuoreksi ja havainnoi kuviteltua ympäristöä, sekä rauhameditaatiota, jossa osallistuja hengittää sisälleen rauhaa. Mindfulness-ohjaaja haluaa kuitenkin pitää harjoitteet kevyinä: "Et nää on ollut tällaisia kevyitä, et pitkästä kehomeditaatiosta voi olla vaikea nousta nopeaan työhön." Näin ohjaaja perustelee valintojaan myös työn kannattavuudella painottaessaan työn voivan kärsiä tietynlaisista meditaatioharjoitteista.

Tavoitteena on siis kokonaisvaltainen, holistinen työntekijä. Henkilöstöpäällikkö kertoo syitä sille, että yhtiön henkilöstöhallinto näkee holistisen työntekijän ideaalin tavoittelemisen arvoiseksi:

Me tarjotaan jotain semmoista et me saadaan niitä ihmisiä – et sen sijaan että ne uupuis tai kärsis stressistä tai mistä tahansa niistä ongelmista, et me toivottais et me pystyttäis tuomaan niiden elämään vähän onnea, vähän läsnäoloa, et auttais niitä niinku omassa työssä, et ne ois läsnä siinä hetkessä eikä yritä tehdä kymmentä asiaa ja myös, et se näkyisi myös vapaa-ajalla ja muualla.

Yritys näkee henkisyyden osana työntekijää ja katsoo tämän voimavaran olevan otettavissa osaksi työtä ja siten työnantajan resursseja. Tavoitteena on valjastaa työntekijän henkisyys ja hyvinvointi välineiksi parantaa tehokkuutta ja työsuoritusta. Mindfulness-ohjaaja on samoilla linjoilla:

Kaikkia niitä jotka kävi tuolla [mindfulness-tunneilla] yhdisti se, että ne olivat itseltään paljon vaativia naisia, jotka tunnistavat että he haluavat pitää itsestään huolta monipuolisesti ja ovat tunnistaneet kiireen vaikutuksen arkeensa ja että heillä on nyt tässä tosi helppo työkalu, jonka voi napata arkeen voidakseen paremmin työkavereitaan, itseään ja kotiaan varten. Oman tasapainon hakeminen, sitä ne haluaa.

Holistisen näkökulman omaksumisen taustalla on siis ajatus työsuorituksen kohentumisesta jaksamisen, tyyntymisen, keskittymisen ja hyväksymistyön kautta. Yritys tarjoaa mindfulnessia työkaluksi auttamaan työntekijää voimaan paremmin työn aiheuttaman kiireen keskellä ennen kaikkea työtä ja työtovereita ajatellen.

Henkisyyden herättely ja torjunta

Mindfulnessin ja buddhalaisuuden välinen suhde on monisyinen, jopa kiistelty. Joillekin mindfulness on buddhalaisen meditaatioperinteen ydintä, jonka mindfulnessin nykymuodot ovat vääristäneet hylätessään buddhalaisuuden perustavanlaatuisen uskomusjärjestelmän (Purser & Delillo 2015). Toiset taas näkevät ne kahtena liki tyystin erillisenä käytänteenä: buddhalaisuus on lähinnä antanut alkuidean, josta on kehitetty kokonaan erillinen tietoisuuden harjoite (Brown & Ryan 2003). Tutkimuksessa mindfulnessin on todettu toimivan ”tyhjänä merkitsijänä” (Islam ym. 2017), koodina jota voi käyttää viittaamaan lähes mihin tahansa (Bodhi 2011). Siten mindfulness sallii myös toisistaan poikkeavat, samanaikaiset, limittäiset ja utuiset määritelmät.

Tämä monitulkintaisuus näkyy myös yrityksen mindfulness-ymmärryksessä, jossa sekoittuvat tieteellinen ja uskonnollinen retoriikka. Myös mindfulness-ohjaaja nojaa sekä länsimaiseen rationalismiin ja tieteeseen että buddhalaisuuteen kun hän opettaessaan kehuu mindfulnessin perustuvan ”kaksi ja puoli tuhatta vuotta kestäneelle buddhalaisten munkkien tekemälle tuotekehitykselle” tai kun hän mindfulness-tunneilla viittaa toisaalta Buddhaan ja Dalai Lamaan ja toisaalta mindfulnessin tehokkuutta todistaviin tieteellisiin tutkimuksiin. Tämä näyttää olevan usein se tila, johon mindfulness asemoidaan yritysmaailmassa. Samalla kun mindfulnessia perustellaan akateemisella tutkimuksella, viitataan myös ”aasialaiseen henkisyyteen ja viisauteen” (Karjalainen 2016) nojaten siten jälkimaallistumiseen liittyviin yhteiskunnallisiin ja kulttuurisiin muutoksiin (Taylor 2007; Goldstein 2009; Heelas 2002). Tämä merkitysten sekoittuminen ilmenee aineistossa monella eri tapaa.

Buddhalaisessa meditaatiossa katsotaan olevan useantyyppisiä harjoitteita, joita pidetään buddhalaisuudessa tärkeinä (Goldstein 2003; Kamalashila 2003). Tämä näkyy siinä miten mindfulness-ohjaaja pohtii opetustaan verraten sitä kokonaisvaltaisempaan ja henkispään käsitykseen mindfulnessista:

Sitten meidän pitäisi mennä teoriaan ja sisältöön ja kertoa ihmisille, mitä oikeastaan todella teemme. Kyllä, se [mindfulness] tulee buddhalaisuudesta, mutta koska olen opettanut vain aloittelijoita, en ole perehtynyt siihen vielä.

Mindfulness-ohjaaja karttaa ajatusta kertoa osallistujille mitä "oikeastaan todella teemme". Opetus ammentaa buddhalaisuudesta ja nojaa buddhalaisuuteen herättäen näin viittauksia henkisyteen ja uskontoon, mutta samalla henkisyttä tunnutaan pelkäävän.

Henkisyttä herätellään, mutta harjoite jätetään usein puolitiehen. Kun kysyn myötätunnosta, buddhalaisuuden keskeisestä elementistä, joka puuttui melkein kokonaan mindfulness-ohjaajan opetuksesta, hän nostaa esiin *metta bhavanan*. *Metta bhavana* tarkoittaa "rakastavaa ystävällisyyttä" – meditaatiota, joka on suosittu buddhalaisen meditaation muoto ja jota harjoitetaan myös lännessä (Harvey 2007; Gethin 1998; Bodhi 2005). Mindfulness-ohjaaja ei toistaiseksi aio esitellä *metta bhavanaa*:

Ehkä myöhemmin. On olemassa kolmenlaisia ihmisiä: niitä jotka ymmärtävät idean, niitä jotka alkavat itkeä ja niitä jotka tulevat vihaisiksi. En halua mitään niistä tässä miljöössä.

Kysyn mindfulness-ohjaajalta, mitä mieltä hän on mindfulness-harjoituksesta, joka keskittyy keskittymiseen mutta sivuuttaa myötätunnon. Ohjaajan vastaus kuvaa osuvasti mindfulnessin ja henkisyden kompleksista suhdetta yritysmaailmassa ja työelämässä laajemmin:

Nykytutkimuksen mukaan sillä [keskittymisharjoituksella] pääsee kai tiettyyn pisteeseen. Mut jotenkin se [myötätunto] nousee, et kun sun etuaivocortex vasemmalta puolelta kun sulle tulee paremmat yhteydet niin se vahvistuu, et se empatia tulee luonnostaan. Se tulee luonnostaan sitä kohti se halu, mutta miten se ihminen saisi siihen tukea. Niin sit tällaisen harjoitteen voi antaa hänelle tehtäväksi kotona. Ja näistä asioista voi puhua, me voidaan herätellä sitä.

Ohjaaja nojaa luonnontieteelliseen tulkintaan myötätunnon synnystä, tunnistaa tarpeen tukea sitä ja on valmis herättelemään tämän tyyppistä henkisyttä työelämäkontekstissa, mutta haluaa kuitenkin jättää sen mindfulness-tuntien ulkopuolelle. Kun kysyn henkilöstöpäälliköltä, aikovatko he ottaa mukaan myös myötätuntoharjoitusta, hän vastaa nopeasti ja pikkuisella äänellä: "varmaan me vähän otetaan niitäkin." Sitten hän jatkaa normaalilla äänellä: "No meillähän on tosi tärkeitä nyt meidän uuden toimarin myötä niin, together." Myötätunto vaikuttaa olevan henkilöstöosastolla kuuma peruna, vaikea asia, johon kuitenkin palataan uudestaan ja uudestaan.

Eräässä istunnossa mindfulness-ohjaaja kuitenkin johdattaa meidät itsemyötätunto-meditaatioon, joka muistuttaa jonkin verran *metta bhavanaa*. Ote kenttäpäiväkirjasta kuvaa meditaatiotapahtumaa:

Toinen meditaatio on myötätuntomeditaatio, jossa ensin kuvittelemme turvapaikan jossa meidän on hyvä ja turvallinen olo (takkatuli, niitty, mökki, mummon luona) ja sitten sinne joku, joka on meitä kohtaan myötätuntoinen, hyväntahtoinen ja rakastava. Sai kuvitella rakkaan ystävän, äidin, Buddhan, jumalan, koiran, tai jonkun abstraktin asian, esimerkiksi. Nämä mainittiin juuri tässä järjestyksessä. (Kenttäpäiväkirja)

Jälkikäteen ohjaaja kertoo, että osallistujien reaktiot ovat syy myötätuntoharjoitusten välttämiseksi:

Siksi en mennyt metta bhavanaan, tein kevyemmän version. Olen nähnyt kuinka joillain on kyyneleet silmissään, mutta en ole millään tavalla sekaantunut siihen.

Mindfulness-ohjaaja ei katso harjoittajissa nousevien tunteiden tai niiden käsittelyn liittyvän omaan rooliinsa tai vastuuseensa. Tapaamisissa ei koskaan keskusteltu edes yleisellä tasolla harjoitteiden aiheuttamista tunteista tai tuntemuksista, vaan osallistujien saavuttua paikalle harjoitus aloitettiin välittömästi ja sen loputtua osallistujat kiiruhtivat pois paikalta. Tutkimuksessa on kuitenkin huomattu, ettei mindfulness sovi kaikille ja voi aiheuttaa jopa haitallisia seurauksia, kuten ahdistusta (Farias & Wikholm 2015; Walsh & Shapiro 2016; Dobkin ym. 2012). Kun erään samankaltaisen konsultointikonsernin henkilöstöjohtaja kertoi julkisessa mindfulness-seminaarissa² oman yrityksensä mindfulness-käytännöistä, yleisöstä kysyttiin miten yritys käsitteli mahdolliset odottamattomat ja vahvatkin reaktiot, joita mindfulness voi herättää. Henkilöstöjohtaja yllättyi kysymyksestä eikä osannut vastata. Hetken kuluttua hän totesi epävarmasti, että jos jotain ”outoa” tapahtuisi, yrityksen työterveyshuolto hoitaisi ongelman, lisäksi ”ei me mennä niin syvälle”. Nämä esimerkit nostavat esille kysymyksen, sivuuttavatko yrityksissä mindfulnessia promotoivat tahot meditaation ja henkisyiden herättämisen mahdollisesti esiin nostamat tunteet tai ovatko he peräti tietämättömiä niistä. Vaikuttaa siltä, että ainakin jotkut ohjelmien promoottorit pitävät mindfulnessin ”kevytversioita” vaarattomina eivätkä katso olevansa vastuussa niiden mahdollisesti aiheuttamista (heille) odottamattomista seurauksista.

Työpaikkamindfulnessissa henkisyttä siis herätellään monella tapaa, mutta samalla sitä tunnutaan pelkäävän, sillä henkisyys on edelleen ristiriitainen aihe organisaatioissa. Henkisyttä herätellään ja samalla torjutaan flirttailemalla sekä länsimaisen rationalismin ja tieteen että uskonnon kanssa: mindfulnessia mainostetaan henkisyydellä ja henkisyttä tuodaan esiin mindfulness-tunneilla, mutta pian tukeudutaan tieteellisiin argumentteihin. Henkisyttä torjutaan myös jättämällä henkiset harjoitteet puolitiehen tai sulkemalla tietoisesti pois tietyntyypiset harjoitteet sekä sivuuttamalla henkisyiden herättämät tunteet ja kokemukset.

Henkisyys ratkaisuna työn aiheuttamiin ongelmiin

Mindfulness nähdään usein ratkaisuna moniin työelämän ongelmiin (Wilson 2014), jolloin henkisydestä tulee alisteinen tuloksille: mindfulnessin harjoittamisella saavutettu olosuhteiden hyväksyminen, keskittymiskyky tai työuupumuksen nujertaminen parantaa työtehoa. Aineistossa on nähtävissä kahdenlaisia mindfulnessiin liittyviä ongelmanratkaisupyrkimyksiä työelämän haasteisiin: siitä etsitään toisaalta apua kiireeseen ja keskittymiseen, toisaalta keinoja mielenhallintaan ja töissä pärjäämiseen.

Kiire ja katkokset ovat organisaation asiantuntijatyön erityinen haaste. ”Meillä erityisfokuksena on se että on kymmenen sortin tehtävää ja projektia”, kertoo henkilöstöpäällikkö organisaatiostaan, laajentaen samaan hengenvetoon yritysmaailman luonteeseen: ”Ainahan on ollut, et niin kauan kuin mä oon ollut bisnesmaailmassa niin se on joka firmassa ’kuinka hallitsen ajankäyttöni, kuinka hallitsen ajankäyttöni’ et se tulee nyt toisessa muodossa, ja siinä tulee paljon muutakin mukana.” Henkilöstöpäällikkö, joka muualla on puhunut henkisydestä ja myötätunnostakin, näkee mindfulnessin tässä yhteydessä ajankäyttöä tehostavana

2 Tämän tutkimuksen taustalla olevaan Techniques of Mind and the Changing Boundaries of Work -tutkimusprojektiin, joka on osa Strategisen tutkimuksen neuvoston WeAllFinland-hanketta, kuuluva kenttätyö (vuosi 2016).

tekniikkana. Onkin yleistä, että mindfulnessista haetaan apua työelämän paineisiin ja vallitsevien olosuhteiden hyväksymiseen, kuten 39-vuotias johtaja Auli³ kertoo:

Kyllä ne paineet tulee työn ja kodin yhteensovittamisesta, aikapulasta ja... Jos minä olisin ihminen joka pystyisi tekemään yhtä asiaa yhdellä kertaa tai mulla olisi työ jonka voisi jättää taakseen. Mutta minä olen ihminen jolla pyöri sataa listaa ja 13 asiaa kokoajan päässä. En tiedä tarvitsisinko mindfulnessia jos työ olisi erilainen.

Auli jatkaa syistä, jotka saivat hänet osallistumaan mindfulness-ohjelmaan:

Minä olin puoliksi paikalla. Työ saattaa olla että palaveri toisen jälkeen, kännykkä piippaa, joku tulee kysymään jotain ja sitä ajattelee jo seuraava palaveria, niin kuinka paljon siinä menee aikaa ja energiaa hukkaan, pääsisi vähemmällä jos keskittyisi kunnolla.

Kiireen ja katkosten aiheuttamien ongelmien ratkaiseminen keskittymisellä oli tavoitteena monella mindfulness-ohjelmaan osallistuneella asiantuntijalla. Toinen syy osallistua mindfulness-tunneille oli tarve saada apua töissä pärjäämiseen ja mielenhallintaan. Tiina, 36-vuotias keskitason johtaja, toivoo:

Jos mä pystyn muuttamaan itsestäni jotain, mä pysyn rauhallisempana, ilman että mä hermostun tai stressaannun. Jos mä pystyn sisäisesti käsittelemään asioita. Keskittyminen ja rauhallisuus voisi tukea kaikkia toimintoja.

Tiina katsoo, että itsehallinnalla ja itseään muuttamalla hän pärjäisi paremmin töissä ja kotona.

Veera, loppuun palamisen jo kahdesti kokenut alle kolmekymppinen konsultti, kertoo pyristelystään eroon uupumisesta meditaation avulla:

Viime vuonna just huomasin, aloin tehdä meditaatiota, et se ois yks keino tähän [burnoutiin]. Sä meet sinne putkeen ja sä et enää muista mikä on tunne, mikä on normaalia, mikä on elämää. Mindfulness tuli mulle duunin takia, että pärjäisin.

Mielenhallinta on mielessä myös 25-vuotiaalla konsultilla Leenalla, kun hän kuvailee syitänsä osallistua mindfulness-ohjelmaan: "Mielenhallinta, tietoisemmin tehdä asioita ja oppisi vielä keskittymään paremmin. Vois virittää aivonsa." Vuoden vanhemmalla kollegalla Helenalla on samantyyppisiä ajatuksia:

Toivoisin että tehostaisi työntekoa, työkaluja mielenhallintaan. Ei pelkästään työhön vaan elämään, saisi enemmän irti hetkestä. Jos ymmärtäisi hetken arvon, niin se hyödyntäisi työelämässä ja vapaa-ajalla. Tavallaan koulisin itseäni.

Työn rakenteellisiin paineisiin pyritään näin vastaamaan yksilön mindfulness-harjoituksilla.

Aiemmin on todettu yrityksen henkilöstöosaston näkevän työntekijät holistisesti ja pyrkivän mindfulnessin avulla herättelemään heidän henkisyytään töissä. Siten mindfulnessin tarjoaminen osana työpaikan aktiviteetteja sitoo monimutkaiseksi vyyhdeksi henkisyiden, mielenhallinnan, työolosuhteiden hyväksymisen ja pyrkimyksen pärjätä töissä.

3 Aineistosta poimittujen suorien lainauksien esittäjien nimet on muutettu tai heitä kutsutaan pelkillä ammattinimikkeillä (henkilöstöpäällikkö, mindfulness-ohjaaja) anonymiteetin säilyttämiseksi.

Henkisyys suorituksena

Kenties yllättävimmäksi teemaksi analyysissa nousi henkisyys suorituksena, jossa henkisyyttä pyritään esittämään ja saavuttamaan. Toisaalta tällainen suoritusnäkökulma ei ole niin yllättävä, jos muistetaan työelämän sektori, jolla tutkimus on toteutettu. Organisaatioiden yksilösuoritusta ja vertailua korostava ”ahne” ja ”ylös-tai-ulos”-kulttuuri vahvistaa esitystaloutta (Coser 1974; Karjalainen ym. 2016), johon henkisyys saavutuksena ja esityksenä nivoutuu.

Tukipalveluissa työskentelevä 37-vuotias Paula kertoo henkisyiden suorittamisesta juontuvista vaikeuksistaan mindfulness-tunnilla: ”Ettei odottaisi liikaa, että miksi kaikki muut näyttää noin rennoilta kun mulla vain pää pyörii?” Aulilla on sama ongelma: ”Kuulostelen tuolla muita, tarvitsen enemmän rauhaa.” Harjoite, jonka tarkoituksena on havainnoida ei-tuomitsevasti ja hyväksyvästi omia mielenliikkeitä, kääntyy häiritsevään muiden esitysten vertailuun. ”Tämä on enemmän mulle läsnäoloharjoitus, mä yritän liikaa”, Paula jatkaa tiedostaen ristiriidan vertailun, liian yrittämisen ja mindfulness-harjoitteen perusajatuksen välillä. Veera kuvailee, miten yrityskulttuurin suorittamisajattelu puskee mindfulness-meditaatioon: ”Et kerran epäonnistuit meditaatiossa, tai et ees epäonnistunut mutta et jaksanut keskittyä, niin sen perusteella kuvaat itsesi ’et oon aivan paska meditoija.’”

Henkisyiden suorittaminen näkyi myös hengitysentarkkailussa, joka on eräs mindfulness-meditaation tyyppisistä harjoitteista. Tässä harjoituksessa lasketaan hitaasti kymmeen uudestaan ja uudestaan; tavoitteena on huomata vaelteleva mieli ja palauttaa se varovasti takaisin hengityksen tarkkailemiseen, kun se yhä uudestaan ja uudestaan vaeltaa pois. Leena selittää miten hän ymmärtää käytännön:

Sillain ollut kauhean helppoa aina keskittyä, tänään kun me hengiteltiin niin mä varmaan 30 kertaa laskin sen ilman et mul oli mitään ongelmaa herpaantumisen kanssa. Ja ensimmäisellä kerralla mä varmaan kerran ajattelin lounasta sen koko homman aikana. Tämä on tuntunut hirveen helpolta, että mikä tässä on juju.

Vaikuttaa siltä, että Leena oli niin innokas saavuttamaan tavoitteensa, että häneltä jäi kokonaan harjoituksen idea ymmärtämättä. Meditaatiosta tuleekin uusi suorite, jossa on saavutettava huippupisteet, kun taas meditaation ydin (huomion kiinnittäminen mieleen, aisteihin, tunteisiin ja ympäristöön ei-tuomitsevalla tavalla) unohtetaan tai sitä ei koskaan ymmärretä.

Veera kertoo miten etsi apua henkisestä kasvusta: ”Mä kahden–kolmen vuoden ajan tein hirveesti sitä henkistä kasvua just siksi et tuntu et oli pakko, et pää ei kestä.” Hän jatkaa kuvaamalla henkisyiden ja suorittamisen välistä monimutkaista polkua omalla kohdallaan:

Mieli on paha, kun ei siihen voi sillai laittaa niitä tavoitteita. Luin paljon ja mietiskelin asioita, mutta ne on aina projektimaisia. Et mä tilaan ihan sikana niitä opuksia, et aina siihen liittyy, et sä järjestelet sen, et sul on valmiina kaikki jutut, sitten sä voit tehdä sitä. Ja sit kun alkaa tuntuu et tää on niinku *done*, niin sit vaikka sitä ei vois mitata, mä alan kyllästyy siihen. Sit mä otan jonkun toisen [projektin].

Veera suorittaa henkisyyttä ja kärsii siitä, ettei henkinen kasvu ole helposti mitattavissa.

Yllä kuvattu yrityksen ja sen rekrytoimien työntekijöiden toteuttama suorittamisen ilmapiiri heijastuu sekä mindfulness-ohjaajan esittämässä, tämän artikkelin aloittaneessa lainauksessa että hänen toteamuksessaan:

Siis ne tuhannet tutkimukset, siis oh my God, ihosairauksista lähtien. Mindfulness on niin helppo työkalu. Et mä uskon, et ihmiset lopettaa sen laiskuuden ja rupeaa tekemään hommia itsensä kanssa.

Yritys tiedostaa rekrytoivansa kilpailuhenkisiä ylisuorittajia, jotka näkevät kaiken tavoitteellisenä suoritukseksi. Silti se tarjoaa heille avuksi työn aiheuttamiin ongelmiin mindfulnessia, joka tällaisilla ihmisillä voi johtaa myös henkisyuden suorittamiseen.

Uushenkinen työ

Aineistoa analysoitaessa kävi ilmeiseksi, ettei tutkimuskirjallisuudesta löytynyt sopivaa teoriaa selittämään ja yhdistämään tutkimuksessa esiin nousseita teemoja. Toimivan teorian puutteessa siirryttiin grounded theorya hyödyntäen teemat yhteen kokoavaan teorianmuodostukseen (Glaser & Strauss 1967; Charmaz 1996). Näin analyysistä nousi esiin ajatus *uushenkisestä työstä*, uudesta teoriasta, jossa yhdistyvät uskontososiologian ja laajemmin uskonnontutkimuksen ajatukset jälkimaallistumisesta ja henkisyuden kasvusta sekä organisaatiotutkimuksen emotionaalisen työn teoriat.

Eurooppalaisten yhteiskuntien on katsottu kehittyvän jälkimaalliseen suuntaan (Habermas 2006; 2008), jossa maalliset ja uskonnolliset diskurssit ja käytännöt elävät rinnakkain ja jossa rajat niiden välillä hämärtyvät (Moberg ym. 2012, 4–5; Erikson 2018). Tähän henkisyuden kasvuun viitataan usein puhumalla uushenkisyydestä. Uushenkisyydellä tarkoitetaan erityisesti länsimaissa 1900-luvun puolenvälin jälkeen alkanutta henkisyuden uutta nousua, joka liittyy kiinnostuksen kasvuun uskontoa kohtaan (Kääriäinen ym. 2003). Uushenkisyyttä käytetäänkin usein kattokäsitteenä laajalle kirjolle uusia uskonnollisia ilmiöitä, joita yhdistää individualistisuus, eklektisyys ja henkinen kasvu. Uushenkisyys on individualistista painottaessaan yksilön kokemusta: jokaisen yksilön omat kokemukset ja tunteet ovat keskiössä. Uushenkisyys on eklektistä, sillä jokainen voi valikoida perinteitä omilla ehdoillaan: omaan elämäntilanteeseen ja yksilölliseen kokemusmaailmaan sopivia aineksia yhdistetään eri perinteistä, eikä niiden taustoja painoteta. Osin uushenkisyyden eklektisyydestä johtuen uskonnollisilla instituutiolla ei ole entisenlaista painoarvoa. Lisäksi uushenkisyys korostaa sisäistä voimaa ja voimaantumista, muutosta ja henkistä kasvua. (Ks. Ketola 2008; Geels & Wikström 2009.)

Uushenkisyydessä ajatellaan, että ihminen on olemukseltaan henkinen olento ja voi syvältä sisimmästään löytää autenttisen ja toden ytimen. Tämän voi saavuttaa kuuntelemalla sisäistä ääntään (Heelas 1996, 19–23). Henkinen polku voi alkaa esimerkiksi stressaantuneesta kehosta, niskakivuista tai liikunnantarpeesta eikä välttämättä elämän tarkoituksen etsinnästä (Sointu & Woodhead 2008), mistä hyviä esimerkkejä ovat jooga ja taiji sekä työpaikkamindfulness (Karjalainen 2018). Keho nähdään porttina sisäisen elämän syvyyksiin ja siksi se katsotaan voimavaraksi, joka voi johdattaa hyvinvointiin huolimatta arjen huolista, kuten stressistä tai kiireestä (McGuire 2008; Sointu & Woodhead 2008).

Tällaisen henkisyuden voi nähdä sulkevan sisäänsä myös tavallisten ihmisten arjen henkisyttä (McGuire 2008), jolloin uskonnolliset ja henkiset käytännöt voivat rakentua ja jäsentyä

toisin kuin perinteiset institutionaalisen uskonnon konventiot: työpaikkamindfulness, laulaminen tai puutarhanhoito saattaa toimia yksilön henkisyysilmaisuna ja kanavana. Tavoitteiden ja elämisen tapojen määrittäminen minän perusteella on kulttuurimme väistämätön kehityssuunta. Se asettaa ihmiset aiempaa suurempaan vastuuseen itsestään, sillä he joutuvat tekemään valintoja asioissa, joista aiemmin olisivat päättäneet perinne ja auktoriteetit (Taylor 1995, 103–110). Henkisyystä onkin tullut monimutkaista etsintää, jossa jokaisella katsotaan olevan oma polkunsaa (Wuthnow 1998, 1–18). Uushenkisyyden voi nähdä uskonnollisuuden sisäistyneenä muotona: painottaessaan omaa kokemusta perinteen yli, arvostaessaan sisäistä itsenäisyyttä ja vapautta sekä nostaessaan auktoriteetiksi yksilön oman kokemuksen se korostaa itsevastuuta (Heelas 1996, 28–29; Woodhead & Heelas 2000, 2–3; Heelas 2002, 357–377). Tämä istuu hyvin uusliberalismin kehukseen, jossa katsotaan markkinalogiikan sopivan kaiken ihmisten toiminnan ohjaajaksi ja korostetaan yksilön vastuuta itsestä kaikilla elämän osa-alueilla (Gill & Scharff 2013).

Uushenkisen työn teoria ammentaa uskontososiologian lisäksi myös organisaatiotutkimuksesta. Arlie Hochschild (1983) kehitti *emotionaalisen työn* käsitteen kuvaamaan tunteiden hyödyntämistä nykyaikaisessa palvelutaloudessa rinnastaen sen ruumiillisen työn hyödyntämiseen tehtailla. Hochschildin mukaan emotionaaliossa työssä työntekijöiltä odotetaan tietynlaista tunteiden näyttämistä ja käytöstä, joka sopii organisaation strategian toteuttamiseen. Emotionaaliossa työ voi varioida pinnallisesta syvälliseen emotionaaliossa työhön sekä asiakastilanteista itse työtä kohtaan koettaviin tunteisiin (Miller ym. 2007; Hochschild 1983).

Emotionaaliossa työ on poikunut myös muita teoreettisia näkökulmia, kuten *esteettisen työn* (Caven ym. 2013; Warhurst & Nickson 2009), jossa työntekijä joutuu työpanokseensa sisältyvässä esteettiossa työskentelyssään noudattamaan kokonaisvaltaisia ulkomuotoaan ja olemustaan koskevia normeja (Nickson ym. 2001; 2003). Esteettiossa työskentely voidaankin yhteiskunnallisella tasolla liittää kapitalistiossa ja uusliberalistiossa diskursseihin, joissa ruumista tarkastellaan hyödykkeenä (Esposito 2015; Guthman 2009; Witz ym. 2003).

Tunteemme (Hochschild 1983), kehomme (esim. Wolkowitz 2006; Meriläinen ym. 2015), fyysinen kuntomme (Huzell & Larsson 2012) ja ulkonäkömme (Karjalainen ym. 2016; Witz ym. 2003) on tunnustettu jo pitkään olennaiseksi osaksi palkkatyötä. Näyttää siltä, että nyt myös mielen hyvinvointi (Cederström & Spicer 2015) sekulaarin henkisyysmuotona on sisältyvässä työhön. Sekulaari henkisyys henkilökohtaisena kasvuna voi työelämäkontekstiossa entisestään hämärtää työn rajoja, sillä henkisyys on perinteisesti katsottu kuuluvan pikemminkin yksityisen alueelle.

Uushenkistä työtä ei ole juuri tutkittu, vaikka se on selkeästi havaittaviossa nykyiossa työ-kulttuuriossa. Tammy McGuire (2010) on avannut keskustelun tutkimuksiossa työntekijöiden hengellisestä työskentelystä seurakuntien kouluiossa, mutta henkisyysliittyvää työtä käsitteenä ei ole vielä kunnolla kehitetty (Byrne ym. 2011). Tämän tutkimuksiossa aukon täyttämiseksi artikkeli esittelee uushenkisen työn teorian, joka pohjaa emotionaaliossa työlle. Uushenkiossa työ tarkoittaa työntekijän henkisyysilmaisusta osaksi työtä. Tavoitteena on organisaation kannalta hyvä lopputulos – esimerkiksi parempi työhyvinvointi, tulokselliossa, työsuoritus, työteho, resilienssi tai vaihtuvuuden ja työuupumuksen vähentäminen. Tämä ei sulje pois sitä mahdolliossa, että myös yksilö voi paremmin, mutta uushenkisen työn fokus on organisaatiossa ja sen päämääriossa.

Uushenkisen työn mahdollistaa jälkimaallistumisen ja uusliberalismin yhteiselo ajassamme. Jälkimaallistumisen myötä henkisyiden ja uskonnollisuuden luonne on muuttunut: sekularisaatio murensi uskonnon auktoriteettiasemaa ja toi liikkumatilaa yksilön valintoihin (Taylor 2007) jälkimaallistumisen palauttaessa uskonnollisuuden ja henkisyiden taas merkityksenetsinnän keskiöön. Uusliberalismi taas painottaa yksilön vastuuta alituisesta itsensä uudistamisesta, joustavuudesta ja itsehallinnasta. Ilman näitä molempia yhteiskunnallisia kehityskulkuja organisaatiot eivät voisi valjastaa uushenkisyyttä osaksi työtä. Uushenkisen työn myötä työskentely näyttää leviävän kaikkein yksityisimmän, yksilön henkisyiden, alueelle. Mindfulnessia organisaatioissa promotoivat tahot saattavatkin olla kimurantissa välikädessä, sillä työorganisaatiot hakevat alati uusia keinoja työssäjaksamiseen, työtehokkuuteen ja -hyvinvointiin, mutta länsimainen moderni työkuluttuuri ei näytä kykenevän omaksumaan sellaisenaan mindfulnessin kaltaisia aasialaisesta uskonnollisesta traditiosta kumpuavia käytäntöjä.

Analyysissa esiin nousseet neljä teemaa asettuvat uushenkisen työn käsitteen avulla laajemman teoreettisen kehityksen alle ja osaksi aikamme suuria ideologisia virtauksia. Aineistosta esiin noussut *holistisen työntekijän* teema osoittaa, että yritys näkee henkisyiden osana työntekijää ja katsoo tämän avujen, voimavarojen ja kykyjen olevan otettavissa osaksi työtä ja siten työnantajan resursseja. Taustalla on samantyyppinen ajatus kuin hyväkuntoisuuden nostamisessa osaksi asiantuntijatyötä (Huzell & Larsson 2012). Aivan kuten asiantuntijan hyväkuntoisen ruumiin uskotaan heijastavan motivaatiota, itsekuria, vastuullisuutta ja kykyä työntekoon (esim. Haynes 2012; Jutel & Buetow 2007; Threthewey 1999), henkisyiden harjoittamisen uskotaan osoittavan työntekijän motivaatiota ja kykyä työskennellä tehokkaasti ja tuloksellisesti. Holistisen näkökulman omaksumisen taustalla on siis ajatus työsuorituksen kohentumisesta henkisen kasvun kautta, joka mindfulnessin kohdalla tarkoittaa hyväksymistä, tyyntymistä ja keskittymistä. Yritys tarjoaa mindfulnessia työkaluksi, joka auttaa työntekijää voimaan paremmin työn aiheuttaman kiireen keskellä.

Henkisyiden herättely ja torjunta ilmenee aineistossa monessa muodossa. Työelämäkontekstissa henkisyiden herättelyllä halutaan tehdä yksilön yksityisestä henkisyidestä osa työpanosta. Aiemmin samantyyppisissä organisaatioissa tehdyssä tutkimuksessa on todettu, kuinka esteettinen työ ulkonäön ja hyväkuntoisuuden muodossa on tunkeutunut osaksi työtä ja työntekijän yksityiselämää (Karjalainen ym. 2016). Uusliberalismin näennäismarkkinavetoisten mekanismien on väitetty leviävän alati uusille alueille (Peck & Tickell 2002) ja nyt tämä työskentely näyttää laajenevan myös henkisyiteen. Työn rajat hämärtyvät entisestään, kun työ valuu uudelle elämäalueelle. Uushenkistä työtä halutaan myös säädellä: vain tiettytyyppinen henkisyys on sopivaa työpaikkakontekstissa, eikä esimerkiksi kielteisten tai voimakkaiden kokemusten ja tunteiden esiintuomista katsota hyvällä.

Kolmas aineiston analyysissa esiin noussut teema, *henkisyys ratkaisuna työn aiheuttamiin ongelmiin*, kuvastaa miten työntekijät hakevat apua työperäisiin ongelmiinsa henkisyidestä ja tulevat siten liittäneeksi sen osaksi työtä. Yksityinen henkisyys asettuu alisteiseksi työn vaateille ja instrumentalisoituu. Henkisyidestä tulee keino parantaa työsuoritusta tai selvitä liiallisen työtaakan alla. Kun mindfulnessia tarjotaan osana työpaikan aktiviteetteja, henkisyiden, mielenhallinnan ja olosuhteiden hyväksymisen tavoitteet kietoutuvat yhteen töissä pärjäämisen pyrkimyksen kanssa.

Henkisyys suorituksena, analyysin neljäs esiin noussut teema, näyttää miten suorituskeskeisellä työntekijällä henkisyysharjoitteiden merkitys voi muuttua jopa paradoksaalisesti. Henkisydestä tulee uusi työtehtävä, jossa on saatava huipputulokset, ja samalla harjoituksen ydin sivuutetaan tai se jää ymmärtämättä. Yrityksen rekrytoimat ylisuorittajat näkevät kaiken tavoitteellisena suorituksena, mikä voi helposti johtaa myös henkisyyden suorittamiseen ja muuttaa sen uushenkiseksi työksi.

Tutkimuksessa tarkasteltiin monitieteisesti etnografisen aineiston avulla mindfulnessia ja työn hämärtyviä rajoja uusliberalismin ja jälkimaallistumisen viitekehyksessä yhdistäen organisaatiotutkimuksen ja uskontososiologian tutkimusperinteitä. Etnografinen työskentely aina myös rajoittaa, eikä tutkimuksesta ole tarkoitus vetää johtopäätöksiä kaikesta työelämässä tapahtuvasta mindfulness-toiminnasta.

Tutkimus on toteutettu yritysmaailmassa tietotyöorganisaatioissa, mutta uushenkistä työtä lienee löydettävissä myös muilla työelämän alueilla. Lisää tutkimusta tarvitaan, jotta uushenkisen työn teoriaa voidaan tarkastella työelämän eri ympäristöissä julkisista organisaatioista yksityisyrityksiin. Olisi myös kiinnostavaa tutkia miten uushenkisen työn teoria istuu organisaatioihin, jotka ovat eksplisiittisesti jollain tapaa sidoksissa henkisyyteen, kuten seurakunnat tai muut uskontoihin liittyvät työyhteisöt. Mikään ei viittaa siihen, että uushenkisen työ rajoittuisi vain mindfulnessiin; lisää tutkimusta tarvitaan myös tämän arvioimiseksi. Uushenkisen työn käsitettä onkin tulevaisuudessa edelleen kehitettävä erilaisissa työelämän ympäristöissä saadun empiirisen aineiston avulla.

Tutkimusaineisto

Haastattelut: nauhoitetut ja litteroidut haastattelut (25) ja sähköpostihaastattelut (7), vuosi 2015, litterointi (92 sivua).

Mindfulness-päiväkirjat (11), vuosi 2015, excel-muodossa.

Kenttämuistiinpanot ja kenttäpäiväkirja, vuosina 2014–2017 (34 sivua).

Yritysmateriaalit (mainokset, tutkimussopimukset ym.), vuosina 2014–2015.

Kirjallisuus

Alvesson Mats 2004: *Knowledge Work and Knowledge-Intensive Firms*. New York: Oxford University Press.

Alvesson, Mats 2001: Knowledge Work: Ambiguity, Image and Identity. – *Human Relations* 54(7): 863–886.

Alvesson, Mats 1993: Organizations as rhetoric: Knowledge-intensive firms and the struggle with ambiguity. – *The Journal of Management Studies* 30(6): 997–1015.

Aupers, Stef & Dick Houtman 2006: Beyond the Spiritual Supermarket. The Social and Public Significance of New Age Spirituality. – *Journal of Contemporary Religion* 21(2): 201–222.

- Bailyn, Lotte, & Joyce K. Fletcher 2007: Collaborative Interactive Action Research. – *Work and Family Encyclopedia*, Boston, MA: Sloan Work and Family Research Network. <<http://workfamily.sas.upenn.edu/glossary/c/collaborative-interactive-action-research-definitions>> [9.5.2018]
- Bell, Emma 2008: Towards a critical spirituality of organization. – *Culture and Organization* 14(3): 293–307.
- Bellah, Robert N., Richard Madsen, William M. Sullivan, Ann Swidler & Steven M. Tipton 1985: *Habits of the Heart: Individualism and Commitment in American Life*. Berkeley: University of California Press.
- Bodhi, Bhikkhu 2011: What does mindfulness really mean? A canonical perspective. – *Contemporary Buddhism* 12(1): 19–39.
- Bodhi, Bhikkhu 2005: *In the Buddha's Words: An Anthology of Discourses from the Pali Canon*. Somerville, MA: Wisdom Publications.
- Boje, David M., & Baskin, Ken 2011: Our organizations were never disenchanted: Enchantment by design narratives vs enchantment by emergence. – *Journal of Organizational Change Management* 24: 411–426.
- Boltanski, Luc & Eve Chiapello 2005: The new spirit of capitalism. – *International Journal of Politics, Culture, and Society* 18(3–4): 161–188.
- Brown, Kirk Warren & Richard M. Ryan 2003: The benefits of being present: mindfulness and its role in psychological well-being. – *Journal of personality and social psychology* 84(4): 822.
- Bruce, Steve 2002: *God is Dead: Secularization in the West*. Oxford: Blackwell.
- Bruce, Steve 2011: *Secularization: In Defense of an Unfashionable Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Burke, Kenneth 1969: *A Grammar of Motives*. Berkeley: University of California Press. [1945]
- Burke, Kenneth 1950: *A Rhetoric of Motives*. New York: Prentice-Hall.
- Byrne, Conor J., Dana M. Morton & Jason J. Dahling 2011: Spirituality, religion, and emotional labor in the workplace. – *Journal of Management, Spirituality & Religion* 8(4): 299–315.
- Caven, Valerie, Scott Lawley & Jocelyn Baker 2013: Performance, Gender and Sexualised work. – *Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal* 32(5): 475–490.
- Cederström, Carl & André Spicer 2015: *The Wellness Syndrome*. Cambridge: Polity Press.
- Charmaz, Kathy 1996: Grounded Theory. – Smith, J. A., Harré, R. & Van Langenhove, L. London (eds.), *Rethinking Methods in Psychology*. London: Sage.
- Correll, Shelley, Erin L. Kelly, Lindsey Trimble O'Connor & Joan C. Williams 2014: Redesigning, Redefining Work. – *Work and Occupations* 41(1): 3–17.
- Coser, Lewis 1974: *Greedy institutions: Patterns of undivided commitment*. New York: Free Press.
- Czarniawska-Joerges, Barbara 2007: *Shadowing: And other techniques for doing fieldwork in modern societies*. Copenhagen, DK: Copenhagen Business School Press.
- Desrochers, Stephan & Leisa Sargent 2003: *Boundary/Border Theory and Work-Family Integration*, A Sloan Work and Family Encyclopedia Entry. Boston College, Chestnut Hill, MA.

- Dobkin, Patricia L., Julie A. Irving & Simon Amar 2012: For whom may participation in a mindfulness-based stress reduction program be contraindicated? – *Mindfulness* 3(1): 44–50.
- Echtelt, Patricia, Arie Glebbeek & Siegwart Lindeberg 2006: The new lumpiness of work: explaining the mismatch between actual and preferred working hour. – *Work, Employment and Society* 20(3): 493–512.
- Elkins, David N., L. James Hedstrom, Lori L. Hughes, Andrew Leaf & Cheryl Saunders 1988: Toward a humanistic-phenomenological spirituality. – *Journal of Humanistic Psychology* 28(4): 5–18.
- Elliott, Anthony 2015: The theory of new individualism. – Anthony Elliot, *Identity Troubles*. London: Routledge. 56–75.
- Elliott, Anthony & Lemert Charles 2009: *The New Individualism: The Emotional Costs of Globalization*. Abingdon: Routledge.
- Endrissat, Nada, Gazi Islam & Claus Noppeney 2015: Enchanting work: New spirits of service work in an organic supermarket. – *Organization Studies* 36(11): 1555–1576.
- Erikson, Lise 2018: Uskonto postsekulaarissa yhteiskunnassa. – Kimmo Ketola, Tuomas Martikainen & Teemu Taira (toim.), *Uskontososologia*. Helsinki: Gaudeamus. 67–77.
- Esposito, Luigi 2015: Neoliberalism and the Transformation of Work. – Vicente Berdayes & John W. Murphy (eds.), *Neoliberalism, Economic Radicalism, and the Normalization of Violence*. New York: Springer. 87–106.
- Farias, Miguel & Catherine Wikholm 2015: *The Buddha Pill: Can Meditation Actually Change You?* Watkins Media Limited.
- Fine, Gary Alan 1995: *A second Chicago school? The development of a postwar American sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Fleming, Peter 2009: *Authenticity and the cultural politics of work: New forms of informal control*. Oxford University Press.
- Fleming, Peter & André Spicer 2004: "You can checkout anytime, but you can never leave": Spatial boundaries in a high commitment organization. – *Human Relations* 57(1): 75–94.
- Ford, Jackie & David Collinson 2011: In search of the perfect manager? Work-life balance and managerial work. – *Work, Employment and Society* 25(2): 257–273.
- Geels, Antoon & Owe Wikström 2009: *Uskonnollinen ihminen. Johdatus uskontopsykologiaan*. Helsinki: Kirjapaja.
- Germer, Christopher 2013: Mindfulness. What Is It? What Does It Matter? – Christopher Germer, Ronald Siegel & Paul Fulton (eds.), *Mindfulness and Psychotherapy*. Second Edition. New York: The Guilford Press. 3–35.
- Gethin, Rupert 1998: *The Foundations of Buddhism*. Oxford: Oxford University Press.
- Gill, Rebecca 2011: The shadow in organizational ethnography: Moving beyond shadowing to spect-acting. – *Qualitative Research in Organizations and Management: An International Journal* 6(2): 115–133.
- Gill, Rosalind & Christina Scharff 2013: Introduction. – Rosalind Gill & Christina Scharff (eds.), *New femininities: Postfeminism, neoliberalism and subjectivity*. Basel: Springer. 1–17.
- Glaser, Barney 1978: *Theoretical sensitivity: Further advances in the methodology of grounded theory*. Mill Valley, CA: Sociology Press.

- Glaser, Barney & Anselm Strauss 1967: Grounded theory: The discovery of grounded theory. – *Sociology The Journal Of The British Sociological Association* 12: 27–49.
- Goldstein, Joseph 2003: *One Dharma: The Emerging Western Buddhism*. NY: HarperCollins Publishers.
- Goldstein, Warren 2009: Secularization Patterns in the Old Paradigm. – *Sociology of Religion* 70(2): 157–178.
- Good, Darren J., Christopher J. Lyddy, Theresa M. Glomb, Joyce E. Bono, Kirk W. Brown, Michelle K. Duffy, Ruth A. Baer, Judson A. Brewer & Sara W. Lazar 2016: Contemplating mindfulness at work: an integrative review. – *Journal of Management* 42(1): 114–142.
- Greenwood, Royston, Roy Suddaby & Megan McDougal 2006: Introduction. Royston Greenwood & Roy Suddaby (eds.), *Professional Service Firms. Research in the sociology of organizations*. Amsterdam: Elsevier. 1–16.
- Guthman, Julie 2009: Neoliberalism and the Constitution of Contemporary Bodies. – Esther Rothblum & Sondra Solovay (eds.), *The Fat Studies Reader*. NYU Press. 187–196.
- Habermas, Jürgen 2006: Religion in the Public Sphere. – *European Journal of Philosophy* 14(1): 1–25.
- Habermas, Jürgen 2008: Notes on a Post-secular Society. [Signandsight.com](http://www.signandsight.com/features/1714.html). <<http://www.signandsight.com/features/1714.html>> [8.1.2018]
- Harvey, David 2008: *Uusliberalismin lyhyt historia*. Suom. Kaisa Koskinen. Tampere: Vastapaino.
- Harvey, Peter 2007: *An Introduction to Buddhism: Teachings, History and Practices*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haynes, Kathryn 2012: Body beautiful? Gender, Identity and the Body in Professional Services Firms. – *Gender, Work and Organization* 19(5): 489–507.
- Heelas, Paul 1996: *The New Age Movement: The Celebration of the Self and the Sacralization of Modernity*. Oxford: Blackwell.
- Heelas, Paul 2002: The Spiritual Revolution. From 'Religion' to 'Spirituality'. – Linda Woodhead, Paul Fletcher, Hiroko Kawanami & David Smith (eds.), *Religions in the Modern World*. London: Routledge. 357–377.
- Heelas, Paul, Linda Woodhead, Benjamin Steel, Bronislaw Szerszynski & Karin Tusting 2005: *The Spiritual Revolution: Why Religion is Giving Way to Spirituality*. Oxford: Blackwell.
- Hochschild, Arlie 1983: *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*. Berkeley: University of California Press.
- Huzell, Henrietta & Patrik Larsson 2012: Aesthetic and Athletic Employees: The Negative Outcome of Employers Assuming Responsibility for Sickness Benefits. – *Economic and Industrial Democracy* 33(1): 103–123.
- Hülshager, Ute R., Hugo J. Alberts, Alina Feinholdt & Jonas W. Lang 2013: Benefits of mindfulness at work: The role of mindfulness in emotion regulation, emotional exhaustion, and job satisfaction. – *Journal of Applied Psychology* 98(2): 1–16.
- Hyland, Patrick K., R. Andrew Lee & Maura J. Mills 2015: Mindfulness at work: A new approach to improving individual and organizational performance. – *Industrial and Organizational Psychology* 8(4): 576–602.
- Islam, Gazi, Marie Holm & Mira Karjalainen 2017: Sign of the times: Workplace mindfulness as an empty signifier. – *Organization* (2017): 1350508417740643.

- Jarabkowski, Paula & Sillince, John 2007: A rhetoric-in-context approach to building commitment to multiple strategic goals. – *Organization Studies* 28(11): 1639–1665.
- Jarabkowski, Paula, Sillince, John, & Shaw, Duncan 2010: Strategic ambiguity as a rhetorical resource for enabling multiple strategic goals. – *Human Relations* 63(2): 219–248.
- Jett, Quintus R., & Jennifer M. George 2003: Work interrupted: A closer look at the role of interruptions in organizational life. – *Academy of management Review* 28(3): 494–507.
- Julkunen Riitta, Jouko Nätti & Timo Anttila 2004: *Aikanyrjähdys. Keskiluokka työn puristuksessa*. Tampere: Vastapaino.
- Jutel, Annemarie & Stephen Buetow 2007: A Picture of Health? Unmasking the Role of Appearance in Health. – *Perspectives in Biology and Medicine* 50(3): 421–434.
- Kabat-Zinn, Jon 1991: *Full Catastrophe Living: Using the Wisdom of Your Body and Mind to Face Stress, Pain, and Illness*. London: Delta.
- Kabat-Zinn, Jon 1994: *Wherever you go, there you are: Mindfulness meditation in everyday life*. New York: Hyperion.
- Kamalashila 2003: *Meditation: The Buddhist Art of Tranquility and Insight*. Birmingham: Windhorse Publications.
- Karjalainen, Mira 2016: Techniques of Mind in the Cross Sea of Scientification and Spiritualization. – Hämäläinen, Riku, Heikki Pesonen & Terhi Utriainen (eds.), *Helsinki Study of Religions: A Reader*. Helsinki: University of Helsinki. 370–386.
- Karjalainen, Mira 2018: Käänte henkisytyteen. – Kimmo Ketola, Tuomas Martikainen & Teemu Taira (toim.), *Uskontososiologia*. Helsinki: Gaudeamus. 242–254.
- Karjalainen, Mira, Charlotta Niemistö & Jeff Hearn 2015: Unpacking the problem of research access(es): the case of large knowledge-intensive international consultancies. – *Qualitative Research in Organizations and Management* 10(3): 1–21.
- Karjalainen, Mira, Charlotta Niemistö & Jeff Hearn 2016: Tietotyöalan voittajan tyyli. – Taina Kinnunen, Ilmari Kortelainen ja Jaana Parviainen (toim.), *Ruumillisuus ja työelämä*. Tampere: Vastapaino. 165–181.
- Ketola, Kimmo 2008: *Uskonnot Suomessa*. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.
- Kivimäki, Riikka 2004: In Search of Boundaries: Changing Boundaries in and through Teleworking. – Tuula Heiskanen & Jeff Hearn (eds.), *Information Society and the Workplace. Spaces, Boundaries and Agency*. London: Routledge. 178–190.
- Kossek, Ellen Ernst & Brenda Lautsch 2012: Work-Family Boundary Management Styles in Organizations: A Cross-Level Model. – *Organizational Psychology Review* 2(2): 152–171.
- Kääriäinen, Kimmo, Kati Niemelä & Kimmo Ketola 2003: *Moderni kirkkokansa. Suomalaisten uskonnollisuus uudella vuosituhannella*. Tampere: Kirkon Tutkimuskeskus.
- Luckmann, Thomas 1967: *The Invisible Religion: The Problem of Religion in Modern Society*. New York: Macmillan.
- Mazmanian, Melissa, Wanda J. Orlikowski & JoAnne Yates 2013: The Autonomy Paradox: The Implications of Mobile Email Devices for Knowledge Professionals. – *Organisation Science* 24(5): 1337–1357.
- McGuire, Meredith 2008: Toward a Sociology of Spirituality. Individual Religion in Social/Historical Context. – Eileen Barker (ed.), *The Centrality of Religion in Social Life*. Aldershot: Ashgate. 215–232.

- McGuire, Tammy 2010: From Emotions to Spirituality: "Spiritual Labor" as the Commodification, Codification, and Regulation of Organizational Members' Spirituality. – *Management Communication Quarterly* 24: 74–103.
- Meriläinen, Susan, Janne Tienari & Anu Valtonen 2013: Headhunters and the 'ideal' executive body. – *Organization* 22(1): 3–22.
- Mikkola, Teija 2003: *Muuttuvat arvot ja uusi keskiluokka*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Miles, Ian 2005: Knowledge Intensive Business Services: Prospects and Policies. – *Foresight* (7): 39–63.
- Miles, Ian, Nikos Kastrinos, Kieron Flanagan, Rob Bilderbeek, Pim den Hertog, Willem Huntink & Mark Bouman 1995: *Knowledge-intensive Business Services: Users, carriers and sources of innovation*. Manchester: PREST.
- Miller, Kathrine I., Jennifer Considine & Johnny Garner 2007: "Let Me Tell You About My Job": Exploring the Terrain of Emotion in the Workplace. – *Management Communication Quarterly* 20(3): 231–260.
- Moen, Phyllis, Joseph Lam, Samantha Ammons & Erin L. Kelly 2013: Time Work by Overworked Professionals: Strategies in Response to the Stress of Higher Status. – *Work and Occupations* 40(2): 79–114.
- Moberg, Marcus, Kennet Granholm & Peter Nynäs 2012: Trajectories of Post-secular Complexity: An Introduction. – Peter Nynäs, Mika Lassander & Terhi Utriainen (eds.), *Post-secular Society*. New Brunswick: Transaction. 1–25.
- Mäkinen, Katariina 2012: *Becoming valuable selves. Self-promotion, gender and individuality in late capitalism*. Tampere University Press.
- Nickson, Dennis, Christopher Warhurst, Anne Witz & Anne Marie Cullen 2001: The importance of being aesthetic: work, employment and service organization. – Andrew Sturdy, Irene Grugulis & Hugh Willmott (eds.), *Customer Service: Empowerment and Entrapment*. Houndmills: Palgrave. 170–190.
- Nickson, Dennis, Christopher Warhurst, Anne Marie Cullen & Allan Watt 2003: Bringing in the Excluded? Aesthetic Labour, Skills and Training in the 'New' Economy. – *Journal of Education and Work* 16(2): 185–203.
- Niemistö, Charlotta, Mira Karjalainen & Jeff Hearn 2017: "Pakko painaa pitkää päivää": Työn ja muun elämän väliset hämärtyvät rajat tietotyössä. – Mika Helander, Ilkka Levä & Sanna Saksela-Bergholm (toim.), *Työaikakirja*. Helsinki: Into Kustannus. 147–170.
- Nippert-Eng, Christena E. 1996: *Home and Work: Negotiating Boundaries through Everyday Life*. Chicago: University of Chicago Press.
- von Nordenflycht, Andrew 2010: What is a professional service firm? Toward a theory and taxonomy of knowledge-intensive firms. – *Academy of Management Review* 35(1): 155–174.
- Nurmi, Heli 2017: *Työuupumuksen itsehoito*. 2. uudistettu painos. Tallinna: Kustannus Oy Duodecim.
- Ogden, Emily 2016: Beyond Radical Enchantment: Mesmerizing Laborers in the Americas. – *Critical Inquiry* 42(4): 815–841.
- Peck, Jamie & Adam Tickell 2002: Neoliberalizing space. – *Antipode* 34(3): 380–404.
- Perelman, Chaïm 1979: *The New Rhetoric and The Humanities*. The Netherlands: D. Reidel Publishing Company.

- Perelman, Chaïm 1982: *The Realm of Rhetoric*. University of Notre Dame Press.
- Potter, Jonathan 1996: *Representing Reality. Discourse, Rhetoric and Social Construction*. London: Sage.
- Potter, Jonathan & Margaret Whetherell 2001: Unfolding Discourse Analysis. – Margaret Whetherell, Stephanie Taylor & Simeon Yates (eds.), *Discourse Theory and Practice*. London: Sage. 198–209. [1987]
- Purser, Ronald E. & Joseph Milillo 2015: Mindfulness revisited: A Buddhist-based conceptualization. – *Journal of Management Inquiry* 24(1): 3–24.
- Purser, Ronald E., David Forbes & Adam Burke (toim.) 2016: *Handbook of mindfulness: Culture, context, and social engagement*. Basel: Springer.
- Putnam, Linda, Karen Myers & Bernadette Gailliard 2013: Examining the tensions in workplace flexibility and exploring options for new directions. – *Human Relations* 67(4): 413–440.
- Rappoport, Rhona, Lotte Bailyn, Joyce K. Fletcher & Bettye Pruitt 2002: *Beyond Work-Family Balance*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Reb, Jochen, & Paul WB Atkins (eds.) 2015: *Mindfulness in organizations: Foundations, research, and applications*. Cambridge University Press.
- Reed, Michael I. 1996a: Rediscover Hegel: The new 'historicism' in organization and management studies. – *The Journal of Management Studies* 33(2): 139–159.
- Reed, Michael I. 1996b: Expert power and control in late modernity: An empirical review and theoretical synthesis. – *Organization Studies* 17: 573–599.
- Silverman, David 2013: *Doing qualitative research: A practical handbook*. London: Sage.
- Sointu, Eeva & Linda Woodhead 2008: Spirituality, Gender and Expressive Selfhood. – *Journal for the Scientific Study of Religion* 47(2): 259–276.
- Spradley, James P. 2016: *Participant observation*. Waveland Press.
- Starbuck, William H. 1992: Learning by knowledge-intensive firms. – *Journal of management Studies* 29(6): 713–740.
- Strambach, Simone 2001: Innovation processes and the role of knowledge-intensive business services (KIBS). – Knut Koschatzky, Marianne Kulicke & Andrea Zenker (toim.), *Innovation Networks. Concepts and challenges in the European perspective*. Heidelberg: Physica-Verlag. 53–68.
- Strauss, Anselm & Juliet M. Corbin 1997: *Grounded theory in practice*. London: Sage.
- Sutcliffe, Kathleen M., Timothy J. Vogus & Erik Dane 2016: Mindfulness in organizations: A cross-level review. – *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior* 3: 55–81.
- Taylor, Charles 1995: *Autenttisuuden etiikka*. Suom. Timo Soukola. Helsinki: Gaudeamus.
- Taylor, Charles 2007: *A Secular Age*. Cambridge: Harvard University Press.
- Trethewey, Angela 1999: Disciplined Bodies: Women's Embodied Identities at Work. – *Organization Studies* 20(3): 423–450.
- Vásquez Consuelo, Boris Brummans & Carole Groleau 2012: Notes from the field on organizational shadowing as framing. – *Qualitative Research in Organizations and Management* 7(2) : 144-165.
- Waaijman, Kees 2002: *Spirituality: Forms, Foundations, Methods*. Leuven: Peeters Publishers.

- Wacquant, Loïc 2011: Habitus as topic and tool: Reflections on becoming a prizefighter. – *Qualitative Research in Psychology* 8(1): 81–92.
- Wacquant, Loïc 2014: Homines in extremis: What fighting scholars teach us about habitus. – *Body & Society* 20(2): 3–17.
- Wajcman Judy & Emily Rose 2011: Constant Connectivity: Rethinking interruptions at Work. – *Organization Studies* 32(7): 941–961.
- Walsh, Roger & Shauna L. Shapiro 2006: The meeting of meditative disciplines and Western psychology: a mutually enriching dialogue. – *American psychologist* 61(3): 227–239.
- Warhurst, Christopher & Dennis Nickson 2009: 'Who's Got the Look?' Emotional, Aesthetic and Sexualized Labour in Interactive Services. – *Gender, Work & Organization* 16(3): 385–404.
- Wetherell, Margaret 2001: Themes in discourse research. – Margaret Wetherell, Stephanie Taylor & Simeon Yates (toim.), *Discourse theory and practice: A reader*. London: Sage Publications. 14–28.
- Witz, Anne, Christopher Warhurst & Dennis Nickson 2003: The Labour of Aesthetics and the Aesthetics of Organization. – *Organization* 10(1): 33–54.
- Wolcott, Harry F. 1999: *Ethnography – a way of seeing*. London: Sage.
- Wolkowitz, Carol 2006: *Bodies at Work*. London: Sage.
- Woodhead, Linda & Paul Heelas 2000: *Religion in Modern Times: An Interpretive Anthology*. Oxford: Blackwell.
- Wuthnow, Robert 1998: *After Heaven: Spirituality in America since the 1950s*. Berkeley: University of California Press.

FT Mira Karjalainen on Helsingin yliopiston uskontotieteen dosentti ja työskentelee Strategisen tutkimuksen neuvoston WeAll-hankkeessa (292883) Helsingin yliopistossa.

Suomalainen magiaperinne kognitiotieteellisestä näkökulmasta

Siria Kohonen

Mistä puhumme, kun puhumme suomalaisesta magiaperinteestä? Magian määrittely on humanistisissa ja sosiaalitieteissä ollut varsinainen murheenkryyni etenkin viimeisen sadan viidenkymmenen vuoden aikana. Milloin magiaa on pidetty rationaalisuuden yhtenä ilmenemismuotona tieteen ja uskonnon rinnalla (esim. Tylor 1871; Frazer 1911), milloin yhteisön tai yksilöiden arvoja ilmentävänä toimintana (esim. Mauss 1972; Durkheim 1965). Toisaalta magiaa on myös pidetty erityisenä performatiivisena toimintana (esim. Malinowski 1935; Tambiah 1968) tai emootioiden kanssa vuorovaikuttavana ja niitä ilmentävänä käyttäytymisenä (esim. Freud 1981a ja 1981b; Marett 1979; Lévy-Bruhl 1985).¹ Suomalainen magian tutkimus on taas kulkenut käsi kädessä muun suomalaisen kansanperinteen tutkimuksen kanssa ja noudatellut sen tutkimusparadigmoja.²

Viime vuosikymmeninä suomalaisen varhaismodernin magian tutkimus on keskittynyt esimerkiksi suomalaiseen tietäjälaitokseen (esim. Siikala 1992), loitsujen rakentumiseen (esim. Piela 1983; 1989) tai taikuuden ja arkielämän yhtymäkohtiin (esim. Issakainen 2012). Yleisesti suomalaisen 1800–1900-lukujen magian määrittelyssä ja tutkimuksessa on tärkeässä roolissa ollut etnologi Laura Stark. Stark on tutkinut magiaa erityisesti sosiokulttuurisena ilmiönä (esim. 2006), ja hän on arvioinut emootioiden, esimerkiksi pelon ja vihan, suhteita magiaperinteeseen käsitellen näitä pikemminkin sosiaalisina konstruktioina kuin ilmiöinä, joilla olisi kehollinen tai evolutiivinen perusta (2016). Stark esittää, että nämä emootiot ovat varhaismodernissa suomalaisessa maalaisympäristössä linkittyneet vaarojen, itsesuojelun ja vahingoittamisen teemoihin ja että magia on ollut ihmisten tapa käsitellä näitä teemoja.

Tässä katsausartikkelissa esittelen, miten suomalaisen varhaismodernin magiaperinteen tutkimusta voi täydentää kognitiotieteellisellä lähestymistavalla. Stark ei esimerkiksi ota kantaa kysymyksiin, miksi emootiot liittyvät hänen listaamiinsa teemoihin, miten emootioiden liittyminen näihin teemoihin on verrattavissa muiden kulttuuriperinteiden vastaaviin ilmiöihin tai millaisin mekanismein perinnettä tuottavat ihmiset ilmentävät emootioita. Kognitiivinen

1 Kattava katsaus määritelmiin esim. Otto & Stausberg 2013. Pätevä yleisesitys magian tieteenhistoriasta esim. Sørensen 2007, 9–30; Otto & Stausberg (eds.) 2013.

2 Esimerkiksi maantieteellis-historiallista tutkimusotetta hyödynnettiin magian tutkimuksessa paljon (ks. esim. Krohn 1915), ja erityisesti kansanparannukseen liittyvää magian käyttöä on tutkittu performatiivisuuden kautta (ks. esim. Honko 1960).

lähestymistapa kykenee pureutumaan näihin kysymyksiin, ja näin se täydentää aiempaa tutkimusta.

Kognitiotieteellinen näkökulma magian tutkimukseen keskittyy kysymyksiin siitä, mitä yksilön mielessä tapahtuu maagisten ilmaisujen yhteydessä ja miksi. Kognitiolähtöistä magiatutkimusta on kritisoitu siitä, että se jättää huomiotta kulttuuriset eroavaisuudet erilaisten magiaperinteiden välillä (esim. Stark 2006, 36–37). Tässä katsauksessa tarkoitukseni on esittää keinoja ymmärtää, miksi erilaisten ihmisten parissa ylipäätään esiintyy maagista ajattelua ja käyttäytymistä. Vaikka en nostakaan kulttuurisia eroavaisuuksia esille, en väitä, että näillä ei olisi yleisesti aiheen tutkimuksen kannalta merkitystä. Kognitiolähtöisen tutkimuksen avulla voidaan esimerkiksi arvioida sitä, mikä magiaperinteessä on tyypillistä erityisesti suomalaiselle kulttuurille ja mikä taas ylipäätään ihmisille.

Kognitiivinen tutkimus keskittyy siihen, miten ihmisen tiedonkäsittely tapahtuu mielessä. Tiedonkäsittelyn perusrakenteet ovat ihmisillä samat, vaikka kulttuuriset syötteet täyttävätkin mielen toimintaa. Analogisesti voidaan kuvata, että kognitiiviset perusrakenteet ovat kuin joen uomat ja kulttuuriset syötteet ovat uomassa virtaavaa ja sitä täyttävää vettä. Ihmiset ajattelevat keskenään eri tavoin, mutta perusedellytykset ajattelulle ovat samat. Mielen perusrakenteet ovat muovautuneet ihmislajin evolutiivisen kehityksen aikana, satojen tuhansien vuosien aikahaarukassa, ja nämä perusrakenteet vaikuttavat ihmisen ajatteluun edelleen.

Tässä katsauksessa sovellan kognitiolähtöistä magiatutkimusta suomalaisen parannusmagian tutkimukseen. Aineistonani käytän Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran perinteen ja nykykulttuurin kokoelman tekstejä palohaavojen parantamisesta. Aineisto on kerätty maaseudulta 1900-luvun alkupuolella, erityisesti 1930-luvulla, ja se koostuu sekä parantamisen ohjeistuksista että omakohtaisista kertomuksista parantamisesta. Tekstit eivät välttämättä esitä tarkkoja kuvauksia siitä, miten ihmiset tosiasiasa ovat palohaavoja parantaneet, mutta ne välittävät lukijalle kulttuurista tietoutta tästä kontekstista: mitä parannetaan, miksi ja miten. Parantamiseen liittyvien mielikuvien sanallistamisen avulla voidaan lähestyä sitä, miten mielikuvat ovat mielessä syntyneet. Antamani esimerkit on valittu kuvaamaan esittelimieni teorioiden soveltamista mahdollisimman selkeästi, joten nostan esimerkeistä esiin vain tiettyjä teoriaa tukevia puolia, mutta samoja esimerkkejä voidaan myös käsitellä laajemmin, useampien teorioiden valossa.

Keskeisiä käsitteitäni tässä katsauksessa ovat *magia*, *maaginen ajattelu* ja *ritualisoitunut käyttäytyminen*. Pidän näitä toistensa lähikäsitteinä. Magia on käsitteistä epämääräisin: sen alle voidaan lukea ainakin

1. magian harjoitus käytännössä (esimerkiksi pyrkimykset muuttaa välitöntä kokemusmaailmaa vaikuttamalla asioihin, joiden koetaan kuuluvan transsendenttiin todellisuuteen, kuten henkiolentoihin),
2. taikoihin liittyvät tarvikkeet ja performanssit,
3. ilmiöt, jotka vaikuttavat magian harjoittamiseen, sekä
4. ajatuslogiikka, johon käytännön taikojen tekeminen perustuu, eli maaginen ajattelu.

Maaginen ajattelu viittaa ajatteluun ja päättelyyn, joka ilmenee maagiseksi luokiteltujen tekojen tekemisessä mutta jota tapahtuu myös arkielämässä taikojen ulkopuolella. Maagista ajattelua ilmenee myös uskonnollisessa elämässä, jota ihmiset itse eivät usein miellä maagiseksi.³

Maagista ajattelua esiintyy myös ritualisoituneessa käyttäytymisessä. Rituaalitutkimuksessa ritualisoitumiselle on erilaisia määritelmiä, jotka painottuvat tutkimusnäkökulman mukaan (ks. esim. Grimes 2014). Tässä artikkelissa tarkastelen ritualisoitunutta käyttäytymistä käyttäytymismuotona, jota ihmiset alkavat helposti noudattaa evolutiivisesti merkittävässä stressaavissa tilanteissa, esimerkiksi kun ruokaresurssit, selviytyminen tai oma jälkikasvu ovat uhattuina (ks. esim. Boyer & Liénard 2006). Ritualisoitunutta käyttäytymistä esiintyy uskonnollisissa rituaaleissa ja taikojen tekemisessä, mutta myös näiden ulkopuolella.

Käsittelen ensin maagisen ajattelun mekanismeja ja näiden ilmenemistä suomalaisessa parannusmagiassa. Esittelen tältä kannalta kaksi teoriaa, jotka ovat oleellisia maagisen ajattelun muotoutumisessa: psykologisen olemusajattelun ja käsitteellisen sekoittumisen teorian. Kolmanneksi käsittelen ritualisoitunutta käyttäytymistä ja sen suhdetta suomalaiseen parannusmagiaan.

Maaginen ajattelu

Kuvittele mielessäsi henkilö, jota inhoat yli kaiken. Ehkä tämä henkilö on joku, joka on loukannut tai häiriköinyt sinua, hyökännyt kimppuusi kovin sanoin tai jopa fyysisesti. Ehkä hän on alistanut sinua tai käyttänyt sinua hyväkseen. Sitten saat käsiisi hänen paitansa. Haluaisitko pukea sen päällesi?

1980-luvulla ja 1990-luvun alussa psykologit Carol Nemeroff ja Paul Rozin tutkimusryhmänsä kanssa suorittivat kokeita, joissa koehenkilöille esitettiin ylläolevan kaltaisia kysymyksiä (Rozin, Millman & Nemeroff 1986; Rozin et al. 1989; Rozin & Nemeroff 1990; Nemeroff & Rozin 1994; Nemeroff & Rozin 2000). Koehenkilöinä toimivat pääasiassa amerikkalaiset yliopisto-opiskelijat. Suuri osa kokeiden osallistujista koki epämiellyttävänä ajatuksen pukea ylleen paidan, joka oli kuulunut heidän inhoamalleen ihmiselle. Jotkut jopa perustelivat vastustaan sanomalla, että heistä tuntui kuin paitaan olisi jäänyt jäljelle tämän henkilön inhottavuus (Nemeroff & Rozin 1994, 178).

Tieteellinen keskustelu maagisesta ajattelusta on alkanut jo Tylorin ja Frazerin tutkimuksissa 1800–1900-lukujen vaihteessa. He väittivät, että maaginen ajattelu on primitiivistä ja luonnonläheisille kansoille tyypillistä. Frazer muotoili sympateettisen magian typologian: magia jakautuu samankaltaisuusmagiaan (*law of similarity*) ja tarttumismagiaan (*law of contagion*) (Frazer 1911). Samankaltaisuusmagia perustuu ajatukseen, jonka mukaan samanlaiset asiat vaikuttavat toisiinsa, ja tarttumismagian taustalla on ajatus, että kosketuksissa aiemmin olleet asiat ovat myöhemminkin vaikuttavassa yhteydessä toisiinsa.

Nemeroff ja Rozin esittivät, että maaginen ajattelu ei johdu luonnonläheisten kansojen kulttuurisesta tiedosta tai heidän mielensä toiminnasta, joka poikkeaisi moderneista länsimaisista ihmisistä. Maagista ajattelua esiintyy myös länsimaisten ihmisten mielessä. Kokeissa

3 Magian ja uskonnon suhteesta käytyä keskustelua tiivistää esim. Otto & Stausberg 2013, 5–7.

huomattiin maagisen ajattelun tiivis yhteys evoluution kannalta tärkeään kehitykseen: havaitessaan merkkejä vaarasta tai kokiessaan inhoa ihmisen on parempi välttää näiden aiheuttajia kokonaan pysyäkseen hengissä ja lisääntyäkseen. Vääriin hälytyksiin reagoiminen voimakkaasti on parempi kuin reagoimattomuus silloin, kun ihmisen henki on todella kyseessä, ja yleisesti ihmisillä on valmius oppia tällainen ajattelutapa helposti jo pienenä lapsena (Nemeroff & Rozin 2000, 22–25).

Maagisen tarttumis- ja samankaltaisuusajattelun taustalla toimii mielen kaksijakoinen prosessointisysteemi. Mielen kaksoisprosessointiteorian (*dual-process theory*) mukaan ihmismieli toimii kahdella eri tavalla: on nopeaa intuitiivista ajattelua sekä hidasta reflektiivistä ajattelua (esim. Evans 2010; Kahneman 2011). Intuitiivinen ajattelu aktivoituu refleksinomaisesti ja esittää mieleen tulevista ärsykkeistä ensimmäiset päätelmänsä. Intuitiivisen ajattelun päätelmät perustuvat kognition rakenteisiin, esimerkiksi mielen skeemoihin, skripteihin ja kategorioihin, jotka ohjaavat ihmistä toimimaan tilanteissa tietyllä, opitulla tavalla tai luokittelemaan vastaantulevat ilmiöt tiettyihin ryhmiin. Näiden kognitorakenteiden sisältö perustuu ihmisen aiempiin kokemuksiin ja hänen kohtaamiinsa ilmiöihin, ja sisältöjen muovautuminen jatkuu koko elämän ajan.⁴ Intuitiivista ajattelua on esimerkiksi tieto siitä, kuinka kassajonossa käyttäydytään, tai ensiajatukset siitä, minkälainen henkilö on italialainen pukumies. Intuitiivinen ajattelu helpottaa ihmisen toimintaa, jotta hänellä ei kuluisi joka kerta aikaa esimerkiksi sen pohtimiseen, tarvitseeko italialainen pukumies ruokaa selvittääkseen hengissä tai osaako tämä juosta neljällä raajalla. Fyysisten piirteiden lisäksi intuitio saattaa tarjota esimerkiksi stereotyyppisiä kuvauksia italialaisten pukumiesten luonteesta.

Intuitiivista ajattelua seuraa reflektiivinen ajattelu. Tämä on hitaampi ajattelumalli, ja sen tarkoituksena on vahvistaa, korjata tai muuttaa intuitiivisen ajattelun päätelmiä (esim. Evans 2010; Kahneman 2011). Esimerkiksi italialaisen pukumiehen kohdatessaan reflektiivinen ajattelu todennäköisesti vahvistaa tiedon siitä, että kyseessä on intentionaalinen agentti ja fyysinen ihminen. Sen lisäksi reflektiivinen mieli saattaa vahvistaa intuitiivisen ajattelun stereotyyppiä miehen luonteesta tai sitten korjata niitä monipuolisemmiksi. Reflektiivinen ajattelu, varsinkin intuitiivisen ajattelun syötteiden korjaaminen, vaatii mieleltä ponnisteluja, eikä se ole yhtä automaattista kuin intuitiivinen ajattelu. Molemmat ajattelutavat toimivat kuitenkin jatkumona eikä niitä voi täysin erottaa toisistaan. Suurin osa tästä koko mielen ajatteluprosessoinnista tapahtuu tiedostamattomasti, ja intuitiiviset taustaoletukset pysyvät usein tiedostamattomina myös reflektiivisen ajattelun prosessoinnin jälkeen (Wegner 2002; Evans 2010, 6).

Maagiseen ajatteluun liittyy monia intuitiivisia olettamuksia ja ajatteluvinoumia (*biases*), joita reflektiivinen mieli myös vahvistaa (Pohjanheimo 2012, 300–301). Näistä maagiseen ajatteluun vaikuttaa ensinnäkin psykologinen olemusajattelu (*psychological essentialism*). Mielellä on taipumus olettaa, että tietyn kategorian, esimerkiksi italialaisten pukumiesten kategorian, kaikkia jäseniä yhdistää samankaltainen olemus, joka määrittää perinpohjaisesti, miksi jäsen kuuluu tähän kategoriaan (Medin 1989, 1476–1477; Gelman ym. 1994). Ajatus tällaisen olemuksen olemassaolosta yhdistettynä esimerkiksi juuri inhoemootioon tai

4 Toisaalta intuitiivinen ajattelu voidaan jakaa myös biologiseen ja opittuun (vrt. *maturationally natural vs. practiced intuition*; ks. esim. McCauley 2011).

havaintoon vaarasta voi laukaista olettamuksen siitä, että tämä olemus kykenisi siirtymään kosketuksen välityksellä tai olemaan etäisyyksien päästä yhteydessä samaan olemukseen.⁵

Näitä mielen prosesseja ja niiden suhdetta kulttuurisiin representaatioihin voi analysoida esimerkiksi tarkastelemalla seuraavia tekstejä:

Tulen vihat

Tulen vihoiksi sanoit ennen sellaista tautii jos kipijä sai liikaa kuumuutta. Jos mänit saunaankii ja oli jokkuu kipijä, niin vanhat sanoit ”paa jokkuu vaate päälle että ei käy tule (löyly) vihat”, ja jos oli rupi tai haava, niin heti sanottii ”älä mää tule luokse siihe käyvät tule vihat”, se ärtyy ja (liitan) hellan päälle ei saant sylkiä, silloin tuli rokko huulee, kävivät tule vihat. Eikä saanut maitoakkaa laskea liete lehmä tissit rokahtuut, siihe käyp tulen vihat, ja miun mummoiin pan vasikan juotavaa tulisii hiiliä, se piti olla niinkuin lääkkeeksi, ja sijoille syöttiit hiiliä, ne oli terveellissii, ja pienille lapsillekii antoit vanhat hiilen, jähtyneen kylmän hiilen liijestä kättee, se on terveellistä, sano miun mummoiin aina.

(Koivisto. Ulla Mannonen 4992. 1937. Maija Stark 62v.)

Palanut

Palanutta kohtaa kastettiin kylmään veteen, johon oli sekoitettu kuumaa tuhkaa tai käärittiin pala-
neen ympärille pellavavaate, jota oli kastettu edellämäinittuun tuhkaveteen. Auringon polttamaa
voideltiin ”voiheralla”, s.o. keitetyllä voilla.

(Vuoksenranta. Aino Arponen E 114, s. 5–6. 1934. Maria Talja, os. Hartikainen, 64v.)

Tulen vihoja, samoin kuin muunlaisia haavoihin asettuvia ”vihoja”, on pidetty eräänlaisena tautina ympäri Suomea esi- ja varhaismodernina aikana. Vihojen on ajateltu kykenevän asettumaan avoimen ihon kautta ihmisen ruumiiseen, ja niitä on pidetty väen, dynaamisen transsendentin voiman, ikävänä esiintymismuotona (ks. esim. Stark 2006, 272–277).

Ensimmäinen esimerkki osoittaa, kuinka vihojen on ajateltu voivan siirtyä kipeään paikkaan lähietäisyyden kautta. Vihat kuvataan tekstissä ikään kuin ne olisivat alkuperäisen kanta-
jansa olemuksen siirtymään kykenevä osa. Havainto vaarasta – tietous siitä, että kipeä tulee
kipeämmäksi löylyissä – hälyttää mielen tulkitsemaan, että löylystä tai tulesta voi tarttua
jotain vaarallista. Ajatus on psykologisen olemusajattelun ja siihen pohjaavan tarttumisajat-
telun mukainen.

Parannukseksi tai ennaltaehkäisyksi ehdotetut hiilet taas kuvaavat samankaltaisuusajatte-
lua. On ajateltu, että hiilillä ja tulella on yhteinen olemus, joka saa ne vaikuttamaan toisiinsa.
Yhteinen olemus ei kuitenkaan ole saanut ihmisiä välttelemään myös hiiliä tulen vaarallisuu-
den takia. Ihmisille on muodostunut kokemuseräistä tietoa kylmien tai veteen sekoitettuu-
jen hiilien vaarattomuudesta.

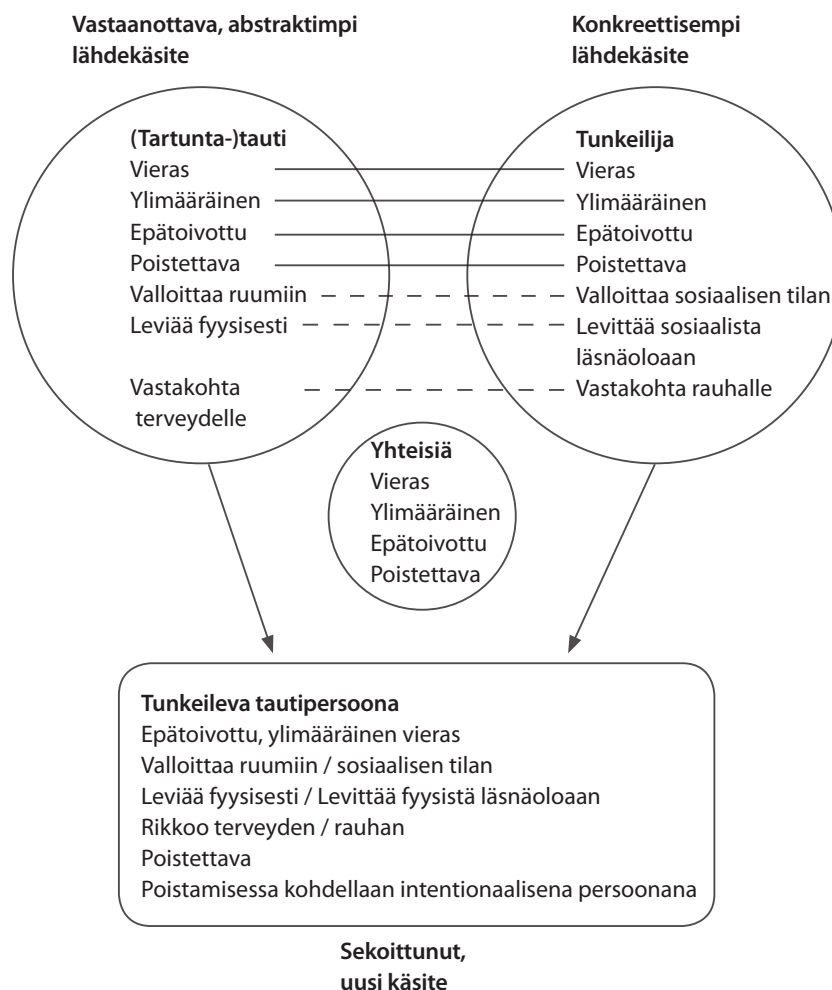
5 Toisaalta voidaan puhua myös olemuksen tietyistä tarttuvista osista tai piirteistä eikä välttämättä koko olemuksen siirtymisestä (ks. esim. Sørensen 2007, 105–106).

Maagiseen ajatteluun vaikuttaa myös intuitiivinen käsitteellisen sekoittumisen prosessi (*conceptual blending, blending theory*). Tämä prosessi tukee mielen luovaa ajattelua. Käsitteellistä sekoittumista, esimerkiksi metaforien luomista, tapahtuu mielen kategorioiden välillä: kahden kategorian yhteisten piirteiden kartoituksista muodostuu uusi sekoittunut käsite. Teoria perustuu George Lakoffin ja Mark Johnsonin metaforateorian (esim. Lakoff & Johnson 1980) sovelluksiin, joita ovat muotoilleet erityisesti Gilles Fauconnier ja Mark Turner (Fauconnier 1994, 1997; Turner 1996; Fauconnier & Turner 2002). Mieli tuottaa sisältöä uudesta tuntemattomammasta tai abstraktista ilmiöstä lainaamalla siihen piirteitä kategorioilta, joita se tuntee paremmin ja konkreettisemmin. Esimerkiksi Lakoffin ja Johnsonin käyttämässä metaforassa *elämä on matka* tutumpaa käsitettä ”matka” käytetään sen havainnollistamiseksi, mitä abstraktimpi käsite ”elämä” tarkoittaa.

Suomalaisessa varhaismodernissa parannuskontekstissa toimii esimerkiksi metafora (*tartunta*)*tauti on tunkeilija*, jossa konkreettisempaa käsitettä tunkeilija käytetään taudin käsittelemiseen. Tunkeilija-metaforaa ei ehkä ole käytetty sellaisenaan varhaismodernissa

Kaavio 1

kielenkäytössä, mutta mielikuva tulee esiin erilaisista ohjeistuksista ja parannuskertomuksista, joissa korostetaan sitä, että taudinaiheuttaja tulee karkottaa ruumiista. Yhteisiä piirteitä taudin ja tunkeilijan käsitteille ovat vieraus, ylimääräisyys, epätoivottavuus ja poistettavuus. Sen lisäksi molempia määrittää joukko paralleelisia konsepteja: tauti/tunkeilija valloittaa ruumiin / sosiaalisen tilan, ja se leviää fyysisesti / levittää sosiaalista läsnäoloaan, ja lopulta se rikkoo terveyden / sosiaalisen rauhan. Tunkeilija viittaa myös intentionaaliseen persoonaan. Käsitteiden sekoittuessa myös tauti määrittyy tällä tavalla.

(Tartunta-)taudin ja tunkeilijan käsitteiden sekoittuminen perustuu yhteisten ja paralleelisten piirteiden huomattavaan määrään. Näistä kahdesta tauti toimii tässä epämääräisempänä käsitteenä kuin tunkeilija: ihmisen fyysinen olomuoto ja läsnäolo muuttuvat, eikä muutoksen vaikutusmekanismeista välttämättä ole tarkkaa tietoa. Sekoittuneen *tauti on tunkeilija* -käsitteksen kautta muodostuu ymmärrettäväksi esimerkiksi se, miksi taudista ajatellaan, että siihen voi vaikuttaa sosiaalisin keinoin, esimerkiksi sanallisesti käskien. Ihmismieli tulkitsee tunkeilijan intentionaaliseksi tilaan astujaksi, jonka kanssa voi kommunikoida ja olla vuorovaikutuksessa, ja tämä käsitys siirtyy sekoittuneeseen käsitteeseen.⁶

Taudin ja tunkeilijan sekoittuminen näkyy esimerkiksi tautien karkotusloitsuissa. Oletetun haavoihin asettuvan vihat-taudin karkotusloitsuissa voidaan havaita taudin puhuttelua, joka näkyy muun muassa seuraavista esimerkeistä:

Valkian vihat

Valkian vihat otan pois samalla valkialla, mistä ovat tulleetkin. Siinä valkian loisteessa piän kipeää ja sanon:

”Ota omas
ja piä vihas.”

Ja paljon paremmin se sitten kipeä paranee.

(Ruija, Samuli Paulaharju 18664. 1932. Maria Mikkelsen, kalastajan leski, 56v.)

”Jos oot tullu tuimasta valkeasta,
mee jälleen tuimaan valkeaan.
Jos oot tullu tuimasta vedestä,
mee jälle tuimaan veteen.”

Näillä sanoilla parannetaan valkean vihat.

(Kauhava, Laitinen, Paavo. KRK 181:353. 1936. Sanna-Liisa Kamppila s. 1864 kot. Kauhavalta.)

Ajatus siitä, että palohaavoihin voi asettua valkean tai tulen vihat -niminen tauti, implikoi että tämä tauti kykenisi aggressiotunteisiin. Kyseinen tautikäsite saa myös uutta valoa käsitteellisestä sekoittumisesta ja *tauti on tunkeilija* -metaforasta. Tautioliota ei sekoittuneena

6 Pienempien tartuntatautiin lisäksi myös esimerkiksi isorokkoa on personifoiden kutsuttu Aunuksessa Ospitš Ivanovitšiksi. Sairasta tuli taudin aikana kohdella kunnioittaen ja totellen, jotta tauti ei pahenisi (Hako 1957, 59).

konseptina ajatella pelkästään vuorovaikuttavana tunkeilevana oliona, vaan sille tunnustetaan jopa hieman tunteita.⁷

Maaginen ajattelu, kuten tarttumis- ja samankaltaisuusajattelu, on palautettavissa ihmismielen kognitorakenteiden tuotoksiksi, jotka aktivoituvat tietyissä olosuhteissa. Parannus-esimerkeissä esiintyviä maagisen ajattelun ilmenemismuotoja voidaan näin ollen tulkita myös kognitiotieteiden kautta. Psykologinen olemusajattelu ja käsitteellisen sekoittumisen teoria valottavat osaltaan sitä, miksi maagisella ajattelulla on varhaismodernissa suomalaisessa parannusperinteessä hyvin keskeinen asema. Tutkimuksessa voidaan myös kiinnittää enemmän huomiota siihen, mitkä kontekstipiirteet tekstiaineistojen taustalla aktivoivat maagista ajattelua. Tätä käyn läpi seuraavaksi apunani ritualisaation näkökulma.

Ritualisoitunut käyttäytyminen ja sen aktivoituminen

Suomalaisen parannusmagian voidaan tulkita sisältävän ritualisaatiota. Ritualisoitunutta käytöstä voidaan kuvata tietyissä tilanteissa toistuvana, strukturoituna ja päämäärähakuisena käyttäytymisenä, ja sen välttäminen näissä tilanteissa aiheuttaa ihmisessä usein ahdistusta (Boyer & Liénard 2006). Tietyt elämänkaaren tapahtumat ovat usein ritualisoituneen käyttäytymisen ympäröimiä: esimerkiksi raskauteen ja lapsen syntymään tai läheisen kuolemaan liittyy ritualisaatiota. Ritualisoitunut käyttäytyminen ei kuitenkaan tarkoita samaa kuin rituaali, johon liittyy myös paljon kulttuurisia määritteitä. Yhtäläisyysmerkkien vetäminen kaiken magian ja ritualisoituneen käyttäytymisen välille on yhtä lailla ongelmallista. Suomalaisesta parannusmagiasta kertovissa aineistoissa voidaan kuitenkin havaita viitteitä ritualisoituneen käyttäytymisen vaikutuksista.

Pascal Boyerin ja Pierre Liénardin mukaan ritualisoitunut käyttäytyminen on sidoksissa tiettyihin teemoihin, jotka ovat evoluution aikana olleet merkittävimpiä uhkia ihmisten selviytymiselle ja suvunjakamismahdollisuuksille, toisin sanoen uhkia omien geenien säilymiselle (Boyer & Liénard 2006). Suurimpia uhkia ihmislajin olemassaolon aikana ovat olleet riskit lisääntymiskelpoisuudessa, saalistus, taudinaiheuttajien tarttuminen, resurssien niukkuus ja sosiaaliset haitat (ibid., 602). Ihminen reagoi voimakkaammin näihin uhkiin kuin paljon myöhemmin kehittyneisiin uhkiin, esimerkiksi alkoholiin tai tupakkaan.

Jo Bronislaw Malinowski huomasi omassa trobriandi-tutkimuksessaan, että tietynlaiset elinkeinoelämän toiminnot liittyvät rituaalielämään, kun taas toiset eivät (Malinowski 1992). Trobriandi-heimon keskuudessa syvänmeren kalastukseen liittyi huomattava määrä rituaaleja mutta turvallisempaan laguunikalastukseen ei. Malinowski esitti tältä pohjalta, että rituaalit ehkäisisivät ahdistusta ja stressiä, joita vaarallisempi kalastusmuoto aiheutti.

Jesper Sørensen on täydentänyt Malinowskin päätelmää siten, että toisinaan rituaalisuus myös ylläpitää ahdistusta eikä ainoastaan lievennä sitä (Sørensen 2013).⁸ Hän esittääkin, että ritualisaatio ei liity pelkästään vaarallisten tilanteiden aiheuttaman ahdistuksen hallintaan, vaan sitä esiintyy ylipäätään lisääntymiskelpoisuutta uhkaavissa tilanteissa. Vaikka

7 Stark pitää myös nenä-tautia, esimerkiksi metsänenniä, vihojen kaltaisena tautina, jonka alkuperäksi on myös tulkittu luonnon voimien aggressiotunteet (Stark 2006, 269–271).

8 Boyer & Liénard ehdottavat, että ritualisoitunut käyttäytyminen helpottaa lyhytkestoisesti uhkaan liittyvää ahdistusta, mutta käyttäytymismallia säännöllisesti toistettaessa ahdistuksen helpottamisefekti pienenee (Boyer & Liénard 2006, 607).

ritualisaatio ei välttämättä poista ahdistusta, siitä voi olla muuta hyötyä. Ensinnäkin hallintunne rohkaisee jälleen uusiin, tärkeisiin mutta myös epävarmoihin toimintoihin, jotka onnistuessaan ylläpitävät elämää ja lisääntymismahdollisuuksia (Langer 1975; Wohl & Enzle 2002; Wood & Clapham 2005; Sørensen 2013, 239). Toisaalta rituaalinen toiminta epävarmoissa tilanteissa jakaa myös yksilöiden toimintavastuuta rituaaliin osallistuvalla ryhmällä ja rituaalille itselleen, mikä helpottaa ryhtymistä riskialttiisiin toimintoihin (Evans-Pritchard 1976; Sørensen 2013, 239).

Taudinaiheuttajien tarttumisen uhka, joka Boyerin ja Liénardin mukaan on ollut yksi evoluutiivisesti merkittävistä uhkatekijöistä ihmiselle, ilmenee varhaismoderneissa suomalaisissa palohaavojen parannusaineistoissa mielenkiintoisella tavalla. Ihon palamiseen on aiemmin liittynyt paljon voimakkaammin tarttumisajattelu kuin esimerkiksi 2000-luvulla, ja tulen vihat on mielletty nimenomaan tarttumisuhaksi.

Tulen vihat.

Ennen jos oli joku kipiä ihmisellä, niin sitä ei saanut viedä tulen näkyviin eikä saunaan, sanottiin, että siihen käypi tulen vihat, ja kun joku sellainen paha vieras sattui talossa käymään, niin sen pois lähtiessä mentiin ja heitettiin tulisia hiiliä ja tuhkaa perästä. – Tuossa meidän naapurissa oli Kukkulan mummo, se heitti vielä sen tuhkan takakättänsä, itse katsoi eteenpäin, ja taaksensa heitti ja sanoi: ”Tuhkaa katein katsovalle ihmiselle!”

(Kuhmoinen. Ulla Mannonen 11548. 1940. Ida Mustonen 64v.)

Tässä esimerkissä kertoja korostaa, että tulen vihat voivat tarttua tulesta tai kuumasta kipeään paikkaan. Vihoja pidetään myös kateina, toisten ihmisten aiheuttamina harmeina. Myös tässä tapauksessa kertoja implikoi, että vihat voivat tarttua vierailijasta pelkän läsnäolon perusteella. Vihojen näkeminen tartunnaisina, evoluutiivisesti merkittävänä uhkana, voi osaltaan selittää sitä, miksi palohaavojen parantamisesta on olemassa lukuisasti aineistoa arkistoituna, ja toisaalta myös sitä, miksi jopa pieniin palohaavoihin ehdotetaan aineistoissa voimakkaana pidettyä, rituaalista loitsuparannusta. Tarttumisuhka herättää ihmiset kaipaamaan ritualisoituneita poistotoimenpiteitä karkotusloitsuineen, kuten myös yllä olevan esimerkin lyhyestä loitsusta käy ilmi.

Boyer & Liénard esittävät (2006), että ritualisoituneen käytöksen yleisiä ominaispiirteitä olisivat seuraavat: 1) Pakonomaisuus. Toiminnan tekemättä jättäminen tuntuu ihmisistä vaaralliselta, epäsopivalta tai turvattomalta, vaikka ihmisillä ei olisikaan selkeitä ajatuksia siitä, mitä tekemättä jättämisestä seuraisi. 2) Struktuurista kiinnipitäminen. Toimintaa pyritään suorittamaan tavalla, joka noudattaa ihmisten mielikuvia siitä, miten toiminta on aina ennenkin suoritettu. 3) Toiminnan päämäärän epäselvyys. Toiminnan päämäärä ei ole se, mitä intuitiivisesti tai arkikontekstissa pidettäisiin päämääränä. 4) Toiminnan sisäinen toistuvuus. Toimintaan kuuluu toistettavia toimintoja tai liikkeitä, ja toistojen määrä on oleellista toiminnan kannalta. 5) Toiminnan liittyminen teemoihin. Toiminta liittyy esimerkiksi seuraaviin teemoihin: saastuminen ja puhdistautuminen, vaara ja suojautuminen tai muiden tunkeutuminen omalle alueelle ja järjestetyn ympäristön luominen. Boyerin ja Liénardin teoretisoinnin mukaan käyttäytymisen ritualisaatioon liittyy samoja mekanismeja kuin pakoneuroosienkin muodostumiseen.

Parantamistilanteella on näennäisesti selkeä päämäärä: sairaan tai vammautuneen ihmisen tekeminen terveeksi. Myös parannustilanteen toimintamallien tarkkaa noudattamista voidaan perustella sillä, että toiminnon on todettu aiheuttavan paranemista, joten sen noudattamiselle on selkeät syyt. Monissa varhaismoderneissa palohaavojen parannuskertomuksissa tai -ohjeistuksissa on kuitenkin myös havaittavissa Boyerin ja Liénardin muotoilemia ritualisoituneen käyttäytymisen ominaispiirteitä. Näitä voidaan tarkastella seuraavasta esimerkistä:

Valkean vihojen poistaminen

Valkean vihat poistettiin seoksella, joka oli tehtävä tinanappoon: suolaa, vettä ja tuhkaa kolmesta tulisijasta. Tuhkan piti olla niin kuumaa, että se veteen pantaessa kärkehti. Seosta oli ensiksi pantava vähän suuhun, ettei ”palo painu syvälle”, vasta sen jälkeen voideltava palanut paikka. Lopuksi oli heitettävä vettä kerran vaseman olkapään yli.

(Kyyjärvi. F. A. Luukko 132. 1932.)

Sitä, kuinka pakonomaisena kertoja pitää esittämäänsä toimintamuotoa, voidaan arvioida tekstimuodon perusteella. Ohjeistuksen verbirakenteet ovat nesessiivisiä eli ilmaisevat velvoittavuutta tai suositeltavuutta (oli tehtävä, oli pantava, oli voideltava). Toisaalta tällainen verbirakenne on saattanut olla vain tyypillinen ohjeiden kertomisen muoto. Myös tarkkojen yksityiskohtien mainitseminen viittaa siihen, että näiden yksityiskohtien noudattamisella olisi kertojan mukaan merkitystä (esim. astiana tinanappo, tietynlainen tuhka, voiteen käyttöjärjestys, vasemman olkapään ylitys). Kertoja ei eksplisiittisesti mainitse, että tällainen parannustapa tulisi toteuttaa aina täsmälleen samalla tavalla, mutta verbimuoto ja yksityiskohtien mainitseminen viittaavat kyllä siihen.

Esimerkistä voidaan havaita myös kohtia, joissa yksittäisen toiminnon suhde päämäärään, paranemiseen, on intuitiivisesti epäselvä. Haavalle laitetaan suolavettä, vaikka se kirvelee. Palohaava on ulkoinen, mutta sitä lääkitään sisäisesti. Toiminnoille annetaan ainoastaan yleispätevä päämäärä ja abstrakti tai symbolinen selitys. Tässä kohtaa on kuitenkin huomioitava myös, että nykytutkijan arkikokemukset kotitalouden tarvikkeista, kotoisista toiminoista tai terveys- ja sairauskäsityksistä eivät ole samat kuin varhaismodernien suomalaisten vastaavat arkikokemukset. Intuitiivisuuden tai epäintuitiivisuuden määrittelemineen on siis tehtävä varoen.

Boyerin ja Liénardin mallin viimeiset kohdat, toiminnan sisäinen toistuvuus sekä liittyminen teemoihin, näkyvät tässä esimerkissä selkeimmin. Parannusseokseen tulee kertojan mukaan saada tuhkaa kolmesta eri tulipesästä – yksi ei riitä. Parannustoiminnot ovat myös sidoksissa saastumisen ja tarttumisen sekä niistä puhdistautumisen teemaan.

Käyttäytymisen ritualisoitumisen teorian avulla voidaan tulkita, miksi ihmiset lähtevät muodostamaan monimutkaisia ja strukturoituja toimintamuotoja esimerkiksi palohaavoja parannettaessa, kun arkikokemuksen mukaan (2000-luvulla mutta todennäköisesti myös 1900-luvun alussa) jo kylmän pitäminen palohaavan päällä sekä arven rasvaaminen auttavat

palohaavoja paranemaan.⁹ Teoria valottaa ihmismielen liikkeitä, ei vain modernisoituneessa kaupunkikontekstissa vaan myös historiassa.

Palohaavojen parannustavat ovat toisinaan muotoutuneet ritualisoituneeksi käytökseksi, koska tällainen toiminta on ihmiselle tyypillistä tietyissä olosuhteissa. Tarkastelemassani palohaavojen parannuskontekstissa olosuhteisiin on vaikuttanut merkittävästi se, miten palohaavat on käsitetty: niiden yhteyteen on tulkittu tarttumisuha, tulen vihat, joka herättää ihmisessä evolutiiviseen selviämiseen liittyviä reaktioita.

Oletettavaa on, että varhaismodernissa Suomessa myös muissa taikojenharjoittamiskonteksteissa olisi havaittavissa ritualisoitunutta käyttäytymistä. Olisi mielekästä tarkastella myös sitä, kuinka olosuhteet vaikuttavat näissä tilanteissa. Voidaanko lemmentaikoihin liittää ihmisen taipumus ylläpitää lisääntymiskelpoisuuttaan? Vaikuttavatko vaaralliseen saalistukseen liittyvät metsästystaiat ritualisoituneemmilta kuin esimerkiksi kalastustaiat? Tällaisiin kysymyksiin vastaaminen auttaisi muotoilemaan sitä, missä kohtaa suomalaisten taikaperinteiden biologiset taustat loppuvat ja mistä kulttuuriset vaikutteet alkavat.

Yhteenveto

Olen tässä katsausartikkelissa esittänyt erilaisia kognitiivisia ja evoluutiopsykologisia lähestymistapoja magian tutkimukseen. Tällaisten teorioiden hyödyntäminen historiallisten magiaperinteiden tutkimuksessa vastaa uudesta näkökulmasta muun muassa seuraaviin kysymyksiin: Miksi magiaa harjoitettiin? Miksi se tuntui velvoittavalta? Miksi maagiset toimenpiteet rakentuvat niin kuin rakentuvat?

Maaginen ajattelu ja magian harjoitus ovat ihmisille tyypillisiä toimintatapoja olosuhteissa, joissa elämä, terveys, selviytyminen ja lisääntyminen ovat uhattuina. Suomalaisessa magiaperinteessä näkyy paljon sitä, kuinka tietyt ajattelutavat ja käyttäytymismallit ovat muovautuneet ihmiselle oleellisiksi elämän ja sen ylläpitämisen kannalta. Magia ja maaginen ajattelu, joka ohjaa käytännön magian rakentumista, ovat olleet keinoja käsitellä evolutiivisesti merkittävien uhkakuvien synnyttämää ahdistusta. Ahdistukseen liittyvät myös sellaiset emootiot kuin viha ja pelko, joiden myös esimerkiksi Stark (2016) on havainnut liittyvän magian harjoittamisen perusteluihin. Stark on tarkastellut, kuinka viha ja pelko saavat kulttuurisesti omaleimaisia ilmenemismuotoja suomalaisen magiaperinteen piirissä, mutta ihmisen emootioina ne ovat kuitenkin universaaleja, eivät kulttuurilähtöisiä.

Kognitiivinen lähestymistapa magian tutkimukseen tarkastelee sitä, millainen on se ihmisen mieli, joka kulttuurisessa kontekstissa tuottaa esimerkiksi maagisia toimenpiteitä, maagista ajattelua tai sanallisia representaatioita magiasta. Suomalaisen varhaismodernin magian tutkimuksessa olisi mielenkiintoista hyödyntää laajemmin mielen prosessien tai käyttäytymisen ritualisaation näkökulmia, ja toisaalta samoja teorioita voi hyödyntää myös nykypeerinteiden tutkimukseen esimerkiksi uushengellisten ryhmien parissa. Ymmärtämällä mielen toimintaa voimme ymmärtää paremmin myös sen tuottamia ilmiöitä.

9 Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran perinteen ja nykykulttuurin kokoelman kansanlääkintäkortistossa on verrattain vähän ohjeistuksia siitä, että palohaavaa hoidettaisiin kylmällä. Kylmän tärkeys näkyy kuitenkin palohaavojen parannusloitsuissa, joissa oleellisena osana ovat esimerkiksi pakkasen sanat. Erilaisia voiteita ja rasvoja mainitaan parannustarpeiksi varsin säännöllisesti niin parannusohjeissa ja -kertomuksissa kuin loitsuteksteissäkin ("mehiläinen tuo voiteita"-teema).

Lähteet

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran perinteen ja nykykulttuurin kokoelma.

Kirjallisuus

- Boyer, Pascal & Pierre Liénard 2006: Why ritualized behavior? Precaution systems and action parsing in developmental, pathological and cultural rituals. – *Behavioral and Brain Sciences* 29: 595–650.
- Durkheim, Émile 1965: *The Elementary forms of the religious life*. Transl. J. W. Swain. New York: George Allen & Unwin.
- Evans, Jonathan St. B. T. 2010: *Thinking twice: Two minds in one brain*. Oxford: Oxford University Press.
- Evans-Pritchard, Edward E. 1976: *Witchcraft, oracles and magic among the Azande*. Oxford: Oxford University Press.
- Fauconnier, Gilles 1994: *Mental spaces: Aspects of meaning construction in natural language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fauconnier, Gilles 1997: *Mapping in thought and language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fauconnier, Gilles & Mark Turner 2002: *The way we think: Conceptual blending and the mind's hidden complexities*. New York: Basic Books.
- Frazer, James 1929. *The golden bough: A study in magic and religion*, vol. 1. 3rd edn. London: Macmillan. [1911]
- Freud, Sigmund 1981a: Obsessive actions and religious practice. – *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud*. vol. IX. Translated from the German under the general editorship of James Strachey. London: Hogarth Press. 115–127.
- Freud, Sigmund 1981b: Totem and taboo. – *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud*. vol. XIII. Translated from the German under the general editorship of James Strachey. London: Hogarth Press. 1–162.
- Gelman, Susan. A., John D. Coley & Gail M. Gottfried 1994: Essentialist beliefs in children: The acquisition of concepts and theories. – Hirschfeld, Lawrence A. & Susan A. Gelman (eds.), *Mapping the mind. Domain specificity in cognition and culture*. Cambridge: Cambridge University Press. 341–365.
- Grimes, Ronald L. 2014: *The craft of ritual studies*. Oxford: Oxford University Press.
- Hako, Matti (toim.) 1957: *Kansanomainen lääkintätietous*. Helsinki: SKS.
- Honko, Lauri 1960: Varhaiskantaisten taudinselitykset ja parantamisnäytelmä. – Hautala, Jouko (toim.), *Jumin keko. Tutkielmia kansanrunoustieteen alalta*. Helsinki: SKS. 43–111.
- Issakainen, Tenka 2012: *Tavallista taikuutta. Tulkinta suomalaisten taikojen merkityksistä Mikko Koljosen osaamisen valossa*. Turun yliopisto.
- Kahneman, Daniel 2011: *Thinking, fast and slow*. London: Allen Lane.

- Krohn, Kaarle 2008: *Suomalaisten runojen uskonto*. Suomensuvun uskonnot. Helsinki: Salakirjat. [1915]
- Lakoff, George & Mark Johnson 1980: *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Langer, Ellen J. 1975: The illusion of control. – *Journal of personality and social psychology* 32(2): 311–328.
- Lévy-Bruhl, Lucien 1985: *How natives think*. Princeton: Princeton University Press.
- McCauley, Robert N. 2011: *Why religion is natural and science is not*. Oxford: Oxford University Press.
- Malinowski, Bronislaw 1935: *The coral gardens and their magic*. Vol 1 & 2. London: George Allen & Unwin Ltd.
- Malinowski, Bronislaw 1992: *Magic, science and religion and other essays*. Prospect Heights: Waveland Press Inc.
- Marett, Robert R. 1979: *The threshold of religion*. New York: AMS Press.
- Mauss, Marcel 1972: *A general theory of magic*. Transl. Robert Brain. London: Routledge & Kegan Paul.
- Medin, Douglas L. 1989: Concepts and conceptual structure. – *American psychologist* 44(12): 1469–1481.
- Nemeroff, Carol & Paul Rozin 1994: The contagion concept in adult thinking in the United States: Transmission of germs and of interpersonal influence. – *Ethos* 22(2): 158–186.
- Nemeroff, Carol & Paul Rozin 2000: The makings of the magical mind. The nature and function of sympathetic magical thinking. – Rosengren, Karl S., Carl N. Johnson & Paul L. Harris (eds.), *Imagining the impossible. Magical, scientific and religious thinking in children*. Cambridge: Cambridge University Press. 1–34.
- Otto, Bernd-Christian & Michael Stausberg (eds.) 2013: *Defining magic. A reader*. London: Routledge.
- Otto, Bernd-Christian & Michael Stausberg 2013: General introduction. – Otto, Bernd-Christian & Michael Stausberg (eds.), *Defining magic. A reader*. London: Routledge. 1–14.
- Piela, Ulla 1983: Muuttumaton tautiloitsu? – Laaksonen, Pekka & Ulla Piela (toim.), *Kansa parantaa*. Helsinki: SKS. 242–252.
- Piela, Ulla 1989: Loitsut 1800-luvun Pohjois-Karjalassa. – Knuuttila, Seppo & Pekka Laaksonen (toim.), *Runon ja rajan teillä*. Helsinki: SKS. 82–107.
- Pohjanheimo, Outi 2012: The enrichment of magical thinking through practices among Reiki self-healers. – B. Dahla (ed.), *Post-secular religious practices*. Scripta Instituti Donneriani Aboensis. Åbo: The Donner institute for research in religious and cultural history. 289–313.
- Rozin, Paul, Linda Millman & Carol Nemeroff 1986: Operation of the laws of sympathetic magic in disgust and other domains. – *Journal of personality and social psychology* 50(4): 703–712.
- Rozin, Paul, Carol Nemeroff, Marcia Wane & Amy Sherrod 1989: Operation of the sympathetic magical law of contagion in interpersonal attitudes among Americans. – *Bulletin of the Psychonomic Society* 27(4): 367–370.

- Rozin, Paul & Carol Nemeroff 1990: The laws of sympathetic magic: A psychological analysis of similarity and contagion. – Stigler, James W., Richard A. Shweder & Gilbert Herdt (eds.), *Cultural psychology. Essays on comparative human development*. Cambridge: Cambridge University Press. 205–232.
- Siikala, Anna-Leena 1992: *Suomalainen šamanismi. Mielikuvien historiaa*. Helsinki: SKS.
- Stark, Laura 2006: *The magical self. Body, society and the supernatural in early modern, rural Finland*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Stark, Laura 2016: Emotional causality in dynamistic Finnish-Karelian folk belief. – *Scandinavian journal of history* 41(3): 369–387.
- Sørensen, Jesper 2007: *A cognitive theory of magic*. Lanham: AltaMira Press.
- Sørensen, Jesper 2013: Magic reconsidered: Towards a scientifically valid concept of magic. – Otto, Bernd-Christian & Michael Stausberg (eds.), *Defining magic. A reader*. London: Routledge. 229–242.
- Tambiah, Stanley J. 1968: The magical power of words. – *Man* 3: 175–208.
- Turner, Mark 1996: *The literary mind*. Oxford: Oxford University Press.
- Tylor, Edward B. 1977: *Primitive culture: Researches into the development of mythology, philosophy, religion, art, and custom*, vols. 1 & 2. New York: Gordon Press. [1871]
- Wegner, Daniel M. 2002: *The illusion of conscious will*. Cambridge: The MIT Press.
- Wohl, Michael J. A. & Michael E. Enzle 2002: The deployment of personal luck: Sympathetic magic and illusory control in games of pure chance. – *Personality and social psychology bulletin* 28(10): 13–88.
- Wood, W. Scott & Maria M. Clapham 2005: Development of the drake beliefs about chance inventory. – *Journal of gambling studies* 21(4): 411–430.

**TM Siria Kohonen on folkloristiikan jatko-opiskelija Helsingin yliopistossa. Hän valmis-
telee väitöskirjaa varhaismodernin ajan suomalaisista parantamiskäytännöistä ja niiden
taustalla vaikuttavista kognitiivisista prosesseista.**

Ajankohtaista

The quest for authenticity in popular music cultures

Lectio praecursoria at the University of Eastern Finland 25 November 2017

Salli Anttonen

In my dissertation, I explore the concept and discourses of authenticity in popular music cultures. My interest in the topic of authenticity stems from my youth as a music listener who grew up watching MTV and reading rock magazines. I was always intrigued by such things as which bands are cool, which aren't; who has credibility and who is a sell-out? Which bands should one mention as one's favorites and which artists should you only listen to in the privacy of your own home? The concept of 'bad music' is also close to my heart; I was once an avid listener of Paskalista, or "Shitlist" in Radio Helsinki. During my doctoral studies I became fascinated by processes that determine which performers are seen as legitimate, others not—why is it so, and how does it come about?

Authenticity, a value in Western culture for centuries, surrounds us not only in the realm of popular music but in our everyday life. It is either demanded for or celebrated in advertisements of all kinds, with references to the authentic, genuine, or real. One strong strategy of product marketing is to refer to the 'original' as in the cases of Jaffa and Hartwall Long drink, indicating the idea of an original product as opposed to fake or copied lemonade or drink.

Authenticity is also a central cliché in Western ideologies of who we are: authentic living is referred to when searching for a fulfilling life and happiness, accompanied by phrases of keeping it real, being true to oneself or finding one's true self. Besides authentic living, learning, and happiness, there is a new trend of authentic leadership – for instance, Harvard Business Review stated in 2015 that "Authenticity has become the gold standard for leadership." Harvard professor and former Medtronic CEO Bill George, the author of a book on the topic, defines authentic leaders as genuine, moral, and character-based leaders: "People of the highest integrity, committed to building enduring organizations ... who have a deep sense of purpose and are true to their core values who have the courage to build their companies to meet the needs of all their stakeholders, and who recognize the importance of their service to society." The definition sounds familiar also in relation to the demands placed on musicians, with key terms such as integrity and being true to one's core values.

Authenticity as a topic offers a view to the core of Western thought and subjectivity, perhaps subconsciously affecting us all. That is why I am feeling a bit inauthentic standing here, wearing

shoes and makeup I would not normally wear and speaking a language that is not my own. It is built into my psyche to be as authentic as possible, with the help of different catchphrases. As the late Oscar Wilde is quoted as saying: Be yourself, everyone else is already taken. Or alternatively, as the late Chris Cornell sang: To be yourself is all that you can do.

The ideal and the reality of authenticity demands

Media formats such as *Idols* and *XFactor* offer audiences a view backstage. We get a glimpse of how future stars are made, how they are just like us, regular folks, how they prepare for performances and how they recover from them. Or as in *Vain elämää*, where some of the most popular stars of Finland (ideally) share very personal stories accompanied by tears – signs of authentic emotion – and real-life stories behind the songs – even when the songs may be written by other people.

My friend's nephew has a habit of constant self-reflection – stating "I found that funny" after a good scene in a movie, or "I was anxious about that" after meeting new people. Sociologist Dennis D. Waskul did an experiment in his daily life, deciding to attempt complete sincerity and authenticity for a day. In a similar fashion, he was stunned at his child's ability to be in complete awe about seemingly mundane things constantly. What would our everyday life and interactions be like if we, as the nephew, dared to say that "I was pretty scared back there" or "I am feeling really vulnerable right now". However, Waskul concludes that actually, insincerity might be the thing that is really more ethical and valuable to our communities. Instead of my so-called inauthentic look, if I would have chosen some authentic clothes today and appeared here wearing a sweatshirt, boots, and jeans, it probably would have decreased the value and dignity of this event and offended people. Similarly, Waskul's – actually fictional – experiment with total authenticity had some disastrous results, such as upsetting his daughter about the real nature of Santa Claus, offending colleagues at the university, and shocking students with harsh feedback on their course work.

The ideal of full authenticity and sincerity however lives on in cultural debates. In the context of popular music, my research focused on media material, such as artist interviews and music reviews.

In the case of Lady Gaga, I argued that the interviews from *Rolling Stone* utilized two seemingly contradictory strands of authenticity discourses: traditional and modernist strands.

Gaga is quoted as saying "I've always been Gaga," which represents the traditional strand, but elsewhere, she is quoted as saying "If I had come out as who I was, no one would be listening. Now people are listening." (Strauss 2010). Creating a persona, a trait of modernist authenticity, is here the key to success and fame, and to getting your voice heard.

In the second case study, I investigated the hatred towards the Canadian band Nickelback. Jose Riikonen portrays their music as 'hypocritical bullshit performed through gritted teeth' (Riikonen 2012), and thus traces the unworthiness of the music to its insincere and fake quality. Markus Hilden (2011) continues on the theme of hypocrisy, painting a sarcastic picture of Kroeger, while quoting Nickelback's lyrics from 'When We Stand Together': 'In the midst of his collection of quad bikes Kroeger has figured that hey, should we restrain this consumption feast'.

According to music researcher Simon Frith, the most common complaint regarding bad music is that it is inauthentic, insincere – ‘as if people expect music to mean what it says,’ judging the music as if it were synonymous with a person’s sincerity (2004, 28). The theme of lies can be applied to the band’s personas as well, as they are accused of trying to be something they are not – of ‘striving to play a credible rock band’ as Romppainen (2012) states in his critique. The reviews portray a strong tendency to hate the band because of their lack of authenticity.

Finland certainly has its own nickelbacks: the likes of Yö, Mamba, and the rapper Cheek, who has caused strong reactions, both positive and negative. In the future, it would be interesting to explore what elements have cast these artists in the same pile with Nickelback: is it their lack of authenticity? Poor quality of the music? Bad public image? These artists are also the ones you should not mention as your favorite band if you wish to maintain some sort of cultural capital – authenticity is thus tightly intertwined with questions of fandom as well.

Cheek, who announced his decision to end his career last week, stating that he has nothing more to offer, is one of the most successful, but also most hated artists in Finland. He is also one of the artists often accused of inauthenticity. In Joensuu, the rock festival Ilosaarirock received a massive backlash after booking Cheek last summer. People accused the festival of losing their original feel and spirit, of not being a proper ‘rock’ festival anymore. Cheek’s retirement raises many questions – is the one retiring actually the character of Cheek that Jare Tiihonen is tired of and needs to cast away? Cheek’s case reminds me of an idea, argued for instance by David R. Shumway (2014, 22), of whether the product of music industry is actually the star, and not the music. In this case it is the product of Cheek that would be past its expiration date, sucked dry of its potential and needing to be retired. The person Jare Tiihonen might then later create a new product for the market.

In the third article of the work, the aim was to examine the intertwining of censorship and authenticity in metal, a genre that values transgression. In addition, it explores how authenticity can be applied in analyzing other music-related phenomena, such as censorship. Overall, concentrating on the experiences of musicians themselves through qualitative interview material, thus offering an inclusive view to the discourses of censorship, this article contributes to the debate on the limits of musical expression. The intertwining of authenticity and censorship was visible in accusations of false lifestyles, insincere lyrics, or bands knowingly aiming at being censored for the sake of achieving fame. This article can also be read as deconstructing the myth of authenticity and total freedom of expression: some sort of self-censorship is described as a constant in the creative process.

Alternatives to traditional authenticity

In discussions on the demands for authenticity, there have also been contrasting voices questioning the hegemonic views. For instance, rock journalist Ann Powers suggests the idea of “Bread-and-butter songs [that] are good for group yell-alongs.” I started to miss Nickelback’s singer, Chad Kroeger’s voice, after forcing myself to listen to the band intently – it would be great yell-along music, as well as soundtrack for drinking beer, or wanting to feel bordering-on-kitschy sentimentalism (my weapon of choice for this was the track “Lullaby”). Is that not valuable?

Powers suggests that maybe the mediocre or unoriginal musical moments afford the listener with space to embrace also the intensive experiences and emotions music may offer and help digest especially the difficult elements of modern life songs might present, such as change and confusion (2004, 239–240). However, Powers continues that the unexceptional, vapid hit songs may actually be more extraordinary than they seem: “Actually, ‘Bailamos,’ or whatever represents your personal nadir in packaged pop, can’t really be mediocre – with nearly 30,000 recordings produced each year, any one that makes it to the public’s ear must possess some charismatic quality, puzzling as it may be. As critics and music lovers, we need a framework for understanding that nondescript essence. There needs to be room for the unexceptional in our thinking about music.” This in turn could free us to let the musical skeletons in our closets loose.

Last year in September, I went to see Nickelback perform live in Helsinki. Unavoidably, I had a certain filter in my gaze as I experienced the event, having finished the article. Consequently, I paid special attention to details mentioned in my research material, such as the elaborate highlighting of alcohol use, while through the critical researcher’s gaze I also wanted to know whether or not there actually was any alcohol in the cup, or if they were lying to us in their beverage consumption as well. Throughout, I was struggling a bit to enjoy, but at the end, in the middle of all the rock ‘n’ roll clichés and tough guy acts, I found one thing I truly believed in: it was Chad’s blinking. When he sang, he has a habit of blinking unconsciously which I found very authentic. This bodily gesture cannot be faked, as has also been said about the tears in *Vain elämää*: the bodily fluid is a sign of authentic emotion that cannot be forced, a piece of evidence of authenticity. I forgot all the rock clichés Nickelback had performed when I watched Chad blink and sing: there was nothing fake about his dedication in producing his vocals, the pitch, the sound, and the blinking that he could not help. ([See video here.](#))

It is also worth asking why I felt the need to find something to believe in in the first place. Isn’t the music enough? However, the argument that many have suggested feels fitting: in a time where most collective value systems and constants of our culture have collapsed, we crave for something permanent and true with a capital T to hold on to – even if it were only an illusion of it.

Anttonen, Salli 2017: *A feel for the real: Discourses of authenticity in popular music cultures through three case studies*. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Education, Humanities, and Theology, no 108. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-61-2557-2>

Lähteet

- Frith, Simon 2004: What is Bad Music? – Washburne, Christopher J. & Derno, Maiken (ed.), *Bad Music. The Music We Love to Hate*. New York and London: Routledge.
- Hilden, Markus 2011: Nickelback: Here and Now. *NRGM*, November 29. Accessed January 18, 2012. [online] < <http://www.nrgm.fi/kritiikit/nickelback-here-and-now> >
- Powers, Ann 2004: Bread and Butter Songs: Unoriginality in Pop. – Weisbard, Eric (ed.), *This is pop: in search of the elusive at Experience Music Project*. Cambridge & London: Harvard UP.
- Riikonen, Jose 2012: Nickelback: Here and Now. *Nyt*, January 5. Accessed 24 May 2012. [online] < <http://nyt.fi/a1353046031456> >
- Romppainen, Heikki 2012: Nickelback vei havaintoretelle keskinkertaisuuteen. *Helsingin Sanomat*, September 18, C1.
- Shumway, David R. 2014: *Rock Star: The Making of Musical Icons from Elvis to Springsteen*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Strauss, Neil 2010: The Broken Heart & Violent Fantasies of Lady Gaga. *Rolling Stone* (1108/1109), 66–74.
- Waskul, Dennis D. 2009: The Importance of Insincerity and Inauthenticity for Self and Society: Why Honesty is Not the Best Policy. – Vannini, Phillip & Williams, J. Patrick (ed.), *Authenticity in Culture, Self and Society*, Surrey: Ashgate.

Filosofian tohtori Salli Anttonen valmistelee post doc -hankettaan kulttuurintutkimuksen ja populaarimusiikin tutkimuksen alalta Itä-Suomen yliopistossa.

Problemet med att ”ha roligt”, strävan efter ”att vara nöjd”

Lectio praecursoria 26.1.2018 Åbo Akademi

Jacob Löfgren

Arbetet med min avhandling ...*And Death proclaimed 'HAPPY HOGSWATCH TO ALL, AND TO ALL A GOOD NIGHT' (IT IS EDUCATIONAL) – Intertext and Folklore in Discworld-fandom*, har jag förstått att en folklorist ofta arbetar i en dubbel persona, i mitt fall rollen som fan och rollen som forskare. Faktum är att jag genom min process har arbetat med flera dubbla begreppspar. Fan och forskare, affekt och tillhörighet, fiktion och verklighet, *non-sense* och *common sense*.

I denna lectio kommer jag lyfta fram två närstående begrepp till, nämligen roligt och nöjd. Anledningen till att jag vill ta upp just detta begreppspar är enkel. Ända sedan jag publicerade min första artikel om ämnet *Win-canton*, har jag brottats med ett upplevt problem kring det faktum att jag har haft roligt under min avhandlingsprocess. Att ha roligt, uttrycker en slags affektivitet, vilket tillsammans med en informell fältmetod, leder till frågor om självreflexivitet. Frågor om vem man är som uttalar sig akademiskt och varför.

Problemet med informalitet bottnar i en förståelse av vetenskapen som en slags objektivt uttryck, detta trots att vetenskapsfilosofer som exempelvis Peter Winch debatterat denna problematik ingående (Winch 1990 [1958]), genom att påpeka att de termer som en humanvetenskapare använder sig av, är påverkade av det fält hen studerar. Eller som Winch själv skriver i *The idea of social sciences*:

In the course of his investigation the scientist applies and develops the concepts germane to his particular field of study. This application and modification are 'influenced' both by the phenomena to which they are applied and also by the fellow-workers in participation with whom they are applied. (Ibid, 85–86.)

Jakob Löfgren

I de roller jag har haft så är det försvarbart att ha roligt i den ena, den som fan. Fandom är ju, enligt fandom forskaren Matt Hills, delvis baserat i en lek med affekt. Detta leder till att jag som deltagare i en deltagande observation förväntas förstå och delta i den affektiva leken. Detta för att få en empatisk förståelse för mitt fält, något som folkloristen Birgitta Schmidt-Lauber (och jag också) menar är den deltagande observationens syfte.

Den affektiva leken jag deltagit i som fan och som forskare har således betytt att ha kul, också som forskare för att förstå mitt fält. Att ha roligt har med andra ord blivit en del i min egen forskningsmetod och visat på att firandet i Wincanton, på många sätt innefattar konceptet av att ha just roligt. Många av informanterna har på, den något naiva, frågan om varför de deltar i fandomen och firandet i Wincanton i förbifarten svarat; "for the fun", "cause it is a fun time", "well I like to go nuts once and a while". Arbetet med en avhandling kan vara arbetsdrygt och affektivt, och även om processen stundtals kan vara mycket frustrerande, är den också rolig. Exempelvis har insamlingen av materialet för avhandlingen varit roligt.

Jag har förövrigt sällan träffat en kollega som beskrivit att arbeta materialnära i fält eller arkiv som något annat än roligt eller åtminstone en rolig del av forskningsprocessen.

Men ett annat mycket talande exempel om att begreppet roligt verkar vara av vikt inom en akademisk kontext, speciellt om man analyserar firandet av Hogswatch i Wincanton, eller Terry Pratchett's författarskap, är de frågor man får på konferenser runt om i världen. Frågor kring om jag tyckt det har varit kul i fält, eller påståendet att materialet är kul, menar jag implicerar en slags motsatsförhållande till en norm i vilken "det kanske inte riktigt ska vara på det sättet".

Informalitet – roligt kontra seriöst?

Det verkar som om att erkänna att man har roligt medan man arbetar ställs i kontrast till någon slags seriositetsbegrepp. Som om roligt skulle stå i motsats till att vara seriös. Att erkänna att man har roligt i ett vetenskapligt sammanhang, tycks inbegripa att det finns ett självreflexivt problem som kommer ur affekt, en slags informalitet.

Lyckligtvis har jag arbetat med deltagande observation som insamlingsmetod och informalitet är enligt antropologen Michael Agar den deltagande observationens styrka och modus operandi: "[I]f you take away all the informal ethnography, you are left with anthropologists that do the same things as psychologists and sociologists" (Agar 1996:245). Som ett led i utläggningen om deltagande observation och självreflexivitet i avhandlingen, påstår jag att rollen som forskare har ett släktskap med rollen som fan. Detta då forskaren precis som ett fan, har ett visst mått av affektiv investering i det arbete hen utför. Affekt är ett slags känslouttryck och ska enligt fandomforskaren Lawrence Grossberg förstås som:

Affect is what gives 'color,' 'tone' or 'texture' to our experiences (Grossberg 2002 [1992]:56).

Som jag redan konstaterat har jag sällan mött en kollega som tycker att fältarbetet är någonting tråkigt. Men att hävda att affektiva uttryck inom den akademiska kontexten handlar om att ha roligt, undervärderar det arbete som vi på allvar lägger ner i våra publikationer. Problemet med att ha kul är att försöka förklara vad "kul" är – att sätta fingret på vad detta innefattar är väldigt svårt. Johan Huizinga konstaterar i sin bok *Homo Ludens* att

Now this last-named element, the fun of playing, resists all analysis, all logical interpretation. As a concept, it cannot be reduced to any other mental category (1980 [1949], 3).

Ändå tänker jag inte sticka under stolen med att det att vara fan och att träffa andra fans av Pratchetts Discworld, har varit roligt, mycket roligt. Att vara i ett affektivt investerat fält, som består av en grupp människor, vars firande man studerar, och som bland annat innefattar att på auktion sälja partiellt ägarskap i auktionsförrättaren (signerat på ett Viktorianskt-inspireerat handtryckt dokument av dennes fru), leder till en del skratt.

Men att har roligt i fält står ändå som sagt inte i motsatsförhållande till att vara seriös. För att citera den brittiska författaren Neil Gaiman, då han i en intervju i samband Terry Pratchett's död konstaterade att:

Terry was somebody that fought for years to try to make people understand that funny and serious is not opposites, the opposite of funny is not funny.

Genom den forskningsprocess som jag just nu håller på att avsluta, har jag konstaterat att, precis som många andra begreppspar, står begreppen roligt och seriös inte i ett motsatsförhållande till varandra. För att illustrera detta vill jag därför i detta forum lyfta fram den dubbla rollen av fan och forskare genom en annan sparringpartner till "att ha roligt", nämligen "att vara nöjd".

Argumentet jag vill göra kan läggas ut som följer: Jag hävdar att rollen som fan och forskare har ett släktskap i det att de båda innefattar affektiv investering. I rollen som fan tillåts jag ha roligt, i rollen som forskare räcker det inte med att ha roligt. Om jag fortfarande ska hävda ett släktskap beroende av affekt, så menar jag att min forskningsprocess och mitt skrivande (och akademisk skrivande verksamhet överlag) kan kopplas samman med känslan av att vara nöjd.

I sin diskussion om de sociala vetenskaperna och mera precis i sin diskussion om Hobbes och Hume och deras syn på sociala system inom humanvetenskapen, menar filosofen Martin Hollis (1994) att normer och värderingar ger oss grunden att som rationella varelser agera så att vi maximerar belåtenhet, eller nöjdhet. Känslan av att vara nöjd är alltså något som (till skillnad från roligheten) vi rationellt kan sträva efter. I vårt dagliga arbete med text, uttrycks normer inom det akademiska seminariet genom vilken termer stöts och blöts i diskussion. Denna praktik leder till en kollektivt strävande efter att uppnå stadiet nöjd.

Strävan efter nöjdhet i praktiken

Jag vill hävda att skriva en avhandling i sin praktik är en serie val som strävar efter nöjdhet. Jag ska påpeka att jag här med nöjd inte menar det i en form som förminskar seriositeten i ett avhandlingsarbete, såsom "bara nöjd" eller "väl nöjd". Det jag vill illustrera är strävan efter att vara nöjd, leder till en serie praktiska val man måste göra som forskare.

På ett sätt har 'att vara nöjd', precis som 'att ha roligt' kommit i skymundan när man diskuterar en avhandlingsprocess, till förmån för diskurser om hårt arbete, publikationstryck och frustration. Men en av de känslor som påverkat mitt dagliga arbete på ett praktiskt plan är

ändå strävan emot nöjdhet. Jag ska ge ett exempel. I november 2013 var jag på min tredje fältresa i Wincanton. Syftet var att jag skulle samla in material om karnevalistiska uttryck i firandet. Att se på hur fansens firande kunde analyseras genom hur man vänder världen och dess normer upp och ner, genom att leka med koncept som liv och död, religion, förnuft och genus. Jag hade planerat att skriva en av de artiklar som skulle in i avhandlingen kring detta ämne. Nu ser den som har läst avhandlingen att så inte blev fallet. En artikel blev det, men en om användningen av narrativ och scen-berättande i firandet; varför blev det nu så?

Artikeln jag skrivit innan den som kom att handla om narrativ, var en ekonomiskt inriktad artikel och jag hade spenderat en läs och skrivperiod i vilken jag gått igenom begrepp som *event economy*, transaktion och gåvoekonomi.

Att jag skrev en artikel om narrativ istället för en artikel om karnevalism bottnar i att jag, i strävandet efter att vara nöjd, ville gå tillbaka till folkloristikens rötter, nämligen berättandet och berättelsen. Detta val gjorde jag för att uppfylla avhandlingens syfte av att visa på hur folkloristisk teori kan användas för att förstå fandom, och på så sätt göra mig själv nöjd med avhandlingen som helhet. Valet var (i mitt tycke) ett måste. Valet av teoretiskt angreppssätt var också beroende av det material jag hade samlat in. Om man arbetar så materialnära som folklorister gör och låter det etnografiska materialet tala, så hamnar man ofta i valet att byta teoretisk ingång, från det man tänkt sig, till det som materialet berättar åt en att det behöver.

Under firandet fanns många event i vilka fansen stod på scenen och berättade berättelser av olika slag och många av dessa fastnade i fältrapporten om karnevalism. För att beskriva det jag deltagit i och (som Agar skulle säga) "ge röst åt fältet", gjorde jag ett val att skriva artikeln utifrån tankar kring berättelsebarhet och qualia, för att visa på hur intertextualitet förmedlas också i känslan av hur någon eller något upplever någonting.

Inte sällan i en forskningsprocess upplever man nöjdhet, och alla här inne har upplevt hur nöjd man blir när pusselbitarna material och teori faller på plats. I fallet med artikeln som fick namnet 'It's a Good Job Nobody Mentioned Hedgehogs': The Use of Narratives in Discworld Fandom (*Folklore* 128, March, 2017), satt nöjdheten i teorivalet av narratologen David Hermans tankegångar om att berättelsens främsta uppgift är att förmedla qualia. Det var alltså frågan om en praktisk process av att läsa teori tills man upplever sig nöjd med sitt val, för att fylla kravet på att ge fältet en röst. Denna process är vägen man får gå för att omvandla det upplevda problemet med "att ha roligt i fält" till akademisk text. Man arbetar tills man på ett tillfredställande sätt kan illustrera fältet genom sitt teoretiska val, i syfte att vara belåten med representationen av fältet så som man har observerat det.

För att nu återknyta till mitt självreflexiva problem kan man säga att min roll stundtals har pendlat mellan dessa två affektivt påverkade debattklimat: å ena sidan det akademiska folkets normer (som vi kanske kan kalla för ett affektivt allvar), å andra sidan fansens affektiva lek. På så sätt kanske avhandlingen kan ses som en praktisk studie av Peter Winch förståelse av humanvetenskaparen som påverkas både av den akademiska traditionen man är skolad i, och fältet man studerar. Både fandom och akademien är grupper som har en affektiv investering i text, och de båda kontexterna tenderar att vilja debattera och diskutera text. Skillnaden ligger även här i skillnaden mellan "att ha roligt" och "att vara nöjd". Diskussionen med fans om Pratchetts böcker utgår ifrån att alla har en intertextuell förståelse av böckerna, och

diskussionen ses som ett nöje (även om debatten kan gå ganska vilt till), medan akademiker förstås har debatt och diskussion som en del av arbetsdagen.

Jag vill avsluta med att påpeka att arbetet med att skriva en artikelavhandling är en utmärkt skola i en nöjdhetens praktik. Dels på grund av att de fackuttryck vi arbetar med som humanvetenskapare i praktiken utvecklas genom seminarier och konferensinlägg. Dels genom processen att publicera artiklar. En akademisk artikel uppstår i konsensus mellan mig som författare, artikelns granskare och redaktören. Alla i en strävan efter att tillfredsställa krav på akademisk korrekthet, i debatt om termer, diskussion om fontstorlekar, ombrytning, bilder och titlar.

Det är en process i vilken man lär sig att ta kritik, kompromissa och göra det akademiska samfundet nöjt med en text, för att göra texten man arbetar med akademiskt gångbar. Vilket i sig är ett uttryck för en affektivt inspirerad, evig strävan efter att vara nöjd.

Löfgren, Jakob (2018): ...And Death proclaimed 'HAPPY HOGSWATCH TO ALL, AND TO ALL A GOOD NIGHT' (IT IS EDUCATIONAL) – Intertext and Folklore in Discworld-fandom. Åbo: Åbo Akademi University. <http://www.doria.fi/handle/10024/149210>

Litteratur

- Agar, Michael H. 1996: *The Professional Stranger*. 2nd edition. San Diego: Academic Press.
- Grossberg, Lawrence 2002: Is there a fan in the house? The affective sensibility of fandom. – Lewis, Lisa A. (ed.), *The Adoring Audience: Fan Culture and Popular Media*. Abingdon: Taylor & Francis. 55–65. [1992]
- Hollis, Martin 1994: *The Philosophy of Social Science*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Huizinga, Johan 1980: *Homo Ludens*. London: Routledge. [1949]
- Löfgren, Jakob 2017: 'It's a Good Job Nobody Mentioned Hedgehogs': The Use of Narratives in Discworld Fandom. – *Folklore* 128, March: 75–92.
- Schmidt-Lauber, Birgitta 2012: Seeing, Hearing, Feeling, Writing: Approaches to and Methods from the Perspective of Ethnological Analysis of the Present. – Bendix, Regina & Galit Hasan-Rokem (eds.), *Companion to Folklore*. Chichester: Blackwell. 559–578.
- Winch, Peter 1990: *The Idea of Social Sciences and its Relation to Philosophy*. London: Routledge. [1958]

Filosofie Doktor Jakob Löfgren är nyutexaminerad från Nordisk folkloristik vid Åbo Akademi. Han arbetar som projektforskare inom projektet "Vardagens Rum" och som timplärare vid Barn, Unga och Samhälle på Malmö universitet.

Naurun voima: Muistitietotutkimus huumorin merkityksistä Tikkakosken tehtaan paikallisyhteisössä

Lectio praecursoria 27.1.2018 Helsingin yliopistossa

Niina Naarminen

Tikkakosken tehdasyhteisö kasvoi aseistaan tunnetun tehtaan ympärille viime vuosisadan aikana. Tehdas lakkautettiin taloudelliseksi ja tuotannolliseksi mainittujen syiden vuoksi vuonna 1991. Väitöskirjani käsittelee yhteisöllisen kulttuurin ja huumorin merkityksiä deindustrialisaation kokeneessa tehdasyhteisössä. Deindustrialisaatiolla tarkoitan lyhyessä ajassa tapahtunutta teollisten työpaikkojen vähenemistä ja samalla palvelualojen ja erityisesti hoitotyön tarpeen lisääntymistä.

Autoetnografisen tutkimukseni pääasiallinen aineisto koostuu tallentamistani muistitietohaastatteluista alkaen vuodesta 1996 jatkuen viime vuosiin saakka. Olen käyttänyt tutkimusaineistona myös omia muistojani ja havaintojani, sillä olen itse tutkimani yhteisön entinen jäsen. Tässä tapauksessa juuri tämä tekee työstäni autoetnografisen. Lisäaineistoina tutkimuksessani ovat yhteisöä, muistitietoa ja perinnettä koskevat julkaisut, arkistoaineistot, sekä esimerkiksi päiväkirjat ja kirjeet. Tallentamieni haastatteluiden lisäksi sain arvokasta muistitietoa tehtaalaisista Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran äänitarkiston maakuntakeruuhaastatteluista, jotka on tallennettu 1970-luvulla. Kansan Arkistossa puolestaan on tallennettuna Tikkakosken Työväennäyttämön harrastajänäyttelijöiden kerrontaa, ja Työväen Arkistossa 1960-luvulta lähtien muistitietotoimikunnan keruun tuottamaa tietoa vuoden 1918 tapahtumista paikkakunnalla.

Tikkakosken tehtaalaisia koskevaa muistitietotutkimustani ohjaa mikrohistoriallinen näkökulma. Mikrohistoriallinen tarkastelutapa yleensä pyrkii heijastamaan pienistä yksityiskohdista saatua tietoa suuriin kokonaisuuksiin ja päinvastoin. Se analysoi esimerkiksi yksittäisiä henkilöitä ja heidän toimintatapojaan yhteisönsä jäsenenä omassa ajassaan ja paikassaan. Yhteiskunnan ja yhteisöjen suuret muutokset heijastuvat väistämättä yksilöiden elämään, mutta yksilöiden kokemukset nitistyvät helpommin yhteiskunnan rattaiden alle piiloon. Muistitieto tuo meitä ympäröivän yhteiskuntamme muutoksista tietoa, jota ei saa tilastoista.

Niina Naarminen

Muistitiedon haasteellisuus

Haastateltavani puhuivat mielellään työstään tehtaalla. Erityisesti eläkkeellä olevat työntekijät maalasivat eteeni värikkään kuvan menneisyyden kultanhoitoisesta onnelasta, jota johdettiin oikeudenmukaisesti ja tasavertaisesti. Heidän arkensa 1990-luvun lopulla ja 2000-luvun alkuvuosina oli virkeää ja aktiivista. He korostivat sosialidemokraattien ja kansandemokraattien poliittisten kiistojen olevan historiaa ja ihmettelivät vuoron perää, miksi olivat joskus ylipäättään riidelleet politiikasta. Eläkeläiset elivät yhteisöllistä ja taloudellisesti turvattua elämää. Huumori ja nauru olivat keskeisellä sijalla heidän kerronnassaan.

Tehtaalla 1990-luvun alussa irtisanotut ja työttömiksi jääneet tehtaalaiset muistelivat myös huumoria ja naurua tehtaalla, mutta toisin kuin eläkeläisten arjessa, heidän yhteisöllisyytensä entisten työtovereiden kanssa mureni vähitellen. Kerronnassa toistuivat hylätyksi tulemisen teemat ja yhteisestä huumorista ja naurusta työtovereiden kanssa puhuttiin kuin hetkistä menetetyn rakkaan kanssa.

Aika ei paranna haavoja, mutta muuttaa yksilötasollakin näkemyksiä koetuista asioista. Tapahtumat ja muutokset kunkin ihmisen elämässä muovaavat muistoja ja ajattelutapaa. Tarkastelen tutkimuksessani myös omia kokemuksiani ja muistoja ja analysoin niitä nykykontekstissa. Muistot ja mielle yhtymät kokemastani huumorista ja pilailusta yhteisönsäni – yhtä lailla kuin esimerkiksi ääniin liittyvät muistot – muuntuvat ja vaihtelevat ajan ja kontekstin myötä. Tämä on pidettävä mielessä myös haastateltavieni vastauksia tulkittaessa. Muuntuvuus on muistitiedon erityinen ominaisuus ja tekee sen haasteelliseksi. Tutkijan on osattava tulkita ja analysoida muistojen muuntuvuuden syitä.

Analyttinen kehys yhdistää työssäni muistitietotutkimuksen, folkloristiikan ja yhteiskuntahistorian tutkimusten metodeja. Tutkimuksessani tarkastelen identiteettejä ja niiden muutoksia Tikkakosken tehdasyhteisössä politiikkaa ja huumoria korostavan perinteen kautta.

Kiistämisen kulttuurin ylpeyttä ja nöyryyttä

Työväenkulttuurin karnevalistisuus ja itseironian muodot ilmentävät kaksijakoisesti uhmakasta ylpeyttä ja samaan aikaan nöyryyttä. Huumori ja pilailu Tikkakosken tehdassalikulttuurissa olivat keskeinen osa yhteisöllistä perinnettä. Erityisesti ulkopuolelta yhteisöön tulleiden ja vähemmistönä työskennelleiden naisten haastattelut antavat tietoa omaehtoisesta huumorikulttuurin tuottamasta sisäpiiriylpeydestä, mutta paljastavat samaan aikaan rakenteellista syrjintää, joka kohdistuu erityisesti heihin, joilla ei ole ollut yhteisön tukea. Ristiriitainen tietoisuus omasta asemasta työläisyhteisössä toistaa haastatteluissa myös tätä kaksijakoisuutta. Sen yksi ilmenemismuoto on asenne tehtaan johtajistoon yhtäältä ihailien ja toisaalta heistä vitsaillen. Tehdaspaternalismina tunnetun ilmiön periaatteiden mukaisesti johtajisto tuki Tikkakoskella, kuten monissa muissakin maaseututehtaissa, isällisesti yhteisön kasvua ja hyvinvointia - liiketoiminnan tavoitteiden tukemiseksi. Haastatteluiden, arkistoaineistojen ja aiempien paikallisjulkaisujen perusteella on korostettava, että pelkästään suunnitelmallisesta hyväksikäytöstä ei ainakaan kaikkina vuosikymmeninä ole ollut kysymys. Pyrkimys tasavertaisuuteen on näkynyt esimerkiksi johtajiston tavassa tukea työläisten järjestäytymistä antamalla yhdistyksille tehtaan rahoittamat kokoontumistilat. Näin ei kuitenkaan ollut tehtaan alkuvuosikymmeninä, vaikka haastatteluiden perusteella johtajat näyttävät aivan erityisinä hyväntekijöinä juuri 1890-luvusta 1920-lukuun asti. Muistitieto

on ristiriitaisinta vuotta 1918 koskien. Haastatteluiden ja tilastotietojenkaan mukaan Tikkakoskella ei käyty sisällissodan aseellisia kamppailuja. Juuri tuona vuonna tehtaalla aloitettiin aseiden tuotanto itsenäisen Suomen armeijaa varten. Näin ollen Tikkakosken poliittisesti aktiivisinakin tunnetut sosialidemokraattiset työläiset tekivät aseita valkoista osapuolta edustavalle taholle. Kenenkään haastateltavan kerronta ei tuonut esiin tätä seikkaa, lukuun ottamatta yleisluontoista vihjausta "vaikeasta vuodesta 1918". Sen sijaan useissa haastatteluissa korostettiin tehtaan johtajiston "suojelleen" työntekijöitä joutumasta vangituiksi poliittisista syistä. Haastatteluissa kiellettiin vangitsemisia tapahtuneen lainkaan. Kuitenkin Työväen Arkiston muistitietotoimikunnan keruun tuottama tieto tehtaan entiseltä työläiseltä tuo esiin toisen totuuden. Alun alkaen Venäjällä aseoppikoulutuksen saanut mies tuli Tikkakosken tehtaaseen töihin vuonna 1919 ja kertoi tehtaalle palanneen samoihin aikoihin luurangoiksi laihtuneita työmiehiä vankileireiltä. Miehen mukaan työläisten välit johtajistoon olivat kireät. Nuori mies ei työskennellyt tehtaassa pitkään ja muutti Tikkakoskelta pois.

Tikkakoskella monen sukupolven ajan työskennelleet tehtaalaiset kertoivat omaa totuuttaan tehtaasta ja sen perhemäisestä yhteisöstä sukupolvesta toiseen. Siihen ei kuulunut vuoden 1918 sota muussa merkityksessä kuin turvapaikkana. Siihen kuuluivat ilo, nauru ja Tikka-henki, joka merkitsi tehtaalaisen yhteishenkeä ja joka haastatteluissa mainittiin ensimmäisten johtajien ansioksi. Edellyttikö sovinnollinen nauru vaikeuksista vaikenemista yhteisössä? Vanhimpien haastateltavieni ja arkistohaastatteluiden kerronnasta käy selväksi, että ennen torpparilakia lähiseudun, erityisesti Tikkamannilan kartanon isäntä oli ollut torppareille ja alueen köyhälistölle häikäilemätön. Verrattuna kartanon patruunan käytökseen uuden tehtaan patruunat olivat hyväntekijöitä. Köyhälistön luottamus tehtaan patruunoihin syntyi ja kasvoi nopeasti paikkakunnan hyvinvointia edistävien investointien vuoksi. Johtajisto ruokki luottamusta ilmeisen hyvin tuloksin, jos ja kun myös vuoden 1918 tapahtumat muistetaan yhteisössä edelleen heitä suosivassa valossa.

Karnevalismia ja veijareita

Työläisten omaehtoinen huumorikulttuuri ihaili patruunoita, jotka osasivat elää työläisten yhteisössä työläisten tapojen mukaan. Tarinoiden neuvokkaaksi mielletty patruuna hoiti työläisten yksittäisiä juopporetelöintejä viemällä henkilökohtaisesti rettelöitsijät putkaan. Sama patruuna ratkoi työläistensä perheväkivaltilanteita ja muita keskinäisiä riitoja lyömällä henkilökohtaisesti pahemmaksi arvioimaansa osapuolta omin nyrkein. Ja edelleen: sankaripatruuna hiihti tehtaan hiihtokilpailuissa herraskaisesti silinterihattu päässään ja sikari hampaissaan tehden itse itsestään pilaa. Epäsovinnaisuus ja itseironia olivat erinomainen yhdistelmä pohjana tehtaalaisen huumorikerronnalle. Samankaltainen kerronta on ollut tyypillistä jo agraariajan Suomessa. Teollisuustyöntekijöiden huumori on toistanut samoja kerronnan aiheita kuin esimerkiksi Seppo Knuutilan tutkimat isäntä ja renki -kaskut. Tehtaalaisen muistitiedosta paljastuu yhtäläisyyksiä myös esimerkiksi Satu Apon tutkimiin teemoihin vanhoista suomalaisista, aikuisille suunnatuista kansansaduista, jotka käsittelivät suorasukaisesti groteskia ja seksuaalista huumoria. Tämän kaltainen mentaliteetti ulottaa juurensa kauas menneisyyteen jo aiemmin mainitsemani karnevalismiin. Huumori ja nauru yhteisön sisällä ei kohdistu ainoastaan ulospäin, vaan ironisoi yliampuvasti myös itseään. Kerronnassa kuulijalle luotu kuva tehtaan oikeudenmukaisesta patruunasta pamputtamassa tuhmaa työntekijää päähän, tai sama hahmo hiihtämässä sikari hampaissaan, toisintaa myös kuvaa keskiaikaisesta ja sen jälkeisestä eurooppalaisesta komediateatteriperinteestä.

Omaa voimaa ja oveluutta osoittavat tehtaalaisten kerronnassa puolestaan veijarihahmot. Nämä neuvokkaat ja ovelat hahmot ovat kertojasta riippuen yleensä poliittisen huumorin keskiössä. Kun kertojana on sosialidemokraattinen henkilö, hän huijaa ovelasti kommunistia. Ja kun kertojana on kommunisti, hän korostaa omaa neuvokuuttaan ja pilkkaa demarin kömmähdyistä. Oman voiman ja sanan säilyn julkea korostaminen toistuu naisten ja miesten välisessä huumorissa, jossa on nähtävissä samankaltaisia ”servaamis”-piirteitä kuin rap-kulttuurissa. Tehtaalla huumorin aloite tuli haastatteluiden mukaan useimmiten miehiltä ja naisten piti osata vastata siihen samalla mitalla ja mielellään paremmin. Haastatteluiden perusteella on nähtävissä, että tähän pilailuun osallistuivat enimmäkseen naiset, joilla oli tiivis tukiverkko tehtaalla mahdollisesti jo usean sukupolven ajan. Yhteisöön muualta muutaneet joutuivat sen sijaan helposti syrjään tai toisaalta joskus kokemaan seksuaalista häirintää. Suurinta auktoriteettia huumoriperinteessä nauttivat iäkkäät ja tehtaalla kauan työskennelleet naiset, joista muutamat olivat myös aloitteellisia pilailuun.

Yhteenveto

Tehdassalikulttuuri, kiusoittelu ja pilailu taukoharrastuksineen sekä kahvi- ja ruokatuntikeskustelut ylläpitivät Tikkakosken tehtaalaisten huumoriperinnettä ja yhteishenkeä kymmenien vuosien ajan. Tämän patruunat tiesivät alusta asti: työntekijöiden hyvä yhteishenki olisi myös paras pohja luottamukselle. Työntekijöiden luottamus johtajiin romahti lopullisesti vasta tehtaan lakkauttamisen myötä. Irtisanotut haastateltavat tunsivat tulleen petetyiksi – eivät ainoastaan tehtaan lakkauttamisen aikaan, vaan sukupolvien ajan. Työttömät kokivat, että sovinnollisuudella oli ollut hinta, jonka maksajiksi he joutuivat.

Tutkimus osoittaa haastatteluin, että työn ja yhteisön menettäminen toi mukanaan häpeän kokemuksia taloudellisten ja terveydellisten ongelmien lisäksi. Haastateltavista he, jotka olivat jääneet eläkkeelle tehtaan lakkauttamista ennen, pysyivät virkeinä pitäen aktiivisesti yhteyttä entisiin työtovereihinsa. Irtisanotut tehtaalaiset taas vieraantuivat vähitellen entisestä yhteisöstään eivätkä ehtineet pätkätyöpaikoissa saada tehtaalla vallinneiden sosiaalisten suhteiden kaltaisia kontakteja. Työttömät ikävöivät tehdastyöstä eniten ”työporukkaa ja naurua”. Niiden menettäminen oli työläisten elämässä käännekohta henkilökohtaisella mikrotasolla, mutta osoittaa myös yhteiskunnassa makrotason muutosta.

Deindustrialisaatio on muuttanut työväen kansanomaista kulttuuria lyhytaikaisten pätkätöiden myötä. Yhteisöllisen naurun ja ylpeyden tilalla on häpeää oman identiteetin kadottamisesta ja pelkoa omasta tulevaisuudesta. Mentaliteetit eivät muutu nopeasti. Kun yhteiskunta muuttuu vauhdikkaasti ympärillä, on ihmisten vain sopeuduttava muutokseen. Ilman yhteisöä ei voi olla yhteisöllistä kulttuuria. Yhteisöllisyys on kuitenkin saanut uusia muotoja esimerkiksi sosiaalisen median kautta. Sukupolvien ajan kasvatuksen ja elinympäristön myötä muodostunut mentaliteetti kantaa mukanaan opittuja elementtejä sukupolvesta toiseen. Ne muuttuvat vähitellen. Vaikka yhteisöllinen nauru on makrotasolla työläisiltä osittain katkenut, on kansanhuumorimentaliteetista silti jäljellä vielä jotain, joka saa uusia muotoja jatkuvasti. Tätä toivon voivani tutkia jatkossa lisää.

Naarminen, Niina 2018: ”Naurun voima”: Muistitietotutkimus huumorin merkityksistä Tikkakosken tehtaan paikallisyhteisössä. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/231260>

Lähteet

Arkistoaineistot

Työväen Arkisto (TA)

Vilho Orenius. Työväen muistitietokokoelma, TMT 134, 65–67, 258/29–63 ja 258/57, 1920-luku/1919–30.

Kirjallisuus

Apo, Satu 1986: *Ihmesadun rakenne. Juonien tyypit, pääjaksot ja henkilöasetelmat satakuntalaisessa kansansatuaineistossa*. Helsinki: SKS.

Bahtin, Mihail 2002: *François Rabelais. Keskiajan renessanssi ja nauru*. Helsinki: Taifuuni.

Gramsci, Antonio 1985: *Selections from the Prison Notebooks*. New York: International Publishers Co.

Knuuttila, Seppo 1992: *Kansanhuumorin mieli. Kaskut maailmankuvan aineksena*. Helsinki: SKS.

Peltonen, Ulla-Maija 2003: *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Helsinki: SKS.

Portelli, Alessandro 1991: *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories. Form and Meaning in Oral History*. Albany: State University of New York Press.

Thompson E. P. 1996: *Herrojen valta ja rahvaan kulttuuri. Valta, kulttuuri ja perinnäistavat 1700-1800-luvun Englannissa*. Tampere: Gaudeamus.

Willis, Paul 1977: *Learning to Labour. How Working Class Kids Get Working Class Jobs*. Aldershot (Hampshire): Gower Publishing Company.

Filosofian tohtori Niina Naarminen työskentelee tällä hetkellä post doc -tutkijana Elävä Suomeinna. Yhteisöjen muuttuva kulttuuriperintö -tutkimushankkeessa.

Runolaulun poetiikka

Lectio praecursoria Helsingin yliopistossa 20.1.2018

Jukka Saarinen

Vienankarjalainen, vuoden 1769 paikkeilla syntynyt Arhippa livananpoika, livanaiäni Arhippa, Perttusen sukua, on tunnetuimpia kalevalaisen runon taitajia. Arhipan maineen loi Elias Lönnrot, joka sai häneltä keskeistä runoainesta Kalevalaan ja joka ylisti Arhippaa ja Kesälahden Juhana Kainulaista parhaiksi laulajiksi, jotka oli tavannut.

Mikä oli sitten se Arhipan erityisyys, joka sai Lönnrotin ja Lönnrotin jälkeen monet muut toteamaan hänen etevimmyytensä?

Jukka Saarinen (Kuva: SKS)

Arhipan laulajuuden kokonaiskuvassa on monta kerrosta, joita voidaan kuoria ja analysoida. Ensimmäinen kerroksista on Lönnrotin. Sen yksi tekijä on kvantitatiivinen: Lönnrotin tallentama säemäärä on suurempi kuin kenenkään muun pohjoisen laulajan. Saadaan mennä Karjalan kannakselle ja Inkeriin asti ennen kuin tavataan yhtä runorikkaita laulajia. Toinen tekijä on Lönnrotin subjektiivisempi arvio Arhipan runojen selkeydestä: mitä tarkoittaa hänen mainitsemansa "laulamisen hyvässä järjestyksessä ja ilman suurempia aukkoja"? Arhipalla on pitkiä runokokonaisuuksia, joiden kerronta etenee jotensakin johdonmukaisesti ja joiden siirtymät aiheesta toiseen ovat ainakin joillain assosiaatioilla perusteltuja. Runot ovat "aukottomia" mutta kääntöpuolena saattavat olla yksityiskohdissaan pelkistetympiä kuin muiden vastaavat runot.

Otan esimerkiksi sen runon alun, jossa Väinämöinen kuulee purren itkevän, lähtee merelle, törmää luotoon ja rakentaa kanteleen. Arhipan poika Miihkali, kuten lukuisat muut laulajat Vienasta Inkeriin, kuvaavat Väinämöisen olevan suorittamassa tiettyä tehtävää, kun hän kuulee purren itkevän:

Vaka vanha Väinämöini,
Läksi oštoho orihiiñ,
Kulo-harjan kuunteluñe,
Šuvi-kunnan šuitsët vüöllä,
Varšan valjahat olalla.

(SKVR I, 617:1–5.)

Arhippa lähettää Väinämöisen päämäärättömälle kävelyllä *ympäri meren sinisen*. Miksi? Yksi selitys voisi olla, että Arhipan runo edustaa puhtaampaa ja alkuperäisempää kantaa, mutta kun katsotaan motiivin yleisyyttä ja levikkiä, se ei ole kovin todennäköinen. Toinen vaihtoehto olisi pitää tätä unohduksena, ehkä keruutilanteen aiheuttamana poikkeamana. Tämä on mahdollista. Vastaavia poikkeamia yleisemmästä laulutavasta Arhipalta löytyy myös muualta, ja olenkin taipuvaisempi näkemään sen hänen laulujuutensa ominaispiirteinä: irrallinen, turha ja tarpeeton piirre saa väistyä. Arhipan aukottomuus on usein suoraviivaisuutta, ei hyvää laulutapaa normittava vaan yksilöllinen ominaisuus.

Kerääjien kertomaa

Kolmantena elementtinä tässä vanhimmassa Arhippa-kuvan kerrostumassa ovat runonkerääjien kertomukset Arhipasta ja keruutilanteista. Erityisen siteerattu on Lönnrotin julkaisema kuvaus siitä, miten Arhippa pienenä nuotalla ollessaan kuuli ja oppi isänsä runolaulua ja miten ”nykyään” – keruuajana 1830-luvulla – runoja ei enää lauleta ja arvosteta niin kuin ennen. Lönnrot esittää kuvauksen suoraan Arhipan lausumana, mutta tekstin eri versioita vertailemalla voi todeta, että se on selvästi Lönnrotin muistikuvistaan muokkaama kuvaus. Sitä luetaan usein suorana etnografisena dokumenttina runojen oppimisesta, mitä se ei kuitenkaan ole. Kuvaus on nähtävä muutaman detaljin varaan rakennetuksi yleistykseksi, joka asettaa rinnakkain runolaulun aseman ennen ja nyt – luonnollisesti entisyyden eduksi. (Lönnrot 1835; Lna 35:3; Lönnrot 1993, 122–125.) Yhtä kaikki, Arhippa hahmottuu ja hän myös hahmottaa itsensä edustamaan sekä runolaulun menneisyyttä että sen jatkumoa, joka kuitenkin oli nyt katkeamassa. Vaikka tiedämme, ettei näin ollut vielä tuolloin käymässä, jostain muutoksesta Arhipan huoli kuitenkin kertoo. Tulkitsen sen liittyvän laulun konteksteihin: tilanteisiin ja tilaisuuksiin, joissa runoja esitettiin. Tilanteita, joissa ”kaiket yökauet” kestävää runolaulua on ollut tapana harjoittaa, ei ehkä enää ollut, tai runolaululla ei ollut niissä enää etusijaa, kuten Arhippa valitteli.

Toinen kerrostuma alkaa rakentua 1870-luvulla, kun uusi tutkijasukupolvi palaa Viaan. Ratkaisevan tärkeässä osassa tässä vaiheessa oli nuori maisteri Aksel August Borenius, joka keruumatkallaan vuonna 1871 päätti etsiä Latvajärvestä Arhipan runojen jälkiä. Näin hän löysi Miihkalin, Arhipan pojan. Vasta tässä vaiheessa saamme myös tietää Arhipan sukunimen. Miihkalin runojen lisäksi Borenius kirjoitti nimittäin muistiin muistitietoa Perttusen suvusta. Tällä on ollut kauaskantoiset seuraukset. Borenius sai tietää, että Arhipan isänsän isä Homa, tai tämän isä, oli tullut Suomesta Oulujokivarresta. Borenius esitti kirjoitelmaansa *Missä Kalevala on syntynyt* (Borenius 1873) teorian runojen länsilähtöisyydestä. Perusteet olivat pitkälle kielellisiä, mutta kertomukset runonlaulajasukujen lähtöseuduista läntisemmässä Suomessa ovat myös perusteluissa vahvasti mukana. Kuten Jouko Hautala toteaa, Borenius esitti tässä ensimmäisenä opin kansanrunouden vaeltamisesta, jolle ajatukselle rakentui 1800-luvun lopulla syntynyt suomalainen kansanrunoudentutkimus (Hautala 1954, 181–182). Vaikka nykyään tiedämme, ettei asutuksen alkuperää saati geeniperimää voida suoraan samaistaa runojen alkuperään tai syntyyn, jäi ajatus elämään. On kiistelty suvun alkuperästä, ja yhä kiistellään. Vaikka nimellisesti kyse on ollut suvuista, pohjimmiltaan puhe on ollut kalevalaisen runon tai itse Kalevalan alkuperästä ja tekijyydestä. Arhipan suvun alkuperä on ollut kiistoissa mukana, mihin on vaikuttanut sekä Arhipan maine ”hyvänä” laulajana

että käsitys sukuperinteen jatkuvuudesta. Ja erityisesti tätä käsitystä on ollut osaltaan rakentamassa Lönnrotin edellä mainittu kertomus Arhipan runojen oppimisesta.

Boreniuksen kirjaamissa muistoissa Arhippa oli työteliäs, vahva, kylän edusmies. Laulajuutta niissä ei kuitenkaan mainita. Pojalta Miihkalilta on tallennettu monia runoja, jotka muistutavat suuresti Arhipan vastaavia runoja. Isältä perittyjä ne eivät kuitenkaan kokonaisuudessaan ole. Sen verran selvästi kylän ja lähiseutujen muiden laulajien laulutapa näkyy Miihkalin toisinoissa.

Jo Boreniuksen muistiinpanoissa esiintyy tieto Arhipan isän Suuren livanan kahdesta veljestä, Pienestä livanasta ja Ivaskosta, eli ”pienimmästä” livanasta. Silti tutkimuksessa ja kirjallisuudessa on kuitenkin myöhemmin puhuttu pelkästään Suuresta livanasta, jonka attribuutti Suuri on yhdistetty hänen henkilökohtaisiin ominaisuuksiinsa. Livana on ”suuri” laulaja, ”suuri” tietäjä, johon Lönnrotin kertomus viittaa, tai ”suuri” ja vahva mies kuten Arhipan muistetaan olleen. Arkipäiväinen selitys tälle suuruudelle on kuitenkin se, että Suuri livana oli tässä livana-nimisessä veljessarjassa vanhin. Isä myös poistui Arhipan elämästä jo Arhipan ollessa noin kuuden ikäinen, kun hänet vietiin sotaväkeen (Pöllä 1997, 168–170).

Arhippa ja tutkijat

Näiden kahden kerrostuman päälle rakentuu suurin osa myöhemmästä Arhippa-käsityksestä niin tutkimuksissa kuin kirjallisuudessa; sitä toistaen, tulkiten ja sen varaan kehittäen. Arhippaa on harvemmin tulkittu suoraan hänen runojensa kautta. Silloin kun hänen runotekstejään on tutkittu, hänet on nähty runolaulannan yleisenä tai tietyn alueen ”edustajana”. Wolfgang Steinitz selvitti 1930-luvulla Arhipan tekstien kautta parallelismia (Steinitz 1934). Matti Sadeniemi tutki 1950-luvulla runomittaa ja alkusointua. Sadeniemen tutkimuksessa Arhippa edusti yksin pohjoista runoperinnettä, kun taas eteläisempien alueiden korpus oli koottu useamman laulajan teksteistä. (Sadeniemi 1951.)

Oma tutkimuksenikin kuuluu samaan ryhmään Steinitzin ja Sadeniemen kanssa: tutkin Arhipan runojen poeettisia piirteitä ja syntaksia, jotta voitaisiin tehdä päätelmiä näistä piirteistä koko runolaulukulttuurin kannalta. Olen kuitenkin oppinut varovaiseksi: Arhippa on erityinen laulaja, jonka ominaisuuksien yleispätevyydestä ei vertailematta voi sanoa mitään varmaa. Arhipan edustavuudesta voi keskustella, mutta on vältettävä puhumasta Arhipan esimerkillisyydestä, siitä, että Arhipan laulutapa olisi jollain tapaa normi. Se on yksi vaihtoehto monien joukossa, mutta ei sen oikeampi vaihtoehto kuin muidenkaan laulajien.

Suomalaisen tutkimuksen suhtautuminen runonlaulariin on aiemmin ollut kaksijakoinen. Toisaalta laulajia on ihailtu ja arvostettu heidän jälkipolville säilyttämänsä perinnön vuoksi. Toisaalta laulajalle ei suotu runojensa tekijyyttä, vain muistajan, esittäjän ja eteenpäin välittäjän rooli. Olisi liioiteltua sanoa, etteivät tuon ajan tutkijat olisi havainneet runotekstien variaatiota ja ymmärtäneet sen johtuvan myös laulajien kyvyistä ”runollisesti elävöittää esitystensä” kuten Kaarle Krohn kirjoitti vuonna 1918. Katse oli kuitenkin menneisyydessä, runon alkuperäisessä muodossa. Muutokset, joita kuvattiin Krohnin ”ajatuksen laeilla” tai Martti Haavion mukaisesti ”alistumisella noudattamaan sosiaalisessa ryhmässä hyväksytyjä eepillisiä lakeja” (Haavio 1949, 14), olivat merkittäviä, koska ne olivat osa sitä kehitysketjua, jota seuraamalla voitaisiin päästä käsiksi alkuperäiseen. Mutta ne eivät olleet luovuutta, uutta, eivät edes Arhipan tapauksessa, vaikka hänen runojaan olisi muuten kuinka ylistetty.

1960-luvulla alkanut folkloristisen paradigman murros siirsi tutkimuksen painopisteen perinneteksteistä ja niiden historiasta perinnetekstien käyttöön ja käyttäjien antamiin merkityksiin ja käsityksiin: lyhyesti kontekstiin. Perinnettä käyttävät ja taitavat yksilöt nousivat samalla enemmän esille myös tutkimuksen kohteena. Runolaulun kohdalla ongelma oli, miten yksilö saattoi näkyä taattisiksi tai hitaasti muuttuviksi käsitetyissä kertovissa teksteissä. Lyriikassa yksilön ja tekstin suhteesta oli kirjoiteltu jonkin verran jo aiemminkin, mutta tieteellisessä diskurssissa eepinen, myyttinen ja arkaainen olivat vallitsevia. Ja juuri tähän kategoriaan Arhippa on tavallisesti sijoitettu.

Suullis-formulainen koulukunta ja kalevalainen runorekisteri

Ratkaisevan tärkeäksi tekstin ja yksilön suhteen uudelleen määrittelyssä on osoittautunut amerikkalaisen filologin Albert Bates Lordin vuonna 1960 julkaisema teos *The Singer of Tales* (Lord 1960). Se synnytti folkloristiikkaan kokonaisen koulukunnan, jota on kutsuttu suullis-formulaiseksi koulukunnaksi, tai ”lordilaisuudeksi”. Lordin teos kuvaa serbokroatialaisia pitkän eepisen runolaulun taitajia ja heidän laulujaan. Lordin pääteesit voisi tiivistää kolmeen: 1) jokainen esitys on uusi laulu, 2) laulu luodaan esitystilanteessa, esityksenmyötäisesti ja 3) esityksenmyötäisen komposition tekevät mahdolliseksi laulajan hallitsevat yksiköt ja rakenteet, joista huomattavimpia ovat formulat eli tiettyä keskeistä ideaa toistuvasti esittävät säkeet ja säkeenosat. Tästä johtaen, kun jokainen esitys on uusi tilanteessa syntynyt laulu, mitään kiinteää tekstiä ei ole eivätkä säkeet kuulu vain tiettyyn lauluun. Tämä on ääritulkinta, mutta juuri tällaisena ääritulkintana teoriaa oli aluksi tapana esitellä. Kun teorian innoittamana aloitin omaa tutkimustani Arhipan ja hänen poikansa runoista, teoriaan suhtautuminen oli vielä epäilevää tai korkeintaan varovaisen myönteistä. Kun kaksikymmentä vuotta myöhemmin palasin kysymyksenasetteluuni Arhipan runojen kanssa, teoriasta oli tullut jo yleisesti hyväksytty ajatustapa ja vahvasti osa vallitsevaa paradigmaa. Ei ole enää tavatonta kutsua laulajaa ”runoilijaksi” tai olettaa, että lauluteksti syntyy esitystilanteessa. Kehitys tähän tilanteeseen on kuitenkin vaatinut teorian terävimpien särmien tasoittelua ja sen tunnustamista, että eri perinteet voivat erota suuresti toisistaan tekstin tuottamisen perusteissaan.

Kun nyt tutkimuksessani käsittelen Arhipan runotekstien ominaispiirteitä, lähtökohtana on ajatus, että niiden kieli muodostaa systeemin, joka sekä määrittää ilmaisun tavat ja rajat että tarjoaa keinoja ja rakenteita niiden toteuttamiseen. Runotekstiä voidaan luoda esityksenmyötäisesti, esitystilanteessa. Olennaisempaa on oman käsitykseni mukaan kuitenkin se luova työ, joka tapahtuu jo runoa opittaessa ja omaksuttaessa. Samat kielellisen ilmaisun keinot ja rakenteet ovat käytössä molemmissa vaiheissa.

Kutsun tätä systeemiä runorekisteriksi. Termi rekisteri tarkoittaa kielimuotoa, jonka käyttö kytkeytyy tiettyihin tilanteisiin. Termin voima on siinä, että se viittaa kieleen, kun taas esimerkiksi perinnelaji voidaan erottaa muidenkin kuin kielellisten kriteerien avulla. Voisi puhua myös runokielestä, mutta kyseessä on kielen osa-alue, ei itsenäinen erillinen kieli.

Runorekisterin primaarit ominaisuudet ovat sen mitallisuus, alkusointuisuus ja parallelismi eli kerrollisuus. Sekundäärejä piirteitä taas ovat erityisesti arkaaiset tai erikoiset sanat, poikkeavat sanajärjestykset tai vaikkapa toistuvien formuloiden käyttö. Mitallisuus jakaa tekstin äänneellisesti määrittäviin perusyksiköihin, säkeisiin. Säe ei kuitenkaan ole mikä tahansa tietyn tavuluvun ja tavulaajuuden täyttävä sanajono, vaan se on samalla syntaktis-semanttinen

perusyksikkö. Muistinvaraisessa, suullisesti välittyvässä ja pelkästään kuultavassa runoudessa syntaktis-semanttisen ja mitallisen rakenteen välinen vastaavuus on hyvin luonnollista, koska siten säkeet lohkeavat luonnollisista saumakohtistaan ja niiden liittäminen varioivin tavoin toisiinsa on helpompaa. Näin ne mahdollistavat myös runoillemme tyyppillisen säekerron laajan viljelyn; niin laajan, että säekertoa, samoin kuin alkusointua, voi pitää yhtä pakollisena ominaisuutena kuin runomittaa.

Kalevalainen runorekisteri on ollut monikasvoinen poeettisen ilmaisun muoto. Se on ollut musiikkia, eri tavoin esitettyä runolaulua. Se on ollut loitsua, saneltua, innoittuneesti puheltua tai ehkä laulaenkin esitettyä pyrkimystä vaikuttaa ihmiselämän kannalta kriittisiin tapahtumiin ja vaiheisiin. Se on ollut sananlaskua, muinaista ja joskus uudempaaakin viisautta asioiden tilasta. Kun sama rekisteri on ollut yhteinen näille kaikille lajeille, sen ainekset, rakenteet ja ajatukset ovat voineet helposti liikkua lajista toiseen. Runorekisterissä mitallisuus, äännteellisyys ja kerrollisuus on ollut normaalikielestä poikkeava, yhteisön jakama, arvostama ja harjoittama syvään juurtunut, luonnollinen ajatustapa. Nykyihmiselle ajatustapa voi olla vaikea, hämähä ja kaikessa kerrollisuudessaan puuduttava. Se on kuin vieras kieli, jota voi oppia ja opetella mutta jonka merkityksistä ja vivahteista ei koskaan voi olla täysin varma.

Kun käyn läpi Arhipan runokorpusta, pystyn erottelemaan ja kuvaamaan monenlaisia, poeettisiksi tarkoitettuja rakenteita, mutta monesti olen joutunut miettimään, ymmärränpö kaiken samoin kuin itse laulaja tai hänen kuulijansa: jaanko minä heidän kokemustaan millään tavoin?

Mitä Arhippa lauloi?

Mitä Arhippa sitten lauloi? Arhippa tunnetaan parhaiten kertovista runoistaan, joita hänellä oli ainakin 3000 säkeen verran. Keskeisten Kalevala-aiheisten runojen ohella esille nousevat uskonnolliset runot. Näitä runoja on neljä ja säemäärältään ne kattavat melkein viidesosan Arhipan kertovista runoista. Laajin on Luojan virreksi kutsuttu kokonaisuus. Runossa kuvataan Jeesuksen elämänsä: Neitsyt Marian marjanpoiminta ja raskaaksi tuleminen, Jeesuksen syntymä saunassa ja sen jälkeinen katoaminen. Neitsyt Maria lähtee etsimään lastaan ja kyselee vastaan tulevalta tieltä, kuulta ja auringolta pojan olinpaikkaa. Muut Vienan laulajat kertovat tämän jälkeen, miten aurinko lopulta ilmaisee pojan olevan kiven alla, eli kuolleena, ja jatkavat runolla, joka kertoo ylösnousemuksesta ja kuoleman voittamisesta. Arhippa sen sijaan antaa auringon ilmoittaa, että poika on jo taivaassa. Arhipalta muistiinpanuissa versioissa vaihtelevat mielenkiintoisesti esikristillisen kerrostuneen taivaskuvan elementit ja kristillinen, uskontunnustuksellinen lopetus: aurinko kertoo, että poika on

Ylisessä taivoisessa,
Peällä taivoisen kaheksan,
Ilmalla yheksännellä,
Peällä viijen villa vaipan,
Peällä kuuven kirjo kannen,
Peällä uutimen utuisen

tai

Ylisessä taivoisessa,
Isän Jumalan sijalla,
Tulou sieltä tuomittsemah

– tekisi mieli jatkaa *eläviä ja kuolleita*. Arhipan runon loppu on uniikki, ja kerroksellisen tai-vaskuvan elementit ovat samat kuin hänen Tulen synty-loitsussaan, jossa Ilmarinen ja Väinämöinen iskevät tulta taivaassa. Onkin mielestäni hyvä syy olettaa, että tässä näkyy Arhipan oma maailmankatsomus ja oma luova panos.

Kirkonkirjoissa Arhippa esiintyy useamman kerran kummina tai vihkimisen todistajana. Kerääjät, niin Lönnrot kuin M. A. Castrén, kiittivät erikseen Arhipan suvaitsevaisuutta, kun hän antoi vieraiden käyttää samoja astioita ja salli jopa tupakoinnin tuvassa (Castrén 1852). Arhippa ei näyttäisi siis olleen seudun näkyvimmän uskonnollisen liikkeen eli vanhauskaisuuden, kannattaja. Mikä hänen uskonnollisen ajattelunsa tausta oli, sitä en tiedä. Se voi ilmetä myös siinä, että hän sensuroi Sampo-runostaan Maailmansynty-episodin, tai siinä, miten hän Lönnrotin mukaan paheksui nykyajan riettaita ”tyttöjen ja poikien ilveasioista” kertovia lauluja.

Castrén kiersi Vienan Karjalaa vuonna 1839 etsien tietoja suomalaisesta mytologiasta. Hän meni tapaamaan myös Arhippaa, ja pettyi, kun Arhippa väitti, ettei hän taitanut Castrénin erityisesti haluamaa loitsuperinnettä. Viisi vuotta aiemmin Elias Lönnrotin läsnäollessa hän oli kuitenkin esittänyt noin tuhannen säkeen verran pitkiä syntyloitsuja. Miksi hän sitten Castrénin edessä tekeytyi osaamattomaksi? Syyt voivat olla moninaiset: henkilökiemia, kiire, unohdus. Uskon kuitenkin, että syy piilee Arhipan suhteessa tietäjän toimeen. Vihje tähän voi löytyä Johan Fredrik Cajanin muistiinpanoista; Cajan oli kolmas Arhipan tavannut runonkerääjä. Yhden keruukäsikirjoitussivun alalaitaan on sijoitettu lyhyt parin lauseen kirjaus: ”Onhan ne tietohussanat juuri kuin luonnon nossatukset. Kun se luonto vaan liikkuupi, niin vähä niitä sanoja tarvihteisi.” (Cajan 3:481b.) ”Tietohussanat” voisivat olla syntyloitsuja. ”Luonnon nossatukset” viittaavat tietäjän haltioitumiseen tähtääviin nostatussanoihin. ”Luonnon liikkuminen” on haltioitumista. Eli tietohussanat toimivat kuin luonnon nostattaminen. Mutta jos tietäjän luonto ”liikkuu”, hän ei näitä sanoja tarvitse niin paljon. Tulkitsen: Oikea tietäjä pystyy liikuttamaan luontoaan. Arhippa ei tähän pystynyt, hän ei ollut tietäjä. Tähän ei viittaa myöskään perimätieto, eivätkä kerääjät mainitse sitä. Castrén sanoo Arhipan pitäneen tietäjälaitosta synnillisenä. Olisiko Castrén yrittänyt saada loitsuja käyttämällä tietäjän toimen harjoittamiseen viittaavaa kysymystä?

Loitsuperinteen taitaminen oli 1800-luvun Vienassa yleistä. Melkein jokainen vähänkään runoja taitava osasi niitä jollain tavalla. Läheskään kaikki perinteentaitajat eivät kuitenkaan profiloituneet tietäjiksi. Arhipan kohdalla arvoituksellista on hänen loitsuperinteensä laajuus ja luonne. Loitsut olivat pitkiä, kokonaisvaltaisia parannusnäytelmiä syntykertomuksiineen, manauksineen ja avunpyyntöineen. Käyttikö hän niitä? Oliko niiden esittäminen Lönnrotille vain tietäjämitaatiota, kun Arhippa on halunnut esittää Lönnrotille kaiken minkä osasi? Ehkä vähän molempia. On myös muistettava, että nämä loitsutkin ovat runoja, joiden esittämistä ohjaavat samat poeettisen ilmaisun tarpeet ja säännöt kuin muutakin runoutta. Olennaista ei ole vain funktio ja sisältö, olennaista on myös muoto.

Lopuksi

On esitetty, että Arhipan runorepertuaari olisi ollut huomattavasti suurempi, jos kerääjät olisivat ehtineet viettää hänen kanssaan enemmän aikaa. Kertovien runojen suhteen epäilen tätä. Arhippa osasi suurimman osan niistä kertovista runoista, joita alueella laulettiin. Kiinnittäisin kuitenkin huomiota siihen pieneen osaan hänen tallennettua repertuaariaan, jota voisi luonnehtia lyriikaksi ja mietelmärunoiksi. Nämä runot tuntuvat muodostavan avoimen luokan, jossa ei ole juuri kiinteitä kokonaisuuksia vaan enemmänkin aiheita tai säkeitä ja säepareja, jotka yhdistyvät eri tavoin eri yhteyksiin. Erityisen huomionarvoisaa on sananlaskujen runsaus Arhipan teksteissä. Sananlaskut voivat olla osana muuta tekstiä, mutta niiden varaan voi rakentua kokonainen mietelmärunokin. Ne toimivat assosiaatioiden kautta, tilannesidonnoisesti, esityksenmyötäisen komposition varalla. Siksi niitä on hyvin vaikea kerätä kertomarunojen tai loitsujen tavoin. Näitä runoja olisi todennäköisesti voitu tallentaa Arhipalta loputtomiin, jos olisi ollut aikaa ja oikeat menetelmät.

Arhipan runojen tutkimus on vienyt minut yhtäältä kielentutkimuksen syövereihin ja kvantitatiiviseen analyysiin – syvemmälle kuin koskaan olisin arvannut. Näin on ollut kuitenkin tehtävä, jotta pystyisin kuvaamaan eksaktisti sen, miten Arhippa lauloi: miltä laulu kuulosti, miten se rakentui, miten se merkitsi. Vaikka en olisi varma, että muut lauloivat samoin, uskon että Arhipan kuvauksesta voi olla apua, kun rakennetaan yleisempää kuvausta runolaulun rakenteista ja poetiikasta. Toisaalta tutkimus on vienyt minut vihjeiden hakuun. Kun taustatietoa on vähän, olettamuksia pitää tehdä detaljien kautta. En voi varmasti tietää, mitä Arhippa ajatteli loitsuista ja tietäjälaitoksesta, en voi tietää, mistä hän todella puhui Lönnrotin kanssa. En myöskään voi tietää, keneltä Arhippa on runonsa oppinut, mutta päättelen: monelta. En voi myöskään tietää, heijastuuko Arhipan teksteissä vanha Perttusen sukupeirinne, kuten monesti on sanottu, vai onko siinä merkittävämpiä kerrostumia muualta, esimerkiksi hänen etelävienalaisen äitinsä kotiseuduilta: tekstit sisältävät itse asiassa useita viitteitä ällistyttävän eteläisiin, suorastaan inkeriläisiin yhteyksiin. En osaa niitä kunnolla selittää. Teen olettamuksia ja arvelen, olen joskus ehkä oikeassa, mutta varmaan useasti väärässäkin. Kuitenkin, ilman uskallusta olettaa tieto ei lisäännä. Näin Arhippa Perttusen runot avaavat meille ikkunaan menneisyyteen, ei niinkään siihen muinaisuuteen, jossa runoperinteen juuret sijaitsevat, vaan siihen runoperinteeseen, jossa Arhipan oman laulun juuret ovat. Ehkä runolaulu oli muutoksessa, kun Elias Lönnrot Arhipan ensi kertaa tavoitti. Mutta niin se on ollut aina ja on vieläkin.

Saarinen, Jukka. 2018. *Runolaulun poetiikka: Säe, syntaksi ja parallelismi Arhippa Perttusen runoissa*. Helsinki: Unigrafia. URN:ISBN:ISBN 978-951-51-3919-1 (PDF). <http://hdl.handle.net/10138/228692>

Lähteet

Arkistolähteet

- Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, Kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelma:
 Axel August Boreniuksen arkisto. Kotelo 1: Vuosien 1871–1872 keruumatkojen matkakertomuksia, päiväkirjoja ja muistiinpanoja laulajista sekä sävelmistä. 2:35–2:37, 2:40.
- Lönnotiana-kokoelma (Lna). Sidokset Lna 35, Lna 36, Lna 78, Lna 79, Lna 99.
- Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, Perinteen ja nykykulttuurin kokoelma:
 Cajan, Johan Fredrik. Sidos 3.

Kirjallisuus

- Borenius, A. A. 1873: *Missä Kalewala on syntynyt?: Tutkimuksia suomalaisen kansanrunouden alalla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapaino.
- Castrén, Matias Aleksanteri 1852: *Nordiska resor och forskningar. Första bandet, M. A. Castréns reseminnen från åren 1838–1844*. Helsingfors: Finska Litteratursällskapets tryckeri.
- Haavio, Martti 1949: Kansanrunojen sepittäjät ja esittäjät. – *Virittäjä* 53, 6–15.
- Hautala, Jouko 1954: *Suomalainen kansanrunoudentutkimus*. SKST 244. Helsinki: SKS.
- Krohn, Kaarle 1918: *Kalevalankysymyksiä*. Opas Suomen kansan vanhojen runojen tilaajille ja käyttäjille ynnä suomalaisen kansanrunouden opiskelijoille ja harrastajille. 1–2. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.
- Lord, Albert B. 1960: *The singer of tales*. Cambridge (MA): Harvard University Press.
- Lönnot, Elias 1835: *Kalewala taikka wanhoja Karjalan runoja Suomen kansan muinosista ajoista*. SKST 2. [Helsinki]: SKS.
- Lönnot, Elias 1993: *Valitut teokset. 5, Muinaisrunoutta*. Toim. Raija Majamaa. SKST 580. Helsinki: SKS.
- Pöllä, Matti 1997: Perttusen suvun vaiheet 1700-luvulla. – *Karjalan heimo* 81:11–12, 168–170.
- Sadeniemi, Matti 1951: *Die Metrik des Kalevala-Verses*. FFC 139. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.
- SKVR I = Niemi A. R. (toim.) 1908–1921: *Suomen Kansan Vanhat Runot I. Vienan läänin runot*. Helsinki: SKS.
- Steinitz, Wolfgang 1934: *Der Parallelismus in der finnisch-karelischen Volksdichtung*. FFC 115. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.

Jukka Saarinen toimii kehittämisspällikkönä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa.

Videopelikokemuksen kansanomaisuus

Lectio praecursoria Turun yliopistossa 14.4.2018

Jukka Vahlo

Videopeli on tuote, joka on ostettavissa kaupan hyllyltä tai ladattavissa maksua vastaan verkkokaupasta omalle pelikoneelle. Mitä tekemistä videopeleillä on kansankulttuureja ja perinne-
muotoja tutkivan folkloristisen tutkimuksen kanssa? Tämän kysymyksen perusteellinen pohdiskelu edellyttää, että perehdymme ensiksi kysymyksen pelin ontologiasta – eli kysymme: miten peli on olemassa itsenäisenä ilmiönä?

Jukka Vahlo

Ilmiöiden tutkimus kuuluu fenomenologian kenttään: fenomenologian tehtävänä on tutkia, miten todellisuus ilmenee ihmiselle hänen omassa kokemusmaailmassaan (Thompson 2007). Nimitän fenomenologisesti orientoitunutta folkloristista tutkimusotettani *ensimmäisen persoonan folkloristiikaksi* juuri siitä syystä, että tutkimukseni huomio kiinnittyy pelaajien tapoihin kokea, reflektoida ja muistella videopelaamistaan. Analysoin tutkimuksessani, mitkä ominaisuudet ovat läsnä jokaisessa videopelin kokemuksessa, ja mitkä piirteet vastaavasti vaihtelevat pelaajien ja pelikertojen välillä. Tämä rajaus on olennainen folkloristiikalle, joka tieteenalana tutkii hitaasti muuntuvia *traditioita* ja niiden muuntelua eli *variaatiota* erilaisissa kulttuurisissa käyttöyhteyksissä.

Fenomenologiseen tutkimukseen painottuva *ensimmäisen persoonan näkökulma* soveltuu hyvin folkloristille, sillä kuten Robert A. Georges totesi jo 1960-luvulla (Georges, 1969), folkloristiikka on erityisen kiinnostunut kokijan näkökulman ymmärtämisestä sekä analysoimaan sitä, miten yksilöt ja yhteisöt muovaavat kulttuurin ja yhteiskunnan vallitsevia rakenteita. Tarkastelen ensimmäisen persoonan näkökulmasta, miten videopeli on olemassa itsenäisenä ilmiönä pelaajan omassa kokemusmaailmassa.

Videopeli on kaupallinen esine, ja sama huomio pätee useimpiin lautapeleihin ja korttipelieihin. Mutta pelin määritelmä on vaillinainen, jos yritämme kuvata peliä ainoastaan esineenä. Yhtä lailla, tai kenties vieläkin tärkeämmin, peli on sen pelaamisen tapa. Videopeli ei ole ainoastaan koodi, sarja sääntöjä, tai pelin ennalta määritelty tavoite – siis mitä voimme

sanoa löytyvän pelikotelon sisältä. Peli on myös se, miten peliä pelataan eli mitä peli tarkoittaa pelaajan ja pelin välisessä vuorovaikutuksessa (Aarseth 2014).

Toisin kuin kirjaa lukiessamme tai elokuvia katsellessamme, peleissä me vaikutamme aktiivisesti ja suoraan siihen, minkälainen dramaattinen rakenne pelille muodostuu. Tätä rakennetta ei voida palauttaa pelkästään pelituotteen ominaisuuksiin eikä liioin pelaajan persoonaan. Pelin dramaattinen rakenne on pelaajan ja pelin vuorovaikutuksessa muovautuva ainutkertainen kokonaisuus, jossa kaupallisuus ja institutionaalisuus kohtaavat pelaajan toimijuuden, tunteet ja kulttuurisen kontekstin. Etnomusikologi Kiri Miller (2008; 2012) on esittänyt, että pelaaminen on luonteeltaan niin sanottu folkloristinen teksti (Titon 1995), joka esiintyy muuntelevina, mutta toisiaan muistuttavina versioina.

Folkloren tärkeä tehtävä yhteiskunnassa on kommentoida, kritisoida ja asettaa vakiintunut institutionaalinen rakenne naurunalaiseksi. Näin toimii myös pelaaja: pelin säännöt ovat rakenne, jota vastaan pelaaja asettuu. Hänen tulee toimia sääntöjen asettamissa rajoissa, mutta pelaaja on vapaa tekemään säännöistä omat tulkintansa sekä kritisoimaan, muuntelemaan ja jopa rikkomaan niitä.

Pelaaja on siis toisaalta *vapaasti kokeileva* ja toisaalta pelin sääntöihin ja *tavoitteisiin mukautuva* subjekti. Tämä kokeilevuuden ja mukautuvuuden yhteys läpäisee kaikkea pelaamista, ja kumpaakin toimintoa voidaan pitää välttämättömänä pelaamiselle itsenäisenä ilmiönä. Sillä jos henkilö kiinnittyy ainoastaan vapaaseen kokeilevuuteen, olemme tekemisissä *leikin*, emme pelaamisen kanssa. Jos toisaalta henkilö yrittää ainoastaan mukautua teknologian asettamiin vaatimuksiin, hän ei pelaa vaan *käyttää* peliä.

Ilmiöitä tutkivan fenomenologisen tutkimuksen näkökulmasta voidaan sanoa, että folkloristiikka toimii yhteiskunnassa pelaamista vastaavalla tavalla: uutta folklorea luovan tulee sekä *kokeilla* ja haastaa olemassa oleva institutionaalinen kulttuuri että *mukautua* sen rajoihin. Meemit ovat hyvä esimerkki tästä folkloristisesta modifikaation käytänteestä. Uusi folklore luodaan kokeilevuuden ja mukautuvuuden vuorovaikutuksessa, ja tämä tanssi vie myös jokaista pelikokemusta eteenpäin.

Pelikokemuksen kertomuksellinen rakenne

Pelaajan ja pelin hetkellinen vuorovaikutustilanne eli pelaaminen (eng. *gameplay*), tuottaa kokemuksen, jolla on tyypillisen, prototyyppisen kertomuksen rakenne. Kuten kertomukset, myös pelikokemukset muodostuvat toisiinsa ajallisesti ja kausaalisesti yhteydessä olevista tapahtumista sekä haasteista ja konflikteista, joita päähenkilö eli pelaaja kohtaa (ks. Abbott 2002).

Kuitenkaan peli ei itsessään ole kertomus, sillä pelistä puuttuu kerronnan tilanne. Pelaajan positio ei myöskään ole kertojan positio, vaan kokijan ja osallistujan positio. Silti pelikokemus poikkeaa muista arkisista kokemuksistamme nimenomaan siinä, että pelikokemuksen luonne on aina dramaattinen (Goffman 1986 [1974]; Abrahams 2005). Tämä käy ilmi jo siitä viehätyksestä, mikä liittyy esimerkiksi urheilutapahtumien seuraamiseen tai YouTuben suosituimman käyttäjälähtöisen sisällön eli let's play -videoiden katseluun: pelikokemuksen rakenne sisältää aina draaman kaaren.

Pelikokemus on aina myös lähtökohtaisesti tunteisiin vetoava tapahtuma. Jotta voimme pelata, meidän tulee omaksua pelitilanteessa ilmenevä pelaajan identiteetti. Olennaisilta osin tämä identiteetti hajoaa pelin päättyessä. Fenomenologialle läheisen enaktiivisen kognitiotieteen mukaan me olemme aina affektiivisessä tilassa, koska jokainen kokemuksemme on yhteydessä omaan autonomiaamme ja identiteettiimme (Colombetti 2014). Vastaavalla tavalla pelikokemuksen aikana *pelitilanteet* ovat yhteydessä identiteettiimme *pelaajana*. Niin kauan kuin olemme motivoituneita pelaamaan, pelikokemukset ovat siis meille emotionaalisia, sillä niihin rakentuu aina uhka tilannekohtaisen pelaajan identiteettiimme kannalta. Esimerkiksi kauhupelien pelaaja pelkää aivan oikeasti, vaikka hän tietääkin, etteivät pelitilanteet ole totta ja siten uhka hänelle itselleen. Ne ovat silti uhka hänellä pelaajana, ja koska pelaaja välittää pelaajan identiteetistään, pelitilanteet ovat hänelle aidosti pelottavia.

Peli esineenä toimii emotionaalisesti relevantteja kertomuksia tuottavana järjestelmänä, *kertomuskoneena*. Vaikuttavimmillaan nämä kertomukselliset rakenteet liikuttavat niin yksilöitä kuin yhteisöjäkin. "Never forget", kuten jääkiekon vuoden '95 maailmanmestaruutta muistelevat tapaavat sanoa. Haluammekin usein keskustella tunteisiin vedonneista pelikokemuksistamme myös muiden sellaisten henkilöiden kanssa, jotka ovat olleet samassa pelimaailmassa kuin mekin, ja siten kokeneet jotakin samankaltaista. Tässä mielessä pelikokemukset ovat ensimmäisen persoonan näkökulmasta kuin matkoja vieraisiin paikkoihin, joista vain toisilla samassa paikassa käyneillä on omiamme vastaavia kokemuksia.

Pelikokemuksen dramaattinen rakenne erottaa pelikokemukset sekä *leikkikokemuksesta* että *teknologian käyttökokemuksesta*. Vaikka arkisessa elämässä voimme kokea vastaavaa merkityksellisyyttä, jossa asiat ikään kuin tapahtuvat ennalta määrättyssä järjestyksessä ja ovat osa suurempaa kokonaisuutta tai tarkoitusta, tämä arkielämässä poikkeuksellinen kokemusmuoto on sisäänrakennettu jokaiseen pelikokemukseen.

Videopelikokemukset ja perinteiset pihapelit

Pelaajan positioon liittyy lukuisia erityispiirteitä, jotka erottavat pelikokemukset muista kokemuksistamme. Voimme ottaa pelikokemukset tosissaan – ja näin tulisikin tehdä – mutta vakavia ne eivät ole. Suuttumus pelissä tulisi jäädä pelikokemuksen aikaiseksi, eikä pelaamisen aikana tapahtuvan selkäänpuukotuksen tulisi pilata ihmissuhteita. Ei ainakaan pysyvästi. Olemme pelikokemuksen päähenkilöitä, mutta ensisijaisesti olemme sitä *pelaajina* emmekä yksityishenkilöinä. Koemme pelien tapahtumat *pelaajan naamion* eli pelaajapersoonamme läpi. Tämä pelaamisen välttämätön rakenne tarkoittaa, että pelitilanne on aina myös performatiivinen: ilmaisemme itseämme pelin esityksellisessä rakenteessa, joka on osittain pelin sääntöjen määrittelemä, ja kuitenkin vapaa omille tulkinnoillemme.

Pelaajien muistelut liittyvät myös pelaajan maskiin. Havaitsin pelaajahaastatteluissani, että muistelemme pelikokemuksiamme usein nimenomaan pelaajapersooniemme näkökulmasta (vrt. Stahl 2008 [1989]). Kertomuksellisen ja performatiivisen rakenteensa ansiosta videopelien pelaaminen ilmiönä säilyttää saman kansanomaisen luonteensa, jonka folkloristit tunnistivat pihapeleille jo 1800-luvun lopulla. Se seikka, että videopeli on kaupallinen tuote, ei muuta tätä perusasetelmaa.

Kenties tärkein yhteys videopelien ja perinteisten pihapelien välillä näyttäytyy tutkimalla pelaajan ja pelin vuorovaikutusmuotoja. Pelinkehityksessä näitä suunnittelutyön

perusyksikköjä kutsutaan pelimekaniikoiksi, ja niillä kuvataan niitä menetelmiä, joilla pelaajan toiminta kuten peliohjaimen napin painallus muutetaan vastaamaan pelissä ennalta määriteltyä pelinsisäistä toimintoa (Sicart 2009).

Esimerkiksi painamalla Playstation-peliohjaimen painiketta X, pelihahmoni pelissä *Persona 5* (Atlus 2017) hyppää. Hyppääminen on siis yksi tämän pelin pelimekaniikoista. Kun otamme tarkasteluun myös aikaulottuvuuden, siis miten pelaajan toiminnallisuus yhdistyy pelimekaniikkojen sarjoihin pelaamisen aikana, puhumme *pelidynamiikoista* (Vahlo et al. 2017). Tällaisia voivat olla esimerkiksi pelaajan kokemus autolla ajamisesta, strategisesta sodankäynnistä tai ystäväystymisestä muiden pelihahmojen kanssa.

Pelidynamiikat ovat olennaisia videopelikulttuureille ja peliliiketoiminnalle. Tämä seikka paljastuu jo siinä, että *videopeligenret* nimetään lähes yksinomaan pelien keskeisen pelidynamiikkatyyppien mukaan. Puhumme toimintapeleistä, roolipeleistä, strategiapeleistä, seikkailupeleistä, tasohyppelyistä ja pulmapeleistä. Kaupallisten videopeligenrenimikkeiden folkloristinen tarkastelu kuitenkin *paljastaa*, että vallitsevat genre-nimet eivät ole kaupallisen videopeliliiketoiminnan tuotosta vaan jatkumoa sille, miten perinteiset pihaleikit ja sosiaaliset pelit eroteltiin toisistaan. Ammuskelu- ja pussailuleikkejä ja -pihapelejä on aina pidetty toisistaan eroavina. Videopelikulttuurien genre-nimikkeissä huomio kiinnittyy siihen, minkälaiseen toimintaan pelaaja pelatessaan keskittyy. Videopelien pelaaminen ei ole kulttuurisena ilmiönä eroteltavissa perinteisistä pihapelien pelaamisesta, ja tästäkin syystä folkloristisen tutkimuksen tulisi olla kiinnostunut myös kaupallisista peleistä.

Pelidynamiikat ja pelaajatypologiat

Pelidynamiikat, eli pelaaja–peli-vuorovaikutuksen toistuvat muodot ovat sekä perinteisten pihapelien että videopelien *välttämättömiä* ominaisuuksia. Mutta mitä nämä videopelien dynamiikat ovat, ja voidaanko erilaisia pelaajatyyppejä tunnistaa sen mukaan, minkälaisia dynamiikkoja he pitävät mieluisina ja toisaalta epämieluisina?

Tutkin tätä kysymystä toteuttamalla ensin laadullisen sisällönanalyysin 700 videopelin peliarvostelu-artikkelille. Analyysissä havaitsin, että pelidynamiikkojen kuvaaminen on olennainen osa pelijournalismia. Jokaisessa analysoimassani artikkelissa oli vähintään yksi kuvaus pelidynamiikasta eli pelaajan keskeisestä toiminnasta pelin etenemisen kannalta. Kuvauksia kertyi yhteensä 2900, ja luokittelin nämä korkeamman abstraktiotason ryhmissä yhteensä 33 pelidynamiikka-kategoriaan. Tällaisia kategorioita ovat esimerkiksi harvinaisten aarteiden etsiminen, kaupunkien rakentaminen, tappaminen, lemmikkieläinten hoivaaminen ja palikoiden yhdisteleminen.

Liitimme nämä 33 pelidynamiikkakuvausta Suomesta ja Tanskasta kerättyihin, väestöä edustaviin kyselytutkimuksiin, joihin vastasi yhteensä lähes 2600 henkilöä. Kysyimme kaikenikäisiltä vastaajilta, miten mieluisina he pitivät videopelikulttuurien pelidynamiikkoja. Eksploratiivinen faktorianalyysi osoitti, että pelaamismielitymukset koostuvat viidestä ulottuvuudesta, jotka nimesimme aggressioksi, johtamiseksi, tutkiskeluksi, koordinaatioksi ja huolenpidoksi.

Havaitsimme, että pelaajatyyppejä eli *pelaajapersoonia* on mahdollista tunnistaa näiden viiden ulottuvuuden mukaan. Yhteensä noin kahdentuhannen vastaajan aineistosta nousi

tilastotieteellisin klusterianalyysimenetelmin seitsemän pelaajapersoonaa kuten *Palkkasoturi*, joka pitää aggressiivisesta ja tutkiskelevasta pelaamisesta, mutta ei voi sietää huolenpitoa. Tai *Seikkailija*, joka pitää tutkiskelevasta ja koordinaatiotaitoja vaativasta pelaamisesta, mutta ei ihmisryhmien johtamisesta tai joukkojen komentamisesta.

Pelaamismieltyymysten mukaan tunnistetut *pelaajapersoonat* jatkavat folkloristisen tutkimuksen perinnettä tunnistaa ja analysoida erilaisia kertojatyyppisiä (Siikala, 1990). Ne auttavat ymmärtämään pelaamiseen liitettyjä yksilötason merkityksiä ja pelaamista kulttuurisena ilmiönä. Havaitsin tutkimuksessani, että pelaajapersoonat eroavat toisistaan myös siinä, minkälaisia tunnekokemuksia he pitävät miellyttävinä, ja miten tärkeänä he pitävät peliharastustaan. Toiset pelaajapersoonat myös muistelivat pelaajahaastatteluissani pelikokemuksiaan muita pelaajapersoonia monipuolisemmin ja yksityiskohtaisemmin.

Pelaajapersoonat ovat arvokkaita myös pelinkehitykselle, sillä niiden avulla peliyritykset voivat ottaa huomioon erilaiset pelaajasegmentit. Psykologisen tutkimuksen kannalta on lisäksi tärkeää kysyä, ovatko temperamenttityypit ja pelaajapersoonat yhteydessä toinen toisiinsa. Pelaajapersoonat auttavat meitä ymmärtämään myös sitä, miksi ylipäättään pelaamme videopelejä.

Onko pelaaminen vain viihdettä ja ajantappoa?

Julkisessa keskustelussa vallitsee kapea käsitys videopelien pelaamisen syistä. Pelaamista kuvataan tyypillisesti pelkkänä viihteenä tai ajantappona. Jälkimmäinen kuvaus liitetään nykyään voimakkaasti erityisesti mobiilipelien pelaamiseen.

Havaitsin kyselyaineiston faktorianalyttisissä tutkimuksissani, että suomalaiset ja tanskalaiset pelaavat videopelejä viidestä syystä: toimiakseen itsenäisesti ja autonomisesti, saadaakseen taidoilleen sopivia haasteita, viettääkseen aikaa muiden pelaajien kanssa, uppoutuakseen pelimaailmoihin eli immersion takia sekä pelaamisen hauskuuden vuoksi. Tämä viiden faktorin malli on yhteensopiva psykologisen itsemääräytymisteorian kanssa.

Mutta mitä oikeastaan tarkoittaa, että pelaaminen on hauskaa? Entä miten pelaaja uppoutuu pelimaailmoihin? Näiden kysymysten rakenneyhtälömallinnukseen perustuvan analysoinnin tuloksena esitän, että haasteiden takia pelaaminen ennustaa toivetta pelaamisen hauskuudesta, ja että kokemus vapaasta, autonomisesta itseilmaisusta ennustaa toivetta pelimaailmoihin uppoutumisesta. Havaitsin lisäksi, että haastavia ja hauskoja pelikokemuksia toivovat pelaajat kokivat palkitsevimman pelaamisen lähinnä viihdyttäväksi kun taas itseilmaisua ja immersivisyyttä etsivät pelaajat kokivat parhaat pelikokemuksensa syvemmällä tavalla merkityksellisiksi ja mieleenpainuviksi.

Folkloristinen tutkimus on jäänyt vieraaksi niin sanotussa game studies -kentässä, joka tutkii pääasiassa kaupallisia videopelejä ja niiden kulttuurisia merkityksiä. Osoitan väitöstutkimuksessani, että folkloristiikalla on paljon annettavaa videopelitutkimukselle, ja että kaupallisten tuotteiden kokemisen tavat, niiden muisteleminen ja muistojen jakaminen erilaisissa verkostoissa sopivat hyvin nykyaikaisen folkloristiikan tutkimuskohteiksi.

Vahlo, Jukka 2018. *In Gameplay. The Invariant Structures and Varieties of the Video Game Gameplay Experience*. Annales B451. Turun yliopisto: Turku. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-7169-5>

Kirjallisuus

- Aarseth, Espen 2014: Ontology. – Wolf, Mark J. P. & Bernard Perron (eds.), *The Routledge Companion to Video Game Studies*. New York & London: Routledge. 484–492.
- Abbott, Porter H. 2002: *The Cambridge Introduction to Narrative*. Cambridge: University of Cambridge Press.
- Abrahams, Roger D. 2005: *Everyday Life: A Poetics of Vernacular Practices*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Colombetti, Giovanna 2014: *The Feeling Body. Affective Science Meets the Enactive Mind*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Georges, Robert A. 1969: The Relevance of Models for Analyses of Traditional Play Activities. – *Southern Folklore Quarterly* 23: 1–23.
- Goffman, Erving 1986: *Frame Analysis. An Essay on the Organization of Experience*. Boston: Northeastern University Press. [1974]
- Miller, Kiri 2008: Grove Street Grimm: “Grand Theft Auto” and Digital Folklore. – *Journal of American Folklore* 121(481): 255–285.
- Miller, Kiri 2012: *Playing Along. Digital Games, YouTube, and Virtual Performance*. Oxford: Oxford University Press.
- Sicart, Miguel 2009: Defining Game Mechanics. *Game Studies* 8(2).
- Siikala, Anna-Leena 1990: *Interpreting oral narrative*. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.
- Stahl, Sandra Dolby 2008: *Literary Folkloristics and the Personal Narrative*. Bloomington: Trickster Press. [1989]
- Thompson, Evan 2007: *Mind in Life. Biology, Phenomenology, and the Sciences of Mind*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Titon, Jeff Todd 1995: Text. – *Journal of American Folklore* 108(430): 433–448.
- Vahlo, Jukka, Johanna Kaakinen, Suvi Holm & Aki Koponen 2017: Digital Game Dynamics Preferences and Player Types. – *Journal of Computer-Mediated Communication* 22(2): 88–103. DOI: 10.1111/jcc4.12181

Seuraavaksi Itä-Suomen yliopiston perinteentutkimuksen professori Pertti Anttonen puhui yhtenäiskulttuurista, puolustuseetoksesta ja rasismista. Anttonen käsitteli esitelmässään sitä, miten käsitystä Suomen yhtenäiskulttuurista on rakennettu etenkin erilaisten uhkakuvioiden ja niitä vastaan rakennetun puolustuspuheen avulla. Anttonen pohti asiaa monipuolisesti peilaten käsityksiä yhtenäiskulttuurista ja sitä alleviivaavasta puolustuspuheesta mm. 1990-luvun EU-pelkoihin, Juha Sipilän pääministeripuheeseen, Martti Ahtisaaren vaalipuheeseen, katupartio Soldiers of Odiniin ja yliopistolakiin.

Ennen kahvitaukoa oli vuorossa FT Niina Hämäläisen esitelmä. Hämäläisen esitelmän otsikkona oli ”Unohdettu teksti. Ajatuksia laulun somuudesta”. Niina Hämäläinen käsitteli esitelmässään Kantelettaren syntyyn ja tulkintaan liittyviä ongelmia. Etenkin hän esitteli Kantelettaren uutta, aiempaa laajempaa käsikirjoitusaineistoa, jonka työstäminen keskeytyi Lönnrotin kuolemaan (1884), ja Lönnrotin toimitustapoja eri versioiden välillä. Kahvitauon jälkeen tietoasiantuntija Riitta Koikkalainen esitteli Tieteellisten seurain valtuuskunnan ja Kansalliskirjaston yhteishanke Kotilavaa sekä puhui laajemminkin tieteellisten lehtien rahoituksesta, aihe joka koskettaa läheisesti myös Suomen Kansantietouden Tutkijain Seuraa ja *Elorea*.

Ennen seminaarin päätössanoja *Eloren* päätoimittajat FT Ulla Savolainen ja FT Taija Kaarlenkaski esittelivät viimeisintä *Elorea*, joka oli teemanumero. Teemanumeroksi oli valittu ”Eletty talous” ja tämä näkyi myös lehden viidessä artikkelissa. Lisäksi numerossa oli kaksi teeman ulkopuolista artikkelia. Ajankohtaisosiossa oli yksi katsaus, neljä lektiota, konferenssiraportti, seminaariraportti sekä hanke-esittely. Näiden lisäksi lehti sisälsi viisi kirja-arviota.

Seminaarin lopuksi, päätössanojen jälkeen, nostettiin malja tulevaisuudelle.

FT Tuomas Hovi toimii post doc -tutkijana Turun yliopistossa.

Järki ja tunteet – Affektiivinen etnologia – Sense and Sensibility – Ethnology of Affect

X Kansatieteen päivät 2018 – X Ethnology Days 2018
(Porin Yliopistokeskus 15.–16.3.2018)

Raportti

Maija Lundgren

Suomen kansatieteilijöiden yhdistys *Ethnos ry* järjestää joka toinen vuosi kaksipäiväiset *Kansatieteen päivät* maaliskuussa. Nykyisin ne pidetään aina yhteistyössä jonkun alan yliopistollisen oppiaineen kanssa. Nykymuotoisina Kansatieteen päivillä on yleensä kaksi ulkomaista ja yksi kotimainen keynote-luennoitsija, CFP:n kautta valitut työryhmät sekä kielinä suomi, ruotsi ja englanti. *X Kansatieteen päivät* järjestettiin tänä vuonna Porin Yliopistokeskuksessa teemalla *Järki ja tunteet – Affektiivinen etnologia*.

10. Kansatieteen päivillä keskityttiin pohtimaan kysymyksiä kehollisuudesta, tunteista ja emootioista, jotka ovat aina kiinnostaneet arkea tutkivia etnologeja, antropologeja ja lähi-tieteiden edustajia. Viime vuosina ”affektiivinen käänne” humanistisissa ja sosiaalitieteissä on tuonut uutta näkökulmaa yksilöiden kokemusmaailman tutkimiseen ja ymmärtämiseen sekä avannut mahdollisuuksia affektiivisuuden käsittelemiselle myös tulevassa tutkimuksessa. Affektit – kuten aistillisuus, keholliset tuntemukset, liikkuvuus ja asioiden tuntuma – tarjoavat kulttuurintutkijoille erittäin hedelmällisen tutkimuskentän.

Tämän vuoden maaliskuussa pidetyt Kansatieteen päivät loivat tilan affektikeskustelulle sekä teoreettiselle tutkimusmatkalle etnologian näkökulmasta. Kaksipäiväisen seminaarin keskustelujen aiheiksi nousivat kysymykset siitä, mitä on affektiivinen etnologia sekä kuinka affektiivista etnologiaa voi hyödyntää tutkimuksessa, laajemmassa yhteiskunnallisessa keskustelussa ja päätöksenteossa. Seminaariosallistujat pohtivat myös, onko affektin käsite hyödyllinen etnologisessa arjen tutkimuksessa. Kuinka käsitettä voidaan soveltaa museotyössä tai kulttuuriperinnön suojelussa? Mistä on kysymys, kun keskustellaan affekteista? Millaisia analyttisiä työkaluja etnologeilla on näiden keskustelujen tulkitsemiseen ja laajemmalle yleisölle ymmärrettäväksi tekemiseen?

Dosentti ja yliopistonlehtori Taina Kinnunen (Itä-Suomen yliopisto, kulttuuriantropologia) käsitteli keynote-esitelmässään *Touch and Affect: ‘Touch biographies’ as a part of communal affective history in Finland* affektien merkitystä rekrytointikonsulttien työssä sekä erityisesti

kosketuksessa, jota Kinnunen on tutkinut suomalaisessa kulttuurikontekstissa. Etnologian professori Maja Povrzanović Frykman (Institutionen för globala politiska studier, Malmö universitet) tarkasteli seikkaperäisesti esitelmässään *Following the senses: Affect in ethnological studies of war and migration* tunteiden merkitystä ja vaikutusta sotaan ja muuttoliikkeeseen liittyvässä etnologisessa tutkimuksessa. Kolmannen ja hengästyttävän keynote-puheenvuoron piti apulaisprofessori Sarah Holst Kjær (Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusvetenskap, Stockholms universitet) aiheesta *Relationships and Cultural Emotions – Contexts, Things and Performances*.

Tunteisiin vetoavien, erittäin mielenkiintoisten ja monimuotoisia ajatuksia herättäneiden keynote-esitelmien rinnalla affektien, tunteiden ja emootioiden merkityksestä keskusteltiin Kansatieteen päivillä vilkkaasti ja syvällisesti myös seitsemässä eri työryhmässä. Hannu Linkolan johtamassa työryhmässä *Maisema, tunne, affekti* kuultiin esityksiä, joissa pohdittiin affektiivisiä maisemia, maaseutukuvaston ongelmallista todellisuutta, maiseman tuntoa sekä kysymystä digitaalisen maisemakuvaston tutkimusmenetelmistä. Jussi Lehtonen ja Helena Ruotsala johdattelivat toisessa työryhmässä osallistujia eläintutkimuksen pariin teemalla *Controversial experiences and emotions? Human-animal relations in everyday life*. Eerika Koskinen-Koiviston ja Pilvi Hämeenahon workshop *Tutkijan järki ja tunteet* pureutui rohkeasti ja ennakkoluulottomasti vaikeisiin, osaltaan ahdistaviin ja työryhmäyleisöä kovasti liikuttaneisiin aiheisiin käsittelemällä affektiivisiä kohtaamisia synkän kulttuuriperinnön kanssa, haastattelutilannetta inhimillisenä kohtaamisena, empatiaa, myötätuntoa ja ahdistusta sekä tunteita asiantuntijahaastattelussa ja tutkijan haastavina seuralaisina.

Neljäs työryhmä, *Affektit, tunteet ja hiljainen tieto työssä*, keskittyi Tytti Steelin johdolla käsittelemään konferenssin teemaa työn ja työelämän kontekstissa. Aihealueet esityksissä liikkuvat kulttuurituotannon yksityisen rahoituksen pohtimisesta virkkauksen herättämiin tunteisiin. Osallistujille tarjottiin myös näkökulmia aistitietoon puutarhanhoidossa, tunteisiin elämäkertamuistelussa, työn vaikutuksiin ihmiskehossa sekä työttömyyteen liittyviin tunteisiin. Blanka Henrikssonin ja Ann-Helen Sundin workshop pureutui kysymyksiin otsikolla *The Affective City* ja Kaisa Nissi vastaavasti sukelsi omassa työryhmässään teemaan *Experiences through the body and movement: meanings and memories beyond words*. Konferenssissa oli myös ruotsinkielinen työryhmä, jota veti Sofie Strandén-Backa herätellen osallistujien ajatuksia aiheesta *Att hantera intensiva känslor*.

Intensiivisten työryhmäsessoiden jälkeen oli vuorossa Ethnos ry:n vuosikokous Porin yliopistokeskuksessa. Vaihtoehtoisesti seminaarivieraillo oli samaan aikaan oiva tilaisuus käydä tutustumassa Satakunnan Museon näyttelyyn opastetulla kierroksella. Torstaipäivä huipentui Satakunnan Museossa järjestettyyn iltajuhlaan, jonka ohjelmassa oli illallinen viinitarjoiluineen sekä muun muassa Vuoden gradu -palkinnon jako. Perjantaina antoisa ja hedelmällinen keskustelu jatkui työryhmissä ja iltapäivällä oli vielä yhteenvetopuheenvuoroja kahden päivän aikana käydyistä keskusteluista, ajatuksista ja niistä syntyneistä päätelmistä. Kansatieteen päivät 2018 oli menestyksekkäs seminaari, joka synnytti uusia visioita, näkökulmia ja varmasti myös uudenlaisia tutkimusaiheita osallistujavieraiden keskuudessa.

FM Maija Lundgren toimii väitöskirjatutkijana Turun yliopistossa.

Ajankohtaista

Kymmenen lyhyttä vuotta pitkällä 1800-luvulla:

1800-luvun tutkimuksen verkoston 10-vuotiskonferenssi "Tulevaisuuden
1800-luku" (Helsinki 25.–27.1.2018)

Raportti

Ilona Pikkanen

Monitieteisen 1800-luvun tutkimuksen verkoston ensimmäinen seminaari järjestettiin tammikuussa 2009 Helsingin Kruununhaassa, SKS:n juhlasalissa. Verkosto oli perustettu edellisenä vuonna, SKS:n silloisen Kirjallisuusarkiston tiloissa. Päämääränä oli tuoda yhteen ns. pitkällä 1800-luvulla (1789–1914) liikkuvia tutkijoita, riippumatta tieteenaloista, tutkimushankkeissa käytetyistä aineistoista tai sovelletuista teoreettisista viitekehyksistä. Tällaiselle humanistisia aloja yhdistävälle keskustelufoorumille oli selvästi kysyntää. Ensimmäisessä seminaarissa pidettiin 32 esitelmää ja roundtable elämäkerrallisen kirjoittamisen haasteista; verkoston 10. konferenssiin *Tulevaisuuden 1800-luku – 1800-talet och framtiden* tammikuussa 2018 ilmoittautui 110 osallistujaa kuuntelemaan yhteensä 50 paperia ja kolmea keynote -esitelmää.

Keynote -esitelmien kulttuuri-, talous- ja taidehistoriaa: Hannu Salmi, Jari Eloranta ja Juliet Simpson

Professorit Hannu Salmi (Turun yliopisto, kulttuurihistoria) ja Jari Eloranta (Appalachian State University, Economic history) tarjosivat erinomaisen näkökulman kahteen erilaiseen historian tutkimuksen traditioon, joita kuitenkin digitaaliset ihmistieteet saattavat tulevaisuudessa lähentää. Salmen luento *A Century in the Making: Travel in Time 1800–1900* käsitteli 'moniajallista' 1800-lukua: sen eri tahtiin liikkuvia ja epälineaarisia aikakerrostumia, sekä ajallisen muutoksen ja sen kokemuksen kiihtymistä suurkaupunkien synnyn ja tiedonvälityksen nopeutumisen myötä, ja liitti tämän aikakauden historiakäsityksiin. Luennon lopussa Salmi väläytti uutta, vastajulkistettua *Text Reuse in Finnish Newspapers and Journals 1770–1910* -sivustoa (comhis.fi), jonka avulla voidaan tutkia uutisaiheiden 'virusmaista' leviämistä (*viral chains*) ja esimerkiksi tiedonvälityksen paikallisia keskuksia erityisesti 1800-luvun loppupuolella. Keynote-esitelmässään *Nineteenth-Century Finnish Society in International Comparison* Jari Eloranta puolestaan kysyi miksi tutkia pientä Suomen suuriruhtinaskuntaa taloushistorian globaalissa viitekehyksessä. Vastauksena kysymykseensä Eloranta painotti alueellisia tekijöitä (monikansallisiin imperiumeihin kuuluneiden alueiden talouden tutkimus sekä

Suomenlahtea ympäröivä historiallinen talousalue kiinnostavana tutkimuskohteena) ja institutionaalisia seikkoja (valtionmuodostus ja julkisten instituutioiden pitkäikäisyys ja suhteellinen pysyvyys). Suomen osalta ongelmana on se, että esimerkiksi luotettavaa BKT-tietoa on olemassa vain 1860-luvulta eteenpäin, ja siksi monet nykyiset vertailevat tutkimushankkeet pyrkivät etsimään lähteitä ja luomaan pitkän aikavälin taloushistoriallisia dataketjuja aina 1500-luvulle saakka. Taidehistorioitsija Juliet Simpsonin (University of Coventry, UK) hengästyttävä keynote *Future-Pasts: Reframing Nationalisms in Art and Cultural Memory* keskittyi vuosisadan vaihteen pohjoiseurooppalaisiin taitelijoihin, primitivisteihin, jotka ammensivat keskiaikaisesta ja varhaismodernista kuvamaailmasta ymmärtääkseen ja kommentoidakseen vuosisadan lopun modernismia, tieteiden ja tiedonkulun kehittymistä ja toisaalta aikakauden uususkonnollisia liikkeitä.

Läpileikkaus esitelmiin: varhaisesta totuudenjälkeisestä ajasta tarkastusnaisiin, puolukkakuumeeseen ja siirtolaiskirjallisuuteen

Konferenssin ensimmäisen päivän sessioon *1800-luku – NYT!* oli koottu esitelmiä, jotka rinnastivat 2010-luvun ilmiöitä niihin vahvasti tai heikosti vertautuviin 1800-lukulaisiin vastineisiin. Marja Vuorisen esitelmässä käytiin läpi nationalismin 1800-lukua suhteessa 2010-lukuun (esimerkiksi keisarikunnat vs. EU; kielietninen paine vs. väitetty/koettu etninen paine; kansainvälinen ideologiayhteisö vs. englanninkielinen nettiyhteisö) ja Vesa Kurkela pohti ennakkoiko 1900-luvun vaihteen musiikkielämän kosmopoliittisuus nykyaikaa. Heikki Kokko jatkoi kysymällä kiinnostavasti, voiko 1800-luvun puolenvälin nopeasti kasvaneen sanomalehti-julkisuuden rinnastaa nykyiseen tiedontuottamis- ja leviämiskulttuuriin vaikka pidämmekin 1800-lukua nykyistä 'totuudenjälkeistä aikaa' edeltävän 'totuudenajan' alkuvaiheena. Sessiossa *Globaalin ja paikallisen risteyksessä* käsiteltiin Australian karttoja ja niiden imaginäärisiä tiloja (Johanna Skurnik), 1800-luvun ylirajaisia, kiertäviä etnografisia näyttelyitä ja koloniaalista diskurssia Suomen suuriruhtinaskunnassa (Leila Koivunen) ja antiikin reseptiota (Janne Tunturi). Lisäksi kuultiin *naisten oikeudellisesta tietotaidosta*: porvarisleskien maksukyvyttömyydestä ja heidän konkurssihakemuksistaan (Riina Turunen), sivistyneistönaisten näkymättömästä kirjuriintyöstä (Mia Korpila) ja tarkastusnaisista eli prostituoiduista jotka vankilasta käsin aktiivisesti puolustautuivat irtolaisuussyytteitä vastaan – 1800-luvun alun suomalaisen syrjäytymisen historiasta, kuten Kirsi Vainio-Korhonen asian ilmaisi. Näiden esitelmien lisäksi olisi ollut mahdollisuus osallistua teatteri- ja taidehistorialliseen sessioon *Images of Women* (Laura-Elina Aho, Hanna-Reetta Schreck, Marja-Terttu Kivirinta), pyöreänpöydän keskusteluun varhaisten naiskirjailijoiden ryhmäbiografiasta (Maarit Leskelä-Kärki ja Kati Launis) sekä kuulla Pariisin konservatorion oppilaista (Helena Tyrväinen), vuoden 1876 muotilelusta Krik-Krik (Kaisa Kyläkoski) ja Oskari Merikannosta (Hannele Ketomäki).

Konferenssin toiseen päivään oli koottu lukuisia digitaalisiin ihmistieteisiin kytkeytyviä esitelmiä. Mats Fridlund (Aalto) esitteli terrorismi-käsitteen semanttisia muutoksia 1800-luvun sanomalehtiaineistossa puoliautomaattisen digitaalisen historian ('Digital Humanties 1.5') metodein, jossa digitoituja aineistoja haravoidaan määrällisesti ja tutkitaan laadullisesti. Matti La Mela (Aalto) puolestaan käsitteli sanomalehtiaineistosta koottua 'puolukkakor-pusta' ja kysyi, mihin laajempiin ilmiöihin jokamiesoikeudet, puolukoiden 'kulutusyhödykkeellistäminen' ja 1800-luvun puolukkakuume (Ruotsista vietiin tuhansia litroja puolukkaa Saksaan) liittyivät. Keskustelussa pohdittiin myös digitaalisten ihmistieteiden kykyä tunnistaa ns. heikkoja signaaleja, jotka saattavat tulla laajoissa aineistoissa näkyviin ennen kuin jokin ilmiö ottaa tietyn muodon ja vakiintuu. Sessiossa *Käsitteet liikkeessä* Heli Rantala esitteli

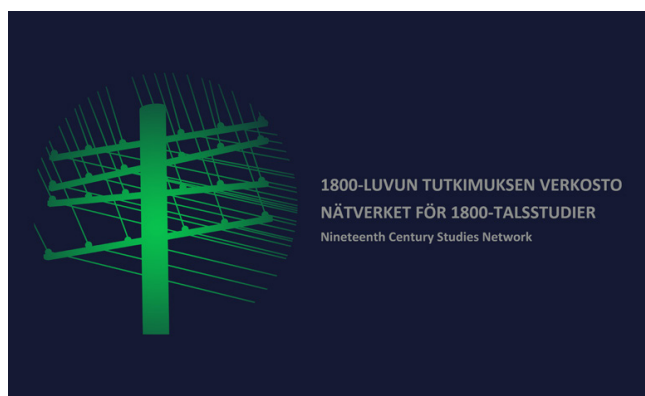
termin vallankumous vakiintumista suomalaiseseen 1800-luvun alkupuolen sanomalehtikeskusteluun suhteessa samassa merkityksessä käytettyihin sanoihin kuten meteli tai kapina, ja Kati Mikkola pohti esitelmässään *1800-luvun lopun vanha ja uusi pluralismi* sitä, minkälaisia rooleja aiemman maailmankuvan aineksille annetaan uudessa, muuttuneessa tilanteessa, aineistonaan 1800-luvun lopun kansankirjoittajien ja kansanperinteen kerääjien tekstejä. Näiden esitelmien lisäksi tarjolla oli laaja kattaus 1800-lukututkimusta. Topelius-Seura järjesti session Zacharias Topeliuksesta futurologina ja rinnakkaisissa sessioissa kuultiin mm. esitelmät 1890-luvun virolaisesta mediakeskustelusta, joka koski Nestorin kronikassa mainittujen hallitsijoiden hypoteettista virolaista syntyperää ja keskustelun suhteesta kauden venäläistämisyarkimukseen (Katre Kikas), Uno Cygnaeuksen Venäjältä saamista vaikutteista (Elena Voskresenskaya), koomisista dystopioista wieniläisissä sanomalehdissä (Heidi Hakkarainen) ja August Blanchen komediasta *1846 och 1946* (Pentti Paavolainen).

Konferenssin viimeinen päivä koostui sessioista, jotka käsittelivät 1800-luvun lukemisdiskursseja (Ilkka Mäkinen, Ilona Savolainen ja Jukka Tyrkkö) sekä maataloushistorian uusia tuulia, eli esimerkiksi historioitsijoiden ja arkeologien yhteistyötä maatiaislajien menneisyyden selvittämiseksi (Hilja Solala). Lopuksi osallistujat saivat valita kahden 1800-lukua kiinnostavasti valottavan session välillä: Maren Jonasson, Matti La Mela & Onni Pekonen ja Sami Suomenjoki esittelivät talonpoikia edustajina ja edustettuina valtiotyöstä vallankumoukseen ja Ilona Pikkanen, Mikko-Olavi Seppälä ja Elsi Hyttinen keskustelivat A. O. Roosin (1837) ja W. G. Lagusin (1869) historiallisista näytelmistä, Matti Kurin inkeriläisteemaisesta laulunäytelmästä *Viimeinen ponnistus* (1884) ja siirtolaisromaanista *Suomalainen orjatyttö* (1917) sessiossaan *Kansakunta viihteellä*.

1800-lukupäivät 2019 ja verkoston uusi logo

1800-luvun tutkimuksen verkoston konferenssit järjestetään joka toinen vuosi Helsingissä ja joka toinen vuosi muussa yliopistokaupungissa, ja vuoden 2019 tammikuussa 1800-lukututkijat suuntaavat Ouluun. *1800-luvun tutkimuksen päivien 2019* teemana on tiedon ja osaamisen kierto pitkällä 1800-luvulla. Konferenssitoimikuntaa vetää Heini Hakosalo, ja tiedossa on jälleen temaattisia, monitieteisiä sessioita ja kiinnostavia keskusteluja – ja toivottavasti paikalla on mahdollisimman paljon myös folkloristeja ja lähialojen tutkijoita!

10-vuotiskonferenssin aluksi julkistettiin myös verkoston uusi logo, joka on hakenut inspiraationsa aikakauden lennätintorneista (suunnittelija Veijo Pulkkinen): logo muistuttaa 1800-luvun tiedonvälityksen ihmeellisestä ja hämmentävästä maailmasta ja symboloi verkostoa risteymien ja kohtaamisien paikkana.

FT Ilona Pikkanen työskentelee SKS:n tutkimusosastolla ja toimii 1800-luvun tutkimuksen verkoston koordinaattorina.

Elohopeaa kynnyksen alla, kolikoita seinän sisässä

Hukantaival, Sonja 2016: "For a Witch Cannot Cross Such a Threshold!"
Building Concealment Traditions in Finland c. 1200–1950.

Turku: Suomen keskiajan arkeologian seura. 396 sivua.

Pasi Enges

Kansanusko mielletään helposti ennen kaikkea uskontotieteen ja folkloristiikan tutkimuskohteeksi. Monen tieteenalan panos on kuitenkin tarpeen, kun muodostetaan kokonaiskuvaa suomalaisen kansanuskon eri ilmenemismuodoista, ja sanansa on sanottavana niin perinne-, kieli- kuin historiatieteilläkin. Toinen asia on, miten eri tieteenalat ja niiden tyypillisesti hyödyntämät aineistot kohtaavat käytännössä. Nyt arvioitavana oleva väitöskirja on esimerkki hyvin onnistuneesta tieteenalojen rajat ylittävästä tutkimusasetelmasta.

Sonja Hukantaival on arkeologian alaan kuuluvassa, rakennusten suojelutaikuutta koskevassa väitöskirjassaan hyödyntänyt kahta aineistoa: tutkimuksen synteesi rakentuu historiallisen ajan esinelöytöjen ja niitä pääosin ajallisesti myöhäisempien folkloreaineistojen rinnakkain- ja ristiintulkinnalle. Näiden pääaineistojen ohella aiheeseen tuo lisävalaistusta suppean oikeudenkäyntipöytäkirja-aineiston analyysi. Lähtöoletuksena on, että moniaineistisuus takaa pelkkään esineaineiston analyysiin perustuvaa tulkintaa monipuolisemman ja siten todenmukaisemman kuvan tutkimuksen kohteena olevasta ilmiöstä.

Folkloristista arkeologiaa

Hukantaival on asettanut väitöskirjalleen kolme tavoitetta: 1) suomalaisen rakennuskätköperinteen yleiskartoitus, 2) kätköjen merkitysten selvittäminen niitä tehneiden ihmisten maailmankuvassa ja 3) arkeologisen kansanuskontutkimuksen teorian ja moniaineistaisen metodin kehittäminen. Ensin mainittujen kohdalla huomio kohdistuu, paitsi yleiskuvan rakentamiseen, myös ilmiön alueelliseen ja ajalliseen variaatioon. Alueellisesti tutkimus kattaa koko Suomen ja sen aikajänne on pitkä. Kätkölöydöt on analyysia varten jaettu kolmeen periodiin: keskiaikaan (noin 1200–1500), uuteen aikaan (1500–1700) ja uusimpaan aikaan (1700–1950).

Folkloristin näkökulmasta kiinnostavaa on, että pääosin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kokoelmiin kertyneet taikamuistiinpanot eivät tässä tutkimuksessa ole pelkästään

arkeologisten löytöjen tulkintaa tukevaa taustatietoa, vaan ne nostettu tasavertaiseksi tutkimusaineistoksi esineaineistojen rinnalle. Keruu- ja tutkimushistoriallisista syistä sekä esineettä folkloredokumentteja on määrällisesti eniten uusimmalta ajalta, taikamuistiinpanoja varsinaisesti vasta 1800-luvun lopulta lähtien. Hukantaival soveltaa tutkimuksensa metodologiana *historiallisen jatkuvuuden lähestymistapaa*, jossa liikkeelle lähdetään parhaiten dokumentoidusta ajanjaksosta ja seurataan tutkittavaa ilmiötä ajassa taaksepäin. Analyysin metodologinen kehys täydentyy yhdistämällä historiallisen jatkuvuuden lähestymistapaan *kontekstuaalinen metodi*, joka tähtää aineistossa toistuvien kaavojen (yhtäläisyyksien ja erojen) havaitsemiseen. Kysymyksessä on nimenomaan tämän tutkimuksen tarpeisiin kehitetty menetelmällinen sovellus, sillä käytettävissä oleva tutkimusmateriaali ei taivu kontekstuaaliselle metodille luonteenomaiseen tilastolliseen käsittelyyn ja tilastollisten merkittävyyksien laskemiseen.

Rakenteeltaan väitöskirja on mallikelpoinen. Se koostuu kolmesta osasta, joista ensimmäinen ("Foundation") pitää sisällään lyhyen johdannon, tutkimuksen teoreettisen viitekehyksen, metodien ja tutkimusaineistojen muodostamisen kuvauksen, tutkimushistoriallisen katsauksen ja ilmiötä ympäröivän maantieteellisen, historiallisen ja yhteiskunnallisen kontekstin esittelyn. Toinen osa ("Material") alkaa tutkimusaineistojen tarkemmalla erittelyllä, jonka tulokset on tiivistetty lukuisiin kaavioihin ja karttoihin. Näiden avulla lukijan on helppo muodostaa kokonaiskuva aineistojen maantieteellisestä, ajallisesta ja määrällisestä jakautumisesta. Analyysin ja sen tulosten julkituonnissa erilaiset kuviot ja taulukot ovat itse asiassa koko työn läpäisevä ja tekijän runsaasti käyttämä esityskeino.

Aineiston kuvauksesta edetään ensin kätkettyjen esineiden ja niiden erilaisten kätköpaikkojen yksityiskohtaisempaan analyysiin sekä folkloreaineiston että esinelöytöjen osalta. Erityisen kiinnostava on tämän osan viimeinen luku, jossa vedetään yhteen tutkimusaineistoista löytyvät merkitykset ja kaavat; siinä koetellaan moniaineistaisen tutkimuksen metodologinen perusta. Käykin ilmi, että kumpikaan pääaineistoista ei yksin riittäisi kattavan kuvan luomiseen kätköperinteistä. Analyysin paljastamat yhtäläisyydet ja erot aineistoryhmien välillä osoittautuvat merkityksellisiksi ja kumpikin aineisto tuo ilmi sellaista, mikä toisesta puuttuu kokonaan. Taikamuistiinpanoissa tulee esiin sellaisia substansseja kuten elohopea ja maatuvat eloperäiset ainekset, joita harvoin on mahdollista tavoittaa arkeologian keinoin. Esinelöydöissä taas painottuvat kivikautiset kiviesineet ja muut esineet, joista on laajassa folkloreaineistossa vain yksittäisiä mainintoja. Substanssin tai esineen tarkastelu suhteessa sen sijoituspaikkaan rakennuksessa paljastaa niin ikään merkitseviä säännönmukaisuuksia ja painotuksia.

Tutkimuksen kolmannessa osassa ("Construction") siirrytään analyysin tulosten tulkintaan. Osan luvut osoittavat arkeologisen näkökulman hedelmällisyyden ja tärkeyden kansanuskon ja laajemminkin henkisen perinteen tutkimuksessa. Kätkölöytöjen ja arkistomuistiinpanojen peilaamasta materiaalisesta todellisuudesta siirrytään kätköjä tehneiden ihmisten maailmankuvaan ja merkityksiin, joita kätköillä todennäköisesti on eri aikoina ja eri alueilla ollut. Tekijä osoittaa myös tervettä kriittisyyttä saavuttamiaan tuloksia kohtaan ja pidättäytyy tekemästä liian suoraviivaisia johtopäätöksiä; aineiston myöhäisintä kerrostumaa edustavat taikamuistiinpanot antavat osviittaa vanhempien esinelöytöjen tulkinnalle, mutta eivät sellaisinaan selitä niitä. Tärkeäksi eroksi folklore- ja esineaineistojen välillä niiden merkitysten tulkinnassa osoittautuu kätkön tekijän aie, joka valtaosassa taikamuistiinpanoja on ilmaistu eksplisiittisesti, mutta jää esinelöydöissä tulkinnanvaraiseksi. Kansanomaisen

maailmankuvan ja väki-ajattelun tuntemus antavat tutkijalle välineitä tehdä perusteltuja tulkintoja sinänsä usein arkisten aineiden ja esineiden rituaalisesta käytöstä.

Abstraktit käsitteet ja esineiden konkretia

Tutkimuksen avaintermeiksi Sonja Hukantaival listaa *maailmankuvan, kansanuskon, rituaalin, uhrin ja taikuuden*. Nämä kaikki ovat kansanuskon tutkimuksen keskeisterminologiaa ja käsitteinä abstrakteja, monitulkintaisia ja kiistanalaisiakin. Lähinnä tekijän oppineisuuden osoittamiseksi lienee tulkittava laajahkon niitä koskevan teoreettisen keskustelun ottaminen mukaan teokseen; työssä sovelletut, tämän kertaista tutkimusta palvelevat työmääritelmät tuntuvat täysin riittävältä asian ymmärtämiseksi. Kieltämättä käsiteanalyysi on ajatuksia herättävää, ja on mielenkiintoista pohtia esimerkiksi sitä, tulisiko rakennuskätköjä tarkastella osana erityistä magian kategoriaa vai olisiko kyseessä proosallisemmin omana aikanaan tyyppillinen ja arkinen osa rakennustekniikkaa. Hieman erikoinen ratkaisu on tämän keskustelun sijoittaminen leipätekstin sijasta erilliseen, suhteellisen laajaan liitteeseen.

Lähdeluettelo ja liitteet kattavat lähes puolet kirjan kokonaissivumäärästä, eikä epäilyille tekijän perusteellisuudesta ja asiantuntemuksesta jää sijaa. Lähdeluettelo on pitkä ja osoittaa, että Hukantaival on perehtynyt laajasti ja perusteellisesti aiheeseensa liittyvään tutkimukseen. Kiitoksen ansaitsee myös koko tutkimusaineiston ja sen analyysin perusteellinen esillepano. Folkloreaineisto on esitetty omana liitteenään tietoyksikön tarkkuudella ja tavanomaisten lähdetietojen lisäksi jokaisen kohdalla on ilmoitettu myös taiaassa käytetty objekti ja sen kätköpaikka. Esinelöydöt listaavasta liitteestä puolestaan lukija saa hyvin yksityiskohtaisen kuvauksen jokaisesta löydöstä ja sen kätköpaikasta sekä runsaasti taustatietoa esineen löytö- ja tulkintahistoriasta. Lisäksi jokaisen esineen lähdearvosta on esitetty kriittinen arvio perusteluineen. Yhteen liitteeseen on vielä ristiintaulukoitu folkloreaineiston tiedot kätkettyjen esineiden suhteesta erilaisiin rakennuksiin, eri paikkoihin rakennuksessa ja eri käyttötarkoituksiin sekä yleisimpien esineiden maantieteellinen ja määrällinen jakautuminen. Harvoin tutkimuksissa tuodaan näin yksityiskohtaisesti aineisto ja sen analyysi lukijan ulottuville.

Tärkeä metodologinen avaus

Väitöskirjan ansiot tutkimuksen kohteena olevan ilmiön selvittämisessä ovat ilmeiset, ja tutkimus toimii erinomaisesti suomalaisen rakennuskätköperinteen yleiskartoituksena. Myös esinekätköjen tulkinta oman aikansa kontekstissa ja havainnot niiden ajallisista ja alueellisista muutoksista ovat varsin syvälle meneviä ja hyvin perusteltuja, unohtamatta kuitenkin aineistojen luonteesta seuraavia vinoutumia ja niiden asettamia tulkinnallisia rajoja. Kolmesta tutkimukselle asetetusta tavoitteesta kaksi ensimmäistä on siis täyttynyt onnistuneesti. Entä kolmas tavoite, arkeologisen kansanuskontutkimuksen teorian ja moniaineistoinen metodin kehittäminen?

Arkeologinen lähestymistapa kansanuskoon ei ole uusi ilmiö ja se on tuottanut merkittäviä tuloksia – ajateltakoon vaikkapa Unto Salon massiivista arkeologian, kielihistorian ja kulttuurihistorian näkökulmiin perustuvaa synteisiä kalevalamittaisessa runoudessa välittyneistä myyteistä ja uskomuksista (Salo 2012). Suomalaisen kansanuskon tutkimustraditioissa ovat kuitenkin viime vuosiin saakka painottuneet sen aineettomat ja sanalliset ilmenemismuodot; kansanuskon materiaallinen puoli (myös arkeologinen esineistö) on ollut sivuosassa, ja sitä

on usein tarkasteltu vain henkisen kontekstina, kuvituksena tai symbolina. Hukantaipaleen sivumennen käyttämä termi *kansanuskon arkeologia* on itse asiassa tärkeä askel kansanuskon aineellisuuden suuntaan. Kuten tekijä itse toteaa, on tässä tutkimuksessa keskitytty kansanuskon yhteen pieneen osa-alueeseen, ja on selvää, että arkeologian näkökulmien ja arkeologisten löytöjen hyödyntämismahdollisuuksilla aihepiirin koko tutkimuskentässä on rajansa. Moniaineistoinen ja kontekstuaalinen menetelmä näyttäisi kuitenkin sopivan myös muiden osa-alueiden tutkimukseen. Tulevaisuus näyttää, mitä nämä osa-alueet ovat ja miten menetelmä niiden kohdalla mahdollisesti toimii ja kehittyy. Nyt käsillä oleva tutkimus on lähtökohdiltaan selkeästi arkeologinen, mutta samalla se osoittaa tieteenalojen rajoja ylittävän lähestymistavan vahvuudet. Hukantaipaleen väitöskirjaan tutustumista voi suositella kaikille suomalaisesta kansanuskosta ja sen erilaisista tutkimusmahdollisuuksista kiinnostuneille.

Kirjallisuus

Salo, Unto 2012: *Kalevalaiset myytit ja uskomukset I–III*. Somero: Amanita.

Filosofian tohtori Pasi Enges toimii folkloristiikan yliopistonlehtorina Turun yliopistossa.

Aina ajankohtainen, usein vaiettu

Rancken, Jeena 2017. *Yliluonnollinen kokemus. Tulkinta, merkitys ja vaikutus*.

Tampere: Vastapaino. 371 sivua.

Tuija Hovi

Sosiaalipsykologi Jeena Ranckenin teos *Yliluonnollinen kokemus. Tulkinta, merkitys ja vaikutus* (2017) on kattava esitys sosiologisen ja psykologisen tutkimuksen näkökulmista yliluonnollisen kokemiseen. Kysymyksessä on laaja empiirinen ja laadullinen tutkimus, joka nojaa sosiaalisen konstruktionismin ja kognitiivisen psykologian periaatteisiin. Ranckenilla ei kuitenkaan ole tarvetta selittää pois yksilön yliluonnollisen kokemuksen olemassaoloa tai kyseenalaistaa sen tärkeyttä kokijalle elämää mahdollisesti muuttavanakin tekijänä. Hänen tavoitteenaan on pikemminkin nostaa näkyviin koetun yliluonnollisen merkitys ja vaikutukset yksilön elämässä sekä sosiaalisen vuorovaikutuksen roolit tämän kokemuksen rakentumisessa.

Kielellisyys, tarinallisuus, sosiaalinen oppiminen ja kulttuurisuus raamittavat koettua ja tekevät yliluonnollisesta monitulkintaisen. Rancken selittää poikkeuksellisen kokemuksen kontekstuaalista syntymistä siten, että kokemuksen tulkinta yliluonnolliseksi asettaa samalla ihmisen itsensä suhteeseen tämän kontekstin kanssa. Tätä suhdetta kuvasi aikoinaan uskon-
topsykologi Hjalmar Sundén (1971) selittämällä uskonnollista kokemusta perinteen, roolin ja vastaroolin käsitteiden avulla. Ranckenin tutkimus yliluonnollisista kokemuksista ja niistä kertomisesta tämän päivän Suomessa linkittyy myös kansanuskon tutkimukseen.

Yliluonnollisen kulttuurisuus, historiallisuus ja määrittelyn vaikeus

Taustaksi tutkimusasetelmalleen tekijä on tehnyt laajan läpileikkauksen yliluonnollisen kokemuksen tutkimuksesta, minkä myötä – jälleen kerran – paljastuvat käsitteen määrittelyn haasteet. Mitä ylipäänsä on yliluonnollinen ja miten se taipuu tieteellisen tutkimuksen kohteeksi? Kuten Rancken katsauksessaan osoittaa, yliluonnollinen kytkeytyy kokemukse-
lisuuteen ja se on vahvasti kulttuurinen konstruktio. Se näkyy ennen kaikkea uskomuksina, uskomusjärjestelminä ja niihin liittyvänä sosiaalisena toimintana. Yliluonnollisen sijaan puhutaan myös paranormaalista, anomaliasta, abnormaalista, maagisesta, mystisestä tai metafyyysisestä, koska – kuten kirjoittaja toteaa – 'yliluonnollinen' on kaikessa epämääräisyydessään hankala käsite tieteelle. Kysymyksessä on reaalimaailman tulkitseminen ei-reaalissa viitekehyksessä.

Yliluonnollisen kulttuurisuutta ja historiallisuutta on havainnollistettu teoksessa monin tavoin. Esimerkiksi 2000-luvulla raamatullisten ”riivaajien” sijaan yllättävän moni haastateltu on kokenut ”tarrahenkien” häiriköintiä. Moderni enkelikuvasto on niin ikään ammentanut paljon populaarikulttuurista. Tähän pätevät samat säännöt kuin uskontojenkin muuttumisessa – saadaan ”uutta ilmoitusta”, oivalletaan uusia tulkintoja, materiaaliset innovaatiot ohjaavat uskonnollisen elämän käytänteitä ja niin edelleen.

Tekijä referoi laajasti erilaisia tieteen antamia selityksiä yliluonnollisesta muuntuneiden tietoisuuden tilojen ja huippukokemusten yksilöpsykologiasta mielen virheisiin, hallusinaatioihin ja sosiaalisen marginaalin hypoteesiin, animismista ja antropomorfismista kognitiotutkimuksen intuitionvastaisuuteen sekä neurotieteen selitysmalleihin. Omaksi lähtökohdakseen Rancken on ottanut sen kulttuurintutkijoiden sisäistämän näkemyksen, että yksilön subjektiiviseen kokemukseen vaikuttaa myös sosiokulttuurinen konteksti. Ranckenin tutkimusasetelmaa motivoi huomio postsekulaarista yhteiskunnasta ja siitä ajatuksesta, että sekularisaatio eli maallistuminen ei olekaan tehnyt ihmisistä rationaalisempia, vaan kokemus yliluonnollisesta on edelleen elettyä todellisuutta monille (vrt. esim. Jager et al. 2016). Näiden kokemusten kulttuurisista arvotuksista kertonee paljon se, että jos tarrahenkien tai ufojen kohtaamisesta ei kannata yleisesti huudella, samanlaiset kokemukset kristillisessä kontekstissa saattavat kuitenkin monissa tapauksissa olla hyväksyttäviä.

Tekijä tarkastelee kokemuksen ja kerronnan yhteen kietoutuneisuutta sekä sitä, mitä ja miten yliluonnollisen kohtaamisesta kerrotaan. Ranckenin mukaan sosiaalitieteellinen tutkimus aiheesta on vähäistä. Tutkimuksellista taustaa olisi kuitenkin voinut vahvistaa enemmän folkloristiikan ja uskontotieteen tutkimuksilla memoraateista, uskomustarinoista sekä uskonnollisista ja mystisistä kokemuksista. Niissä kokemuksen, kielen, vuorovaikutuksen ja kulttuurisen kontekstin yhteenkietoutuneisuus on toki pitkään ollut varsin keskeinen.

Haastatteluin koottu aineisto

Tutkimuksessa on mittava laadullinen aineisto: 84 haastattelua, jotka on toteutettu kolmessa vaiheessa vuosina 2003–2009 pääosin Tampereen seudulla. Ne liittyvät tekijän opinnäytteihin kandidaatin tutkielmasta väitöskirjaan. Kysymyksessä on siis pitkäjänteinen ja eri vaiheina kumuloitunut tutkimus. Rancken on pohtinut omaa tutkijan osuuttaan tarinan luomisessa – haastatteluilla kootut tarinathan eivät ole loogisia ja ”puhtaita” lajinsa esimerkkejä. Jokaisen haastattelun tarinasta on esitetty tiivistelmä kirjan luvussa 2. Näin koko aineisto on tutkimuksen kannalta keskeiseltä sisällöltään esillä ja lukija saa hyvän kuvan siitä, millä kentällä liikutaan.

Aineiston käsittely on systemaattista ja kokonaisuudessaan hyvin kuvattu. Tarinoiden kriteerinä on ollut kertojan oma määrittely yliluonnollisesta sekä kokemuksen omakohtaisuus. Siinä mielessä ollaan folkloristisesti sanottuna nykyaikaisen memoraattiaineiston äärellä. Haastateltavista kaksi kolmasosaa on naisia, ja suurin osa haastatelluista keski-ikäisiä. Tutkimuksen aineistosta valtaosa linkittyy new age -tyyppiseen ja uushenkiseen transsendenssiin, mutta kokemukertomuksissa heijastuu mielenkiintoisella tavalla myös kulttuurisesti vanhempia kerroksia kristinuskosta ja kansanuskosta. Rancken osoittaa, että vaikka uusi henkisyys sekoittuu helposti viihteeseen, myös viihteen elementit ja kuvasto puolestaan tarjoavat uusia aineksia uskomuksille. Tämä ei liene kuitenkaan täysin ennenkuulumatonta, sillä kuten esimerkiksi folkloristi Pasi Enges on tutkimuksessaan tenonsaamelaisesta

uskomuserinteestä osoittanut, tarinat yliluonnollisen toiminnasta olivat ennenkin usein viihdettä (Enges 2012, 268). Mediat vain ovat muuttuneet.

Ranckenin kertojista monet tuntuvat mieltävän yliluonnollisen ja luonnollisen rinnakkaisina ja samaan todellisuuteen kuuluvina, eivät toisensa poissulkevin selitysjärjestelminä. Tämä on varsin tavallista myös elämyksellisyyttä ja Pyhän Hengen henkilökohtaista kohtaamista korostavan karismaattisen kristillisyyden piirissä, jossa varjeluskokemukset ja rukousvastaukset tuovat yliluonnollisen arkeen eikä kokijalla ole tarvetta vetää rajaa reaali maailman ja yliluonnollisen välille, vaan kaikki tulkitaan samassa viitekehyksessä. Ranckenin haastatteluvien oudot kokemukset kuitenkin poikkeavat usein arkisesta elämänmenosta, ja yllättävä poikkeuksellisuus vaatii kokijaa etsimään selitystä arkilogiikan tuolta puolen. Joissakin esimerkkikertomuksissa näkyy myös vaikeus nimetä koettua minkään kokijan tuntemaan viitekehyksen turvin. Näille selittämättömille *numen*-kertomuksille voi tulla jatkoa myöhemmin, jos sopiva selitysmalli löytyy (vrt. Honko 1980, 103 > Rudolf Otto: *Das Heilige*. München 1936).

Analyysin tuloksena on saatu esille kokemustyyppit ja tarinatyyppit. Kokemustyyppien luokittelu perustuu kokemuksen sisällölle. Kuitenkin eri sisältöisten kokemusten päällekkäisyys hämärtää luokitusta – kokemuksia voidaan niin ikään tulkita ja nimetä uudelleen ajan kuluessa (vrt. edellä). Omiksi kokemustyypeikseen on luokiteltu ennekokemukset, ruumiis-tairautuminen, ufot ja humanoidit sekä henget ja voimat. Eniten on löytynyt viimeksi mainittua tyyppiä, jota edustaa yli puolet aineistosta. Mielenkiintoinen aineistosta esiin työntynyt piirre on myös hyvän ja pahan rinnakkaisuus ja samanaikaisuus. Kertomusten tarinatyypeiksi tutkija on nimennyt silminnäköjän, etsijän, oppilaan, pelastetun ja kamppailijan kategoriat. Narratiivisessa analyysissä on lisäksi huomioitu sanasto ja tyylilliset elementit tarkasteltaessa, millainen juonellinen jatkumo syntyy yliluonnollisen kokemuksen vaikutuksesta.

Yliluonnollisen kokemuksen merkitykset ja vaikutukset

Poikkeava tilanne, joka ei istu arkiajatteluun, vaatii selitystä, ja sille halutaan antaa tulkinta, joka merkitsee kertojan elämässä jotain olennaista. Monet Ranckenin aineiston kuvaukset saavat kokijoiltaan selityksiä uskonnon, ennen kaikkea kristinuskon viitekehyksestä ja sen liepeiltä. Tulkinnoissa liikutaan kuitenkin usein niin kutsutun *vernakulaarin* eli yksilöllisen, omaehtoisen ja epävirallisen uskonnon alueella (vrt. Bowman & Valk 2014). Rancken on rakentanut luontevan teoreettisen lähestymistavan haastatteluaineistonsa merkityksenannon tarkasteluun. Keskeisin auktoriteetti on psykologi Ray F. Baumeister ja kognitiivisen psykologian yksilönäkökulma, jota Baumeister on laajentanut ottamalla mukaan Peter Bergerin ja Thomas Luckmannin sosiaalisen konstruktionismin näkökulman merkityksellistämiseen sekä Ervin Goffmanin kehysanalyysin.

Yksilöllistä yliluonnollisen kokemistakin ohjaa kulttuurinen oppiminen merkityksistä ja tunteista sekä yksilön halu elää kulttuurin mukaisesti, koska se on emotionaalisesti palkitsevaa. Vastoin toimiminen taas herättää syyllisyyden tai epäonnistumisen tunteen, mikä liittyykin moniin aineiston tarinoihin. Varsinkin negatiivisen yliluonnollisen kokemuksen jättämät jäljet saattavat hiertää mielessä pitkään, koska niistä kertomisen voidaan nähdä kyseenalaistavan kertojan mielenterveyttä. Rancken on ottanut avuksi 'itseään toteuttavan profetian' käsitteen tarkastellessaan, miten usko tuottaa koettuja vaikutuksia. Tarinoiden ja kerronnan roolina on muovata ja jäsentää todellisuutta. Tässä kohden tullaan kielen potentiaaliin luoda

kokemuksia, joita kulttuurinen tarinavaranto ja mallitarinat kehystävät. Monessa kohdassa tekijä palaa kysymykseen negatiivisen yliluonnollisen kokemuksen ja pahan käsittelyn vaikeuteen. Sellaisen sanoittamiseen ei valmiita kulttuurisia mallitarinoita ole aina helposti löydettävissä.

Tutkimuksen ansiona on ehdottomasti systemaattisesti toteutettu analyysi, jota elävöittävät runsaat aineistoesimerkit. Erityisesti oppilaan tarinat muistuttavat paljon kristillisiä johdatustarinoita, kuten myös pelastetun tarinat kääntymyskertomuksia ja (ihme)parantumistarinoita. Yliluonnollinen näyttääkin olevan tulkinnallisesti hyvin joustava kokemus. Rancken pohtii, miksi samanlainen kokemus saa niin erilaisia tulkintoja, ja jatkaa analyysii vertailemalla tarinatyyppejä kokemuksen sisällön, kuluneen ajan, tunteiden ja sosiaalisten yhteyksien suhteen. Kuten tekijä toteaa, kokemuksen tulkinta, merkitys ja vaikuttavuus liittyvät toisiinsa sekä muodostavat psykologisen ja sosiaalisen todellisuuden ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa.

Yliluonnollinen ja elämä

Jeena Ranckenin tutkimus on jännittävä, päivitetty näkymä siihen, kuinka tarina koetusta yliluonnollisesta kasvaa osaksi elämän tapahtumia ja miten siihen punoutuu mukaan kulttuurisia aineksia. Nämä kokemukset voivat toimia yksilöiden ja ryhmien inspiraation lähteenä ja motivaationa riippuen niille annetuista merkityksistä. Ne saattavat jopa käynnistää elämän muutoksen. Rancken kuitenkin näkee kokemusta tärkeämpinä niiden tulkinnat ja merkitykset. Merkillepantavaa on, että ensimmäinen kokemus yliluonnollisesta ei ole välttämättä kokijalle se merkittävin, vaan vasta myöhemmät kokemukset, jolloin niiden ”lukutaito” on kehittynyt. Tämä seikka rinnastuu itse haastatelemiini kristittyihin uskoviin, joille kääntymyksessä ei useinkaan ollut mitään dramatiikkaa, vaan heille tärkeämmät kokemukset seurasivat vasta paljon myöhemmin, kun kristillinen tulkintakehys oli opittu (Hovi 1997).

Tutkimuksen tulokset ovat pääosin uskomusperinteiden tutkimukselle tuttuja. Vaikka haastateltavien kokemukset olivat subjektiivisia, ne eivät silti olleet yksilöpsykologisia, vaan nousivat malleja ja välittyivät sosiaalisesti. Ne heijastavat myös itseään toteuttavaa ennustetta – usko johonkin tuottaa sen suuntaisia kokemuksia, ja kokemukset ja tulkinnat vahvistavat edelleen kokijan uskoa yliluonnolliseen. Tekijä nostaa tutkimuksellaan esiin tärkeän seikan, nimittäin sen, että kertominen yliluonnollisesta on varsin usein tabuoitu ja arkaluonteinen asia. Siitä voi jopa seurata sanktioita, erityisesti negatiivisesta yliluonnollisesta kertomisesta, ja se on mielletty pikemminkin mielenterveysongelmaksi kuin henkisyysdeksi. Siihen voi liittyä ankaraa ristivetoa, halua puhua ja pelkoa tulla leimatuksi.

Siitä huolimatta, että tässä teoksessa on ohitettu koko joukko merkittävää perinnetieteellistä tutkimusta yliluonnollisen kohtaamisesta ja siihen liittyvästä kertomusperinteestä, on kirjoittaja osoittanut ihailtavaa pitkäjänteisyyttä sekä taitoa käydä läpi laaja kirjo aihetta käsittelevää moniulotteista tutkimusta ja saattaa se oivaltavaan keskusteluyhteyteen oman aineistonsa kanssa.

Kirjallisuutta

- Bowman, Marion & Ülo Valk 2014: *Vernacular Religion in Everyday Life: Expressions of Belief*. Abingdon: Routledge.
- Enges, Pasi 2012: *”Minä melkein uskon”: Yliluonnollinen ja sen kohtaaminen tenonsaamelaisessa uskomusperinteessä*. Turku: Turun yliopisto.
- Honko, Lauri 1980: *Uskontotieteen näkökulmia*. Porvoo: WSOY.
- Hovi, Tuija 1997: Kääntymiskertomukset haastatteluissa. – Katarina Eskola & Eeva Peltonen (toim.), *Aina uusi muisto. Kirjoituksia menneen elämisestä meissä*. Nykykylttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 54. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Jager, Colin, Guido Vanheeswijk & Florian Zemmin (eds.) 2016: *Working with A Secular Age: Interdisciplinary Perspectives on Charles Taylor’s Master Narrative*. Berlin, Boston: De Gruyter.
- Sundén, Hjalmar 1971: *Religionen och rollerna. Ett psykologiskt studium av fromheten*. Stockholm: Verbum. [1959]

Filosofian tohtori Tuija Hovi on uskontotieteen dosentti Turun yliopistossa.

Kiellettyä tutkimassa – erikoisten kokemusten äärellä

Honkasalo, Marja-Liisa & Kaarina Koski (toim.) 2017: *Mielen rajoilla. Arjen kummat kokemukset*.

Helsinki: SKS. 360 sivua.

Leila Jylhänkangas

Mielen rajoilla (2017) tarkastelee nykykulttuurissa esiintyviä kummia tai erikoisia kokemuksia yli kahdensadan spontaanisti kirjoitetun kirjeen valossa. Kyseessä on tieteidenvälinen kokoomateos, joka käsittelee nykyajan kummia kokemuksia ”sellaisina kuin ne on kerrottu ja muuten esitetty, pohdittu tai leimattu” (s. 12). Marja-Liisa Honkasalo esittelee kirjan johdannossa arkiymmärryksen ylittävien kokemusten yleisyyttä ja luonnetta. Tällaiset ”kummat” kokemukset voivat käsittää erilaisia aistimellisiä kokemuksia, kuten näkyjä, kuuloaistimuksia ilman äänen lähdettä tai kuolleiden kohtaamisia ja keskusteluja heidän kanssaan.

Teoksen johdannossa esitellään myös Mieli ja toinen -tutkimushanketta, jossa toimivat tutkijat ovat halunneet ottaa vakavasti aineistonsa äänet arvottamatta niissä kuvailtua todellisuutta. Tämä kytkeytyy läheisesti edellä mainitun hankkeen eettiseen tehtävään. Ihmisten kertomien kokemusten vakavasti ottaminen on tarkoittanut sitä, että kirjeaineistosta nousevat sisällöt on otettu teoksen lähtökohdiksi. Sen aineisto on ilmaisuvoimainen ja rikas. Teoksessa myös koetellaan nykyisiä mielen teorioiden pääsuuntauksia ja nostetaan esille aikalaiskriittisiä äänenpainoja pyrkimällä paikantamaan uusia yhteiskunnallisia ilmiöitä. Sen tutkimuksellinen ote on kulttuurintutkimuksellinen ja inhimillisiä kokemuksia tiheästi kuvaileva.

Kulttuurisen kontekstin painotuksia

Vahvasti kulttuurisen kontekstin merkitystä painottavassa Susanne Ådahlin artikkelissa käsitellään havaintoon ja aistimiseen liittyviä kysymyksiä. Aineistona on Mieli ja toinen -projektin kirjeaineiston ohella ääniä kuulevien ihmisten parissa tehtyjä haastatteluja. Ådahl tuo esille muun muassa länsimaiseen tiedekäsitykseen perustuvan aistijärjestelmän ja niin sanotuissa ei-länsimaisissa yhteiskunnissa esiintyvien aistikokemusten välisiä eroja vertailevan kulttuurien tutkimuksen näkökulmasta. Aistikokemukset ovat moninaisia ja kulttuurisidonnaisia, kuten Ådahlin aineistoissa ja artikkelissa tarkastellut esimerkit osoittavat. Niin ikään Varpu

Alasuutarin kirjoittamassa kappaleessa korostetaan erityislaatuisten kokemusten kulttuurisidonnaisuutta. Siinä tarkastellaan vainajakokemuksia ja erilaisia suremisen tapoja. Vainajakokemuksiin suhtautuminen on Alasuutarin mukaan yleensä sallivampaa kuin muihin kummina pidettyihin kokemuksiin. Kokemukset menehtyneiden läheisten kohtaamisesta tarjoavat tilaisuuden käsitellä ihmissuhteissa keskeneräisiksi jääneitä kysymyksiä.

Luvussa "Kumma ja tunteet" Kirsi Kanerva tarkastelee tunnetutkimuksen näkökulmasta tunteiden ja niiden ilmaisemisen kulttuurisuutta ja sitä, millaisia tunteita kummiin kokemuksiin nyky-Suomessa liitetään. Vaikka hänen analysoimaansa kirjeaineistoa ei ole kerätty nimenomaan tunnetutkimusta varten, voivat siinä esiintyvät tunnekuvaukset olla Kanervan mukaan tärkeä informaatiolähde, koska tunteista kertominen saattaa olla yksi keino kommunikoida erityislaatuiseksi miellettyistä kokemuksista. Luvussa nostetaan esille myös kiinnostava huomio tunnepuheen lisääntymisestä ja kulttuurin tunteistumisesta lähihistorian ilmiönä.

Kummallisten kokemusten sosiaalisia ja historiallisia ulottuvuuksia

Kaarina Kosken ja Juuso Järvenpään teksti kummien kokemusten tulkinnasta erittelee arkitodellisuudesta ja -ontologiasta poikkeavien arkaluontoisten ja stigmatisoitujen ilmiöiden ja kummien kokemusten moninaisuutta folkloristiikan ja historiantutkimuksen näkökulmista. Se luotaa kummien kokemusten synnyttämiä ristiriitoja niin kokijoiden itsensä kuin ulkopuolisten näkökulmista ja tarkastelee myös sopiviksi ja sopimattomiksi miellettyjä tapoja puhua edellä mainituista kokemuksista. Artikkelissa käsitellään kiinnostavasti David Huffordin (1982) esille nostamaa kysymystä "epäuskon traditioista" ja oletusta siitä, että yliluonnollisia elämyksiä ei ole olemassa.

Artikkelissaan Koski ja Järvenpää mainitsevat kulttuurintutkijoiden Martti Haavio ja Christfrid Ganander tavat torjua omaa leimaantumistaan luonnehtimalla tarkastelemaan yliluonnollisia elämyksiä hallusinaatioiksi tai kokijan "normaalitilaan" kuulumattomiksi ilmiöiksi. Perintetutkimuksessa tällaisia kokemuksia on puolestaan tarkasteltu yhteisössä vallitsevien sosiaalisten roolien näkökulmasta (ks. esim. Honko 1972) tai neutraalin ymmärtämisen (Virtanen 1974) kautta. Stigmatisoitumista ajatellen on kiinnostavaa, miten viimeksi mainittu näkemys sai Kosken ja Järvenpään mukaan (s. 276) osakseen pääosin negatiivisia reaktioita (ks. myös Enges 2004). Honkasalo puolestaan erittelee tekstissään kummaa yhteiskunnallisena kokemuksena ja käytäntönä. Hän kietoo kysymyksen kummasta Latourin (1999; 2005) näkemykseen toimijaverkostosta ja käsittelee sitä "suhteisuuden" näkökulmasta. Honkasalo havainnollistaa sitä, kuinka kummalliset kokemukset ovat osa ihmisten yhteiskunnallista yhdessä olemista sellaisilla alueilla, joita on tärkeää hahmottaa toisiinsa liittyvinä, ei niistä erillisinä ilmiöinä.

Jyrki Korkeila ja Kaarina Koski tarkastelevat artikkelissaan kummiä kokemuksia, häpeäleimaa ja psykoosia psykiatrian näkökulmasta ja hallusinaation käsitteen kautta. He kirjoittavat, että yhteiskunnassamme käsitys normaaleista kokemisen tavoista on verrattain kapea. Se tulee esille kummallisia kokemuksia omaavien ihmisten mielisairaaksi leimaamisen pelossa ja muiden epäluulossa heitä kohtaan. Tutkimusaineistoinaan Korkeila ja Koski käyttävät kirjeaineistossa kuvattuja kummiä kokemuksia ja kliinistä aineistoa, jossa diagnosoidut potilaat kuvaavat kokemuksiaan. Korkeila ja Koski tuovat esille myös kiinnostavan huomion siitä, että vaikka harhanäyt ja -luulot ovat yleisiä psykoosisairauden oireita, esiintyy epätavallisia kokemuksia kuitenkin väestössä psykoosisairauksia enemmän. He kuitenkin huomauttavat, että kummien kokemusten tarkkaa määrää tai yleisyyttä on viime kädessä haastavaa arvioida.

Suomalaisen rajatiedon historiaa tarkastelevassa kappaleessa Juuso Järvenpää luo katsauksen suomalaisen uskontokentän tuntemattomampiin alueisiin historian tutkimuksellisesta ja uskontotieteen parissa esitettyjä käsityksiä hyödyntävästä näkökulmasta. Hän analysoi yhtäältä Suomessa 1800- ja 1900-luvun vaihdetta ympäröivinä vuosikymmeninä esiintyneitä okkulttisia liikkeitä. Toisaalta artikkelissa esitellään 1900-luvun jälkipuoliskolla ilmennyttä "new agea" ja siihen liittyviä ilmiöitä.

Teoksen loppuun sijoittuvat, Tiina Mahlamäen kirjoittamat tutkijan jälkisanat ja Riitta Jalosen kirjoittama kappale "Helmiä, ei häpeää" muodostavat kirjalle luontevat loppuluvut. Mahlamäki käsittelee tekstissään esoteriaa, kumman kokemusta ja sitä tarkastelevan tutkimuksen paikkaa traditioiden ulkopuolella ja marginaaleissa. Jalonen puolestaan kuvaa kappaleessaan kokemustaan taiteesta hyväksyttynä ja sellaisena "vapaampana kulkuvälineenä ulottuvuuksista toisiin" (s. 339), kun taas erikoislaatuisia kokemuksia omaavat ihmiset ovat saattaneet törmätä mitätöintiin, mikäli ovat niitä uskaltaneet tuoda esille.

Tutkimuseettinen näkökulma

Mielen rajoilla kuvaa kummallisia kokemuksia kohdanneiden ihmisten puheenvuoroja erikoisista kokemuksistaan. Teoksessa tuodaan esille, että erikoiset kokemukset paikantuvat nimenomaan niitä kokeneiden ihmisten omaan elämänhistoriaan ja kulttuuriin. *Mielen rajoilla* luotaa kummallisia kokemuksia monipuolisesti ja tässä mielessä hyvin perinteisen antropologisesti. Näin tehdessään se ei asetu kokijoiden yläpuolelle, vaan pyrkii antamaan tilaa tärkeiksi koetuille erityislaatuisille kokemuksille kuitenkin ontologisiin kysymyksiin kantaa ottamatta. Tästä näkökulmasta *Mielen rajoilla* on paitsi kiinnostava antologia suomalaisessa nykykulttuurissa esiintyvistä erikoisista kokemuksista myös rohkea tutkimuseettinen puheenvuoro.

Kirjallisuus

- Enges, Pasi 2004: Uskon ja epäuskon traditiot. Leea Virtanen, parapsykologia ja tutkijan suhde yliluonnolliseen. – *Elore* 11(1) [online] < http://www.elore.fi/arkisto/1_04/eng104.html > [6.3.2018.]
- Honko, Lauri 1972: *Uskontotieteen näkökulmia*. Porvoo: WSOY.
- Hufford, David 1982: Traditions of Disbelief. – *New York Folklore* 8: 47–55.
- Latour, Bruno 1999: *Pandora's Hope. Essays on the Reality of Science Studies*. Cambridge: Harvard University Press.
- Latour, Bruno 2005: *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Virtanen, Leea 1974: *Kun kello pysähtyi. Tavallisen suomalaisen yliluonnolliset kokemukset*. Helsinki: WSOY.

Filosofian tohtori Leila Jylhänkangas on kulttuurintutkija ja psykologi.

Yhteiskuntatieteiden mielellinen käänne

Gronow, Antti & Tuukka Kaidesoja (toim.) 2017: *Ihmismielen sosiaalisuus*.

Helsinki: Gaudeamus. 267 sivua.

Konsta Kajander

Alkuun lämmittelykysymys. Mikä teoreettinen lähestymistapa yhdistää seuraavia tutkijoita: Naomi Quinn, Roy D´Andrade, Anna-Leena Siikala, Seppo Knuuttila, Veikko Anttonen ja Ilkka Pyysiäinen? Jos kaksi ensiksi mainittua antropologia kuulostavat vielä vierailta, seuraavana tulevat kotimaiset folkloristit ja uskontotieteilijät lienevät tuttuja useimmille *Eloren* lukijoille. Vastaus on tietenkin kognitiivinen lähestymistapa, jossa kulttuuria ja perinnettä lähestytään ihmismielen, ajattelun ja tiedon sisältöjen kautta. Suomalaisessa folkloristiikassa kognitiivisen tutkimuksen työkaluja kuten skeemateoriaa alettiin hyödyntää viimeistään 1980-luvulla (Siikala 1984; Kaivola-Bregenhøj 1988), ja 1990-luvun uskontotieteessä on puhuttu suorastaan kognitiivisesta käännteestä. Sen sijaan naapuritiede etnologiaan kognitiivinen suuntaus on rantautunut heikosti. Tarkka syy tähän ei ole tiedossa. Kenties lähestymistavan naturalistinen pohjavire ja kulttuurin selittäminen (osin) psykologisilla tekijöillä ovat tehneet siitä luotaantyöntävän hermeneuttiselle ja emansipatoriselle nykyetnologialle.

Antti Gronowin ja Tuukka Kaidesojan toimittaman *Ihmismielen sosiaalisuus* -artikkelikokoelman (2017) perusteella kognitiivinen lähestymistapa näyttää herättäneen kiinnostusta myös suomalaisissa yhteiskuntatieteissä. Teos koostuu yhdeksästä artikkelista, joiden kirjoittajat edustavat sosiologiaa, neuro-, talous- ja kasvatustiedettä, sosiaalipsykologiaa ja filosofiaa. Vaikka teoksen ensisijaisena kohderyhmänä ovat yhteiskuntatieteilijät ja alan opiskelijat, myös kulttuurintutkijoiden kannattaa tarttua tähän (kirjaimellisesti!) mielenkiintoiseen kirjaan. Antropologian vanhemmista klassikoista viittauksia saavat Lucien Lévy-Bruhl, Gregory Bateson ja Marcel Mauss, kognitiivisen antropologian klassikoille Dan Sperberille ja Edwin Hutchinsille puolestaan omistetaan omat artikkelit. Kulttuuri saa siis kokoelmassa runsaasti tilaa.

”Bridge Over Troubled Water”

Teoksella on kolme tavoitetta: se pyrkii rakentamaan siltaa kognitiotieteiden ja yhteiskuntatieteiden välille, haastamaan ihmismielen tutkimuksen individualistista lähestymistapaa sekä kannustamaan yhteiskuntatieteilijöitä ottamaan ihmismieli vakavasti. Kirjan kaksi ensimmäistä lukua antavat lukijalle pohjatietoja mielen evoluutiosta ja aivotutkimuksesta,

jonka jälkeen mieltä lähestytään sosiologisesta, antropologisesta, sosiaalipsykologisesta, taloustieteellisestä ja filosofisesta näkökulmasta.

Aluksi sosiologit Antti Gronow ja Tuukka Kaidesoja esittelevät johdantoartikkelissaan ihmismielen evolutiivista perustaa koskevia teorioita. Artikkelin myötä käy ilmeiseksi, ettei ihmismieli ole syntyessään *tabula rasa*, vaan oppimiselle, altruismille ja kyvyille tehdä erotteluita sisä- ja ulkoryhmien välillä on jo olemassa biologisen ja kulttuurisen evoluution kuluessa kehittyneet sisäsyntyiset kognitiiviset valmiudet. Gronowin ja Kaidesojan mukaan esimerkiksi rasismi ei pohjautu pelkkiin (modernien länsimaiden) kulttuurisiin ajattelutottumuksiin, vaan taustalla on ryhmäsamaistumiseen liittyviä tiedostamattomia tunnereaktioita, joiden evolutiivisen ja sosiaalipsykologisen pohjan tunteminen auttaa samalla ilmiötä vastaan taistelemisessa. Kiinnostavista lähtökohdistaan huolimatta artikkeli jää harmittavan lyhyeksi. Epäselväksi jää, miten evolutiivisen näkökulman tulisi käytännössä näkyä yhteiskuntatieteellisissä tutkimusaiheissa, hypoteeseissa tai metodeissa. Ensimmäinen ”sillanrakennus” nähdään oikeastaan johdannon jälkeisessä artikkelissa, jossa neurotieteilijä Rita Hari suosittelee alansa tutkijoita tutustumaan Erving Goffmaniin ja testaamaan hänen sosiaalista vuorovaikutusta koskevaa teoriaansa geokätköilyllä.

Yksi teoksen avainartikkeleista on sosiologien Anssi Peräkylän ja Antti Gronowin ”Ihmismieli ja sosiaalinen vuorovaikutus”, jossa esitellään konstruktionistinen mielen sosiologinen tutkimussuuntaus. Artikkelin myötä sosiologian jännitteinen suhde kognitiiviseen tutkimukseen käy ymmärrettäväksi. Jo Emilé Durkheimin muotoilema metodologinen periaate yhteiskunnallisten ilmiöiden selittämisestä yhteiskunnallisilla seikoilla sulkee lähtökohtaisesti psykologiset selitykset sosiologian ulkopuolelle. Toisaalta Durkheimilla oli tuotannossaan viittauksia ihmismieleen, samoin toisella sosiologian klassikolla Max Weberillä. Myöhemmin teoksen sosiaalipsykologiaa käsittelevästä artikkelista käy ilmi, että Durkheimin ja Marcel Maussin käyttämällä kollektiivisten representaatioiden käsitteellä oli suuri merkitys Serge Moscovicin sosiaalisten representaatioiden teorialle.

Konstruktionistinen mielen sosiologia perustuu sosiaalisen konstruktionismin ja diskursiivisen psykologian lähtökohdille. Siinä mieltä, tietoa, tunteita ja intentioita tutkitaan keskusteluanalyttisin menetelmin osana toimijoiden vuorovaikutustilanteita. Yhteiskunta- ja kognitiotieteiden yhteistyön kannalta lähestymistapa on ongelmallinen, sillä toimijoiden sisäiset mielelliset tilat ja prosessit eivät voi toimia toiminnan selityksenä. Peräkylä & Gronow kritisoiivat konstruktionismia itse mielen ja mieltä koskevien käsitysten erottamisesta, ja korostavat sen sijaan ihmismielen ja sosiaalisen vuorovaikutuksen yhteenkuuluvuutta. He ehdottavat lähestymistavan laajentamista kahdella tutkimusohjelmalla. *Mielenluennan mikrososiologia* ottaa sosiaalista vuorovaikutusta koskevissa selityksissä huomioon kehityspsykologisen mielen teorian, jonka mukaan ihmisillä on luontainen kyky ymmärtää paitsi omia myös muiden sisäisiä tiloja kuten haluja, uskomuksia ja intentioita. Teoriaa täydentää *systeminen näkemys tunteiden säätelystä*, joka huomioi lisäksi vuorovaikutuksessa ilmenevät ei-sanalliset viestit kuten kasvojen ilmeet ja psykofysiologiset tilat kuten sydämen lyöntitiheyden. Näiden kahden lähestymistavan avulla, sekä keskusteluanalyttisiä ja psykofysiologisia menetelmiä yhdistämällä, toimijoiden välisessä vuorovaikutuksessa ilmenevää mielenluentaa eli toisten ihmisten kognition, intentioiden ja affektien tulkintaa voidaan tutkia osana erilaisia vuorovaikutuskäytänteitä kuten terveydenhuoltoa, kasvatusta tai markkinointia.

Vaikka kirjassa osoitetaan hyvin ihmisielen sosiaalinen luonne samoin kuin sosio-kulttuuristen olosuhteiden huomioimisen tärkeys kognition tutkimuksessa, en ole varma, saadaanko myös yhteiskuntatieteiden opiskelijat vakuuttumaan kognitiivisen lähestymistavan mahdollisuuksista. Teosta käyttävien opettajien onkin hyvä pohtia, mitä lisäarvoa näkökulma voi tuoda esimerkiksi sellaisten yhteiskunnallisesti tärkeiden tutkimuskohteiden kuten maahanmuuton, terveyden ja hyvinvoinnin, ympäristökysymysten, työttömyyden tai syrjäytymisen tutkimiseen. Tällaisten konkreettisten esimerkkien lisäksi olisin kaivannut artikkelikokoelmalta keskustelua kognitiivisen ja sosiologisen tutkimuksen yhteyksiä käsitelleiden tutkijoiden kuten Paul DiMaggion, Karen A. Cerulon, Wayne Brekhusin, Eviatar Zerubavelin tai Rogers Brubakerin kanssa. Näistä Brubakerin kategorioita ja ryhmän muodostumisen prosesseja painottava tutkimusote vaikuttaa hedelmälliseltä etenkin etnisyydestä kiinnostuneille tutkijoille (ks. Fingerroos 2014).

Näkökulmia (mielettömään) kulttuuriin

Alun pienen, mutta tärkeän sivuroolin jälkeen kulttuuri nousee pääesträdille kirjan neljännessä ja kuudennessa artikkelissa. Antti Gronow esittelee ensin kognitiivista antropologiaa edustavan Dan Sperberin (1996) teorian representaatioiden epidemiologiasta. Teorian mukaan kulttuuriset ideat leviävät ikään kuin viruksen tavoin mentaalisina representaationa yksilöiltä toiselle. Mikäli representaatiot ketjuuntuvat ja yleistyvät populaation sisällä, voidaan puhua *kulttuurisista* representaatioista. On huomattava, että naturalistisesta pohjasta huolimatta näkemys jättää tilaa kulttuurintutkimukselle tärkeille merkityksille. Vaikka yksilöt tulkitsevat kulttuurisia representaatioita sisäisten mentaalisten mallien avulla, joita ei voi sinänsä havaita, merkitykset leviävät kulttuurissa intersubjektiivisesti julkisten representaatioiden kautta. Esimerkiksi "Suomi" voi saada ilmauksen artefakteissa (siniristolippu), rituaaleissa (itsenäisyyspäivä) tai äänialloissa (Maamme-laulu). Tällaiset representaatiot eivät silti itsessään olisi merkityksellisiä elleivät kulttuurin jäsenet muodostaisi niihin merkityksellistä suhdetta ja välittäisi niitä eteenpäin tuleville sukupolville.

Gronow nostaa aiheellisesti esiin teorian ongelman: miten kulttuuriset representaatiot oikeastaan leviävät ja miten tätä leviämistä voisi tutkia? Hän tarjoaa teorian täydennykseksi yhteiskuntatieteellistä verkostoaalyyä. Tällöin huomio voidaan kiinnittää siihen, miten kulttuuriset ideat leviävät esimerkiksi yksittäisten toimijoiden, medioiden tai organisaatioiden välityksellä. Verkostoaalyyä vaikuttaakin lupaavalta menetelmältä erityisesti uusien kulttuuristen ideoiden leviämisen tutkimuksessa. Haluan kuitenkin tässä yhteydessä nostaa esiin myös kolikon kääntöpuolen eli miksi kulttuuri *ei* leviä? Tanskalainen uskontotieteilijä Jesper Sørensen on esittänyt kiinnostavan teorian "kulttuuristen järjestelmien immunologiasta". Sen mukaan yhteisöissä vallitsevilla kulttuurisilla malleilla on itseään suojelevia vaikutuksia, jotka estävät uusien ideoiden leviämisen populaatiossa. (Sørensen 2011, 190–193.) Jotta uudet ideat voisivat levitä, niiden on ensin muutettava jo olemassa olevia ajattelu- ja toimintamalleja tai sulauduttava niihin. Tämä on tärkeä huomioida esimerkiksi uutuuksien, modernisaation tai digitalisaation tutkimuksessa.

Toinen kulttuurintutkijoiden kannalta keskeinen artikkeli on sosiologi Tuukka Kaidesojan ja kasvatustieteilijä Sami Paavolan kirjoittama "Ympäristöön hajautunut kognitio", jonka pääosassa on Edwin Hutchins, kognitiivisen etnografian urauurtaja. Lähestymistavassa kognitiivista toimintaa havainnoidaan luonnollisissa ympäristöissä laboratorioissa järjestettyjen koeolosuhteiden sijaan. Klassikkotutkimuksessaan *Cognition in the Wild* (1995) Hutchins

seurasi Yhdysvaltain armeijan maihinnousualuksen navigointia etnografisin menetelmin, osallistuvan havainnoinnin, haastattelujen, ääninauhoitusten ja videoinnin keinoin. Tutkimuksen keskeinen tulos oli, ettei aluksen navigointi haastavilla kulkuväylillä olisi onnistunut ilman toiminnan hajauttamista pienempiin osatekijöihin. Aluksen tiimissä navigointiin liittyneet tehtävät jakaantuivat vastaavan upseerin, kolmen tähtystäjän ja ”piirturin” kesken. Hutchinsin havainnoimaan kokonaisuuteen kuului miehistön lisäksi materiaallinen toimintaympäristö (laivan komentokansi) sekä artefaktit (merikortti, kaukoputki, kompassi, radiopuhelin). Lisäksi Hutchins vertaili aluksen toimintaa mikronesialaisiin navigointikäytäntöihin, jossa sama kognitiivinen tehtävä suoritettiin ”tähtipoluista” muodostuneilla kulttuurisilla representaatioilla yhdysvaltalaisen ”paikannussykliin” sijasta. Kaidesojan ja Paavolan mukaan lähestymistavan etuna on, että se mahdollistaa inhimillisen kognition monipuolisen tutkimisen sekä osana sosiaalista ja kehollista toimintaa että sosiokulttuurisia ja materiaalisia olosuhteita.

Viimeistään tämän artikkelin kohdalla pitäisi olla selvää, ettei ihmismielestä kiinnostuneiden (kulttuurin) tutkijoiden tarvitse rynnätä heti aivotutkimuskeskukseen. Esimerkiksi sellaiset etnologeille tärkeät tutkimusaiheet kuten etnisuus, sukupuoli, mentaliteetit, maailmankuvat, muisti ja kerronta sekä ylipäänsä kulttuurien kohtaamiseen ja arkielämään liittyvät toiminta- ja ajattelutavat sisältävät kognitiivisen ulottuvuuden, jota voidaan tutkia yhtä hyvin etnografisin menetelmin saadun havaintoaineiston, haastattelu- kuin tekstiaineistojenkin perusteella (vrt. Bloch 2012).

Tukeva brunssi maittavaa päivällistä odotellessa

Miten teos onnistui tavoitteissaan? Joko silta kognitiotieteiden ja yhteiskuntatieteiden välillä on niin tukevalla pohjalla että tieteitä halkovan ”synkän virran” uskaltaisi ylittää? Sosiaalipsykologiassa yhteys on jo olemassa, mutta taloustieteen ja sosiologian kannalta yhteistyö voi osoittautua hankalammaksi, varsinkin jos niiden tutkimuskohteet nähdään omalakisina järjestelminä, joista mieleen viittaavat selitykset suljetaan pois. Mutta kannustuksesta sillan rakennus ei jää kiinni. Kirjan päätösartikkelissa filosofi Petri Ylikoski toteaaakin rohkaisevasti, ettei ihmismieli ole ”psykologien yksityisomaisuutta”, vaan mielen sosiaalisuuden myötä myös ”yhteiskuntatieteilijöillä on sanansa sanottavana” (s. 241).

Teoksen toimitustyö ansaitsee kiitoksen. Artikkelit ovat selkeästi ja ymmärrettävästi kirjoitettuja, minkä ansiosta hankalimmatkin teoriat avautuvat lukijalle. Artikkelikokoelmista jää monesti kaipaamaan yhteenvedon tekevää lopetuslukua. Nyt asia on ratkaistu tyylikkäästi Petri Ylikosken kirjoittamalla ”Mielen haaste”-luvulla, jossa hän pohtii laajemmin mielen asemaa yhteiskuntatieteissä ja kommentoi kirjan muita artikkeleita. Lukijaystäväallinen teko on myös lukujen loppuun sijoitetut ”perehtymistä varten” -osiot, joiden kautta aiheesta kiinnostuneet pääsevät tutustumaan jatkotutkimuksiin. On huomattava, että selkeydestään huolimatta kokoelmaa ei ole tarkoitettu alkeisoppikirjaksi. Kirja avautuu paremmin niille, joilla on jo pohjatietoja kognitiivisesta lähestymistavasta. Alaa tuntemattomien kulttuurin ja perinteentutkijoiden kannattaakin ottaa oheislukemistoksi johdantoteoksia (esim. Ketola, Pyysiäinen & Sjöblom 2008; Kronenfeld et al. 2011) sekä kulttuuriantropologian, folkloristikan ja uskontotieteen väitöskirjoja (esim. Leinonen 2013; Stark 2011; Närhi 2009).

Pidän *Ihmismielen sosiaalisuus* -teosta ennen kaikkea merkittävänä teoreettisena avauksena suomalaisille yhteiskuntatieteille. Silti jäin teoksen luettuani nälkäiseksi: kirja tuntuu nyt

tukevalta brunssilta maittavaa päivällistä odotellessa. Toivottavasti teos saakin tulevaisuudessa jatko-osan, jossa kognitiivisesta lähestymistavasta kiinnostuneet yhteiskuntatieteilijät syvenyvät aiheeseen empiiristen tutkimusesimerkkiensä kautta.

Kirjallisuus

- Bloch, Maurice 2012: *Anthropology and the Cognitive Challenge*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fingerroos, Outi 2014: Vaihtoehtoja etnisyyden ja diasporan käsitteille. Kirja-arvio. – *Elore* 21 (1) [online] < <http://www.elore.fi/vaihtoehtoja-etnisyyden-ja-diasporan-kasitteille/> > [1.3.2018]
- Hutchins, Edwin 1995: *Cognition in the Wild*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Kaivola-Bregenhøj, Annika 1988: *Kertomus ja kerronta*. Helsinki: SKS.
- Ketola, Kimmo, Ilkka Pyysiäinen & Tom Sjöblom (toim.) 2008: *Uskonto ja ihmismieli*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kronenfeld, David B., Giovanni Bennardo, Victor C. de Munck & Michael D. Fischer (eds.) 2011: *A Companion to Cognitive Anthropology*. Chichester, West Sussex; Walden, MA: Wiley-Blackwell.
- Leinonen, Riitta-Marja 2013: *Palvelijasta terapeutiksi. Ihmisen ja hevosen suhteen muuttuvat kulttuuriset mallit Suomessa*. Oulu: Oulun yliopisto.
- Närhi, Jani 2009: *Honey Flows Through Fertile Valleys. The Cognitive and Evolutionary Foundations of Paradise Representations*. Helsinki: University of Helsinki.
- Siikala, Anna-Leena 1984: *Tarina ja tulkinta. Tutkimus kansankertojista*. Helsinki: SKS.
- Sperber, Dan 1996: *Explaining Culture. A Naturalistic Approach*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Stark, Eija 2011: *Köyhyyden perintö. Tutkimus kulttuurisen tiedon sisällöistä ja jatkuvuuksista suomalaisissa elämänkerta- ja sananlaskuaineistoissa*. Helsinki: SKS.
- Sørensen, Jesper 2011: Past Minds: Present Historiography and Cognitive Science. – Luther H. Martin & Jesper Sørensen (eds.), *Past Minds. Studies in Cognitive Historiography*. London, Oakville, CT: Equinox Pub. Ltd, 179–196.

Filosofian maisteri Konsta Kajander on etnologian ja antropologian tohtorikoulutettava Jyväskylän yliopistossa.

Suullisen ja kirjallisen runouden kerrostumia

Kallio, Kati, Tuomas M. S. Lehtonen, Senni Timonen, Irma-Riitta Järvinen & Ilkka Leskelä 2017: *Laulut ja kirjoitukset. Suullinen ja kirjallinen kulttuuri uuden ajan alun Suomessa.*

Helsinki: SKS. 624 sivua.

Kaarina Koski

*L*aulut ja kirjoitukset on vaatimattomaan ulkokuoreen piiloutunut suurteos. Se tarkastelee uuden ajan alun eli 1500- ja 1600-lukujen suomenkielistä runokulttuuria kokonaisuutena, johon kuuluvat sekä kansanrunot että oppineiden runot ja erityisesti niiden väliset vuorovaikutussuhteet. Käsittelyssä ovat muun muassa pyhimyksiin liittyvät kansanomaiset runot, rukoukset ja loitsut, uuden ajan alun virsirunous ja sen suhteet kansanrunouteen, oppineiden laatimat kirjalliset runot, kansanomaiset pilkkalaulut ja sananlaskut, Piispa Henrikin surmavirsi taustoineen sekä Kaarle-herttuan runo poliittisine vaikuttimineen. Runojen lisäksi esitellään ajankuvia sekä oppineiden näkemyksiä oman aikansa runoudesta. Monitieteinen kokonaisuus hyödyntää eniten historian ja kirkkohistorian, kielen- ja kirjallisuudentutkimuksen sekä folkloristiikan aloista runouden ja kansanuskon tutkimuksen näkökulmia. Se kiinnittyy kansanihmisten kirjallistumista koskeviin ajankohtaisiin tutkimusintresseihin ja samalla hyödyntää uusimpia näkökulmia runokulttuureihin varioivina, toisiltaan lainaavina ja monikerroksisina.

Viiden tutkijan saumattomana yhteistyönä toteutuneen tutkimuksen erityisiä ansioita ovat alkuperäislähteiden huolellinen tulkinta aikalaiskontekstissa ja samalla vanhoihin tutkimusparadigmoihin kiinnittyneiden ennakoasenteiden hylkääminen. Näin on pystytty sekä oikaisemaan folkloristiikassa kauan vaalittuja virhetulkintoja että löytämään kokonaan uusia näkökulmia, joita oppineita ja rahvasta erikseen tarkastelevat tutkimukset eivät voisi tavoittaa. Teos tarjoaa lukijalle suuria valaistumisen hetkiä. Perusteellisuudesta huolimatta teksti on helppolukuista, ja näkökulmat ja tulokset esitellään selkeästi. Paikoin ilmaisu on niin osuvaa ja kaunista, että lukiessa hymyilyttää. Sellainen on esimerkiksi kuvaus suullista laulukulttuuria käyttävistä yhteisöistä heterogeenisina puheyhteisöinä ja niissä tunnettujen lajien monikäyttöisyydestä (s. 40–44).

Etnopoeettinen ote myös oppineiden runoihin

Laulut ja kirjoitukset hyödyntää etnopoetiikan keskeistä ideaa ja tarkastelee runoja, niiden arvoa ja merkityksiä runokulttuurin omien käyttötapojen ja esteettisten normien pohjalta. Yleensä etnopoettisen analyysin kohteena ovat suulliset kulttuurit, mutta tässä se osoittaa voimansa oppineiden kulttuurin tulkinnassa. 1500-luvun oppineiden runoutta on tavattu arvostella 1800- ja 1900-lukujen kirjallisten runousihanteiden pohjalta huonoksi ja kömpelöksi, ja reformaatioajan kirkonmiehiä on moitittu kalevalamitan vihaamisesta ja kansanuskon hävittämisestä. Mutta jos otamme tosissamme uuden ajan alun oppineet, heidän kirjoittamansa kuvaukset ja heidän edustamansa kulttuurin, kuva sekä oppineiden runoista että rahvaankulttuurista muuttuu. (S. 407.)

Esitän tästä kaksi esimerkkiä, joista ensimmäinen on Mikael Agricola ja hänen syynsä listata Daavidin psalttarin esipuheeseen hämäläisiä ja karjalaisia epäjumalia. Kansanuskon tutkimuksessa on ollut tapana tarkastella luetteloa kontekstistaan irrotettuna ja tulkita sitä tekstin ja tutkijan omien intressien pohjalta. Tutkijasukupolvi toisensa jälkeen on hellinyt ajatusta reformaattorin humanistisesta kiinnostuksesta kansanuskoa kohtaan. Mutta tässä teoksessa on kaivettu esille se aikalaiskeskustelu, jonka osana tätäkin julkaisua tulee tulkita. Siihen ja esipuheen proosamuotoiseen osuuteen perehtyminen osoittaa, että syy oli teologinen. Ensimmäinen käsky "Ele cumardha weraita Jumaloita" oli Agricolan koko teoksen johdatus. Uuden opin oli määriteltävä uudelleen myös siihen sopimaton toiminta. Olennaista oli liittää katoliset tavat osaksi menneisyyteen kuuluvien pakanatapojen listaa. (S. 85–88, 93–95.) Agricola oli reformaattori, ei folkloristi.

Toinen on sen asian selvittäminen, oliko varhaisten virsirunoilijoiden tavoitteena hävittää kalevalamittainen runous pakanallisena ja paheksuttavana. Ensimmäisen suomenkielisen virsikirjan julkaisijan Jacobus Finnon perustelut virsilaulun paremmuudesta sisältävät varsin ikäviä arvioita maallisista lauluista. Ylimääräisiä oletuksia tekemätön luenta kuitenkin osoittaa, että paheksunta kattaa vain laulujen maalliset sisällöt. Tämän teoksen painokkaimmin toistettu argumentti on, että virsirunouden siirtäminen saksalaisen esikuvan mukaisena Suomeen ei ollut hyökkäys kalevalaista runokulttuuria kohtaan. Virsilaulu oli kokonaan uusi genre, ja sommitellessaan Saksassa kuulemiaan virsiä suomen kielelle Finno halusi erottaa ne sekä katolisista liturgisista lauluista että maallisista lauluista. Luultavasti siksi hän pysytteli tiiviisti saksalaisten esikuvien mukaisessa riimillisessä, jambisessa mitassa, joka myös sopi virsisävelmiin paremmin kuin trokee. Samaan aikaan oppineet käyttivät kalevalamittaa omissa runoissaan sekä sananlaskuissa, joten se oli täysin hyväksytty ilmaisun tapa. Kansanrunoista tutut tyylipiirteet kuten alkusointu alkoivat 1600-luvulle tultaessa lisääntyä myös virsissä. (S. 108–123, 406–410.)

Kontekstualisointi tekee oikeutta kaikelle 1500-luvulla kirjatulle runoudelle. Ajan runokulttuurin laajempi tarkastelu viittaa siihen, että tavujen poisjäanti – joka on myös varsinaissuomalainen murrepiirre – ja mitan joustavuus olivat ajalle tyypillistä poetiikkaa. Myös Saksassa ja Ruotsissa runomitan säännöt tiukentuivat vasta 1600-luvulla. Länsisuomalainen trokeinakaan runo ei ollut säännöllisen 8-tavuista. Tuon ajan länsimaisen runousopin mukaan osa murrelmasäkeistä voitiin tulkita puhtaan jambisiksi, ja samaan verbi- tai sijamuotoon päättyvät paralleelisäkeet riimillisiksi. Tätä taustaa vasten runotyyppien yhdistely oli norminmukaista, ja samoin olivat ne oppineiden runot, joita on arvioitu huonoiksi myöhempien ihanteiden pohjalta. (S. 395–397, 406–409.)

Samalla tavoin kuin tutkimuskohteena olevia runoja ja uuden ajan alun oppineita, omassa kulttuurisessa kontekstissaan tarkastellaan myös niitä 1800-luvulla ja 1900-luvulla toimineita tutkijoita, joiden tulkintoja ohjasivat oman aikansa intressit. Uusia tulkintoja rakennetaan osin jo aiemmin esitetyn oppihistoriallisen kritiikin päälle. Tämä tehdään kunnioittavasti, sillä aikansa ihanteisiin perustuvista virhearvioista huolimatta aiempien tutkijapolvien työ on nimenomaan mahdollistanut sen, mitä tehdään nyt.

Pyhimykset pienen ja suuren tradition välissä

Kansanuskon tutkijana pidän pyhimyksiä koskevia osuuksia teoksen parhaana herkkuna. *Laulut ja kirjoitukset* sisältää tiiviin yleisesityksen pyhimyksiin liittyvistä traditioista, minkä jälkeen käsitellään erikseen suomalaisen runokulttuurin tärkeimmät pyhimykset Anna, Tapani eli Stefanus, Katariina ja neitsyt Maria. Jokaisen heistä kohdalla korostuvat myös erityyppiset teoreettiset kysymykset.

Pyhän Annan eli neitsyt Marian äidin kohdalla pääsemme seuraamaan pyhimyksen ekologista sopeutumista elinkeinoja ja vaurautta varjelevaksi haltijahahmoksi muiden haltijoiden rinnalle. Idässä korostuu suhde metsään metsän emäntä Annikkina, jolta pyydettiin suojaa myös metsässä laiduntavalle karjalle. Lännessä taas painottuu kotitalouden emännöyden avaimineen sekä parannustoimi, jossa Anna esiintyy usein yhteistyössä neitsyt Marian kanssa.

Stefanuksella on kaksoiselämä marttyyrina, joka todistaa Kristuksen syntymästä, sekä tapaninpäivän kulkueisiin liittyvänä tallirenkina, miesten perinteeseen kuuluvan hevuskultin keskeishahmona. Suomalaisissa tapaninlauluissa on tallentunut muutos miehen ja hevosen kosmista yhteyttä kuvaavista trokeisista riittirunoista joulun ihmettä todistaviksi kiertuelauluiksi ja lopulta 1800-luvulla luterilaista sävyä saaneeksi riimilliseksi arkipainatteen, jossa kansanomaistuneeseen Tapanin hahmoon yhdistetään jälleen marttyyri Stefanus. Viimeksi mainittua kuvaillaan näin:

Tuntemattoman tekijän kirjoittama arkkivirsi viljeli erilaisia riimillisiä, loppusoinnollisia mittoja ja rytmejä, jotka sulautuivat vanhempiin tapoihin ja lauluihin ja joiden voittokulussa on kuin laboratoriossa nähtävissä, miten kirjallinen ilmaisu lomittuu moninkertaisesti suullisen kanssa. (S. 183.)

Tapaninlaulujen kehityksen selvittäminen on ollut monitieteinen tehtävä ja hyödyntänyt maallisia ja kirkollisia viranomaisakirjoja, kansatieteellisiä kuvauksia sekä kansanrunoutta. Merkillepantavaa on se, että viimeistä vaihetta edustaneita arkipainatteita ei aikanaan ole luokiteltu kansanrunoudeksi eikä otettu SKVR:aan, koska ne olivat painettuja, jambistuneita ja luterilaisuuteen viittaavia. Niillä oli kuitenkin suullisia esikuvia, ja tapaninpäivän kiertuelaulajat käyttivät niitä sittemmin apuna laulujen opettelussa.

Pyhä Katariina Aleksandrialainen on elänyt rahvaan traditiossa kahdessa toisistaan erillisessä kontekstissa: marttyyrikuolemaa käsittelevässä *Katriinan poltto* -runossa sekä karjanhoitoriihteissä. Katriinan poltto yhdistää todennäköisesti keskiajalla seipitettyä kalevalamittaista legendarunostoa kirjalliseen Katariinan legendaan sekä esikristillisiä teemoja sisältävän myyttirunoston säeaineksiin. Kansankulttuurissa ei ilmeisesti katsota sen olevan yhteydessä karjanhoitoon ja erityisesti lampaisiin liittyvään *Katriina kipo kaposeen*, jolle osoitettujen rituaalitekstien laajat merkityskentät punovat yhteen ylikuonnollisen, naiseuden ja eläinten suhdetta (s. 205).

Neitsyt Marian kohdalla aineisto laajenee ja kuva monimuotoistuu, koska Marian merkitys läpäisee koko kristillisen kansankulttuurin. Maria pysyi reformaation jälkeenkin merkittävänä kirkollisena hahmona, vaikka hänet muutettiin jumalallisesta olennosta esikuvalliseksi ihmiseksi. Kansankulttuurissa hän on esikuvallinen parantaja ja auttaja kristillisessä alkuaikajassa, mutta hänen apuunsa ja ruumiilliseen läsnäolonsa turvaudutaan myös parannushetken preesensissä. Mariaan liittyy suuri määrä eri asiayhteyksissä kertautuvia ominaisuuksia ja avuja. Jo vanhimmista käräjälähteistä löytyvät parannusloitsussa *Jesuxen verj punainen, Marian makja maito* palovammojen parannukseen, ja maidon tärkeä rooli ulottuu kirkkotaiteesta aina raudan syntyyn (s. 225, 274–277). Toinen on Marian suojeleva vaippa, jonka mielikuvissa yhdistyy laaja kirjo vaikutteita aina kirkkotaiteesta esikristillisiin hahmoihin (s. 305–308).

Pyhimysten kohdalla tulee esiin perinteen kerroksellisuus ja erilaisten traditioiden välinen vuorovaikutus. Suomalainen pyhimyksiin liittyvä perinne ei ole syntynyt suoraan kirkollisista esikuvista, vaan taustalla on myös muunkielistä kansanperinnettä kuten runoja, rukouksia ja kertomuksia, joita kielitaitoiset tai kaksikieliset henkilöt – mahdollisesti myös papit – ovat suomentaneet. Esimerkiksi Marian kohdalla myös ortodoksinen ja katolinen kuvasto ovat sulautuneet toisiinsa ja kansanomaisiin mielikuviin monikerroksisessa vuorovaikutuksessa. Tärkeää onkin huomata, etteivät 1800-luvulla tallennetut pyhimyksiin liittyvät runot ja loitsut olleet jäänteitä aiemmilta ajoilta vaan käyttäjilleen nykyhetkessä toimivia ja mielekkäitä rituaaleja.

Kaikella on syynsä

Laulut ja kirjoitukset selvittää ansiokkaasti erilaisten runomittojen kehitystä ja niiden suhdetta toisiinsa aikana, jolloin rahvaan ja oppineiden runokulttuurit eivät olleet toisistaan erillisiä. Teos seuraa riimillisen laulun leviämistä kansankulttuuriin virsilaulusta ja oppineiden runoista käsin, koska niistä on olemassa kirjallisia lähteitä. Kuitenkin todetaan mahdolliseksi, että kansanomaiset riimilliset laulut ovat voineet kehittyä keskiajalla myös skandinaavisten ja germaanisten kontaktien tuloksena. Kaikkien kiinnostavien kysymysten ratkaisemiseen ei yksinkertaisesti ole lähdeaineistoa.

Kalevalamitan monikäyttöisyys sekä rahvaan että oppineiden kulttuurissa tulee selväksi; samoin se, etteivät uuden ajan alun virsirunoilijat turmelleet sitä. Kalevalamitan aktiivisen kansanomaisen käytön arvellaan väistyneen Turun seudulta 1700-luvun kuluessa. Yhtenä mahdollisena tekijänä voidaan pitää herätysliikkeitä, joiden myötä rahvas ryhtyi omaehtoiseen virsilauluun ja virsien sepittämiseen. Erilaiset runomitat, käyttötavat ja rytmit elivät kauan rinnakkain. Sisämaassa kalevalamittainen runokulttuuri jatkui pitempään. Ritvalan helkakulkueet, joissa laulettiin Matalleenan, Inkerin ja Annikaisen virsiä, menettivät paikallisen merkityksensä Sääksmäellä 1830-luvun ja 1890-luvun välisenä aikana. Syiksi on mainittu paitsi kansanvalistus, myös liikenneyhteydet ja väestön lisääntynyt liikkuvuus, joiden myötä neitojen tapa laulaa kulkueena joutui etenkin muualta tulleiden pilkan kohteeksi. (S. 399–401, 419.)

Laulut ja kirjoitukset on runsaudensarvi, joka toisaalta esittelee runomittojen kehitystä ja ajankuvaa, toisaalta selvittää tarkoin tekstien välisiä yhteyksiä, syitä ja seurauksia. Miksi Kaarle-herttuan sotaretkestä Suomeen sepitettiin yksityiskohtainen runo? Miksi piispa Henrikin surmavirrestä laadittiin vielä luterilaisella ajalla, 1600–1700-luvun vaihteessa, koristeellisia

käsikirjoituksia? Kuka Annikainen oikein oli? Koko kirja on varsin laaja luettavaksi kerralla. Lukuja voi kuitenkin nauttia myös yksi kerrallaan ja vaikkapa lukea vain itselleen läheisimmät aihepiirit. Vaikka vasta kokonaisuus antaa täyden kuvan käsillä olevan ilmiön monimuotoisuudesta, luvut toimivat hyvin myös erikseen.

Laulut ja kirjoitukset on merkittävä paneutuvan, monitieteisen yhteistyön voimannäyte. Se kokoaa yhteen uskomattoman laajan asiantuntemuksen eri aloilta ja todistaa, että vanhat lähteet kannatti lukea uudestaan vielä kerran.

Folkloristiikan dosentti Kaarina Koski on erikoistunut kerronnan ja kansanuskon tutkimiseen ja toimii tällä hetkellä tietokirjailijana.

Kerrotun minän moninaisuus

Hynninen, Anna 2017: *Minä, lotta, vaimo, äiti. Kerronnan variaatio ja toimijuus aktiivikertojan muistelukerronnassa.*

Turku: Turun yliopisto. 406 sivua.

Eerika Koskinen-Koivisto

Anna Hynninen tutkii folkloristiikan väitöskirjassaan yhden aktiivikirjoittajan, Pyhäjärvellä syntyneen siirtokarjalaisen Toini Pelkosen, pitkän aikavälin kattavaa muistelukerrontaa näkökulmanaan kerronnan ja toimijuuden tilanteinen variaatio. Tutkimuksen tavoitteena on tuoda esille kerronnan tuottamisen ehtoja ja keinoja, joilla kertoja rakentaa elämäntomustaan kokonaiseksi sekä nostaa samalla esiin kerronnassa ilmeneviä ristiriitaisuuksia ja säröjä. Toini on vastannut vuosina 1981–1996 lähes kaikkiin Museoviraston järjestämiin kyselyihin sekä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran keruisiin vuodesta 1981 alkaen. Hynninen luonnehtii arkistojen keruisiin osallistumisen olleen Toinille elämäntapa, mahdollisuus pohtia elämäntapahtumia ja sen eri puolia, sekä mahdollisuus toteuttaa itseään ja osallistua hänelle merkityksellisen perinteen kuten siirtokarjalaisen identiteetin määrittelyyn.

Hynnisen tutkimus on ensimmäinen yhden kirjoittajan tuottamaa kirjallista omaelämäkerrallista muisteluaineistoa käsittelevä tutkimus Suomessa. Se tuottaakin uutta tietoa aktiivikirjoittajan ja arkistoinstituution toiminnasta sekä kirjoitetun muisteluaineiston luonteesta ja sen tutkimisen mahdollisuuksista. Teksteihin painottuvan analyysin lisäksi Hynninen on tavannut Toinia useiden vuosien aikana ja nauhoittanut osan kohtaamisista. Ensimmäinen tapaaminen ajoittuu vuoteen 2003, jolloin Hynninen viimeisteli pro gradu -tutkielmaansa. Pitkäikäinen Toini sai todistaa myös Hynnisen väitöstutkimuksen valmistumista.

Hynninen on jakanut tutkimuksensa kahteen eri analyysiosaan. Ensimmäisessä osassa hän lähestyy omaelämäkerrallisen subjektin ja naiseuden rakentumista avoimissa valta- ja diskurssiverkostoissa intersektionaalisuuden näkökulmasta tarkastellen Toinin kerrottua naiseutta suhteessa muihin sosiaalisen erottelun kategorioihin ja pohtien, miten erojen suhteet muodostuvat. Hynninen asettaa Toinin kertomuksen myös suhteessa elämänvaiheisiin ja sosio-historialliseen kontekstiin. Toisessa analyysiosassa Hynninen keskittyy minän variaatioon yhdistäen performatiivisen ja positioanalyttisen lähestymistavan. Hän paikantaa kerronnasta erilaisia subjektipositioita ja niiden mahdollisuuksia pohtien laajemmin kertojan ja kerronnan toimijuutta, jonka näkee toteutuvan kertojan valinnoissa erityisesti silloin, kun tämä päättää vaieta joistain asioista.

Metodologiset polut

Hynnisen tutkimuksessa on vahva metodologinen painotus. Kuten kirjoittaja itsekkin toteaa, tutkimuksessa sovellettavat menetelmät ja teoreettiset lähestymistavat ovat moninaiset. Niitä kuitenkin yhdistää selkeä metodologis-teoreettinen pohjavire. Hynnisen tutkimus paikantuu sosiaaliseen konstruktionismiin ja siihen kytkeytyviin diskurssi-, performatiivisuus- ja positiointiteorioihin, jotka painottavat kerronnan prosessuaalisuutta ja moninaisuutta. Monet näistä teorioista ovat peräisin feministisestä tutkimuksesta. Hynninen avaa teorioiden taustat ja käyttää käsitteitä taitavasti ja johdonmukaisesti. Hän myös rakentaa niistä toimivan välineistön oman aineistonsa tarkasteluun. Havainnollistaakseni tätä poimin muutama esimerkin käsitteiden ja teorioiden soveltamisesta.

Hynninen esittelee ja soveltaa tutkimuksessaan feminististä omaelämäkertatutkimusta, josta on löytänyt välineitä sekä lukea Toinin kirjoittamia tekstejä että tulkita kohtaamisia hänen kanssaan. Molempien kohdalla Hynninen soveltaa *affekteihin* liittyviä teorioita ja käsitteitä. Hynninen on tehnyt kiinnostava menetelmällisen valinnan välttämällä varsinaisten haastattelujen tekemisen Toinin kanssa. Sen sijaan hän kutsuu kohtaamisiaan Toinin kanssa *affektiiviseksi haasteluksi*, joka tähtää täysin spontaaniin ja avoimeen vuorovaikutukseen. Haastelu on Toinin itsensä käyttämä sana. Affektiivisuus puolestaan viittaa erityisesti vuorovaikutuksen spontaaniuteen, keskusteluiden prosessuaalisuuteen ja luovuuteen. Ne mahdollistivat kerronnan ja kertomusten aukkoihin sekä aiemmin turhilta tai kielletyiltä tuntuneisiin asioihin tarttumisen.

Haasteluiden pohjalla onkin ajatus uutta luovasta ontologiasta, jota Hynninen kutsuu *kerronnallisen tulemisen prosessiksi*. Tulemisen ontologia on peräisin ranskalaisen filosofin Gilles Deleuzen ajattelusta. Siinä olemassaoloa ei ymmärretä vanhojen merkitysjärjestelmien ja normien toistona vaan jatkuvana tulemisena, moninaistumisena ja uuden tuottamisen liikkeenä. Hynninen lähestyykin kerrontaa ja muistamista toimintana, jossa ei etsitä valmiina olevia ja talletettuja asioita, vaan luodaan ja pohditaan, aktivoidaan menneisyydessä erilaisia mahdollisuuksia. Hynnisen sanoin "[m]uistelu ja haasteleminen ovat matkaamisia hylättyjen argumenttien luokse ja menneisyyden avaamista uusille kysymyksille. Näin myös käsityksemme menneisyydestä saattaa muuttua, se ei ole jotain mikä on yksinkertaisesti vain mennyt, vaan jotain joka on meissä alati läsnä" (s. 47).

Affektiivisessä haastelussa on tärkeä eettinen ulottuvuus: kerronnallisen tulemisen prosessi on jaettu ja yhteinen. Molemmat osapuolet, sekä tutkija että kertoja, ottavat avoimessa ja spontaanissa kohtaamisessa riskejä ja asettavat itsensä haavoittuvaan tilaan. Hynnisen mukaan "[a]ffektiivisuus on kykyä tuntea, vaikuttua ja tulla liikutetuksi. Onnistuessaan se tekee subjektista kestävämmän lisäten voimaa olla tulemisen tilassa" (s. 48).

Affektiivisuus on ohjannut myös Hynnisen luentaa, jossa hän on käyttänyt tietoisesti tunteita "lukureitteinä". Hynninen korostaa, että affektiivinen luenta, joka ottaa huomioon kohtaamisessa syntyvät tunteet ja niiden vaikutuksen merkitysten muodostumisessa, ei tarkoita samaa kuin feministisessä tutkimuksessa käytetty empaattinen luenta, jossa pyritään lähentymään kirjoittajaa ja ymmärtämään hänen kertomaansa. Hynninen ei usko, että tyhjentävä ymmärtäminen on mahdollista, vaan korostaa, että sen myöntäminen pysäyttää tutkijan pohtimaan omaa paikantumistaan ja uusien lähestymistapojen soveltamista.

Empaattisen luennan sijaan Hynninen nojaa Marja Kaskisaaren (2000) kehittämään luku-tapaan, joka tähtää *ruumiin resonointiin* korostaen lukijasubjektin ja kirjoittajasubjektin erillisyyttä. Hynnisen mukaan muisteluaineiston luenta on pääasiassa toiseuksien luenta, jossa ruumiin resonoinnin kautta syntyy kokemus kerrotusta. Lukijan oma ruumis resonoi eri tavoin kuin kertojan tuottaen samalla merkityksenantoja ja mielikuvia, jotka heijastuvat toisiin ruumiisiin tehden näin luennasta kaksisuuntaisen prosessin. Uusmaterialistisesta feminismistä kumpuavat affektiteoriat tukevat Hynnisen tutkimuksen keskeisintä lähestymistapaa eli kerronnan performatiivisuutta korostaen omaelämäkerrallisen muistelukerronnan vastavuoroisuutta ja subjektien kohtaamista. Itse analyysissä tämä näkyy sekä eettisenä asenteena että syvyytenä ja herkkyytenä.

Analyyisin painotukset ja anti

Kuten tutkimuksen otsikko osoittaa, Hynninen on nostanut tutkimuksessaan esiin Toinin muistelukerronnassa esiintyvät moninaiset ja hänelle merkitykselliset identiteetit. Tutkimuksen ensimmäisessä analyysiosassa Hynninen on tarkastellut Toinin muistelukerrontaa suhteessa erilaisiin naiseutta määrittäviin kategorioihin soveltaen teoriaa intersektionaalisuudesta, joka korostaa identiteetin käsittämistä ennen kaikkea suhteisuudeksi ja positioitumiseksi. Hynnisen mukaan kerrontaa voi lähestyä sosiaalisiin kategorioihin asettumisen ja asetetuksi joutumisena, eräänlaisena kaksoisliikkeenä, joka on tärkeä osa inhimillistä toimijuutta.

Naiseuden ja siihen liittyvien erojen analyysissä Hynninen on soveltanut temaattista ja elämäkerrallista luenta eli muodostanut kertojan kerronnallisen elämänkaaren ja eritellyt kronologisten elämänvaiheiden keskeiset teemat. Usean kontekstualisoivan lukukerran jälkeen Toinin kerronnassa merkittävimmiksi naiseuden suhteiksi hahmottuivat kansalaisuus, lotuus, vaimous ja äitiys. Maalaisympäristössä lapsuuden työt ja koulutus olivat sukupuolituneita ja normatiivisia. Kirjoittaminen näyttäytyi Toinille lapsuudesta saakka tärkeänä vastapainona ja itsenäisyytenä, mitä hän piti tärkeänä myös myöhemmissä elämänvaiheissa. Muihin itsetuntoa ja omanarvontuntoa kohottaviin kokemuksiin lukeutui toimiminen lottana sota-aikana, mikä tarjosi nuorelle Toinille arvostusta ja paremman luokka-aseman kuin evakoiden osaksi muuten olisi koitunut. Avioliitto ja vaimous merkitsivät Toini paitsi toveruutta ja ydinperheideologian mukaista ihannetta myös mahdollisuutta toimia isänmaallisesti kasvattaen uusia kunnon kansalaisia. Kuuden lapsen äiti kohtasi elämänsä aikana myös äitiyden ideaalin muuttumisen kotiäidistä kohti ansioäitiä, ja koki sen suhteen arvostuksen puutetta.

Toisessa analyysiosiossa, jossa Hynninen tarkastelee avainkertomuksia ja niiden variaatiota, korostuu kerronnan hahmottuminen suhteessa ajallisuuteen ja kerrontahetkeen. Hynninen määrittelee avainkertomuksen toistuvaksi ja varioivaksi kertojan maailmankuvaa, elämää ja identiteettiä määrittäväksi kertomukseksi. Hän on valikoinut aineistoonsa kuusi avainkertomusta, joista osa sijoittui selkeästi johonkin Toinin elämän taitekohtaan, ja toiset taas joko yksittäiseen lyhyeen aikaväliin tai pidempään ajanjaksoon. Avainkertomusten varianttien tarkastelu rinnakkain episodi episodilta on havainnollista ja avaa lukijalle mahdollisuuden seurata Hynnisen positioanalyysia ja toisaalta tehdä omia tulkintoja ja oivalluksia. Pidänkin tärkeänä Hynnisen havaintoa siitä, että vaikka tietty kirjallinen teksti on näennäisesti pysyvä ja muuttumaton, on sen luenta ja tulkinta aina tilannekohtaista. Kuten Hynninen toteaa: "saman tekstin eriaikainen luenta voi nostaa tekstistä esiin aivan uudenlaisia merkityksiä" (s. 260). Siksi

lähilukuun kuuluva toistuva luenta on tärkeää, ja yhtä tärkeää on artikuloida, miten useaan kertaan lukiessa tekstin tulkinnan mahdollisuudet lisääntyvät ja muuttuvat – kuten Hynninen tutkimuksessaan osoittaa.

Lopuksi

Erilaisten teoreettisten pohdintojen tarkkuuden ja yhteen nivomisen tuloksena Hynninen on kehittänyt tutkimuksessaan uusia käsitteitä ja analyysivälineitä, joita voi jatkossa soveltaa niin omaelämäkerrallisten tekstien ja muistelun kuin suullisen kerronnan tutkimiseen. Pohdinnat kerronnan kontekstuaalisuudesta ja ajallisuudesta ulottuvat syvälle minän ja olemassaolon ontologiaan. Analyysin tulokset kuten esimerkiksi intersektionaalisten suhteiden luenta havainnollistuu sekä kerronnan sisällön että ilmaisun tasolla. Hynnisen tutkimus ei tyhjene yhdellä lukukerralla, kuten ei Toinin omaelämäkerrallinen muistelukerrontakaan.

Kirjallisuus

Kaskisaari, Marja 2000. *Kyseenalaiset subjektit. Tutkimuksia omaelämäkerrasta, heterojärjestyksestä ja performatiivisuudesta*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto: Kampus kirja.

Filosofian tohtori Eerika Koskinen-Koivisto työskentelee Jyväskylän yliopistossa ja tutki väitöskirjassaan Elsa Koskisen (s. 1927) suullista elämäkerrontaa.

Laivaetnografian lähteillä

Ala-Pöllänen, Anne 2017: *Happy Ship? Etnografinen tutkimus suomalaisista ja filippiiniläisistä merimiehistä suomalaisilla rahtilaivoilla.*

Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys. 223 sivua.

Jari Ruotsalainen

Merimiesten elämästä ja työstä on kirjoitettu vuosikymmenten tai oikeammin viimeisen kuluneen vuosisadan saatossa runsaasti erilaisia kulttuurisia hengentuotteita, kuten lauluja, näytelmiä, elokuvia sekä kauno- ja tietokirjallisuutta. Toisinaan näihin on ilmiselvästi lisätty keinoitekoista dramatiikkaa ja merimiehen yksitoikkoista, tarkkojen päivittäisten rutiinien rytmittämää työtä on pyritty liioittelemaan. Merenkulusta kirjoittava on voinut romantisoida kohdettaan esimerkiksi siksi, että hän ei ole koskaan tehnyt merityötä, eikä näin ollen ole todella tuntenut hierarkkisen ja konservatiivisen yhteisön muodostamaa mikromaailmaa ja siihen liittyvää normistoa. Tämän vuoksi Anne Ala-Pöllänen kansatieteen väitöskirjaa tervehtii ilolla.

Ala-Pöllänen positioituu väitöstutkimukseensa siten, että hän on tutkijan uraa edeltäneellä työurallaan työskennellyt aina 1980-luvulta lähtien Suomen ja Ruotsin välisessä matkustaja-autolauttaliikenteessä useilla eri aluksilla molempien maiden lippujen alla. Tämän lisäksi hän on työskennellyt tutkijana Suomen merimuseossa sekä Helsingin yliopistossa merihistorian ja museologian amanuenssina. Nämä työ- ja elämäkokemukset ovat tarjonneet hänelle paitsi merkittävän esiyymmärryksen väitöstutkimuksensa tekemiselle myös hyväksynnän ja hyvän kielellisen yhteyden hänen ja tutkimuskohteidensa välille. Ala-Pöllänen käyttääkin termejä *marginaalinen natiivi*, *mukanatiivi* sekä *tilapäinen natiivi* kuvatessaan laivaelämään osallistumisensa eri asteita tutkimuksensa aikana (s. 32). Tutkimuksensa pontimeksi ja lähtökohdaksi Ala-Pöllänen mainitsee tilaston, jonka mukaan merkittävä osa merenkulkuonnettomuuksista johtuu inhimillisestä virheestä. Hän huomauttaa, että vaikka merenkulku on teknistynyt ja automatisoitunut voimakkaasti, laivat ovat myös niissä työskentelevien asuin- ja elinympäristöjä, joten inhimillisille virheille jää onnettomuuksissa väistämättä tilaa (s. 12). Tämän on todistanut merenkulun verraten nuori onnettomuustutkintajärjestelmä.

”Vademecumia fenomenologialle”

Ala-Pöllänen tarkastelee tutkimuksessaan nykypäivän laivaelämää *sekamiehitetyn* laivan miehistön yhteistyön ja arjen rakentumisen kautta. Keskeisiä tutkimuskysymyksiä on kaksi:

1. Millaisen työelämän päivittäinen yhdessäolo muodostaa sekamiehitetyllä laivalla ja millainen vaikutus sillä on yhteisymmärryksen, yhteistyöhön sekä laivan sujuvaan ja turvalliseen toimintaan? 2. Millaisen inhimillisen kokonaisuuden laivan tilalliset ja toiminnalliset arjen käytänteet muodostavat ja millaisen vaikutuksen *kulttuurinen diversiteetti* ja merenkulun rakenteellinen hierarkia siihen tuottavat? (s. 13). On selvää, että kysymyksiin vastaaminen kattavasti vaatii kokonaisvaltaista laivan työelämän rakentumisen tarkastelua. Tämän vuoksi Ala-Pöllänen on päätenyt valitsemaan tutkimusmetodikseen ja käsitteelliseksi ohjenuorakseen kulttuurianalyysin ja erityisesti ns. *uuden kulttuurianalyysin*, ”fenomenologian *Vademecumin*”, jossa tilanteisiin mennään niin kuin ne ovat, ilman etukäteen strukturoituja määrittelyjä (s. 23). Valitulla metodilla hän on maininnut (s. 19) pyrkivänsä kenttätyössään sattumanvaraisuuteen, *serendipiteettiin*, jossa tutkimuskohdetta lähestytään ilman valmiita tulkintoja, kuitenkin niin, että omat ennakkokäsitykset tulevat reflektoiduiksi.

Hybridilaiva M/S Martha

Kymmeneksi vuodeksi salassa pidettäväksi määritellyn tutkimusaineistonsa Ala-Pöllänen on kerännyt osallistuvalla havainnoinnilla sekä haastattelemalla (46 kpl, joista 31 päällystön ja 15 miehistön jäseniä) kolmelta sekamiehitetyltä Suomen lipun alla Euroopan liikenteessä operoivalta linja- tai hakurahtiliikennettä harjoittavalta alukselta (pois lukien säiliöalukset, matkustajalaivat, erikoisalukset ja rannikkoliikenteen pientonnisto). Hän vietti yhtäjaksoisesti noin kuukauden jokaisella aluksella. Näillä aluksilla puolet miehistöstä oli filippiiniläisiä ja puolet suomalaisia (s. 61). Tämän kaltaisessa *laivaetnografiassa* tutkija on joutunut huomiomaan joukon tutkimuseettisiä kysymyksiä, kuten esimerkiksi sen, kuinka tutkittavien anonymitteetti turvataan sekä varustamoiden että tutkimusta lukevien suuntaan. Tähän kuuluu luonnollisesti myös se, ettei tutkimuksen kohteina olevien alusten nimiä voitu mainita missään vaiheessa. Suomen kauppalaivasto on kooltaan muutoinkin niin pieni, että aluksia on mahdollista tunnistaa jo pelkästä kuvailusta, ilman alusten nimien mainitsemista.

Ala-Pöllänen onkin päätenyt tutkimuksellisesti kekseliääseen ratkaisuun rakentaessaan kolmesta tutkimuksensa kohteena olleesta aluksesta yhden hypoteettisen ”hybridilaivan”, jonka hän on nimennyt M/S Marthaksi. Tutkimuksen selkeää kerrontaa kuljetetaan eteenpäin siisiten, että ikään kuin kaikki tapahtumat ja havainnot tutkimuskentillä olisivat tapahtuneet yhdellä ainoalla aluksella (s. 75). Erityisesti tutkimuksen kenttätyöosuutta ja tutkimusmetodeja kuvaileva luku on kirjoitettu todellisella pieteetillä ja mielestäni se voisi huolellisuutensa ja kattavuutensa ansiosta aivan hyvin kuulua esimerkiksi etnografeille pidettävien kenttätyökurssien oppimateriaalien joukkoon. Ala-Pöllänen nimittäin laajentaa ja haastaa kiinnostavasti perinteistä tutkimuskentän käsitettä mainitessaan kuinka kenttä on tarkoittanut myös hänen ja miehistöjen välille muodostunutta vuorovaikutusta sekä niitä tutkimukseen kytkeytyviä moninaisia ajatusprosesseja, joita hän on käynyt läpi maissa ollessaan (s. 28–29).

Sekamiehityksen perusteet

Suomessa merenkulun työntekijäjärjestöt ja erityisesti Merimies-Unioni ovat vastustaneet voimakkaasti laivojen sekamiehityksiä, minkä vuoksi ensimmäiset sekamiehistösopimukset solmittiin Suomessa (viimeisenä maana EU:ssa) vasta vuonna 2009 (s. 18). On kuitenkin muistettava, ettei sekamiehitys suomalaisilla aluksilla ole täysin tuntematon asia. Sekamiehitys

on ollut tavallinen käytäntö etenkin purjelaivojen aikakaudella ja tavallaan sekamiehityksiä voidaan katsoa olleen myös ahvenanmaalaisten varustamoiden aluksilla. Suomalaisia merimiehiä mönstrattiin eli pestattiin aikoinaan suuriin ahvenanmaalaisiin varustamoihin ja vanhemman sukupolven merimiehet ovat tunnistaneet sekä kielellisiä että kulttuurisia, laivojen omistussuhteesta johtuvia vallankäyttöön kytkeytyviä skismoja suomen- ja ruotsinkielisen miehistön välillä. Suomalaiset merimiehet saattoivatkin kutsua ahvenanmaalaisia kollegoitaan negatiivisävytteisillä nimityksillä kuten ”Kongo-Oskari” tai ”kongolainen”, tausta-ajatuksena Ahvenanmaan kiistelty asema eräänlaisena Suomen ”siirtomaana”.

Suomessa alusten sekamiehitys on määritelty siten, että osa miehistöstä voi olla muita kuin EU-kansalaisia (s. 18). Sekamiehityssopimukset, kuten miehityssopimukset yleensä, ovat laivakohtaisia, mutta yleisenä periaatteena on pidetty sitä että miehistöstä maksimissaan kolmasosa saa olla ei-EU-kansalaisia. Terminä ”miehistö” on hieman harhaanjohtava, koska se pitää sisällään kaikki aluksella työskentelevät, myös päällystön. Laivan päällikkyyttä määrittänyt useimmiten EU-lainsäädännön mukaan ja Suomessa vaatimukseksi on asetettu EU-kansalaisuus. Näiden seikkojen vuoksi suomalaisen laivan kapteeni, yliperämies (joka toimii tarvittaessa kapteenin sijaisena) sekä konepäällikkö eivät voi olla EU:n ulkopuolisia kansalaisia. Tämä tekee filippiiniläisen miehistön asemasta väistämättä alisteisen, koska harva työyhteisö on yhtä hierarkkinen kuin laiva. Eikä M/S Martha ollut Ala-Pölläsen havaintojen mukaan mikään kulttuurinen tyhjiö, universaali vailla kotimaata oleva tila, vaan pikemminkin se heijastelee ammatillisia ja kansallisia konteksteja tehden aluksesta dominantisti suomalaisen sekamiehityksen dynamiikassa (s. 179). Tämä on omiaan lisäämään eripuraa miehistön kesken.

Filippiiniläinen merimies diasporassa

Ala-Pölläsen mukaan suomalaiset ovat noudattaneet eräänlaista ”yhteispohjoismaista” esimerkkiä palkatessaan aluksilleen juuri filippiiniläisiä merimiehiä (s. 66). Todennäköisesti keskeinen tekijä on myös raha, sillä filippiiniläiselle merimiehelle maksetaan selvästi alhaisempaa palkkaa verrattuna suomalaiseen kollegaan, jonka lähtökohdat merimiehen uralle ovat huomattavan erilaiset. Keskeistä filippiiniläisessä merimieskulttuurissa on nimittäin se, että merimiesura alkaa jo lapsena. Tämä johtuu siitä, että perhe on se päättävä elin, joka tekee lapsen puolesta hänen tulevaisuuttaan koskevat päätökset (s. 83). Merimieskoulutus on kallista, mutta sen katsotaan olevan sijoitus – eräänlainen lunastamista vaille oleva lottovoitto – perheen tulevaisuuteen ja maksavan itsensä takaisin, kun lapset töihin päästyään lähettävät 80 % palkastaan kotiin. Näillä rahoilla kustannetaan vanhempien, sisarusten ja mahdollisesti myös heidän perheidensä eläminen koko merimiehen työuran ajan, minkä vuoksi filippiiniläisen merimiehen voi ymmärtää olevan eräänlainen perheyritys, missä merille lähtevä tekee suuren uhrauksen perheensä vuoksi. Taloudellisessa mielessä ulkofilippiiniläisillä merimiehillä on varsin suuri merkitys ei pelkästään perheille vaan koko Filippiinien taloudelle, koska he tuovat vuosittain maahan noin kolme miljardia dollaria (vuoden 2000 arvio).

Koska filippiiniläiset merimiehet ovat selvästi suurin kansallisuus maailman merenkulussa, heistä liikkuu luonnollisesti erilaisia käsityksiä ja stereotypioita. Tästä esimerkkinä on laivoille jaettu filippiiniläisiä merimiehiä käsittelevä ”käyttöopas”, jossa on käyty läpi heidän kulttuurisia ominaispiirteitään, uskontoa, ruokailutapoja ja kieltä. Tällaisilla näennäisen hyödyllisillä kirjastoilla on suuri riski vahvistaa stereotypioita multikulttuurisessa työyhteisössä. Ala-Pölläsen mukaan stereotypioista kielivät myös väitteet heidän kyvyttömyydestään itsenäiseen ja

oma-aloitteiseen työskentelyyn, vaikka toisaalta Ala-Pöllänen tekee itsekin havaintoja, joiden mukaan he vaikuttavat epäitsenäisiltä. Filippiiniläisiä kyllä pidetään merityön vaativiini olosuhteisiin hyvin sopeutuvaisina, mutta samalla heitä on arvosteltu varovaisina tai epävarmoina. Tämän on tulkittu johtuvan heidän oletetusta kyvyttömyydestään sanoa ei.

Filippiiniläisten merimiesten yhtäjaksoinen työjakso, törni, voi olla jopa yhdeksän kuukauden mittainen, jonka aikana heillä ei juurikaan ole mahdollisuuksia käydä kotimaassaan. Tällainen diasporassa eläminen aiheuttaa väistämättä koti-ikävää, mikä taas aiheuttaa huolta, stressiä ja väsymystä. Tätä on pidetty yhtenä merkittävänä turvallisuusriskinä.

Happy Ship?

Ala-Pöllänen ei suinkaan ole lähtenyt etsimään mitään yksiselitteisiä ”patenttiratkaisuja” merenkulkuonnettomuuksien inhimillisten virheiden poistamiseksi, vaan on pikemminkin kartoittanut niitä lukuisia spatiaalisia, hierarkkisia ja sosiaalisia tilanteita, joissa inhimillisten virheiden on mahdollista ilmetä ja rakentua.

Yksi keskeinen ellei jopa pääasiallinen ongelma sekamiehitetyssä laivassa on käytetty kieli. Englanti on merenkulun *lingua franca* ja M/S Marthallakin *Marine English* oli ainoa yhteinen kieli ja suomalaisille sekä filippiiniläisille toinen ellei jopa kolmas kieli. Tämä moninkertaistaa väärinymmärrykset ja kommunikaatiovaikeudet. Oman kielen puhuminen työtehtävissä aiheutti myös suurta närkästystä ja kiusallisia tilanteita.

Toinen varsin merkittävä seikka inhimillisten virheiden syntymiselle on luottamuksen puute, mikä aiheuttaa epävarmuutta koko miehistössä. On huomioitava, että filippiiniläisillä ei ole samoja mahdollisuuksia vaikuttaa omaan tulevaisuuteensa kuin suomalaisilla. Filippiiniläisillä ensisijalla on – heidän taustansa huomioiden – oman työn jatkuvuuden takaaminen eikä esimerkiksi laivan turvallisuus, koska perheen elanto on riippuvainen merimiehen tuloista. Ala-Pöllänen mukaan tämä voi johtaa epäkohdista tai jopa esimiehen virheistä väkensämenemiseen (s. 172).

Kolmas M/S Marthallakin havaittu merkittävä riski laivan turvallisuudelle on filippiiniläisten riippuvuus ylemmistä päällystön jäsenistä, mikä aiheuttaa laivan päällikölle ja yliperämiehelle ylimääräistä työtä ja häiriintynyttä leporytmiä.

Vaikka inhimillisen virheen osuutta merenkulussa on tutkittu paljonkin, on Ala-Pöllänen väitöstyö kiinnostavaa ja helposti ymmärrettävää luettavaa. Kaikessa monipuolisuudessaan tutkimusta voisivat hyödyntää kaikki ne, jotka työskentelevät kulttuurisen moninaisuuden parissa tai tutkivat sitä. Samoin tutkimusta voivat hyödyntää ne, jotka ovat tekemisissä suljettujen ja hierarkkisten yhteisöjen kanssa. Yhtä lailla etnografiset tutkimukset ovat tietenkin oivia ja tarpeellisia lisiä suomalaisen merenkulun tutkimuksessa. Jäin toisaalta pohtimaan, olisiko tutkimusta kenties voinut elävöittää ja havainnollistaa sellaisilla valokuvilla, jotka eivät vaaranna tutkimuskohteiden anonymiteettiä. Koska Ala-Pöllänen on lainannut tutkimuksensa nimen purjelaivojen aikakaudelta periytyvästä termistä, joka ilmaisee laivan miehistön henkistä ja sosiaalista tilaa, en itse malta olla lainaamatta aihetta kokoavaksi lopukaneetiksi 1900-luvun alkupuolella suomalaisella purjelaivalla seilanneen merikapteenin kuvausta purjelaivasta:

[--] Purjelaivojen herkkä tunnelma, ystävyys ja vihan ilmapiiri, liittyvät purjelaivojen muistoon. Purjelaiva ei ollut mikään sieluton kone, vaan herkästi tunteva elollinen kokonaisuus, minkä muodostivat yhdessä päällystö, miehistö, mastot ja purjeet. Taivaan tuulet puhaltelivat eloa valkeisiin purjeisiin. (TYKL/KYS 19: informantti 83.)

Lähteet

TYKL/KYS/19. Merimiesten muistelmat. Informantti 83.

FT Jari Ruotsalainen kirjoittaa Suomen Kulttuurirahaston myöntämän apurahan turvin kirjaa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle suomalaisten merimiesten tatuointikulttuurista.

Näkymätön vähemmistö: karjalankielisten karjalaisten nykytila Suomessa

Sarhima, Anneli 2017: *Vaietut ja vaiennetut: Karjalankieliset karjalaiset Suomessa*.

Helsinki: SKS. 297 sivua.

Eila Stepanova

”Karjalahan on vaan suomen murre!” on väite, jonka kuulen jatkuvasti, ja kerta toisensa jälkeen joudun väittämään, että kieleni ja kulttuurini on itsenäinen ja omalaatuinen vaikkakin suomen lähisukulainen. Samaan ovat törmänneet monet muut Suomessa asuvat karjalaiset, kuten ilmenee Anneli Sarhimaan tutkimuksessa.

Karjalan kieltä on puhuttu Suomessa niin kauan kuin suomeakin, eli karjalankieliset muodostavat Suomessa autoktonisen eli kotoperäisen kieli- ja kulttuurivähemmistön. Tästä huolimatta heidän oikeutensa omaan kieleen ja kulttuuriin on poljettu ainakin vuoteen 2009 saakka, jolloin karjalan kieli lisättiin niiden kielten joukkoon, joiden tilanteesta Suomi raportoi Euroopan neuvostolle. Kuitenkin karjala on näkymätön lainsäädännössä. Sitä ei edelleenkään mainita Suomen perustuslaissa muiden kotoperäisten kielten joukossa, eikä karjalalle ole säädetty omaa kielilakiaan. Tietoisesti harjoitetusta poliittisesta syrjinnästä huolimatta karjalan kieli elää Suomessa edelleen, vaikka kieli on tällä hetkellä erittäin uhanalainen, toteaa Anneli Sarhima (s. 187–197).

Selkeärakenteinen ja kokonaisvaltainen tietopaketti

Anneli Sarhimaan kirja *Vaietut ja vaiennetut* tarjoaa kattavan tietopaketin Suomen karjalankielisten karjalaisten tilanteesta ja asemasta. Ensitöikseen Sarhima määrittelee kirjassaan tarkasti kaikki kielelliset, maantieteelliset ja kulttuuriset ”Karjalat”, sillä karjala ja karjalaiset ovat moninaisia käsitteitä (ks. Hämynen 1994, Torikka 2004). Sarhimaan kirjassa käsitellään Suomessa asuvia karjalankielisiä karjalaisia, eli karkeasti kolmea laajaa väestöryhmää – Raja-Karjalan, Suomussalmen ja Ilomantsin karjalaisia, Vienasta ja Aunuksesta ensimmäisen ja toisen maailmansodan aikana paenneita karjalaisia sekä Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen Suomeen muuttaneita karjalaisia. Suomessa puhuttu karjalan kieli edustaa kaikkia kolmea kielitieteessä määriteltyä karjalan kielimuotoa: varsinaiskarjalaa, johon kuuluvat viena ja eteläkarjala, sekä livviä.

Tietokirja *Vaietut ja vaiennetut* on syntynyt Sarhimaan johtaman laajan ELDIA-tutkimusprojektin (European Language Diversity for All) tuloksena. Suomen karjalankieliset karjalaiset olivat tämän kansainvälisen ja monitieteisen hankkeen yhtenä tapaustutkimuksena muiden suomalais-ugrialaisten kielivähemmistöjen joukossa. ELDIA-projektin ja sen tuloksena syntyneen tietokirjan tarkoituksena on ymmärtää paitsi nykyajan karjalankielisten kielioloja Suomessa myös asettaa ne historialliseen, oikeudelliseen ja yhteiskunnalliseen kontekstiin. Sarhimaa onnistuu tässä erinomaisesti – karjalankielisten Suomen karjalaisten tilanne ja asema on kontekstualisoitu perinpohjaisesti. Tutkimusaineistona käytetään myös karjalankielisten haastatteluja ja keskusteluja erilaisissa sosiaalisen median keskusteluryhmissä. Vaikkei *Vaietut ja vaiennetut* ole folkloristiikan tai kansantietouden alan tutkimus, on se erittäin hyödyllinen teos myös näille aloille kontekstualisoidessaan laajasti karjalankielisen vähemmistön tilannetta kielen ja kulttuurin kannalta sekä esittäessään myös karjalankielisten omia pohdintoja nykytilasta.

Teoksessa on kahdeksan lukua, joissa kokonaisvaltaisesti valaistetaan Suomessa puhutun karjalan kielen historiallisia taustoja ja muun muassa sitä, miksi karjala ei ole vakiintunut osaksi itsenäisen Suomen kielimaisemaa (luvut 2–4). ELDIA-tutkimushankkeen karjalankielisiä käsittelevää aineistoa analysoivassa luvussa viisi tarkastellaan, kuka osaa ja puhuu karjalan kieltä nyky-Suomessa ja missä sitä käytetään. Kuudennessa ja seitsemännessä luvussa kirjoittaja paneutuu niihin kielipoliittisiin keinoihin, joilla tämän uhanlaisen kielen voimaannuttaminen olisi mahdollista. Kahdeksas luku tarjoaa jämäkän yhteenvedon, jossa Sarhimaa ottaa tiukasti kantaa karjalan kielen elvyttämiseen ja kehottaa tekemään poliittisia päätöksiä yhteiskuntatuen mahdollistamiseksi unohtumatta karjalankielisen yhteisön tukemista ja aktiivisuutta oman kielen säilyttämisessä. Kirjan kokonaisrakenne on erittäin selvä, myös informatiivinen alaotsikointi ja sisäiset viitteet auttavat navigoimaan helposti kirjan sisällä.

Karjalan kieli – kansallismielisen politiikan uhri

Karjalan kieli ja kulttuuri Suomessa joutui kansallismielisen politiikan jalkoihin, ja karjalankieliset pyrittiin tietoisesti suomalaistamaan. Karjalankielisten ja suomalaisten vastakkainasettelu syveni nimenomaan kansallisuusaatteen voimistuessa. Kansallisromanttisen karelianismin seurauksena myyttistä ”Karjalaa” pidettiin suomalaisuuden alkukotina ja karjalaisia suomalaisen kulttuurin ja suomalaisten myyttien säilyttäjinä venäläisestä vaikutuksesta huolimatta. Näin ollen karjalaiset edustivat suomalaisuuden ihannoitua menneisyyttä. Hyvänä esimerkkinä tästä voi pitää kalevalamittaisen runouden sekä Elias Lönnrotin *Kalevalan* kanonisoimista suomalaisiksi perinnearteeksi. Samalla karjalaisilta vietiin oikeus omaan nykyisyyteen ja sen seurauksena myös tulevaisuuteen. Kuten Sarhimaa painottaa: ”[k]arjalaisuus ja karjalan kieli uhrattiin tässä prosessissa suomalaisuuden hyväksi, minkä voi nähdä ensimmäiseksi niistä tietoisista ja pohjimmiltaan äärimmäisen poliittisesti motivoituista valinnoista, jotka ovat johtaneet karjalan kielen nykytilanteeseen Suomessa” (s. 56). Suomalainen folkloristiikka, varsinkin tieteenalan alkutaipaleella, on ollut aktiivisesti vaikuttamassa yhtenäisen suomalaisuuden rakentamisessa.

Suomen itsenäistymisen jälkeen ja etenkin jatkosodan päätyttyä karjalankielisten karjalaisten assimilaatio suomenkieliseen yhteisöön vauhdittui entisestään. Tähän vaikutti myös Suomeen sijoitettujen karjalaisten vieroksunta, syrjintä ja ryssittely heidän kielensä,

kulttuurinsa tai uskontonsa takia, mikä pakotti monet, varsinkin lapset ja nuoret, luopumaan omasta kielestään.

Karjalan revitalisaatio on mahdollista, jos löytyy poliittista ”tahtotilaa”

Tällä hetkellä Suomessa on eri epävirallisten arvioiden mukaan noin 30 000 karjalankielisen yhteisön jäsentä, joista noin 11 000 osaa karjalaa hyvin tai erittäin hyvin (s. 114–115), päivittäin kieltä puhuu noin 5 000. Tarkat tilastot kuitenkin puuttuvat. Arviot karjalan puhujista Suomesta pohjautuvat sekä ELDIA:n kyselytutkimukseen että Karjalan Kielen Seuran linjaukseen.

Sarhimaan esittämät ELDIA-hankkeen aineistoanalyysit näyttävät, että karjalaa Suomessa puhuvat ennen sotia syntyneiden vanhusten lisäksi myös nuorempi sukupolvi. Erityisen tärkeässä asemassa kielen säilymisen kannalta ovat 50–64- ja 30–49-vuotiaiden karjalan puhujaryhmät – juuri he ovat innokkaimmat oman kielen opiskelijat ja siten kielen elvyttämisen merkittävä voimavara. Sarhimaan tutkimuksesta käy ilmi myös, että Suomessa on kasvava joukko nuoria vanhempia, jotka sinnikkäästi puhuvat lapsilleen vain karjalaa. Näiden vanhempien suurimpina ongelmina on karjalankielisille lapsille suunnatun päiväkotitai kerhotoiminnan ja oman kielen kouluopetuksen ja opetusmateriaalien puute. (Ks. luku 5 kokonaisuudessaan.)

Suomessa karjalaa käytetään perheissä ja pitäjäseurojen tapaamisissa. Karjalaksi myös lauletaan, kuunnellaan musiikkia ja luetaan. Erilaiset Internet-alustat ja sosiaalinen media tarjoavat karjalankielisille sekä kotimaassa että yli rajojen mahdollisuuden verkostoitua ja käyttää omaa kieltään. Monet liittyvätkin erilaisiin verkkoryhmiin kohentaakseen kielen osaamistaan, löytääkseen päivittäistä juttuseuraa tai hakeakseen karjalankielistä aineistoa. Sarhimaan tutkimuksen mukaan tämä antaa karjalalle elintärkeän käyttöympäristön ja mahdollisuuden kielen voimaantumiseen (s. 180–184).

Suomalainen yhteiskunta on alkanut tukea karjalaa vasta 2000-luvulla. Tällä hetkellä karjalaa opetetaan Itä-Suomen yliopistossa, johon perustettiin karjalan kielen professuuri, Yle toimittaa karjalankielisiä uutisia, ja useat toimijat julkaisevat karjalankielistä kirjallisuutta. Kaikki tämä on monien järjestöjen yhteistyön ansiota, kuitenkin tärkeimpänä karjalan lobbaajana on ollut Karjalan Kielen Seura ja sen puheenjohtaja arkkipiispa Leo.

Sarhimaan ottaa vahvasti kantaa siihen, miten nyky-Suomessa voi tukea vaiennettua karjalaa. Tutkija korostaa valtion kielipoliittisen ohjelman ja oman kielilain tärkeyttä karjalan tukemiseksi ja elvyttämiseksi. Onhan Suomella suhteellisen hyviä kokemuksia saamen kielten elvyttämistoimista ja sen eteen tehdyistä poliittisista ratkaisuista, vaikka saamen puhujia on prosentuaalisesti paljon vähemmän kuin karjalan puhujia (s. 115). Riho Grünthal (2012) on Sarhimaan kanssa samoilla kannoilla:

Kielten hiipumista voidaan ehkäistä ja kehitys kääntää päinvastaiseksi, jos halutaan. Jos ei haluta, kyse on poliittisesta valinnasta, jolla on globaali kulttuurinen vaikutus. [...] Kielten katoaminen ei ole luonnonlaki. Kielten hiipumiseen, satojatuhsia puhujiakin omaavien kielten väistyminen on asenteiden, politiikan ja perimmiltään tietoisten valintojen tulosta. (Grünthal 2012, 10.)

Anneli Sarhimaan *Vaietut ja vaiennetut* voi oikeasti muuttaa karjalan kielen asemaa Suomessa, jos poliitikot ja virkamiehet alkavat tehdä päätöksiä tutkittuun tietoon perustuen.

Kirjallisuus

Grünthal, Riho 2012: Suomalais-ugrialaisten vaiettu suuri kriisi. – *ELO: Tuglas-seuran jäsenlehti* 10(5), 8–10. [online] < <https://core.ac.uk/download/pdf/14927819.pdf> > [18.3.2018.]

Hämynen, Tapio 1994: Mikä Karjala? – Hämynen, Tapio (toim.), *Kahden Karjalan välillä, kahden Riikin rintamalla*. Joensuu: Joensuun yliopisto. 17–27.

Torikka, Marja 2004: *Karjala: kieli, murre ja paikka*. [online] < http://kaino.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk129/karjala_sisalto.shtml > [29.3.2018.]

FT Eila Stepanova on folkloristi ja yliopistotutkija Helsingin yliopiston tutkijakollegiu-
missa. Hän tutkii karjalaisten pakolaisten, evakoiden ja maahanmuuttajien ja heidän
jälkeläistensä menetyksen kokemuksia sekä karjalaisuuden ilmenemistä Suomessa
viimeisen sadan vuoden aikana. Stepanova johtaa myös Koneen Säätiön rahoittamaa
kolmivuotista hanketta ”Omistajuus, kieli ja kulttuuriperintö – Kansanrunousideologiat
Suomessa, Karjalan Tasavallassa ja Viron alueella”.

Suomea kuvaamassa ja aistimassa

Mäkiranta, Mari, Ulla Piela & Eija Timonen (toim.) 2017: *Näkyväksi sepitetty maa. Näkökulmia Suomen visualisointiin*.

Helsinki: SKS.

Sinikka Vakimo

Suomen 100-vuotisjuhlavuonna Kalevalaseuran vuosikirja *Näkyväksi sepitetty maa* (2017) suuntaa katseensa suomalaisuuden rakentumiseen ja ajassa muuttuviin Suomi-kuvan tulkintoihin. Tätä laajaa perspektiiviä rajaa teoksen suuntautuminen suomalaisuuden visuaalisiin esittämistapoihin, mikä vähemmän tarkasteltuna näkökulmana herätti oman kiinnostukseni teokseen. Rajaus visuaalisiin "sepityksiin" suuntaa kokoelman kirjoituksia keskustelemaan pääosin taiteentutkimuksen, visuaalisen kulttuurintutkimuksen ja taidelähtöisen tutkimuksen kentillä. Tämä tuottaa inspiroivia mahdollisuuksia taiteen ja tieteen välisiin vuoropuheluihin ja metodisiin kokeiluihin visuaalisesta moniaistisuuteen, katsomisesta kokemukseen ja sen monisyiseen tulkinnallisuuteen, sekä näiden yhdistelmiin. Rajojen ylittämisiin ja metodisiin kokeiluihin kirjoittajia on arvatenkin kannustettukin, koska kirjan toimittajat Mari Mäkiranta, Ulla Piela ja Eija Timonen painottavat johdannossaan, ettei kirjan tarkoituksena ole tuottaa jähmeää ja yksimielistä kuvaa yhtenäiskulttuurisesta Suomesta, vaan paremminkin kehitellä uusia näkökulmia muuntuvaan ja moniääniseen, ristiriitaiseenkin suomalaisuuskuvastoon. Ajallisesti mukana on kuvauksia suomalaisuuden eritahtisista muotoutumisista Suomen itsenäistymistä edeltävältä ajalta aina nykyaikaan asti. Kerronnaltaan toiset analysoidut kuvaukset myötäilevät perinteistä kuvauskaanonia, toiset taas ovat sitä kiistäviä esittäen uudenlaisia määrittelyitä kansakunnan omakuvan sisälle ja sen ulkopuolelle asettuvista ilmiöistä.

Näkyväksi sepitetty maa -teos koostuu 17 artikkelista, jotka on laatinut yhteensä 24 tutkijaa kahdeksasta eri yliopistosta. Kirjan artikkelit on jaettu kolmen väljän teeman alle: muutos, liike ja kuviteltu. Muutos-osiossa tarkastellaan suomalaisessa luonto- tai kulttuuriympäristössä tapahtuneita historiallisia, yhteiskunnallisia ja kulttuurisia muutoksia, kun taas liike-osiossa keskitytään suomalaisiin kulttuuri-ilmiöihin ja niiden taustalla vaikuttaviin ajattelumalleihin ja ideologioihin. Kuviteltu-osiossa eritellään Suomen visualisointeja maailmalla ja maailmalle. Valtaosa teoksen kirjoittajista on taiteiden tutkimuksen alalta, monet myös taiteen tekijöitä, mikä tekee kirjasta erityisen kiinnostavan, sillä siinä kulttuurin- ja taiteentutkimuksen käsitteet ja lähtökohdat kytkeytyvät toisiinsa suomalaisuuden visuaalisuutta määrittävissä viitekehyksissä. Kirjan sivuilla vilahtelee myös kuvitteellisen yhteisön, banaalin nationalismin ja keskusta-periferian tarkasteluiden lisäksi sukupuolen, rodullistamisen,

luokkataustaisuuden, vallan ja määrittelyvallan tai vaikkapa affektin ja kuvattamisen käsitteet suhteutettuna kansallisen kontekstiin. Monipuolinen ja jännittävästi ennalta arvaamaton lukukokemus odottaakin kirjassa lukijaansa. Kirjan loppuosaan sijoitettu kuvaliite toimii hyvin kirjoitusten analyysi- ja tulkintaprosessin havainnollistamisen apuvälineenä ja ohjaa myös visuaaliseen luentaan tottumaton lukija eteenpäin.

Kirjan artikkelit ovat pääsääntöisesti tutkimusartikkeleita kysymyksenasetteluineen, tutkimusaineistoinen ja viitekehysineen poikkeuksena kaksi artikkelia. Näistä ensimmäinen on kirjan toimittajien laatima ansiokas johdantoartikkeli, jossa luodetaan suomalaisuuden kuvastojen katsomis- ja tulkintatraditioita. Toinen on monissa kirjan artikkeleissa viitatus *Kuvitettu maa* -teoksen (2005) laatijan, Maunu Häyrysen informatiivinen artikkeli, jossa tarkastellaan kansallisen maisemakuvaston tutkimusta, pohditaan maisematutkimuksen muutoksia ja hahmotellaan uudenlaista, visuaalisen luennan ja sen kehollisen vuorovaikutuksen huomioivaa maisematutkimuksen otetta. Teoksen kirjoitukset ovat eri tavoin inspiroivia: osa kosketti jännittävällä tutkimusasetelmallaan tai aineistollaan, toiset metodisella kokeilullaan tai tulkinnallisella uutuudellaan. Lisäksi joitakin kirjoituksia lukiessa tuli yksinkertaisesti miellyttävä tuntu tekstin informatiivisuudesta ja siitä, että huomaa oppivansa uutta.

Visuaaliset aineistot uudelleen luennassa

Näkyväksi sepitetty maa -kirjassa on ilahduttavan monta kirjoitusta, joissa tutuilta tuntuvien visuaalisten aineistotyyppien analyysiin tuodaan uudenlaista käsitteistöä, näkökulmia tai aineistoluentaa. Lähes kaikissa myös luodetaan suhteellisen pitkää aikaperspektiiviä, 1900-lukua. Huolellisen aineistoanalyysin myötä kirjoituksista rakentuu jännittäviä läpivalaisuja kansallisuuden tematiikkaan; nämä kirjoitukset muodostavatkin käsillä olevan kokoomateoksen perusytimen. Päivi Granön, Lauri Kempin ja Anniina Koivurovan tulkitsemisissä koululaisten kahtena eri aikakautena (v. 1947 ja 2016) piirtämässä kotien pihapiireissä hahmottuu se kulttuurinen ja yhteiskunnallinen muutos, joka on leimannut 1900-luvun Suomea. Toisaalta myös nykyajan pihapiirikuvauksissa löytyy viitteitä varhaiseen, maalaismaisemaa ihannoivaan kuvastraditioon pihapiiriin sijoitettuina luonnonelementteinä. Myös kaupunki- ja tehdasympäristöjen sekä kerrostalopihojen vähäinen esiintyminen molemmissa aineistoissa voidaan nähdä kytkeytyneenä luontomerkitysten tärkeyteen. Kirjoittajat kuvaavat, kuinka kansakuntaa ja sen myötä myös kotia ja pihapiiriä rakennettiin esteettisenä projektina; sodanjälkeisenä kautena siirtymä luonnonmaisemasta rakennetun maiseman esteetiikkaan toteutui tyyppitaloissa ja niiden pihapiireissä. Piirustuksissa aikakauden muutokset näkyvät siinä, mitä näiden rintamamiestalojen pihoilla kuvataan tehtävän: varhaisemmassa aineistossa pihat korostivat työntekoa, kun taas 2010-luvun kuvauksissa pihapiirit ovat väriytyneet vapaa-ajan vieton elementeillä. Piirustusten oivaltavassa luennassa näyttäytyvät niin ajassa muuttuvat suomalaisen kodin, sivistyksen ja hyveiden ideaalimallit kuin lasten arki maailman ja toisaalta myös piirustustaitojen muutokset ajassa.

Osittain samaan ympäristöön sijoittuu Jenny Pätärin ja Reijo Kupiaisen koulutaulujen Suomea visuaalisten järjestysten suunnasta analysoiva kirjoitus. Sen aineiston ensimmäiset opetustaulut sijoittuvat 1900-luvun alkuun, siis niin sanotulle sortokaudelle, jolloin koko opetustaulujen teon traditioon kiinnittyi sivistystehtävän ohella kansallisen identiteetin ja yhdenmukaisen suomalaisuuden esittämisen tehtävä, mikä puitteisti taulujen laatimista pitkälti myös tulevaisuuteen. Kirjoittajien mukaan koulutaulujen tuotannon periaatteena olikin yhteiskunnallisten epäkohtien poishäivyttäminen ja yhtenäiskulttuurin korostaminen, ja

niissä näin ollen oli nähtävissä eri aikakausiin kytkeytyvät suomalaisen yhteiskunnan sosiaaliset jännitteet, poissulkemiset ja toiseuden tuottamisen prosessit.

Hieman toisenlaisessa, vaikkakin varsin tuttujen visuaalisten aineistotyyppien parissa liikutaan sekä Raija Talvion että Juha Ridanpään kirjoituksissa. Talvion tarkastelun kohteena ovat suomalaisen elokuvan heinäkasakohtaukset 1930-luvulta alkaen. Hän lukee niitä suomalaisuudesta kertovina, ”kansallisina elokuvina” ja peilaa niitä suomalaisen elokuvan keskeiseen aihepiiriin, maaseudun ja kaupungin välisen eron ja jännitteiden problematiikkaan. Heinäkasakohtaukset eivät – ennakkokäsityksestä poiketen – olleet mitenkään yleisiä suomalaisessa elokuvassa, mutta niiden merkitys on ollut tärkeä kansallisen omakuvan rakentamisessa. Niiden kehystäminen voitiin käsitellä eri aikakausina ajankohtaisia jännitteitä ja luokkaristiiriitoja, vahvistaa työteon eetosta ja pohtia kielletyn rakkauden ja laajemminkin moraalin kysymyksiä. Juha Ridanpään luennan kohteena taas on rajan ylittämisen geopolitiikka kahdessa eri aikakauteen sijoittuvassa elokuvassa ja se, miten kansallista identiteettikertomusta elokuvassa rakennetaan rajan ylityksillä. Kansalaisuus määrittyy Ridanpään mukaan 1930-luvun rajaa kuvaavassa elokuvassa rotukysymyksinä saaden valtioiden rajat näyttäytymään keinotekoisina ja ”luonnollista järjestystä” rikkovina. 1980-luvun Hollywood-elokuvassa taas peilautuu kylmän sodan jälkeinen ”banaali geopolitiikka”, vallitsevan maailmantilanteen vahvistaminen ja niin sanottuun suomettumiskeskusteluun liittyvä identiteettipolitiikka.

Suomi-kuvaa tarkastelevista artikkeleista Maija Mäkikalli käyttää jännittävästi pääaineistonaan *Kirnuu*, Suomen paviljonkia Sanghain maailmannäyttelyssä, ja erittelee sitä ja siitä kertovia esittelytekstejä maakuvan visualisointina ja julkisuusdiplomatiina maailmannäyttelyiden kehityksessä. Tietoisien Suomi-kuvan rakentamisen prosessien erittelyihin kohdistuvista kahdesta artikkelista ensimmäisessä Leena-Maija Rossi pyrkii purkamaan kansallisen käsitettä ja tarkastelee maakuvan rakentuneisuutta ”kuvattelun koneena” (de Lauretis 1984) soveltamalla intersektionaalisen sukupuolentutkimuksen mukaisia näkökulmia Suomen virallisten tahojen tuottamiin materiaaleihin. Kaisa Hiltusen, Tuija Saresman, Nina Sääskilahden ja Antti Valliuksen artikkelissa taas nojaututaan maabrändiviestinnässä aina 1800-luvun lopulta alkaen käytettyihin kuva-aineistoihin ja fokusoidutaan kuvissa peilautuviin hierarkisiin ja hierarkisoiviin eroihin ja niiden muutoksiin.

Uusia avauksia

Valokuvan tulkinnallisilla kehillä liikkuvat riemukkaan keveästi, mutta teoreettisesti informoidusti Mari Mäkiranta ja Eija Timonen lukiessaan affektiivisesti ja moniaistisesti dokumenttivalokuvaaja Laura Böökin (2016) laatimaa valokuvaa. Se kuuluu osaksi teossarjaa, jossa kuvataan Pudasjärvelle muuttaneiden ja sitä ennen viisitoista vuotta pakolaisleireillä viettäneiden pakolaisperheiden elämää. Tarkastellun kuvan keskiössä on kaksi kongolaista naista talvisella maantiellä, enemmän tai vähemmän talviseen säähän sopivissa vaatteissa. Kirjoituksessa eritellään kiinnostavasti kuvan moniaistisen tulkinnan metodisia mahdollisuuksia, valokuvan herättämää ”affektiivista värähtelyä” ja viime kädessä niitä (kansallisuuteen) kuulumisen ja ulossulkemisen tapoja, jotka kuvaan ja sen tulkintakonventioihin ovat asettuneet. Kirjoitus vakuuttaa moniaistista tulkintametodia epäilevät metodisella selkeydellään: moniaistisuudesta voi kirjoittaa näinkin ymmärrystämme lisäävästi.

Kokemuksellisuus, kokeilevuus, itsereflektio ja moniaistisuus ovat läsnä joissakin taiteilija-tutkijoiden kirjoituksissa, joissa hienosti välittyä tekemisen kautta tuotetun tiedon

erityisyys. Näistä metodiselta otteeltaan virkistävän kokeilevista – joskin kirjan teemaan ehkä väljemmin kytkettyistä – kirjoituksista on mainittava Annette Arlanderin itsereflektiivinen, autoetnografiaa lähenevä tarkastelu kahdentoista vuoden mittaisen videoteossarjan *Animal Years* kuvauspaikasta Harakan saarella Helsingin kupeessa. Kyseessä on eräänlainen maisemaseuranta, jonka tuotoksia, kahtatoista näkökulmaa maisemaan, Arlander pohtii posthumanistisen ja uusmaterialistisen viitekehyksen valossa. Silja Nikulan kirjoituksessa taas pohditaan puuta piirtäjän materiaalina ja puuhun liittyvien kulttuuristen mielikuvien siirtymistä taideteoksissa näkyvään muotoon. Hänen tulkintansa nojautuu tekijän näkökulman lisäksi teoreettiseen keskusteluun kuvan kerronnallisista keinoista. Myös kuvataiteilija ja maisteriopiskelija Kristian Tuomaisen moniaistista tietämistä ja laavuestetiikkaa tarkasteleva kirjoitus nojautuu vahvasti omaan, monisyiseen ympäristökokemukseen.

Lopuksi on vielä mainittava kaksi itselleni erityisen opettavaista kirjoitusta, joista Hanna Johanssonin kirjoitus hätkähdytti kiehtovalla tutkimusotteellaan hänen tarkastellessa eläinten esittämisen muutoksia suomalaisessa kuvataiteessa 1800-luvulta nykyaikaan asti. Näitä muutoksia hän lähestyy kahdesta näkökulmasta: kuvaamisen uusien tekniikoiden ja kulttuuristen arvostusten siirtymisen sekä eläimestä saatavan tiedon muutoksista johtuvista suunnista. Historiallisena aineistona hän käyttää Magnus von Wrightin ja Jussi Mäntysen tuotantoa ja työtä taitelijoina ja tutkijoina; uudempaan, vertailevaan aineistoon on otettu joitakin nykyaikaisen eläimiä esittäviä teoksia. Johansson lukee yksittäisiä lintu- ja eläinteoksia hienovaraisesti ja niiden syntyajankohdan taiteen tavoitteita ja ilmaisutapoja lukijalle avaten. Mäntystä ja von Wrightia tarkastellaan tieteilijöinä ja eläinten käyttäytymisen seuraajina ja tietysti myös taitelijoina taksidermisen – eli lintujen täyttämiseen perustuvan taiteen – valossa. Kirjoituksesta piiryy hieno kaari taksidermian eri suuntauksista ja niiden sidoksisuudesta teknologian ja tieteen edistysaskeliin sekä niiden kytkennästä eläinten esittämisen traditioihin ja päämääriin eri aikoina.

Toinen monia oivalluksia tarjonnut artikkeli on Jyrki Siukosen kirjoitus ilmakuvauksista ja kansallisen maiseman murtumisesta ilmakuvien analyysissä. Aineistonaan hän käyttää neljää ilmakuvakirjaa vuosilta 1928–1959 ja vertailuaineistona kahta, vuosina 2007 ja 2008 ilmestynyttä ilmakuvakirjaa sekä kuvauksia lentämisen vaikutelmista. Siukonen lukee kirjojen kertovan eri aikoina ennen kaikkea siitä, mitä Suomesta pitää nähdä: ilmakuvakirjojen traditiossa on sekä vakiintuneita kuvaustapoja ja -kohteita että myös näiden poikkeamia ja ulossulkemisia. Jo Topelius markkinoi Punkaharjun kauneutta *Maamme kirjassaan* (1876) ja Punkaharjusta muodostuikin yksi tärkeistä varhaisen, elitistisen turismin kohteista Suomessa. Topelius katseli maisemaa maan pinnalta, ”kylätien perspektiivistä”, mutta ilmasta katsottuna ihanainen Punkaharjukin saattoi näyttää ”jokapäiväisen sulottomalta”, kuten Siukonen kertoo lentäjä Chansonin tätä talvipäivänä kuvanneen 1920-luvulla. Lentäminen mahdollisti avariiden näkymien taltioimisen ilmakuvissa, minkä lisäksi siinä kiehtoi liikkeen ja vapauden tuntu. Ilmakuvatraditiota voikin tarkastella tietynlaisesta runollisesta, kansakuntaa eheyttävästä suunnasta, varsinkin kun kuvauskohteisiin ei koskaan eksynyt esimerkiksi Tammisaaren pakkotyölaitoksen kaltaisia säröjä, kuten Siukonen kirjoittaa. Hän pohtii myös oivaltavasti erilaisten poikkeamien ilmaantumista kuvastojen kerrontaan. Tällaisina voi mainita esimerkiksi Lapuan kirkonkylän ilmaantuminen 1930-luvun teoksen ilmakuviin, vaikka Pohjanmaata ei yleensä kirjoissa kuvattu, sekä sen, että suurin osa Suomen maasta itsestään jäi teoksissa kuvaamatta: suoalueet ilmaantuivat teoksiin verraten myöhään.

Kaikkiaan *Näkyväksi sepitetty maa* onnistuu tuottamaan virkeitä, niin aiempia käsityksiämme vahvistavia kuin niitä säröttäviäkin läpivalaisuja suomalaisuuteen. Vaikka on selvää, että tällaisessa temaattisessa artikkelikokoelmassa on aina väistämättä kirjoituksia, joiden kyt-kentää kirjan teemaan on paikoin vaikea havaita, tulin joidenkin kirjoitusten kohdalla miet-tineeksi, että niiden pois jättäminen olisi vahvistanut teoksen punaisen langan näkymistä nykyistä selvemmin. Kiinnostavia ja hyvin laadittuja teoksen kaikki kirjoitukset kyllä ovat.

Kirjallisuus

de Lauretis, Teresa 1984: *Alice Doesn't. Feminism, Semiotics, Cinema*. London & Basingstoke: Macmillan.

Häyrynen, Maunu 2005: *Kuvitettu maa. Suomen kansallisen maisemakuvaston rakentuminen*. Helsinki: SKS.

Topelius, Zacharias 1876: *Maamme kirja*.

Filosofian tohtori Sinikka Vakimo toimii tällä hetkellä tutkijana Koneen säätiön rahoitta-massa tutkimushankkeessa *Normaalin rajoilla. Dementian ja vanhuuden kulttuuriset mer-kitykset suomalaisessa ja venäläisessä kulttuurissa* Itä-Suomen yliopistossa.